

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА  
СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК

КЊИГА VIII

ГОВОР  
СРЕТЕЧКЕ ЖУПЕ

МИЛИВОЈ ПАВЛОВИЋ



15 Издање Задужбине Каменка и Павла Браће Јовановић 15

БЕОГРАД 1939  
ЦЕНА 60 ДИНАРА





СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

---

---

# Српски дијалектолошки зборник

КЊИГА VIII

Штампарија „Слово“, Немањина 20

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА  
СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК

КЊИГА VIII

*Павловић, Миливој*

ГОВОР  
СРЕТЕЧКЕ ЖУПЕ

МИЛИВОЈ ПАВЛОВИЋ



15 Издање Задужбине Каменка и Павла Браће Јовановић 15

БЕОГРАД  
1939

AS  
346  
B447  
v. 8

Slavic lang  
Perlstein  
7.22.54  
88678

## УВОД





## I ОПШТИ УСЛОВИ ДИЈАЛЕКАТСКОГ ФОРМИРАЊА

Сретечка Жупа или Стретечка Жупа претставља малу и издвојену географску област под венцем Шар-Планине. Она има облик мале уздужне котлине, оивичене и испресецане брдима, а кроз коју протиче својим горњим током Призренска Бистрица. У овој жупи има дванаест села, и Сима Тројановић, у своме чланку „Сретечка Жупа и њена изумрла ношња“, износи да има „приближно хиљаду становника“<sup>1)</sup>. Међутим по подацима које је имао на расположењу Јован Цвијић имало је 1911 године 907 домова, и то са 420 породица Срба православних, а 486 породица Срба муслимана<sup>2)</sup>; ови подаци су стварно много тачнији, и они су овде допуњени и делимично кориговани према новијем материјалу.

Дванаест села ове жупе чине једну малу целину не само географски, него и етнографски па и језички. Целој жупи средиште је највеће село у њој, и чије се име изговара у две варијанте — Срецака и Стрецака, а становници се сами називају Сречани и Стречани, док жупу зову Сретечка или Стретечка. Отуда је нетачно и у „Основама“ назив Средска, а нарочито у званичној употреби Средачка Жупа, како је и свој информативни етнографски прилог назвао г. Митар Влаховић<sup>3)</sup>. Сама Срецака,

---

<sup>1)</sup> С. Тројановић, Сретечка Жупа и њена изумрла ношња. — Зборник посвећен Јовану Цвијићу пободом тридесетпетогодишњице рада, од пријатеља и сарадника. Београд, 1924. Засебан отисак, с. 1.

<sup>2)</sup> Ј. Цвијић, Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије, књ. III, с. 1106—1110.

<sup>3)</sup> Митар С. Влаховић, Средачка Жупа. — Отштампано из Зборника за етнографију и фолклор Јужне Србије и суседних области, књ. I. Скопље, 1931.

пак, има неколико махала — заселака; то су: Богошовце Паличићи, Пејчићи, Рачојићи, Стајковце, Милачићи, Крајићи. Остала села су: Речање, Живињане, Плањане, Мушњиково, Горње Село, Драјчићи, Локвица, Горње и Довно Љубиње, Манастирица, Стружје.

У Сретечкој Жупи отприлике приближан је однос између православних и муслимана. Искључиво православна су села: Срецка, са 112 кућа по Цвијићу, и Живињане, где има само 8 православних кућа<sup>1)</sup>, јер су се у највећем броју породице — 80 кућа — раселиле због једне епидемије у прошлом веку, а још пре двадесет година стари људи су памтили да је у овом селу било много више становника. Муслимана има у селима: Речање, Небрегоште и Манастирица; то су већином старинци, бар релативно узето, и који су примили ислам из разних разлога; међутим, има муслимана, релативно старијих досељеника, нарочито из Призренске Горе, која је, судећи по извесним појавама, за њих била само пролазна станица. У осталим селима, осем Стружја, измешани су православни са помуслимањеним становништвом, а о прелазу у ислам чува се још доста добро традиција, и знају се као некадањи сродници многе православне и муслиманске породице; то наводи и Ј. Цвијић на поменутом месту, и помиње локалну традицију о зидању цркве у селу Драјчићи: ту цркву су почели зидати Ружићи, и озидали је до извесне висине, па кад су примили ислам зидање су наставили њихови сродници који су задржали православље. О овоме и данас постоји локална традиција, али она није више довољно јасна; отац свештеника Николе Никшића, Јандреја, причао је, и тако се и до данас очувало, да се муслиманска породица Ружићи-Асановци зову тако по Ружи Асановој, а да су они подигли стару цркву до пола, па оставили, а православни наставили и завршили. Многи детаљи показују да муслиманство није потпуно искоренило извесна веровања са хришћанском основом. У селима Горње Љубиње и Довно Љубиње постоје места која се зову *Црквиште*; на тим местима биле су цркве — у првом селу св. Богородице, у другом св. Петке, и одржано је веровање о светости тих места, — тако је учитељ из села Довно Љубиње, г. Крста Трбусић, причао како је видео не-

<sup>1)</sup> Ј. Цвијић, Основе, Књ. III, с. 1106.

кога из тог села да вода краву оболелу око места где је некада била црква, тражећи „лек на Црквиште“. У Драјчиће доношене су иконе из Д. Љубиња, а стари Петко Јовановић Никшић из Драјчића прича како су Ружићи, и као муслимани, славили св. Јована. — Међутим у селу Стружје насељени су муслимани Арнаути, који су сишли са планине Преслопа; за њих има индикација да су раније били католици.

О пореклу становништва ове жупе већ је дата довољно јасна слика у „Основама“ Ј. Цвијића, и то по директно прибављеним подацима, а само за села Љубиње, Манастирицу и Стружје унети су подаци према Јастребову<sup>1)</sup>. Отуда се могло очекивати и у малој расправи С. Тројановића прецизнија оријентација у овоме правцу. Он, пак, каже да „њу са севера насељавају Срби из Сиринића и из села призренског Подгора, а са запада је притискује опољска арбанашка жупа“<sup>2)</sup>. У ствари ова жупа, својом склонитошћу, својим природним положајем, задржала је доста велики број старог становништва, али из истих разлога она је привлачила и нове насељенике, и то из свих околних крајева. Једино би се могло рећи за нека села да немају много старинаца. У овоме правцу питање је двострано: у коме су односу старинци према осталима, и с обзиром на број и с обзиром на етничко-језичке појаве.

Старинаца, уопште узев, има нешто више од трећине, око 37%, и за њих Ј. Цвијић наводи 28 породица са 156 кућа<sup>3)</sup>. Интересантно је тврђење на истоме месту: да је старинаца у овој жупи релативно више но у осталим крајевима „косовске и метохијске Старе Србије до Шаре“. — Тако је у Срецој било 18 породица са 87 кућа, а сада има 20, и свакако да су две нове породице присељене из саме жупе; у селу Плањане има једна православна породица са 19 кућа, а 2 муслиманске са 13 кућа; у селу Живињане остала је 1 породица са 8 кућа, док је око осамдесет кућа расељено због епидемије средином прошлога века; у селу Мушњиково муслимани су старинци; у селу Горње Село нешто више од половине је старинаца, и од њих 2 породице а 4 куће — православних; у селу Драјчићи има старинаца: 1 породица

<sup>1)</sup> И. С. Јастребовъ, Стара Сербія и Албанія. Спом. XLI, 1904. — Упор. И. С. Јастребовъ, Обычаи и пѣсни турецкихъ Сербовъ, 1886.

<sup>2)</sup> С. Тројановић, оп. cit. с. 1.

<sup>3)</sup> Ј. Цвијић, оп. cit., с. 1106.

православних са 3 куће и 1 породица муслимана са 7 кућа, а у Локвици 8 породица православних са 16 кућа. — У Љубињу и Манастирици има већина старинаца.

Досељеници са Косова и из Метохије чине други важан слој овога становништва. Њих, по Цвијићу, има 8 породица, али које су се јако размножиле и чине 149 кућа. — Даље, у Срећкој има 1 породица са 3 куће из Сиринића, 1 из Горње Мораве са 3 куће, а 1 из Ђаковице са 12 кућа. Из Скадра, пак, у Драјчићима има само 1 породица — али са 21 кућом, а у истоме месту 1 породица из Црне Горе — од Никшића, са 12 кућа. — Затим из Подрима у Локвици има 1 православна породица са 3 куће и 4 муслиманске породице са 10 кућа. Из Призренске Горе, пак, прилив био је јачи: у Мушњикову 1 породица православних са 25 кућа — по Цвијићу било је 22 куће, и 1 породица муслимана са 20 кућа — по Цвијићу било је 25; у Горњем селу — 1 породица православних са 7 кућа и 1 породица муслимана са 3 куће.

По Цвијићу као трећи по јачини означен је слој досељеника из предела јужно и источно од Шаре. Међутим, из Кумановског је краја само у селу Драјчићи једна породица са 7 кућа, а много значајнија су била досељавања из Тетова и Кичева. Од Тетова су: 1 породица у Срећкој, са 7 кућа; 1 православна породица у Плањанима са 14 кућа и неколико кућа муслиманских; 1 у Мушњикову са 15 кућа. Из Кичевије (Кичевског краја) су: 1 породица православна са 6 кућа и 1 муслиманска са 4 куће. Међутим има и породица старином из Прилепа, као што су Маркоићи у Драјчићима. Ово струјање, нарочито из Призренске Горе и Тетова, много је важније него што се обично мисли, а Кичевци и Тетовци су се пребацивали и до самог Призрена<sup>1)</sup>, па их има и у Срећкој, чији су сродници, Мандушићи, отишли чак у Црну Гору и Макарско приморје.

Најзад, има једна породица непознатог порекла у селу Плањани.

<sup>1)</sup> Мита Костић, Устанак Срба и Арбанаца у Старој Србији против Турака 1737—1739 и сеоба у Угарску. — Гласник Скопског научног друштва, VII—VIII, с. 203—235. Упор.: Тома Смиљанић, Мијаци, Горња Река и Мабровско Поље. — Етнографски Зборник — Насеља, књ. 20, с. 44. — Др. Тома Смиљанић, Кичевија. — Етнографски Зборник — Насеља, књ. 28, с. 376, 377, 420.

Према стању фиксираном 1910 године и по коме Цвијић даје свој преглед, данас има извесних измена, нарочито због опадања муслиманског становништва. Било је пак и унутрашњих покрета, — на пример у селу Речање има присељених из села Локвице и Драчићи, а исто тако имаће и релативно новијих досељеника из тетовског краја. Али по свему изгледа да су и подаци Ј. Цвијића били довољно поуздани, и да би се могло говорити само о изменама које су се извршиле од времена када су ти подаци прибирани па до данас.

Поредећи податке из материјала који је имао при руци, Ј. Цвијић је дао једну значајну констатацију: да су се досељеници „много јаче размножавали него ли старинци“. То је важно стога што показује временску и постепену измену односа старинаца и досељеника, и релативно појачавање броја чланова породица досељеничких. Ово добија још више значаја када се дода и једна нова констатација: да и међу старинцима има у овоме правцу разлике утолико што старинци муслимани показују нешто јаче опадање него старинци православни, а то се може констатовати већ и за раздобље од 1910 до данас, — дакле однос се мењао и међу муслиманима на штету старинаца а у корист нових муслимана — досељеника, углавном, из Призренске Горе; овако тумачење добија свој велики значај за одмеравање утицаја ових етничких група на формирање сретечког локалног говора, другим речима на одређивање основе говора старинаца. Ово треба истаћи с обзиром на извођења А. Селишчева<sup>1)</sup>, који поводом полошких говора покушава да да карактеристику и овог говора, само на основу примера из збирке Јастребова<sup>2)</sup>, па из поменуто констатације Цвијићеве закључује да су муслимани старинци, који су имали други дијалекатски тип, изумирали, а тиме „косовски“ тип говора добио превагу. У ствари, сви муслимани нису старинци, већ међу њима има многих из Призренске Горе, и ови су показали већу виталност него помуслимањени староседеоци, а тиме и њихов говор имао нешто више утицаја. — На овај начин наилази се и на другу страну питања, о односу старинаца уопште према

<sup>1)</sup> А Селишев, Полог и его болгарское население. София, 1929.

<sup>2)</sup> И С. Јастребовъ, Обычаи и пѣсни турецкихъ Сербовъ.

досељеницима. О томе се може говорити једино на основу анализе језичких црта, али са много свестранијом дискусијом него што је чинио Селишчев; остале појаве не дају материјала за закључке у овом правцу.

Сами досељеници, пак, релативно су врло стари, — у три породице са 28 кућа традиција је да су досељене „иза Косова“; шест породица са 57 кућа досељене су пре више од триста година, три породице са 22 куће — пре скоро триста година, три породице са 44 куће пре више од двеста, можда скоро двеста педесет година, а две породице са 28 кућа пре двеста година<sup>1)</sup>).

Инверзних покрета има, али у много мањој мери, и од много мањег значаја. Поједине породице су се настаниле у Призрену, а друге у Урошевцу, — али то се дешава од ослобођења. За време светског рата, због глади у жупи, неке породице су прелазиле у Доњи Полог, па се неке опет враћале; тога је, појединачно, бивало и раније. •

Уопште узев, села ове мале жупе чине једну интересантну социјалну целину. Додир са становништвом оближњих области је јако отежан, а и сам начин живота у овој жупи прилагођен је тим тешкоћама. Ипак њени становници долазе у додир са околним становништвом, — али мешавине су обично много ређе но у другим крајевима, јер је ова жупа од других одвојена планинама које личе на праве огромне стеновите зидове, једва данас проходне пешачким стазама на четири места. Ретко се деси да се „*млaнeштa*“ доведе из Сиринића, преко „стаза“ и за козе једва проходних. Стречани имају још релативно најбољу везу са Призренцима, јер им је у Призрену „*шрг*“, а као терзије одлазе и у Призренску Гору; али и та веза је веома тешка, преко окомитог Дрвен-Града и изнад узане кањонске клисуре, коју је дубоко усекла Призренска Бистрица. С друге стране, они преко планинског венца Шаре, преко Кобилице, силазе у Тетово на рад, и одржавају везе и са те стране. И поред тешких прилика одржавају поједине породице везе са далеким својим сродницима у Сиринићу и Пологу, а у најновије време дешава се да удовци доводе себи жене преко Призрена и Ђаковипе из Црне Горе, јер обично девојке неће да полазе за удовце, а

<sup>1)</sup> По Цвијићу, 1910 године, обе породице показивале су овај однос по старини: 6 — 300 г., 3 — 250, 3 — 200, 2 — 180.

многе су породице ородиле се и опријатељиле, а понова из пријатељских кућа се не узима девојка док не прође „шес колена“. Ради посла, „по мајсторљак“, „на гурбеш“, за време рата, због глади и несташнице жита у жупи, многе су жене ишле и тамо тражиле рада, па тамо се највише и данас одлази. Затим се иде на рад „у Пецко“, Пећ и оближњи део Метохије и „Ђаковско“, око Ђаковице. Чести су и случајеви одласка на рад у друге државе, „у Влашко“ — у Румунију; — „у Влашко“ ишло се још одавна на рад, и многе породице управо тиме се издржавале, а од почетка двадесетог века многи иду и „у Америку“, у Сједињене Америчке Државе. — Ипак сва ова кретања су релативно мања него по великим котлинама. Отуда ова кретања не могу имати онај значај који им придаје Цвијић, објашњавајући извесне особине страње средњештокавском дијалекатском типу, резултатом одлажења на рад у Румунију и Бугарску, и додаје да ту има и чистих макодонизама<sup>1)</sup>; исправка А. Селишчева није без основз утолико што је код становника ове жупе веома развијено субјективно језичко осећање о свом локалном говору, управо зато што је он једна мешавина од разних околних дијалеката, и многи запажају разлику по месту акцента и по изговору, у Сиринићкој Жупи, призренском и тетовском крају, а и многи по дугогодишњем бављењу у иностранству сасвим лепо говоре својим дијалектом. Старци, нарочито старице, а и деца говоре веома типично.

Пре ослобођења, пак, ова жупа била је много склонија и скоро неприступачна због шума, које су упропашћиване због угљарења, а сатрвене за време непријатељске окупације, у току светскога рата, од 1915 до 1918 г.

Ма да се по спољашњим манифестацијама живота више не види разлика претставника разних крајева, ипак се разноликост становништва по пореклу запажа према типовима. Има их средњег раста, плавих очију, дугуљаста лица, тихих, — у Срећкој релативно више; други тип био би: ситнији растом, изразито црномањаста, ситних, живих, црних очију, јако живих и брзи, — нарочито уочени у Горњем Селу, Мушњинову, Крајићима; има их шопског типа; има их, најзад, изразито динарског типа, кошчатих, висока раста, крупних очију,

<sup>1)</sup> А. Селишев, *op. cit.*, с. 412.

темперирано-динарског темперамента. — Жене се међу собом, ма да се породице истог порекла „до шестог колена“ не орођавју женидбом — па ипак сви типови углавном чувају своју изразитост, — осем у говору и оделу. Отуда, да би се бар унеколико имала паралелна етнографска оријентација за што објективнију анализу синтетичког склопа сретечког говора, било би занимљиво кад би се из материјала онаког како га је прикупио и у поменутом чланку објавио С. Тројановић о старој сретечкој ношњи, извукли закључци који би се могли поредити са развитком говора: ношња је уједначена, као што су и обичаји уједначени, и било би корисно утврдити који су мотиви преовладали у њој, какав је облик имала стара свечана и врло богата ношња, како се развила свакодневна ношња и ради чега се она свечана губи.

\*

Скраћења за називе села и заселака : Р. (Речање), Ж. (Живињане), Пл. (Плањане), М. (Мушњиково), Г. С. (Горње Село), Др. (Драјчићи), Л. (Локвица), Г. Љ. (Горње Љубиње), Д. Љ. (Довно Љубиње), Ман. (Манастирица), С. (Стружје), Ср. (Среца), Б. (Богошовце), П. (Паличојићи), и сл.



## II ГОВОРНИ ТИП И МАТЕРИЈАЛ

Говор села Сретечке Жупе претставља, у ужем смислу, једну малу говорну целину. Он се разликује од призренског а и од сиринићког говора, иако има особина које указују на извесне органске везе са призренским говором и са сиринићким и на сличан процес скристалисавања, на углавном исте елементе, али само у другој размери помешане. С друге стране, пак, он показује извесне особине које указују на везе са јужним појасом средњештокавског типа, управо са његовим тетовским говором, али донекле откривају траг утицаја говора јужнијег, староштокавског типа. Најзад, има особина које показују остатке унетог црногорско-херцеговачког говора. — Уопште, сретечки говор се јавља као један доста замршен дијалекатски чвор, као јединствена комбинација какве у сличном виду у српском језику више нема. Рашчлававање таквих говора на саставне елементе може олакшати разумевање извесних проблема оних дијалеката који се ту сусрећу и стапају.

Занимљиво је уочити ове вишестране везе и потражити им објашњење. Један општи преглед карактеристичних црта тога говора даје довољно повода и материјала за анализу у свима правцима, као што истиче и правац његовог унутрашњег превирања. — Према томе указује се неколико проблема о овоме говору. Треба пре свега детаљније одредити слојеве елемената дијалекатских мешавина; утврдити тип мешавине и резултат процеса превирања и скристалисавања црта; објективно објаснити значај старинаца и одредити основе типа њиховог некадањег говора; дати принципско образложење процесу формирања овога говора.

Међутим претходно треба разгледати шта се о овоме говору писало и дати коментар о самој материјалу.

О сретечком говору покушао је да дâ једну кратку слику проф. А. Селишев, и то поводом анализе полошких говора<sup>1)</sup>. Тај узгредни опис сретечког говора био је Селишеву потребан да би се дала што шира подлога теорији његовој о доњеполошким говорима: да је говор старинаца Доњег Полога чинио основицу и говора старинаца Сретечке Жупе, где је доцније, по Селишеву, преовладао утицај косовски и црногорски. Овај кратки опис сретечкога говора има два велика недостатка: 1) то је вештачки конструисана слика, са унапред одређеном тезом, за коју су употребљавани аргументи са делимичном и не свестраном интерпретацијом, као што је случај са једностраним тумачењем муслимана уопште као старинаца; 2) то је слика израђена на основу веома оскудног, а у исто време и веома непоузданог материјала, на основу примера из песама које је прикупио И. С. Јастребов<sup>2)</sup>.

Објављеног материјала сретечког говора, народних песама нарочито било је веома мало. Ту пре свега треба поменути песме Сретечке и Сиринићке Жупе. Песме уопште немају пуну вредност као дијалекатски материјал, и због ритма, који не даје у многим правцима онако чисту слику говора као невезан слог, и због лаког преношења не само мотива но и целих песама из једног краја у други, са чувањем изворних гласовних и других особина. Треба поменути још и једну дужу песму, коју је забележио пок. Сима Н. Томић 1900 године, у селу Драјчићи, а од једне старије жене, Бојане Цветкове; та је песма објављена и у целини наведена, са једном забелешком, у расправи Јов. Н. Томића „О српским народним епским песмама о одласку Св. Саве у калуђере“<sup>3)</sup>. — На ову песму обратио сам пажњу због једне изузетно важне појединости. — Иако се уопште народне песме морају сматрати као непоуздан дијалекатски материјал, — ипак ова песма, онако како је објављена, имала је таквих недоследности код извесних црта, да је могла наводити на закључак о врло новој и потпуно непревредлој дијалекатској мешавини.

<sup>1)</sup> А. Селишев, *op. cit.*, с. 411—416.

<sup>2)</sup> И. С. Јастребовъ, *Обычaji и пѣсни турецкихъ Сербовъ.*

<sup>3)</sup> Глас Српске Краљ. Академије LXXXIV, с. 202—211.

Дакле, било је корисно проверити ове елементе из песме, упоредити их са објективно забележеним говорним материјалом, и потражити објашњење недоследности у песми, ако оне не потичу из праве и свеже дијалекатске смеше.

Од самог унука Бојане Цвегкове, Стевана Никшића, добио сам података и о песми, и о Бојани Цветковој. Бојана Цветкова, удата у кућу Никшића, у селу Драјчиће, била је родом из Горњег Села; имала је брата Томога „*сос коєга појала песње*“; звао се Томо Маријин Станоловски. Није била писмена, и није се кретала из свога краја. Говорила је онако како и сад говоре у овој жупи. У време када је ова песма забележена могла је имати око 50 година, јер је умрла за време окупације као старица од 65 година. А после Бојане Цветкове, која је свакако и ову песму уз брата научила, нико више не зна ни за тему саму, песма се изгубила. — Ове напомене учињене су категорички; отуда се мора узети као полазна тачка за недоследности у песми: да оне не потичу из Бојаниног говора, већ или отуда што би песма била унета са стране, или због каквих других околности. Те недоследности су у неким карактеристичним цртама, и то у два правца — недоследности према стварном данашњем типу говора у овој жупи, и недоследности у самој песми. — Тако у тој песми се не бележе прелазни звуци: *Симѝан* м. *Сѝмиѝан*, *чуеш* м. *чујеш*; затим нетачно је забележено *много* м. *млого*, *сълши* м. *сѝлше*, *кѝд* м. *кѝд*; *сѝн*, *несѝм*, *сѝс* м. *сѝ<sup>о</sup>н*, *несѝ<sup>о</sup>м* — *несѝ<sup>а</sup>м*, *сѝ<sup>о</sup>с* — *сѝ<sup>а</sup>с*; *ручѝк* м. *ручек*, *свешѝц* м. *свешец*. Умекшаност изговора извесних сугласника у одређеном положају није означена, иако је то типична особина, на пример: *жени* м. *жеѝи*, *зажеѝија* м. *зажеѝија* односно *зажеѝив*, *задоцни* м. *задоцѝи*, у *клетш* м. у *клеѝ* (в. на *клеѝи камење*), тако и *назаш* м. *назаѝ*, *камен* м. *камеѝ*, а ген. s. adj. *камење*, *прецрнеле* м. *прецрѝело*, *омилев* м. *омиѝев*, а и: *нега* м. *њега*, *видиш* м. *виѝиш*. Недоследности има и у облику асс. s. f. — Међутим нарочито је занимљиво уочити недостатак поузданог бележења код облика глаголског прошастог придева мушког рода. — У песмама забележеним у збирци Јастребова има мешавине наставака, као *весев* поред *весеја*<sup>1)</sup>. Иако је песма о одласку св. Саве у манастир забележена знатно

<sup>1)</sup> И. С. Јастребовъ, *op. cit.* с. 271.

доцније, могло се претпоставити да и у њој може бити механичке мешавине ових црта. Ти облици у самој песми забележени су овим редом: *запросија* и *гу испросија*, *спремија*, *прибраја*, *зажени-а*, *шуриа* (м. *шуриа*) в. *ошидоа* — 18; затим *отераја* м. *отераа*, *прибраја* можда место *прибраа*; међу овим облицима неколико их је који се могу разумети као 3 л. мн. пређ. свршеног времена, али их има неколико који се не могу другаче објаснити до као гл. прид. на *ја*, типа кововско-јужноморавског; за овима долази један облик са л — *Де си пошол*; најзад долазе примери са в — *манастир мене ми омилев* (= *омиљев*), *сам сџм дошов*, *сџм се учинив* (= *учињив*), *светџц* (= *светец*) *му омилев* (= *омиљев*). Ови примери, произвољним редом уочени, а кад се зна да је онај од кога је забележен текст поуздан у свом говору, могли би навести на мисао о дијалекатскоме мешању; међутим ако се уочи однос ових типова по реду како се јављају у песми, наметаће се само један закључак, а то је могућност да је Бојана Цветкова у току певања или казивања песме била под нечијом сугестијом: свакако у пратњи пок. Симе Томића могао се налазити неко ко је у своме говору имао глаг. прид. са - *ја*, и можда је утицао на саму Бојану Цветкову, потстичући је у казивању песме, или је чак под таквом једном сугестијом могао бити и сам записивач. Овај први део закључка јасан је нарочито за прва четири примера, а можда и наредна два; та два наредна, пети и шести, вероватно су побркани у бележењу са обликом 3 л. мн. пређ. свршеног времена, — а са тим би се слагало чешће јављање тога времена у овој песми, а нарочито облик *ошидоа* (ст. 18 и два последња стиха). Први корак ка потсвесном исправљању у бележењу био би облик који за овима долази — *пошол* м. *пошов*, које је могло бити субјективно-акусички идентификовано са обликом *пошол*, какав је облик у дијалектима обичнији и пре могао бити очекиван него облик са - в. Најзад акустички утисак потпуно је коригован, тако да бележење надаље одговара у овом правцу фонетским особеностима сретчког говора, а напоредо са тим и сама Бојана Цветкова се ослободила и несметано сама певала односно говорила, тако да више ниједног знака колебања нема од 61 стиха до краја. — Да је ова претпоставка основана, види се по неколико факата. Пре свега, у првом делу песме више је грешака у бе-

лежењу уопште, а исто тако и ритам је чешће поремећен у првом делу — нарочито у првих шеснаест стихова три пута: *Ама чељаш прос куће нема, Не га пита, със зорш* (= зор) *му проси девојку, Съз зорш* (= зор) *га Сава зажењи-а*; затим око средине песме опет је неколико таквих стихова: *Силом ћ' иде Саву да доведе дома, Што ми узесте* (м. *узше*) *моје сине Саво*. — Међутим у последња двадесет два стиха само је двапут, и то привидно, поремећена метрика ових стихова: *Симиану једнак светџ му омилев* и *Му порасла брада дури до поаса*. — где оне речи *једнак* (одмах, сместа) и *дури* (чак) могу једино да се објасне као потсвесни коментар казивача, како се често дешава при казивању (не: при певању) народних песама, дакле онда кад није текст везан за ритам мелодије. — На другоме месту карактеристично је да у близини оног одељка песме где се налази облик *пошол* налазимо и у *пол ноћи* (ст. 30), ма да се изговара *повноћ, повноће, у повноћи*. — Да је у свима овим случајевима по среди у већој мери некритичност при бележењу, осем поменутих нетачности има још доста примера; али како песму није објавио сâм забележач, могле би се понеке грешке објаснити као учињене приликом преписивања за штампу или при коректурама, — то би могло такође бити објашњење за 2 л. мн. пређ. свр. времена — *узесте* м. *узше*, а тако исто можда и за потпуно неразумљиво место *Не милосве и слунце огреа*, које би свакако требало да гласи *На милосве и слунце огреја*.

Песме, приповетке, загонетке, које сам сâм забележио, или које су ми саопштене, нису овде узимане у обзир, осем за значења речи, и у случајевима у којима је вероватан архаизам очуван у метру, или какав скамењен облик. Бележећи певање једног доброг гуслара, Стевана Петровића Станишићевог из велике породице Јојчића, могао сам констатовати многе фонетске појаве *ad hoc*, везане за сам начин певања, и о томе говориће се посебно, поводом појединих црта. Ипак, ради прегледности, и овом приликом може се помнути да има и облика и гласова и гласовних појава каквих нема ни сâм певач у свом обичном говору. Тако, у песми „Новаковић Грујо“, при узимању ваздуха, у почетку стиха губи се уснено-назална артикулација из групе *мл* — *'Ла-д и-јеше* м. *Млад-дијеше*, док после цезуре, ако је јачи застој

остаје *млади*; а ако је застој краћи, назална артикулација се везује за претходни вокал, али без уснене артикулације: 'Ла-д-и|јеше" *'лади Груји|чица*. Затим, има прелазних гласова; *х* се чује у речи *харап*; налази се доста јекавизама и скамењених падежних облика, много више него у обичном говору.

Из етнографског прегледа г. Митра Влаховића о Сретечкој Жупи углавном се може узети у обзир изван број речи везаних за свакодневни живот — занимање становништва и за обичаје; само како те речи нису бележене фонетском већ обичном транскрипцијом српског језика, изговор је требало проверавати, и то је учињено. — У чланку Симе Тројановића има доста речи из народног живота, а нарочито о ношњи и деловима ношње. Изгледа да се у речима овде забележеним налази већи број оних које су данас прави дијалекатски архаизми, и које су можда тим чланком очуване од заборава, — али у неколико случајева може бити и веће користи у томе што се понекад у тим старим називима традицијом очувао старији начин изговора. Поредићи фонетске облике појединих назива ношње, елемената ношње и украса из ове жупе и других крајева, могло би се доћи до одређенијих закључака и у томе правцу.

Сав овај помоћни материјал употребљаван је ређе и с резервом. Основицом за закључке о говору Сретечке Жупе сматран је увек материјал обичног, слободног говора. забележен од лица која типично говоре, и то из свих места ове жупе, а поглавито из места где су поједине струје релативно јаче заступљене — из Срећке, Драјчића, Горњег Села, Горњег и Довног Љубиња, Речања. Тај материјал прибран је још у јесен 1926 год., допуњаван 1927 год., а попуњен и верифициран 1931 и 1932 године. Материјал је прибиран од лица која добро изговарају; у другим случајевима наглашаване су околности.

Из ове грађе, као и из помоћног материјала, јасно је једно: да је говор у Сретечкој Жупи један сложен и већ углавном и у великој мери скристалисан тип. Анализа појединих основних црта имала би да покаже како се вршио тај процес.

ПРВИ ДЕО  
ГЛАСОВИ





### III ДАНАШЊИ ГЛАСОВНИ СИСТЕМ

Стање гласовног система једног језика или дијалекта обично садржи у себи основне појаве за разумевање унутрашњих фонетских проблема, као и за одређивање степена стабилности самог процеса превирања у случају језичких односно дијалекатских мешавина. Тога ради, поред дескриптивне карактеристике гласова говора Сретечке Жупе, треба видети и њихов однос према гласовима околних говорâ.

Пре свега вокали овога говора су нормалног образовања. Вокал *a* је нормалан, са обичним положајем језика; предњег реда су вокали *e* и *и*, а задњег реда *o* и *у*, са нормалном лабијализацијом. Ови гласови немају напетости ни нијансе отвореног или изразитије затвореног изговора, осем извесних ретких случајева, који ће бити наведени. Такви нормални вокали налазе се у примерима: *мајка, назаћ, Даница, ласица, дадем, радим, пенцере, сестра, село, викам, имаш, микнем, виче, чини, чичо, сирово дрва, стов, лопаша, бнемев, овце, обализ, пуш, чув, чука, шујка, љушре, љушро*, итд.

Затворени вокали су веома ретки, и нису општа појава. Тако *o* затворено јавља се, код неких лица, упоредо са *ō*, иза задњенепчаног *k* — *кој оће* — *кој неће*, и то у наглашеној речи, у значењу „неко хоће — неко неће“, док је у обичном упитном облику изговор без напетости мишића и уопште нормалан — *кој оће?* Исто тако под емфатичним акцентом *ā* је затворено и напетуто у ономапојском изразу *а̄о!* — *учини а̄о!* (Срецка), и то као дифтоншки елемент. Најзад, може се уочити јако затворено *ɛ* у певању, у песми коју су певале две девојке унисоно, у селу Драчићи, а коју

су чуле из Мушњикова, где су је из војске донели ислужени војници:

*Јотац каже: „Стан’те, децо мела,  
Нека прође та божија села!“ —*

само, у тим примерима *села, мела*, глас *е* није фиксиран у језичком осећању, већ се јавља условно, док је у обичном говору *и* — *мила, сила*. Према овоме, у овим ретким појавама не треба гледати остатак утицаја каквог другог дијалекта. У овоме говору нема оних гласова којих има у тетовском говору, и које А. Селишчев бележи са *â* — *сâ*, *ÿ* — *кошÿла*; једино као и у тетовскоме *праï*, у алтернацији са *пра’и*, може се чути *ä* — *ноћäске*, или са делимичном редуцијом — *д’нä’с*.

Дифтонзи такође не могу се сматрати карактеристичном особином сретечкога говора. У тетовском говору елементи слични дифтонзима, и које А. Селишчев укратко и назива дифтонзима, налазе се у оним случајевима где су остале самогласничке групе *еē—ea—eä—oa—oo* после ишчезавања сугласника *в, у, з, х*, на пр. *шоä, коä, сеä* <sup>1)</sup>. У овом говору, пак, у сличним случајевима, после ишчезавања *ј* и сл., сваки елеменат чува потпуно своје образовање — *пöас, свäкоа, шйца, нйкој гläа нé диза*, и увек сваки вокалски елеменат је и носилац слога; тако је и у оним случајевима када је други елеменат редуциран — *нёко<sup>а</sup>* време, и сл.

У песми, пак, јавља се, при певању, и вокал назалисан: *Фала<sup>а</sup> Богу, фала јединоме*, али то *а<sup>а</sup>* — *а* није формиран глас, већ само један пролазни елеменат.

Овакво стање вокалског система је стабилисано у местима где су старинци муслимани и православни у малом проценту, и то у селу Драјчићи измешани са Црногорцима, Косовцима и Прилепчанима, а у Срећкој са Косовцима и Тетовцима; овако је у Љубињу, где је веома знатан проценат муслимана старинаца, као и у Мушњикову, где у приличној мери има досељеника — муслимана из Призренске Горе са Косовцима и Тетовцима, и у Горњем Селу, где су дошљаци из Призренске Горе и кичевског краја.

<sup>1)</sup> А. Селишев, оп. с.т. с. 288.

<sup>2)</sup> А. Белић, Дијалекти источне и јужне Србије. — Српски дијалектолошки зборник, књ. I, Београд, 1905. — Стр. 43—47.

Осем вокала пуног образовања, у овоме говору постоји и полугласник, у извесним положајима типичан, у другим вокализован у мањој или већој мери. Физиолошко-фонетска природа овог полугласника је потпуно онаква како је за дијалекте источних и јужних крајева Моравске Србије окарактерисао полугласник и полугласничке појаве проф. А. Белић. — У тој свестраној и веома прецизној и до најситнијих појава анализи полугласничке вредности налази се, с једне стране, основица за принципско разумевање читавог низа појава, а с друге стране основица за разумевање најважнијих процеса саме историје српскохрватског језика и дијалектолошких односа у њему. У поменутој студији проф. А. Белић дао је карактеристику тона, дужине, а затим и места и начина артикулације. И у овоме говору, као и у јужноморавском и тимочком звук полугласника „образује се наглим, брзим отварањем гласних жица, експлозијом њиховом“<sup>1)</sup>. У вези са овим моментаним образовањем стоји и напрегнутост, како самих гласних жица тако и мишића на месту артикулације. Полугласник, кратак по својој природи, чак и ако би се продужио — „са тонске стране он неће бити онај глас који прати вокале; јер он ни тада не представља правилно и стално треперење гласница, већ збир неколиких засебних, моментаних образовања овога звука... Он није чист звук, већ представља глас који се добија када се стегне грло, затегну гласнице и међу њихов један део пусти да струји ваздух и на тај начин спречава изговор чистога и глаткога звука“<sup>2)</sup>. Отуда и у овоме говору краткост полугласника чини другу основну карактеристику његову, као што то за средњештокавски тип истиче проф. Белић<sup>3)</sup>. Основни положај овог полугласника и у овоме говору је средњи, он је типа *a*, било да је чист полугласник, било да је до једне мере вокализован. Такав тип полугласника познат је и целоме дијалекатском појасу Кратово — Скопска Црна Гора — Тетово, који је средњештокавског типа; за тетовски и доњеполошки говор, пак, А. Селишчев и сâм констатује да је реда *a* и бележи га *ǎ*<sup>4)</sup>, — сам факат је карактеристичан, и противи се да-

1) Ibid., с. 43.

2) Ibid., с. 43.

3) Ibid., с. 44.

4) А. Селишчев, *op. cit.*, с. 294 и 300.

љим дијалекатско-историским извођењима А. Селишчева, на којима ћемо се зауставити поводом анализе и тумачења полугласничких процесâ. На овоме месту довољно је нагласити типичност полугласника.

Осем овога правог полугласника има и полугласника са извесним вокализовањем, то јест са делимичним, слабијим или јачим, треперењем гласних жица. Али и поред ове физиолошко-фонетске одлике, то није засебан фонем, већ се јавља као алтернациони вид правога полугласника, у неакцентованом слогу, дакле онде где је изговор мање напрегнут — тако према *дън* имамо *вѣздън*, *вѣздаѣн*, а неки пут је и отворенији — *дѣньс*, *дѣнѣс*.

Осем овога, постоји и полугласник боје *о* — *о°*: *сѣ°м*, *несѣ°м*, неки пут има вредност редуциранога *о* — *нес°м*, под специјалним условима (упор. гл. VI). Најзад, има полугласничких елемената, у неколико примера, који су задњег реда, типа *у<sup>в</sup>* — *ѡ*, али то би било најновије образовање полугласника од редуциранах вокала, на пр. *ѡу<sup>в</sup>ш*, *лъ<sup>в</sup>ка*.

Прелазни гласови, лабијални *ѡ* (*w*) и непчани *ѣ*, налазе се и у овом говору, само док је *ѡ* нова појава и тиме претставља тек једну алтернациону форму *в/ѡ* — *двѡро<sup>ѡ</sup>и/двѡро<sup>ѡ</sup>и*, у извесној мери раширеног али неуопштеног карактера, — дотле је *ѣ* врло обична појава у неким положајима, као: *Рачо<sup>ѣ</sup>ѣки*, *Ушино<sup>ѣ</sup>ѣћи*, а *Драјчи<sup>ѣ</sup>ћи*, *неко<sup>ѣ</sup>*, *ко<sup>ѣ</sup> оѣ*, *ро<sup>ѣ</sup>на*, а *шујка*, *ѡѡѣ* а *јавор*, *јен—ѡен—ен* (= један).

Типично је *р*, *р* вокално, као што је, уосталом, и у свима околним говорима — *брго*, *дрво*, *прв*, *ѡрн*. То *р* може имати и јако изражену, често узлазну дужину, али само у стиху — при певању уз гусле, у последњој стопи десетерца, где се у ту дужину претворио вокал *а*:

*Чујеш ли ме да мој мили бр̄те* (= брате),

*Жењите се ѡшкуд вама др̄го* (= драго),

*Јудајте се ѡшкуд вама др̄го* (= драго).

У овом говору не постоји *ѣ* високо, веларно, а ни *л* полумекко, као у неким говорима чији су претставници узели учешћа у композицији говора Сретечке Жупе; ту су нормални гласови *л* и *љ* — *село*; *ласица*, *молила*, *лисица*, *лъ<sup>в</sup>к* *Љубиње*, *кољеш*, — мада се код појединаца, у Горњем Селу, Речању, може запазити *ѣ* са веома слабо наглашеном велар-

вошћу — *сеџо*, као и *л'* веома мало умекшамо *доле*, *Краљев Двор*, у *недела* поред нормалног *љ* — *Краљев Двор*, *недеља* (Ср., Др.). — Сугласници *н* и *њ* су нормални, а испред *к* налази се *в* односно <sup>в</sup> — <sup>в</sup>*черка*, као и у полошким говорима. У случајевима у којима су добијени *л'* — *н'* умекшани, они су по правилу испред *е* и *и* као и на крају ту умекшаност развили потпуно, до *љ* — *њ*, на пример: од *љеџе* (Ср.), *кад се дрво мољи*, *сњег*, *грађичимо*, *плањина*, *слањина*, *Равењ*, *јасењ*, *черењ*. — Сугласник *м* има нормалну артикулацију, и није умекшан као у скопско-црногорском говору — испред *е* у наглашеном слогу, као што су тамо умекшани и *ц*, *б*, *в* и *ш*, *д*, (*м'еше*, *м'ед*, *ц'еш*, *б'ела*, *в'ешър*, *ш'ебе*, *ш'ешко*, *д'еше*); на пример: *меше*, *пешина*, *бела*, *вешар*, *шебе*, *шешко*, *деше*; у томе правцу учињено је стабилисање артикулације, а то показује према поменутиим говорима развитак, као и према полошким говорима у правцу умекшаних *к'* — *з'* у вези са *е* односно *и* (*рј'ке*, *з'емија*, *ш'нк'и*), док је овде увек *к*—*з* нормално — *б'рке*, *руке*, *ноге*, *ги*, *п'огине*. Исто тако и *с*—*з*, *ш*—*ж*, који су у поменутом говору меки испред *е* акцентованог (*с'ебе*, *с'ешовци*, *ш'ес*, *ж'ена*), такође у овом говору остају као нормални неумекшани; такви су и *ш*—*ж*, *ч*—*џ*: *ш'ес*, *ж'ена*, *ч'епрљач*, *ч'есто*, као што је и у примерима *чаша*, *џамија*, — па ипак у презимену *Џ'инић*, у Срецкој, *џ'* има извесну умекшаност.

Код сугласника *ћ*—*ђ* стабилисање артикулације извршено је. Они су углавном одређеног типа, како је и у новоштокавским говорима; у малој мери и једва осетно, код породица старинаца, како у Срецкој тако и у Горњем Селу, то *ћ* — *ђ* дају једва приметан акустички утисак предње артикулације, док је у Горњем и Доњем Љубињу поред *ћ*—*ђ* стабилисаних на нормалној бази — *ће ручамо*, *Драјчићи*, *стр'ћан*, *ноћом*, забележено и *ћ'* — *стр'ћ'а*, *тр'ћ'и*. Код неких досељеника из Призренске Горе имамо једва приметну ниансу *ћ\** — *ћ'ерка*, али *ће*, *оће*. — У сваком случају, ма која од ових артикулационих вредности код сваког појединца стабилисана је, и нема оне лабилности артикулације која уопште карактерише ове сугласнике у средњештокавским и староштокавским дијалектима. — Друга примедба која се односи на ове гласове била би: да се не запажа никаква разлика у артикулацији према постанку тих сугласника; тако, исти су *ћ*—*ђ* и у случајевима старог јотовања — *ћерка* и сл. — *веђе*,

као и код случајева новог јотовања — *дође, браћа*, и код појединачних примера у вези са јекавским рефлексом јата: *ђојче*; код најновијег умекшавања: *назаћ, смрћ*, уколико има разлика, оне су индивидуалне; тако и у Горњем Љубињу према изговору *шрехти* код истог лица налазимо и *шрехта, дође*. Овако је исто и код страних речи, без обзира на време позајмице: *Ђорђе, ђавол, пођа<sup>о</sup>ли од мене, мађије, ђердани, ђар, ђерамиде, берџешно, сос берџеш*.

Сугласник *ф* је нормалан, као уопште у оним говори-ма у којима се чује, и у речима туђег порекла — *фес*, а и као резултат групе *хв* — *фа́ла му на Госпо́да*. — Међутим *х* се не чује у обичном говору, већ само у песмама, и то при певању уз гусле, некад као слаба аспирација, а некад као јасна фрикација:

*Къд харашин речи разумејо —*

а:

*Не могосмо црног харашина —*

Међутим тај елемент *х* не треба сматрати сугласником у правом смислу речи, јер за њега не постоји психолошка претстава; он није у систему језичког осећања, јер се никад не јавља у обичном говору. Он је стварно продукт *ad hoc* напругнутости мишића говорних органа, грла и задњег дела језика нарочито.

\*

Када се фонетски систем сретчког говора расмотри као целина у вези са елементима оних система који су улазили у основицу овога говора, запажа се као општа појава: а) учвршћивање нормалних самогласничких и сугласничких елемената и б) стабилизација фонема.

Пре свега, међу вокалима нема оних елемената који су свакако били у говору досељеника из Призренске Горе, кичевског па и тетовског краја; остали су сви елементи као нормални вокали, и при тој селекцији не би се ново језичко осећање могло повести за вокалским системом претставника црногорско-херцеговачког дијалекта и косовско-метохиских говора, а којих је релативно било мање, да није такав вокалски систем био и у говору самих старинаца, оних које су затекли досељеници с Косова и са других страна.

Овакав закључак намеће се и из посматрања основне боје полугласника. Сва питања која се односе на процес полугласничких рефлекса биће разматрана касније (глава VI).

Процес свођења на нормалне елементе захватио је и сугласнике. Овај говор, изгледа, није у себи развио умекшаваће сугласника онако како је у Скопској Црној Гори, на пример, свакако зато што је пре развитка те особине у говорима овог типа са њима прекинуо везу заједничког развитка, добивши само по једну породицу из Горње Моравице и кумановског краја. С друге стране, пак, постепени прилив са југа утицао је само делимице да се развије код неких сугласника умекшаност, и то до нормалнога љ, њ и сл.

Овај јасни систем развијао је прецизност и стабилност артикулације и код других сугласника.

Овакву карактеристику фонетског система нимало не нарушавају појаве које се могу забележити при слушању певања уопште, а нарочито певања уз гусле. Те појаве, као јављање затвореног *ɛ* место *и* — *браћо мела, божја села*; или назалних елемената — *фала<sup>а</sup> богу, фала јединаме, или х* — *Не могасмо црног хараџина, Право трчи хараџ ју свашове, худри, Грујо, рука ти јошчала*; или паразитског *ј, в, л*: *ју (= у), јудри, јошац, јопе; Вој девојко, жалосна ти мајка; Лали (= али) Грујо њему јодговара, Ла (=а) девојке, вие за удадбу*, — нису стални фонетски елементи већ ефемерни, стога се не могу ни узимати у обзир кад је реч о фонетској карактеристици овога говора. Али као нарочите, иако ефемерне фонетске појаве, треба истаћи дуго вокално *ḡ*, о коме је већ говорено, а још више дуги полугласник *љ*, дуг колико и најтипичнији високо-дуги акценат, веома напрегнутог изговора, а увек у последњој стопи десетерца, као и *бр̄ше, др̄го*:

*Па ја љуби за недеља дѣна.*

Такав полугласник јавља се при певању, најчешће уместо *а*, и то не при вокалној потенцираној редукцији, већ при нарочито напрегнутом изговору, — тако, у песми о Црном Арапину, речи *јудавѣла* делимице, а код речи *продѣва, кажувѣше, мѣјка* потпуно:

*Па ја после<sup>о</sup> за благо продѣва;  
Те му брашу сестра кажувѣше,  
Вој девојко, жалосна ти мѣјка.*

Овакав полугласник потпуно одговара напрегнуто-дугом полугласнику који, за говоре источне и јужне Србије, описује проф. А. Белић, као што је раније наведено; он је у ствари низ артикулација моментаних, дајући пуни утисак непрекидања до завршетка, а изговара се са изванредним напором мишића гркљана и врата, мишића корена језика и подбратка нарочито, док су мишићи образа и усана скоро пасивни. Међутим овај полугласник такође није фиксирани фонем, — са мањом напрегнутошћу он је још вокал напрегнут и редуциран, дајући акустички утисак сличан утиску овог полугласника, а може бити боје *a* — *јудава<sup>а</sup>ла*, али и боје *и*:

*Ујана ми коња голѣ<sup>а</sup>шавог;  
Јод сада ће <sup>а</sup>рашин да нѣ<sup>а</sup>ма;*

или боје *о* — у: *Јали дојка нема ниједнога;  
Како би га, кучку преварѣ<sup>о</sup>ле.*

У примерима: *Млада ти те мајка јудава<sup>а</sup>ла  
и: Не ме мати младу јудава<sup>в</sup>ла, —*

у елементима *a<sup>в</sup>* и *б' < a* не треба гледати алтернативне форме; њихова је разлика само у степену напрегнутости. О алтернативи могло би се говорити само с обзиром на нормални вокал обичног говора, у овом случају *a* — *уда<sup>а</sup>вала* према напрегнутим ниансама од *a<sup>в</sup>* до *б* при певању, односно у емоционалном говору — што би се могло закључити из примера које имам из јужно-моравског дијалекта, из врањског и пољаничког говора, у говору детету: *Камо га Јездимир?* — а затим инсистирајући: *Кѣмо? Кѣмо? Кѣмо?* — Овако се могу објаснити и наведени примери *брѣше, дрѣга*, где је дуго и вокално *ѣ* претставник групе *ра* из обичног говора, и где је тај дуги и напрегнати елемент ушао у артикулацију *р*, при чему се напрегнутост задњег дела језика преноси и на предњи део језика, који јаче и енергичније при томе трепери.

Обрнуто овоме, у истом певању има примера да губљењем артикулације, неизвршењем или само делимичним извршењем покрета говорних органа, није изгубљена претстава за дотични глас:

*'ла-д-ијеше<sup>а</sup>лади Груји-чица,*

а у обичном говору увек *млад*. Тако је и са неизговарањем гласа *ћ* у примеру:

*Погуби га Новакови[ћ] Грујо.*



#### IV ПАЛАТАЛНИ СУГЛАСНИЦИ

Палатални сугласници *ћ*—*џ*, као претставници прасловенских *t' — d'*, чине основну карактеристику српскохрватског језика. Али они нису значајни само за однос његов према осталим словенским језицима, већ и за извесна питања унутрашњих односа српскохрватских дијалеката, јер је заједничко српскохрватско *ћ' — џ'* у неким говорима задржало умекшаност, и на тјснови имало даљу еволуцију, а у другима дуже чувало умекшаност или развило нормалне африкате *ћ — џ*. Ови гласови су веома интересантни у средњештокавским говорима, а нарочито у јужном појасу средњештокавског дијалекта, због извесних појава њима својствених. Отуда и у анализи говора Сретечке Жупе треба дати изузетни значај посматрању ових сугласника. Тим поводом истичу се два питања: једно о овим гласовима као основној особини овога говора, друго о осетном стабилисању њихове артикулације, у вези са гласовима *ћ — џ* другога постања.

Гласови *ћ — џ* су општа особина говора Сретечке Жупе као рефлекси прасл. *t' — d'*, и то у свима положајима.

Тако: *враћа* (Ср., М., Г. С., Р.), *враћла*, *пóвраћав* (Др.), *врућина* (Ср.), *врѣћа* (Ср., М., Пл.), *одвржуеш врѣћа* (Др.), *две-три врѣће* (Др.), *повраћамо* (Ср.), *гаћ'е* (Ср.), *четири браћа у 'е'не гаће* (Др., Г. С.), *домаћин* (Ср., Г. С.), *домаћин у кућа* (Др.), *кућа* (Р., Пл., Ж., Л., Ср., Г. Љ.), *запшла му се кућа!* (Г. С.), *у кућа* (Др., Г. Љ.), *да мете кућа* (Др.), *од кућа до кућа скитајеш* (Др.), *из кућа, преш кућа, у стрѣдина кућа* (Ср., Др.), *у наша кућа* (Др., Б.), *пуна кућа дѣчица* (Др., Г. С.), *кућник* (Г. С.), *кућна змија, лећа* (Ср., Др., Г. С., Л.), *наћви* (Ср., Др., Г. С.), *наћви* (Др.), *ноћ'* (Ср., Др.), *ш'вна ноћ*

(Др.), ноћа (Ср., Др.), ноће (Ср., Г. С., Др.), ноћ'ом (Г. Љ.), ноћом, ноћам (Г. С.), чак и ноћем (Р.), к ноћи, до к ноћи (Г. С.), ноћњ<sup>а</sup>ска, ноћњ<sup>а</sup>ска (Др., Ср., Г. С.), ноћеске (Р.), ноћ до повноћ (Др.), повноћ (Др., Ср., Г. С., Г. Љ.), повноће, повноћи (Пл.), повноћу (Др., Ср.), у повноћи, до повноћи (Г. С., Ср., Др., Н., Ж., Л.), синоћ'ке (Ср.), синојк'а (Др.) нош<sup>но</sup> време, нош<sup>но</sup> (Ср., Г. С.), заноћуваш (М.), плаћа (Р., Ср.), плеће — ја у плеће му идем, у плéћи му идем (Ср.), плећка (Др.; м. облика плећа обичнија је реч грбеш), за много године свети Нíкола на помоћ (Др.), помоћник (Л., Ср., Др.), си<sup>о</sup>моћник (Г. С.), праћам (Ср. Ж.), праћам (Др.), испраћам (Ср.), свéћа (Г. С., Ср.), свéће (Г. С., Др.), свéћиче (Др.), ово беше стрéћа (Ср.), стрéћа (Г. С., Н., Л.), стрéћа моа по мене дошла (Др.), нé-стрéћа, стрéћен чоек (Ср.), стрéћен пь<sup>ш</sup> (М.), стрéћен пуш (Ср., М., Г. Љ., Др.), стрéћен дь<sup>н</sup> (Др.), стрéћен праз<sup>н</sup>ник (Др., Г. Љ.), стрéћна рáбота (Ж., Пл., Др.), ћерка (Г. С., Ср. Л., Љ.), ћерка, царева ћерка (Др.), и у песми — Све ћерчице — јелчице, А не ми са ћерчице, шеке ми са јелчице; Стојанке, ћеро попова. Исто тако код облика глагола „хоћу“, и пуних и кратких, енклитичних, увек је ћ : оћу (Ср., Др.), оћем (Г. С., Ср., Др.), ако оћеш (Др., Ср.), што оћеш, оће (Ср., Г. С.), ко<sup>ј</sup> оће — ко<sup>ј</sup> неће (Р., оца), оћемо (Др.), оћете, ако оћете (Ср.), ја оћа, миe оћемо, виe оћете, оћоа, ја оћашо, миe оћа-шомо, виe оћашоте, оћашиоа, оћашев (Др., Г. С., Ср.); да ти кáжем ћу (Др.), ће нéмам (Ср.), глава ће ти исечам (Ср.), па ће óдам (Др.), ће га мучам (Др.), кд ће да ја праћам (Ср.), кога ће ги микнем (Ср.), ја ћем на све да одгóворим (Др.), ја ћем д' идем (Др.), де ћеш ти и миe (Ср., Др.), ће ми дaдеш (Ср.), неће ступнеш (Др.), ће (Р.), ће нема (М., Р., Ж.), ће ти ис'са (Ср.), па ће му дала (Ср.), пушка ће ти ошне (Ж.), ће продаде (Р.), некој óгењ ће да нападне (Др.), ће га почасти, ће да сиције, кд ће úле[г]не, па ће накладе óгењ (Др.), он ћ' иде, ћ' иде (Р., Ср., Др., М.), ћ' иде у грат (Р.), миe ћемо со'с árно (Р.), ће ручамо (Љ.), ћ' идемо (Ср., Г. С.), ћ' идете (Г. С.), па ће донесеш бь<sup>њ</sup>ак, сами ће дођеш, ће појеш (Др.), ћ' идеш (Ср.), нећем (Г. С., Ср.), неће дођем (Г. С.), неће ступнем (Ср.), неће ступнеш (Ср.), неће (Г. С., Ср.), неће (Др.), понеће (Г. С., Ср.), он понеће од онајега, нећемо (Ср.), неће, донесеш (Р.), ће не дођеш (Ср.); облици, пак, оћав, не-ћав, нећало, нећев, нећело биће објашњени касније, приликом

расматрања несложног звука *ǰ* и његовог утицаја. — Осем наведених примера може се поменути у иронији употребљен израз *моје моћно* (како називају све што је из сиринићког краја), обичнији у Сиринићкој Жупи, и израз *освећно дрво* — „запис“, где се сваке године, при ношењу крста, држи читав обред, при чему се дрво буши бургијом, направи се *дупка* — *дупкиче*, где се некад стављао запис, а сада стављају освећени хлеб натопљен у освећено вино.

За овим долазе: прилог вр. садашњег са *ћ*: *стрижећи* *овце* и *стрижећи* (Ср., Г. С.), *идећи*, *видећи*, *седећи* (Др.), *узимајећи* (Р.), и облици адвербијалног значења — *домаћи*, *седећи* (Др.), *седећи*, *поседећи*, *полежећи* (Ср., Г. С.). Најзад, ту је и *ћ* из суфикса: *божић* (Ср., Др.), *пилићи*, *два стричевића* (Ср., Др.), *две стричевићње* (Др.), *Алексићи* (Ср.), *Вучкоћи* (Г. С.), *Грнчароћи* (Др.), *Драјчићи* (Др., Ср.) — *Драјчички* (Др. — Костић), *Јојчићи* (Др.), *Калинчићи* (Ср.), *Костић* (Др.), *Крајчићи* (Ср., Др.), *Лазаревић* (Ср.), *Мандушићи* (Ср.), *Маркоћи* (Др.), *Никићи* (Др.), *Петроћи*, *Поповићи*, *Рацоћи*, (Др.), *Ружићи* (Др.), *Ушиноћи* — *Ушиновци* (Др.).

Исто тако *ђ* је потпуно доследан рефлекс прас. *d'*.

Тако: *извађа* (Ср.), *веђе* (Ср., Др., Г. С.), *веђи* (Р.), *гађа* (Ср.), *догађа* (Др., Ср., Г. С.), *погађа* (Ср.), *грађа* (Ср.), *грађа* (= кућа у градњи), *зграђа* (Др.), *зграђе* (Ср., Г. С.), *заграђа* (Р.), *заграђено* (Р.) *он досађа* (Ср.), *крађа* (Ср.), *међа* (Р.), *међа* (Др.), *међе* (Ср., Г. С.), *пређа* (Ср., Г. С., Др.), *рађа*, *оне рађајеш*, *рђава* (Ср., Др.), *рођен* (Ср., Др., П.), *рођење*, *рђа*, *рђаво* — *ако си непојев ништа: дође ти рђаво* (Др.), *свађа*, *туђе* *овце* (Ср., Г. С.), *туђо* (Др.), а тако исто и у песмама: *Ој, Иване, бели грађанине!*, *iej Јерино, госпођо!*

Али не само да је *ћ* — *ђ* општа особина овога говора, него је и основна особина. Према материјалу обичног говора, и према примерима овде наведеним, тај закључак се намеће сâм собом. Међутим згодно је овде се обазрети на једно тумачење А. Селишчева, који је овој црти дао другаче тумачење, тврдећи да је и сретечком говору некада било познато *шт* — и тражио томе потврду у топографском називу *Небрегоште*, истичући да су доцније досељеници са Косова и из Метохије и Црне Горе унели и уопштили *ћ*<sup>1)</sup>. Оваква

<sup>1)</sup> А. Селишев, *op. cit.*, с. 329—330.

теорија била је корисна главној тези књиге А. Селишчева<sup>1)</sup>. Он је, са веома мало стварног материјала, и једино на основу неколико топономастичких примера, желео доказати како су „к' — з'“ (ћ — ђ) у доњеполошком говору, као и  $q > y$  и  $\beta_a$  у корену, последица утицаја призренског, да би оправдао  $a$  у асс. s. f. и  $\zeta > o$ ,  $\psi > e$  у основи и наставцима као црту старине; како је, пак, за извођење својих закључака узео пут сасвим обрнут, требало је дати тој тези ширу подлогу и проблем проширити и на прекошарску зону. Међутим, ово питање он је решавао без имало свог материјала, и о сретечком говору наводио непоуздане примере из народних песама. Стварно, пример *Небрегоште* нема никаквог значаја; како топографска имена могу неки пут бити кључ за разумевање неких језичких црта старијег насеља, тако исто могу претстављати и више или мање оазе, нарочито у крајевима Македоније, Епира и Тесалије, где је било разних праваца кретања, и у више махова инверсних. Тако то могу бити укљештене оазе било старијих било познијих покрета, а да је било познијих покрета, нарочито после аустријско-турских ратова, то не треба нарочито понављати<sup>2)</sup>. Уосталом, познато је да пресељеници често преносе и имена својих старијих насеља<sup>3)</sup>, и у томе правцу довољно је навести да је у близини села Драјчићи једно брдо названо *Плетвар*, а постанак тога имена овде биће јасан када се истакне да има у томе селу једна породица која је досељена из прилепскога краја — *Марко'ићи*, а да се између Прилепа и Грацког налази планински венац Плетвар. Осем овога, има и других околности које показују ствар сасвим друкчије; то су посматрања према садашњем односу ове црте у околним говорима и према ранијем односу ове црте с обзиром на сродне говоре.

Пре свега, сви говори који окружују сретечки говор и који су ушли у његову структуру, имају у своме фонетском систему ниансу  $\dot{h}$  —  $\dot{h}$ , односно њене варијанте. Заиста, херцеговачко-црногорски, као и косовско-метохијски говор, има

<sup>1)</sup> Ibid.

<sup>2)</sup> М. Костић, Устанак Срба и Арбанаса у Старој Србији против Турака 1737—1739 и сеоба у Угарску. — Гласник Скопског научног друштва, VII—VIII, с. 203 до 235.

<sup>3)</sup> Ј. Цвијић, Метанастазичка кретања. — Насеља, књ. 12. С. 51.

ћ — ђ, говор горње Моравице и кумановског краја претежно ћ' — ћ', а говори прџлепски, тетовски и кичевски имају лабилно ћ', ређе ћ'', непрецизне артикулације; чак и говор Призренске Горе, по речима самог А. Селишчева, има к' — з', тј. ћ' — ћ'' и ђ' — ђ'', јер сам он ознаке к' — з' наводи као „условне“ знаке, — дакле као и северна и централна Македонија. Међутим када је реч о дијалектима и њиховој карактеристици, онда се мора тражити живи говор и у њему разазнавати старије црте и новије појаве, — а ниједан од поменутих околних говорâ у своје систему нема *шт* — *жд*, ни у употреби речи са овим гласовним групама. У ствари црта *шт* креће се са југа, и примери са том особином веома су малобројни, свде се на две — три речи. Тако су браћа Миладиновци, и то у стиховима, наишли само на реч *мошно* — *мошне*<sup>1)</sup>. Од таквих речи као наносне елементе наводи сам Селишчев *кџ'шта* и *посреште*, истичући за реч *кџ'шта* да је сама старица која је изговорила сматра као реч једног другог дијалекта<sup>2)</sup>; а реч *мошно* (веома ретко) донели су досељеници Торбеши као елементе унете са стране у њихов говор пре доласка у свој садашњи крај, а реч *плешка* забележио сам из целе Скопске котлине само једном, у Усју<sup>3)</sup>. То су последњи незнатни одблесци утицаја у овом правцу, и како у говору Сретечке Жупе тетовске и кичевске дијалекатске особине имају извесног удела, не би чак било неочекивано да се која од тих речи појавила, — она не би мењала карактер структуре самог овог говора, али би показивала известан нанос са југа; међутим ти последњи наносни елементи задржавају се далеко од овога говора, и оне наведене речи у њему се налазе у облику „*моћно*“, *плешка*.

У говору Сретечке Жупе стварно постоји проблем ових гласова ћ — ђ, али је он друге врсте. Он се односи на природу гласова ћ — ђ, и на однос овога говора према другима у прошлости.

Ако се ово питање посматра са физиолошко-фонетске тачке гледишта, ови звуци су типичне африкате на бази *ш*,

<sup>1)</sup> Упор. Стојана Новаковића, Ђ и Ћ у македонским народним дијалектима. У Београду, 1889. Отштампано из Гласа С. К. Академије Наука, XII, с 43—44.

<sup>2)</sup> А. Селишев, *op. cit.*, с. 330—331.

<sup>3)</sup> Код једног старца, муслиманина, и уз то као дублетна форма *плеш'и*, а и *грбош*.

састављене од експлозије с типичном фрикацијом. Јачина струјања, пак, није увек иста, обично је слабија и отуда чешћи акустички утисак нешто умекшаног  $h'$ , неки пут  $h^r$ . На овај начин ови гласови упућују на везу са новим штокавским говорима, у којима је  $h$  односно  $h'$  нормално, и са оним средњештокавским говорима који имају гласове овога типа,  $h^r$ ,  $h^k$ ,  $h'$   $h$  и сл., и где се они могу свести на основне типове заједничке српскохрватском језику. — У сваком случају ова црта не показује у овом правцу исту судбину сретечког говора какву су имали говори Горњег Повардарја, код којих је артикулациона база ових сугласника непрецизна, у вези са променљивим интензитетом ваздушне струје при изговору, а тиме сама артикулација лабилна, — код истих лица, често у истој речи, где се не би јавила нека врста новијег механизирања, изговор је час  $h^r$  час  $h^k$ . — Ови гласови  $h^r$ — $h^k$  обухватају македонске говоре, у врло широком појасу; ово је општи појав северно-македонских говора, кратовског, скопско-црногорског и тетовског <sup>1)</sup>, прелазећи даље као основна црта у говоре староштокавског типа, а у јужномакедонским говорима наводи се  $h'$  такође, упоредо са другим рефлексом, све до Солуна, како то потврђује Ватрослав Облак <sup>2)</sup>, а с друге стране ова црта се протегла на север, чинећи једну од карактеристика јужноморавског дијалекта, као што истиче проф. А. Белић <sup>3)</sup>. Да ово ширење исте особине не претставља две оделите појаве, сведочи на првом месту анализа природе ових гласова. Описујући њихов начин артикулације, В. Облак истиче да они при јачој експирацији чине утисак нормалних гласова  $c$  —  $c'$ , а при слабијој експирацији утисак  $k$  —  $g$ , и то код истог лица <sup>4)</sup>. У јужноморавском дијалекту, пак, ову особину констатује проф. А. Белић, објашњавајући разлике ових нијанси померањем језика унапред од положаја  $h^k$  ка  $h^r$ : „Померање језика унапред

<sup>1)</sup> А. М. Селишев, Полог и его болгарское население, — исторические, этнографические и диалектологические очерки северо-западной Македонии. София, 1929, стр. 340, а нарочито текстови при крају.

<sup>2)</sup> V. Oblak, Macedonische Studien. — Sitzungsberichte der Kais. Akademie der Wissenschaften in Wien — Philosophisch-historische Classe, Band CXXXIV. — Wien, 1896, S. 58.

<sup>3)</sup> А. Белић, Дијалекти источне и јужне Србије. — Српски Дијалектолошки зборник, књ. I, Београд, 1905, С. 190.

<sup>4)</sup> V. Oblak, op. cit. S. 58.

при образовању експлозије чини да  $h^x$  бива све више слично звуку  $h^t$ . Из овога се види да речени звуци по месту образовања образују овакав ред:  $h^k : h^t : h' : h$ . То исто вреди и за сугласник  $h$ , са том разликом, што се  $h$  изговара звучно, с активним учешћем треперења гласних жица, које бива када су гласнице затегнуте<sup>1)</sup>).

Траг изговора  $h^k$  у данашњем говору Сретечке Жупе може се распознати само код појединаца, старијих људи из досељеничких породица Горана; али то је у знатно ублаженој мери и доста ретко, да се не може узимати као карактеристика или варијанта карактеристике овога говора.

Према томе, јавља се питање о некадањој основној природи ових гласова, таквих какви су данас у овоме говору, — управо: да ли је говор старинаца ове жупе имао  $h$ , као што је типично у селу Драјчићи, и често у Средак, или  $h^t$  —  $h^t$  као што је обично у изговору старијих жена, у неким местима, нарочито у Горњем Селу, Љубињу, и др.

С обзиром на умекшавања у примерима *сњив*, *сњег*, *смрћ*, не би се могло закључивати о прелазу  $h$  у  $h^t$ , већ пре обратном.

Желећи, пак, да објасни стабилисање изговора у правцу  $h$  —  $h$ , Селишчев истиче утицај досељеника са Косова, из Метохије и из Црне Горе. Али њему у суштини нису биле познате ниансе изговора ових гласова у данашњем говору, већ је своје закључке заснивао на материјалу из песама које је забележио Јастребов, где је увек употребљаван само знак  $h$ , као у осталом и у песми забележеној од Бојане Цветкове<sup>2)</sup>. У ствари утицај породица са територије на којој су се развијали новоштокавски говори постојао је несумњиво, а био појачан утицајем једне породице из Црне Горе. Али и пре него што се у овоме говору осетио утицај у правцу стабилисања изговора  $h$ , ту је постојао глас  $h$ , само умекшан —  $h'$  —  $h^t$ . Да се на тој територији код старинаца налазило  $h^t$ , онда би оно било појачано новијим досељени-

<sup>1)</sup> А. Белић, *op. cit.*, с. 171.

<sup>2)</sup> Јов. Н. Томић, *О српским народним песмама о одласку св. Саве у калуђере*. — Глас С. К. А. LXXXIV, други разред, 50, с. 209—211.

цима из Горе; напротив, као друга страна нашега питања појављује се потреба за објашњењем: зашто се у овоме говору није развио и бар делимице уопштио изговор  $\text{ћ}^{\text{к}}$ , када је за то било полазне тачке? Изговор  $\text{ћ}^{\text{к}}$  уношен је претставницима тетовског, кичевског и горанског говора, онако како су ту исту ниансу унели досељеници са југа у јужноморавски дијалекат. Говорећи о појави  $\text{ћ}^{\text{к}}$  у јужноморавском дијалекту, проф. А. Белић одређује јој и правац и интензитет простирања. „Из географског положаја употребе  $\text{ћ}^{\text{к}}$  у јужноморавском дијалекту види се да се тај звук најчешће употребљава у у Врању и околини, и да се, уколико је неко место северније, утолико ређе јавља. Стога нам се намеће питање, да оно није и поникло на крајњему југу Србије или у северној Старој Србији и Македонији и да се отуда, као и све друге нове црте, не креће на север, као на пр. part. на ја и сл.“<sup>1)</sup> У говору Сретечке Жупе, пак, било је услова да се гласови типа  $\text{ћ}^{\text{к}}$  развију, јер се такви елементи, мукли и звучни, налазе у говору оних досељеника из Горе, Полога, Кичева, — па ипак не само да нису уопштени, него су претрпели пораз, и ишчезавање њихово вршило се иако споро ипак несумњиво; уопштавање тога  $\text{ћ}^{\text{к}}$  није извршено прво стога што су његови носиоци били у релативној мањини — шест породица са 75 кућа до 1910 године; али да је тај број породица наишао на старинце који би у свом говору имали то  $\text{ћ}^{\text{к}}$ , несумњиво је да би доласком ових та црта код старинаца била регенерисана, потенцирана и да би можда победила над супротном струјом, која је уносила чисто  $\text{ћ}$  и сл. Највероватније је, дакле, да је и некадањи говор Сретечке Жупе, каогод и јужноморавски дијалекат, управо као цео средње-штокавски дијалекатски појас, имао  $\text{ћ}'$  —  $\text{ћ}^{\text{т}}$  односно  $\text{ћ}'$  —  $\text{ћ}^{\text{д}}$ ; а ове умекшане гласове проф. А. Белић сматра карактеристичним старим гласовима једне важне епохе<sup>2)</sup>. — Од такве основе настајала је даља еволуција ових гласова у српскохрватским дијалектима. Тако је и у области средње-штокавског развијено  $\text{ч}$  —  $\text{џ}$  од тих гласова у тимочко-лужничкоме дијалекту, док је остала област призренско-тимочка била нападнута са југа на две тачке, куда је продирала црта

<sup>1)</sup> А. Белић, *op. cit.*, с. 190.

<sup>2)</sup> А. Белић, *op. cit.*, с. 190, упор. с. 174.



$\text{ћ}^{\text{к}}$ : с једне стране долином Јужне Мораве, с друге стране у за-шарској области. У долини Јужне Мораве та је црта преовладала око Врања, а затим, слабећи постепено, губила се низ долину Јужне Мораве. У за-шарском крају, у Призрену и Сретечкој Жупи, дала је маха двама појавама: у Призрену се почало развијати и  $\text{ч}$  поред  $\text{ћ}$ , а у Сретечкој Жупи  $\text{ћ}^{\text{к}}$  се изгубило као варијанта, али је утицај с те стране ипак оставио извесног трага. Наиме, данашње умекшано  $\text{ћ}'$  —  $\text{ћ}'^{\text{т}}$  сретечког говора није у пуном смислу директни наставак старог  $\text{ћ}$ , већ је стварно ојачано и обновљено другом варијантом лабилне артикулације  $\text{ћ}^{\text{т}}$  која је долазила с југа напореда уз варијанту  $\text{ћ}^{\text{к}}$ . На тај начин једино може се разумети само ограничен утицај струје која се са оном првом сукобила у Сретечкој Жупи, и која је, са Косова, из Метохије, и са једном породицом из Црне Горе, уносила нормално  $\text{ћ}$  —  $\text{ћ}$ , са стабилном артикулационом базом; иако су се, пак, ове породице релативно јаче размножавале <sup>1)</sup> и уопште показивале већу живост и отпорност, те се могло очекивати да у овоме правцу њихово  $\text{ћ}$  преовлада, — то се ипак није десило због утицаја с југа у виду  $\text{ћ}^{\text{т}}$ , које је успоравало уопштавање  $\text{ћ}$ , и давало отпорности артикулацији  $\text{ћ}^{\text{т}}$ .

У овакву хипотезу може се унети и један вероватан хронолошки однос. Несумњиво да су најстарије досељене породице, оне с Косова, унеле нормално  $\text{ћ}$  —  $\text{ћ}$ , и да се у томе правцу морао почети процес, који је заустављен нешто млађим досељеницима из Прилепа, Кичева, Тетова, Горе, чије је  $\text{ћ}^{\text{т}}$  конструктивно деловало, док им је  $\text{ћ}^{\text{к}}$  изгубљено; за овим је понова добио маха утицај стабилисања артикулације и ширење нормалног  $\text{ћ}$ , чему је центар село Драјчићи, и породица Никшића, која, иако релативно скоро најновије досељена, ипак, због брзог разграњавања и удајом женских чланова у друга села, има велики утицај у овоме погледу. Најновији талас чинили би најмлађи досељеници, помуслимањени, у главном из Горе, који понова уносе  $\text{ћ}^{\text{к}}$  поред  $\text{ћ}^{\text{т}}$ , али без ширих резултата. У сваком случају то  $\text{ћ}'^{\text{т}}$  —  $\text{ћ}'^{\text{а}}$  било је у овоме говору и после прелаза  $\text{ћ}'^{\text{т}} > \text{ч}$  и  $\text{ћ}'^{\text{а}} > \text{џ}$  у тимочко-лужничком дијалекту; како, пак, проф. А. Белић тај процес ставља у раздобље од XII до XVI века, то би се могло твр-

<sup>1)</sup> Ј. Цвијић, Основе, III, с. 1107.

дити да је још после XVI века било ових гласова у овоме говору, и тиме се објашњава исти резултат код старог  $k' < *ti, t' < *d^k$  као и код јотовања  $шѣj > -шj > \text{ћ}$ ,  $дѣj > -дѣ > \text{ђ}$ , док „је несумњиво да су  $k^r$  и  $t^a$  прешли у тимочкоме дијалекту у  $ч$  и  $џ$  пре него што је  $шѣj, дѣj$  дало  $\text{ћ}$  и  $\text{ђ}$  и пре него што је  $k$  и  $z$  пред  $и$  и  $е$  почело прелазити у  $k', \text{ћ}^k$  и сл. звуке. То је, по свој прилици, време од XII до XVI века“<sup>1)</sup>). На тај начин ова црта је везивала говор Сретечке Жупе, преко гњиланског, са јужноморавским и запаљским, а пре надирања црте  $\text{ћ}^k$  са југа у долину Јужне Мораве.

С еволуцијом ових гласова  $\text{ћ}$  и  $\text{ђ}$  идентификована је и судбина ових гласова примљених из туђих језика, из грчкога прво, из турскога доцније: *Ђорђе, Ђурђев-дѣн, ђа<sup>о</sup>ол, по-ђа<sup>о</sup>воли од мене, мађије, протосинђел* (из једног писма, 1838-г.<sup>2)</sup>), а тако и *ђердани, затим ћар, сос ћар, ћердмиде, берићеш, сос берићеш, берићешно*, са стабилизацијом изговора  $k' > \text{ћ}'$  — *берик'ш > берић'еш*.

За карактеристику гласова  $\text{ћ}$  —  $\text{ђ}$  говора Сретечке Жупе важно је и језично осећање, које не прави разлике између нианса  $\text{ћ}$  —  $\text{ћ}'$  —  $\text{ћ}^r$  и сл.; сами припадници овога говора осећају ове ниансе као један фонем, насупрот ниансама изговора призренског и „македонског“, потсмевајући се онима који изговарају  $ч$  —  $џ$  односно  $\text{ћ}^k$  —  $\text{ђ}^r$  место  $\text{ћ}$  —  $\text{ђ}$ .

У вези са овим појавама, иако је то засебно питање, треба споменути ширење наставка *ки*. — Поменуто је већ да се у презименима и сл. налази  $\text{ћ}$  — у мн. *ћи*, на пр. *Грнчароћи*, *Драјчићи*, *Крајчићи*, *Никшићи*, *Ружићи*, *Ушиноћи*. Поред овога изговора у таквим случајевима обично се може чути *ки*, бар код неких презимена, на пример: *Јојчики*, *Паличојки*, *Рачојки*, затим код многих, као у изговору Милана Костића из Драјчића — *Драјчик'и* поред изговора *Драјчићи* у истом селу а нарочито у породици Никшића, док се увек изговара само *Крајјићи*, назив засеока Срећке, ма да у самом том засеоку изговарају *Драјчики*. — Са овим изговором *ки*

<sup>1)</sup> А. Белић, *op. cit.*, с. 190.

<sup>2)</sup> Панта Срећковић, *Владике фанариоти Рашко-призренске епархије, од 1818 до 1854*. Београд, 1881. С. 27.

могао би се упоредити *ћ*<sup>и</sup> у јужноморавском и у овој категорији, у примерима из Међурева — *гучић*<sup>и</sup>, *јарић*<sup>и</sup>, *јужић*<sup>и</sup>, *младић*<sup>и</sup>, *овнић*<sup>и</sup>, *ћурић*<sup>и</sup><sup>1)</sup>; то *ћ*<sup>и</sup> продирало је заједно са цртом *ћ*<sup>и</sup> < \**ћ*; слично томе, пак, могао је и у Сретечку Жупу продирати тај наставак. Међутим док се уопште изговор *ћ*<sup>и</sup> губио, дотле се наставак *ки* одржавао и стабилисао, у смислу самог фонетског система овога говора. Ово *ки* се, уосталом, ширило с југа као карактеристика једне значајне категорије, у овоме правцу, каогод и долином Јужне Мораве. О томе старом, прасловенском наставку деминутивног значења, који се у јужноморавском дијалекту очувао „у великој мери“, проф. А. Белић даје карактеристику, уз наведене примере. „Овде треба приметити, каже он, да се наставак *ик*, као што се најбоље види из наведених примера, употребљава у оваквом значењу једино у јужно-моравском дијалекту, и ни у једном више, чак ни у запланском. То нам још једном потврђује хипотезу о постанку јужно-моравског дијалекта. Тешко је претпоставити да су сви ови дијалекти знали првобитно за тај наставак у таквој употреби, па га сви изгубили сем јужно-моравскога; у толико пре што јужно-моравски дијалекти... не показују велику старину“<sup>2)</sup>. — У говору Сретечке Жупе ова категорија је дефинитивно уопштена. Ретки су случајеви, ипак, да нема дублетних форми, као *кучићи* поред *кучики*; заиста, према *пиличици* варијанта је, нешто ређа, *пиличићи* поред *пилићи*, а у вези с овим треба приметити да се налази чисто *ћ* према нормалноме *к*. — У ствари, као продуктиван елеменат ширио се завршетак *-чики*, и за мале предмете и за млада жива бића, као: *Гмичики* (подводно место, пиштољина, Др.), *Гмичики* више плевња наша, *јасен* у *Гмичићи* (Др.), *гучики*, *девојчики* (Ср., Г. С., Др.), *девојчићи* (Др.), *дукачики* (Ср.), *динарчики* (Г. С., Др.), *динарчићи* (Др.), *ђугумчики* (М., Др.), *зајчики*, поред ређег облика *зајчићи* — *Рика-в-о*<sup>3)</sup> у *голем дов*, *чуле га зајчики*, *уш<sup>т</sup>уљиле уш<sup>и</sup>чики* (Ср., Др.), *змиџики*, *зупчики* — *дѣтету изникоше зупчики* (Ср.), *јаричики* обичније него *јаричићи*, *јагачики* обичније него *јагачићи*, *јунчики* (Др.), *камчики* — *каменчики*, *кличники*, *колачики*, *коскички*, *котлички*, *крџишчики*, *лисџ*

1) А. Белић, *op. cit.*, с. 186.

2) А. Белић, *op. cit.*, с. 366.

чки, *мачки* и *мачићи* (Др.), *пилички*, *пручки*, *свињчки*, *унучки*, *две унучки* (Ср., Др.), *ушички* — *ће ти извучем шија ушички*, *финџанчки*, *чоканчки* (Др.). О извођењу ових именица биће говора на другоме месту, а овде треба истаћи још и то да се продуктивност завршетка *чки* види и по додавању именицама изведеним на *иња* : *шевчиња* — *шевчињчки* (Др., Ср., Г. С., М.).

## У РЕФЛЕКСИ ПРАСЛОВЕНСКИХ НАЗАЛА $\text{A} - \text{Ж}$

Разматрање замене прасловенских назала, нарочито назала задњег реда, за говор Сретечке Жупе има два значаја. Да је овај говор остао чист и без примеса са стране, питање о рефлексима назала не би се ни постављало. Међутим, како је овај говор производ дијалекатских мешавина, разматрање овога питања може дати једну од главних одредница за ознаку основне боје овога говора, као и за одређивање типа мешавине и правца страних утицаја.

Овде рефлекс назала предњег реда нема значаја, јер је исти елеменат и у средњештокавским говорима источне и јужне Србије као и у говорима појаса Кратово—Скопска Црна Гора—Тетово, и као у говорима јужнијим од овога појаса. Тај рефлекс  $e < \varepsilon$  налази се и у овоме говору, као и у свима који чине његове компоненте; на пример: *девет, десет, единаес, пет, припето, петок, свеша Пешка, светец, свети Никола, се*; тако је и у речи *јешра* која има значење „језгра“; а тај рефлекс налазимо и у речи *месец*, и у варијанти *зајец*, поред обичнијег облика *зајац* — *зајаци*, као што се налази и у јужноморавском дијалекту — *зајац*, забележено у Брањској Бањи, *зајак*, забележено у Калиманцима, — где проф. А Белић објашњава прелаз  $e > a$  као последицу пасивне артикулације у неакцентованом слогу<sup>1)</sup>, и као што је у косовско-метохијском дијалекту<sup>2)</sup>, а као варијанта и у Рјечнику Вука Караџића.

<sup>1)</sup> А. Белић, *op. cit.*, с. 35.

<sup>2)</sup> Гл. Елезовић, *Речник косовско-метохијског дијалекта*. — Српски дијалектолошки зборник, IV. Београд 1932. С. 190.

Тежиште овога питања у ствари се преноси на рефлекс назала *q*. У средњештокавским говорима источне и јужне Србије, као и у призренском и горњеморавичком, редован рефлекс је *y*; али већ у јужнијем појасу има мешања, стога је за тај појас решење овога питања било веома важно. Много пута се у овоме правцу писало без довољне документованости и без потребне објективности, и тако се једино може објаснити да је Дринов могао тврдити како је *a* редован рефлекс назала *q* у овоме појасу<sup>1)</sup>, и да је В. Облак сматрао рефлекс *y* као српски утицај, ма да „знатно преовлађује“ у кратовском и кумановском говору<sup>2)</sup>. О кратовском говору први је дао јаснију слику Ефрем Каранов, сâм по рођењу кратовац. Он јасно истиче да је у кратовскоме говору доследно у корену *y*: „буквата *ж* вѣ коренѣ на думитѣ и се замѣня съ *y*, напр. *рука, мука, муж*“<sup>3)</sup>, и супротно тврђењу Шапкарева<sup>4)</sup> додаје да и у наставку асс. *s. f.* постоји у односно *ju* код особних именâ *a* и код именâ која означавају сродство: „вѣ окончаніята на собственитѣ и родственитѣ имена вѣ женски род Вин. пад. единств. число *ж* се замѣня съ *y*, а *ж* съ *y*, на пр. Марию, Стойну, Елену, майку, сестру“. Док се у скопско-црногорском говору рефлекс назала *q* > у чува потпуно не само у корену, него уопште, а и у наставку асс. *s. f.*, дотле *a* м. *q* у том облику продире у тетовски говор са југа, али ипак не може да истисне *y* из корена. Ако се узму у обзир примери из књиге Кирила Пејчиновића „Огледало“, мора се извући закључак да је у тадањем тетовском говору рефлекс *y* био још доследнији, и да је та замена основна у тетовском говору. Овакво стање, *y* у корену а *a* у наставцима, констатује и А. Селищев<sup>5)</sup>, само он изводи погрешан закључак, слично извођењу

<sup>1)</sup> M. Drinov, Beiträge zur Kunde der neubulgarischen Sprache. Arch. f. sl. Phil., V (1881), S. 374—375.

<sup>2)</sup> V. Oblak. Einige Kapitel aus der bulgarischen Grammatik. — Arch. f. sl. Phil. XVII (1895), S. 139. — Упор.: В. Облак, Приносъ къмъ българската граматика. — Сборник XI/I (1891), с. 533 и д.

<sup>3)</sup> Е. Карановъ, Кратовски говоръ — Сборникъ, IV/I (1891), с. 314.

<sup>4)</sup> К. А. Шапкарѡв, Нѣколико думи вѣрху статитенa г. П. Драганова вѣ Извѣстията на Спб. Слав. Благотв. Общество. — Сборникъ II/I (1890), с. 335.

<sup>5)</sup> А. Селищев, op. cit., с. 312—313.

В. Облака за кумановски говор, да је то у последица призренског утицаја. Међутим, управо корен и овде чува старину, док се морфолошким путем нов утицај ширио, долазећи са југа. Уношење рефлекса *a* место у претставља у два правца утицај са југа, и то унеколико јачи у тетовском него у кратовском говору, са чиме се слаже и стање осталих карактеристичних црта. Оба ова правца утицаја на овај дијалекатски појас треба навести и овде где је реч о овој особини сретечкога говора, и то из два разлога: тетовски говор показује нам непосредни извор овог утицаја на сретечки говор, а кратовски говор нам показује скоро исти степен развитка ове црте као што је и у сретечком говору.

Било код речи познатих прасловенској заједници, било код позајмица из времена које је претходило деназализацији гласа *q* у нашем језику, — увек је у корену рефлекс у: *буба*, „*бубо!*“ (детету), *буба-мара*, *бубрег* (С., Г. С.), *набубрег*, *набубрив* — *гра ми набубрив* (Г. С.), *врѹћ*, *врѹћина*, *гнѹсен*, *голуб лѣшна*, *голубови*, *голубица* (С., Др., Г. С., М.), *груб* — *што је груб човек!*, *грубо* *платно* (Ср.), *груд* (Др., ретко; обично је у употреби реч *прсја* — *бољеш ме прсја*), *гука* (Ср., Г. С., М.), *гусѣница*, *гуска*, *гусок*, *гущики* (С., Др., Г. С., Г. Љ.), *гус* — *густа* — *густа чорба* (Ср.), *густо*, *дуб*, *дубоо дрво* (Др., Ср., М., Г. С., Пл., Л., Г. Љ., Д. Љ.), *дубље* (Др.), *дуби* (за дете, Ср.), *надув* — *шрбу му се надув* (Ср.), *зуб*, *зубе* (Др., Ср., Г. С., Р., Г. Љ.), *кључе* — *кључе му се одмоша* (Ср.), *кудеља*, *купиња*, *кус*, *куси* (imperat.), *оћеш да кусиш*, (Др., Ср., М., Г. С.), *јѣн пуш кусна* (Ср.), *кушњак* (Ср.), *кућа* — *кућа* (Р., Ж., Пл., Л., Ср., Др., Г. С., Г. Љ.), *кућник*, *кућница* (Др., Ср.), *покућнина* (Ср., Г. С.), *мудро дете* (Ср.), *муж*, *мушки деца* (Др., Г. С.), *мука*, *ни муку с<sup>о</sup>м*, *га шури* *на мука* (Др., Ср., Г. С., Г. Љ.), *ће га мучат*, *он је прави мученик* (Ср.), *муши* (Ср. Г. С.), *мушна вода*, *мушна вода* (Ср., Др.), *мушлак рѣбота* („не ваља рад, узалуд“, Др.), *мућеница* — *маши муши мућеница* (Др., Ср.), *мућкаво јајце* (Ср.), *павук* (Ср, врло ретко; уместо тога обична је реч *магарец*), *паучина* (Др.) врло ретко, а из Срепке забележио сам *паућ* у значењу „паучина“, *попруг* (коњска опрема — амови и узде са дизгинима, Ср., Г. С.) — *нема коњ попруг*, *све му исѣбено* (Ср.), *се дружам да доватим* (Ср., Г. С.), *с<sup>о</sup>м баружив ноге* (Ср.), *пруш* (Др., Ср., Г. Љ., Р.), *пруче* (Др., Ср.),

*пру'че* (Др.), *пру'чки* (Ср.), *пу'цаљка* (Ср., Г. С.), *пу'цаљче* (Ср.), *ће пукне, ће пукнем од љушина* (Ср.), *пуш* (Р., Л., Ср., Др., М., Г. Љ., Г. С.), *пуш* (Др.), *пушинче* (Др., Ср., Р.), *пу'тиште* (рђав пут) — *немој д' удаш по тија пу'тишта* (Др.), *успуш, џенпуш, још џен пуш, по џен пуш, други пуша, шрећи пуш* (Р., Др., Ср., Г. С.), *два пуша* (Др.), *ору'жје — сос ору'жје марифет да га уфатиш* (Ср.), *руб — поруби, заруби* (Ср., Г. С.), *рука* (Р., Ср., Др., Г. Љ., Г. С.), *ру'кав* (Ср., Г. С., Др.), *рука'ница* (Ср.), *обруч на каца* (Др., Ср.), *ће поручим* (Ср., Г. С.), *оскуден, сом оскудица* (Ср.), *скуп* (Ср., Г. С.), *поскупо* (Г. Љ.), *струк* (Ср., Г. С.), *сту'пало* (Др.), *на клас ће сту'неш* (Др.), *на клас неће сту'неш* (Ср.), *сту'пини* (Др.), *ја с<sup>о</sup>м те настушив* (Ср.), *праг прес'тупи* (Г. С., Ср.), *субота* (Ср., Др., М.), *сугреб — назгазив на кучински сугреб* (Ср.), *суд* (Др.), *отидни на суд, суд је на миши мачка* (Ср.), *судим се, судњи дън* (Ср., Г. С.), *судија* (Ср.), *судилиште* (Др., Ср.), *шр'уба раструбив, шужен, шужим, шуп нож је* (Ср.), *иступим, јуже* (Др., Ср., Г. С.), *јушок — пла'тно ми је од јушок* (Ср.), а и *чубрица*. — На тај начин јавља се као општа особина замена у у корену, чак и у оним речима у којима А. Селишчев констатује у тетовском говору *а* — *капина, гнасиш, маћеница*<sup>1)</sup>, а за које није тешко било доказати да су наносни елементи са југа<sup>2)</sup>. Значи да је у говору Сретечке Жупе у овоме правцу утицај с југа за један степен слабији него у доњеполошком говору. — Чак и у примеру *унуштра* редовно је у, ма да се рефлекс *а* у тој речи — *унаштра* налази редовно у тетовском говору, па преовлађује и у Скопљу и непосредној околини Скопља, и чак је тако забележено једанпут и у Скопској Црној Гори, у Чучеру, код чланова једне породице пореклом из прилепског краја.

Једини примери са другим рефлексом у корену биле би речи *Љ'г\**, топографски назив из околине села Драјчићи а у правцу села Горње Љубиње, и *пуш*, забележено код једног лица из села Мушњиково — *шрећен пуш*. У првome примеру могао би се претпоставити остатак старог облика, кад би

<sup>1)</sup> А. Селишчев, *op. cit.*, с. 312—313.

<sup>2)</sup> Упор.: Др. Миливој Павловић, Принцип корелативности у еволуцији језика и некорелативност дијалекатских црта Горњег Побардара. — *Годишњак Философског факултета у Скопљу*, I (1930), с. 305.



било ма каквог ослонца у говору старинаца, чиме би се то могло оправдати; овако може се објаснити једино као облик који су донели Горани, или као појава вокалне потенциране редукције — *лѹк* > *лък*. За други пример, *пѣш*, једино се може примити објашњење да је то последица вокалне редукције, и то прво што је *ѡ*, у забележеном примеру, са јасном ниансом задњег изговора *у*-реда, и друго што сам забележио и примере са редуцираним *ѹ* — *иѹш* у селу Драјчићи. Једанпут сам забележио и облик *ошѡда* (Ср.), али и овај пример иде у појаве редукције.

Међутим у глаголској основи, у примерима *дигнала*, *дигнала*, *лѣтнала*, *изнѣкнала*, *пѡднала*, *стѡнала*, *пришѣгнала* *га*, *зѡденав*, *прѡпаднав*, *сѣкнав*, и др., редовна је замена са *а*.

У облику 1 л. ј. сад. вр. наставак у налази се код повоћног глагола *оћу* — *ћу* : *ја ћу*, *ћу њдем* (Др.), *ја ши кажем ћу* (Ср.), и *ја мѡгу*, *нѣмогу*; али код ових глагола чује се и облик са *м*: *ја ћем идем*, што би се могло објаснити као условна фонетска појава, према обичнијем облику без *м* — *ће кажем*, *ћ' идем*, али код глагола „хтети“ ово је ређе, а чешће се чује код овог облика глагола моћи: *мѡжем*, *ја мѡжем*, *нѣ можем*, где се сада врши процес уношења *м* по аналогiji, према *дам*, што је раније извршено код осталих глагола: *знам*, *идем*, *кажем*, *ће пѡгинем*, *ће ѹмрем*, и др. Облици као *зѡгину*, у примеру: *ако не зѡгину*, *ако сѡм жив* (Ср.), веома су ретки, и нико од припадника овом говору не би то сматрао као могућну црту; ипак овај пример забележен је у породици Ђека Алексића, у Срецкој, у породици досељеној пре шест колена, и мора се уочити да се у овој досељеној породици очувала, у једином примеру, црта говора староседелаца, коју нигде више нисам забележио. С других страна било је потстакнуто ширење наставка *м*, и преовладало је. У наставцима глаголских облика 3 л. мн. јасно је да је *а* унето споља — *ови са биле*, *шес са згражѡвени доле*... (Др.), тако у стиховима:

*А не ми са сѡнови,*  
*Теке ми са бѡнови;*  
*А не ми са ћѣрчице,*  
*Теке ми са јѣлчице; —*

*Дѣвојке са у тѡнке кошуље, и др.*

Неки пут се налази и *сѧ*, *кѧд сѧ дошле* (Др.), али има примера и са су нарочито у старијим, лазаричким песмама:

*Јер су леѧи, мѧшени* (двори), и др.

Код заменице ж. рода у асс. s. обично је *ја*.

Код именица у асс. s. f. налазимо врло интересантно стање, с обзиром на наставак. Чисто морфолошким процесом облик пот. s. f. са наставком *а* уопштен је и за асс. s. f. То се, под утицајем с југа, извршило у тетовском говору — *нѧ мука*; *нѧ глава*, *сѧ жена*, а тако је и у говору Горанѧ; отуда је ова појава лако обухватила и говор Сретечке, али не и говор Сиринишке Жупе. У сретечком говорном типу, у разговору и у причању, облици са *а* скоро потпуно су уопштени. На пример: *вода* — у *вода*, *ајде разлади ја вода* (Др.), *падна љ вода* (Ср.), у *мушнѧ вода*, *са<sup>с</sup> војска* (Ср.), *вреѧа* — у *пуна вреѧа*, *дај вреѧа брго* (Др.), *да одвржујет вреѧа*, *со све вреѧа* (Др.), *дуѧка* — *ће ѡвршет сѧ<sup>с</sup> сврдев дуѧка* (Др.), *од зевња* (Др., Г. С.), у *крѧица*, *сѧ<sup>з</sup>ида кула* (Др.), *куѧа* — *да метеш куѧа*, *из куѧа*, *на куѧа*, у *куѧа*, у *куѧа наша* (Ср.), у *наша куѧа* (Др., Ср., Г. С.), *не се померав нигде од куѧа*, у *својѧ куѧа* (Др.), *мѧгла* — *иде у мѧгла*, *ти послужи мѧшина*, *сѧ мѧшина* (Др.), *меѧа* — *до меѧа* (Др., Ср.), *мие грањичимо до меѧа* (Р.), *на мѧгила седеше* (Др.), *молба* — *благѧдушен човек прима молба* (Ср.), *муѧа* — *нѧ мука сом*, *га шуриѧ нѧ мука* (Др.), у *недеља* (Ср., Г. С.), *невоља*, *кѧд паднем у невоља* (Ср.) ѧива — *на ѧива гѧлема* (Др.), у *његоѧа ѧива* (Ср.), *сѧ<sup>с</sup> окѧница* (Др.), *на пеѧаѧа* (Др., Ср.), *плѧњина* — *ѧтишов у плѧњина* (Ср.), *каѧи приѧажња неѧоѧа* (Др.), *со<sup>с</sup> пушка*, *пушка ће ти отне* (Р), у(ѧ)-*слѧбица*, *на стрѧжа* (Ср.), у *стрѧдина куѧа* (Др.), *прѧт црѧѧа* (Ср., Г. С., Др.), *сѧ<sup>с</sup> чѧтала*, *чѧталиѧа*, *сѧ<sup>с</sup> чѧша* (Др.), *није бив у школа* (Др.), у *шума* (Ср). То се најбоље види из примера слободногѧ говора, *кој воли рѧѧиѧа*, *кој виѧо*, *кој поѧѧа*, *кој сѧра*, као и у благосиљању при завршетку литије — *Бѧг да ни чуѧа вѧра и зѧкон*, *Бѧг да ни чуѧа крѧља и отѧѧѧина*, *Бѧг да ни даде здрѧвље у ѧуди и у стоѧа*; *кој чини мѧѧије за деѧа*, *да му не проплачу у ѧегоѧа куѧа*; ... *да му се нероди у ѧегоѧа ѧива*; *под гуша да му ниѧајет*; и *ће баѧи чѧша*<sup>1)</sup>. Тако и у посло-

<sup>1)</sup> Видети текстове у овој књизи.

вицама: *Къд ће у глава улегне, и у песмама: къд си вуна узимала* (Др.).

Међутим код женских особних имена и речи које означавају сродство по правилу очуван је наставак у, као и у кратовском говору. Код особних имена тај наставак се потпуно очувао — *сѡм видеѡ Дѡ'ницу, Мару, Мѡлену, Стојну, а мање идеално, као што ће се видети, очуван је и код назива за сродство — бабу, мајку, од мајку, на сѡстру, на снају, ћерку — дав му ћерку за жѡну, тако и у примеру дѡвојку — со'с дѡвојку, — а овакав облик се чува и код именица мушкога рода ове категорије — једнога слугу, нѡвидѡв газду, па се донекле налази и код назива за жива бића уопште, са јасним колебањем: сѡм вѡдѡв лѡсицу, од мравку, али — сом видеѡ кучка. То у се чува и код заменица: моу матер, од моу матер, сваку жену итд.*

Ово овакво стање какво би одговарало стању у кратовском говору, показујући сличан степен овог процеса, поремећено је новим приликама. Тако, пре свега код имена селâ женскога рода има мешања у врло малој мери, као: у *Стреца* (Др.), из *Локвица, у Локвица* (Небр., Ср.), али *од Локвицу,-а* (Л.), а то треба довести у везу са чињеницом да је у Локвици највећи проценат старинаца, и да према томе разумљиво овде и наставак у има највише отпорности и да ће се најдуже одржати. Иначе у овој категорији је а опште: *на Дрина, на Сѡва* (Ср.), у *Русија* (Др.).

Према овоме јасно је да је процес губљења наставка у био везан за досељавања из тетовског и кичевског краја као и из Горе; али најновије ширење црногорске породице утицало је на делимично враћање наставка у. Уосталом, у појединим местима где је проценат старинаца релативно већи, у Сречкој и Локвици, има код извесних лица чешћих мешавина, и то код истог лица и у истим речима. Тако, на пример, у причању, Ђека Алексић из Сречке, чији су стари дојдени о<sup>а</sup> *шетовско*, употребљава чешће облик *глава* у асс. s. f., — али и у томе се види извештан потсвесни активитет вербалних претстава; како је у претходном разговору употребио више речи које су имале у асс. s. f. у — *кој од мајку слободно срце роден, од мравку, ћерку, — то прелазећи на другу причу употребљава са у и асс. s. f.: главу — главу ће ти исечем, што ће ми газда главу исече*; али чим је облик

акузатива ове речи дошао у тросложни акценатски такт са предлогом *на*, одмах се јавио са наставком *а* — *газда нека носи на глава*, из чега се јасно види веза између трећесложне акцентуације и облика асс. s. f. на *а*; иза тога даље употребљава ову реч са *а* — *никој гла<sup>а</sup> не диза, гла<sup>а</sup> не диза никој, не могу да дадем мој<sup>а</sup> глава за твоја*; даље у асс. s. f. на *а* употребљава речи *сэкира* — *маши сэкира, молба* — *благодушен човек прима молба*, док именицу masc. *газда* употребљава са наставком *у* — *невидев газду да га слуша*. — Али у обчном говору почиње преовлађивати облик са *а*, па тако и у причама. У једној причи из села Драјчићи, највећи број облика асс. s. f. је на *а*: *како ти смеш да метеш кућа, не сме да се мете кућа, кџ иде у кућа, из кућа, унутра у кућа, кажи ми што јунаштина имаш ти, да му чик шурим жаба у уста, кџ-дунем у море, у вода, кџ паднем на нужда, да наградим кула, сваки по своа вештина, виделе да је царева ћерка у вода, шурив му јена жаба у уста, камо сваки своја вештина, око кула. трипуш зашов од силина око кула, да крши кула, око шија, извеле девојка, како му отнале девојка, извуков рука девојкина*; и реч *ћерка* у асс. s. f. има облик са *а* у почетку самом: *некој ђавол узев царева ћерка, што ми је гајле за твоја ћерка, ако ти је жав за твоја ћерка*, а тек при крају јавља се облик са у поред првог: *пред цара довели ћерку му*, као клише; са енклитичном присвојном заменицом, затим: *овај ти украв ћерка*, па опет: *дав ћерку за жену*; а реч *баба* — само једанпут и то са у се јавља: *стражари узеле бабу*. Са у сам забележио и један нејасан облик, у изразу: *како испосници у издраињу*.

У десетерачкој песми, забележеној при певању уз гусле, облици са у релативно чешће се јављају, — тако:

*Ју горицу, по-п-анку јелицу (3),  
Немогасмо курву уфашити (12),  
Како би га, курву, превариле (17),  
Да Грујицу младог превесимо (19),  
Да л' не бил га, курву, превариле! (21)  
Чујете ли, момци за женидбу (58),  
Ла девојке вие за јудадбу! (62),  
Не ме маши младу јудава! (50).*

Али обичније речи овога говора имају редовно облик са *а*:

Лад Грујица стража ги чуваше (7),  
 Па ошима кићена девојка (14),  
 Па ја љуби за недеља дб'на (15),  
 Маши глава, у сватове погља (29),  
 Преведоше најлепша мланеста (31, 37),  
 Јодма баца рука љу недр'ма (43).

И док у овој песми, забележеној почетком 1932 године, речи *недеља* и *девојка* имају облик асс. s. f. са *а*, дотле су оне у песми о одласку св. Саве у калуђере имале облик са наставком у, као и лично име *Тодорка* и називи сродства:

*Не га пита, със зор[ш] му проси девојку* (9),  
*Па донеле Тодорку девојку* (19),  
*Свадба чини за недељу дња* (20),  
*И да видиш Тодорку девојку* (66),  
*И ми узе своју милу снаву,*  
*Милу снаву Тодорку девојку* (74, 75), —

али и у овој песми, наизменце, јавља се код речи *девојка* и асс. s. f. на *а*:

*Ошидоа за добра девојка* (18),  
*Да ги сведет лепеа девојка* (22),

као што је и код других речи:

*Те ми събра шое ситна војска* (39),  
*Па прибраја шое ситна војска* (40).

Да су у овој песми старији облици са *у*, види се по примерима где је асс. s. *Саву*:

*Силом њ' иде Саву да доведе ;*  
*Студен камен Саву да извикаш, —*

док у данашњем говору тај облик гласи *Савога*.

Лирске песме, обичајне, жетелачке и коледске, показују један сталожен и релативно ранији однос: женска имена, речи *девојка*, *дорија* са наставком у се чувају:

*И камо ти и коња дорију?—*  
*Пратимо девојку*  
*Преш обед на воде. —*  
*Нигде лика не нађе,*  
*Само Стојну попову.*



једне тачке стабилисано, док у говору Сретечке Жупе има још доста отступања, што показује још незавршено превирање у овоме правцу, управо ометање завршетка започетог процеса новим чињеницама. Упоређен, пак, са тетовским говором, говор Сретечке Жупе очевидно показује за један степен слабији утицај споља, према истом утицају у тетовском говору: стање у корену је исто, али је у Тетову рефлекс *a* преовладао у асс s. f., док у Сретечкој Жупи има још једна психолошка поткатегорија у којој се такво у чува, поред других појединачних случајева асс. s. f. на у.

## VI ПОЛУГЛАСНИЦИ

За хронологију формирања дијалеката нашега језика, као и за њихове узајамне везе, од веома великог значаја су полугласници. Процеси полугласнички означавају истовремено велике епохе развитка српскохрватског језика — прво изједначавање полугласника предњег и задњег реда, затим вокализовање. У томе правцу праву важност овим појавама дао је проф. А. Белић у својој студији о дијалектима средњештокавског типа<sup>1)</sup>, и могло би се рећи да поглавље о полугласничким појавама носи на себи тежиште целе књиге, као што и теорија о полугласницима у себи садржи објашњење битности еволуције овога дијалекатског типа. Отуда је сасвим оправдано питањима полугласника обраћати изузетну пажњу, нарочито када се тиче дијалеката старијег типа, у којима се још чува полугласнички изговор, као што је и сâм говор Сретечке Жупе, као што су и сви говори јужног средњештокавског појаса, кратовско тетовског. Овај појас има и своје специјалне проблеме везане за утицај који се у њима осећа долазећи с југа, као уношење вокализованих полугласничких вредности *e* — *o* из говора старештокавског типа.

Да би се добила потпуна слика о употреби полугласника и о њиховим рефлексима, треба дати један општи поглед на ово питање с обзиром на говор Сретечке Жупе, а затим разгледати све примере, према основним категоријама.

У данашњем говору Сретечке Жупе постоји полугласник, али нема разлике између рефлекса некадањих полугласника предњег и задњег реда. — Тај полугласник је средњег реда,

<sup>1)</sup> А. Белић, *op. cit.* с. 42—89.



типа  $a$  —  $\bar{a}$  односно  $\bar{a}^a$  или  $a^b$ , са неколико ступњева вокализovanости. Осем тога, место полугласника јавља се чешће и потпун вокал  $a$ . Док ове све појаве улазе јасно у систем средњештокавских говора уопште, дотле у извесним случајевима замена вокалима  $e$  —  $o$  отступа од овога система. Отула треба видети што одређеније у којим се категоријама јављају ови рефлексии, затим да ли су искључиви у њима, а тиме да ли је то стара појава или нов утицај са стране. У томе смислу биће изложени примери оне категорије која претставља основицу, — а то су случајеви у корену, где је слика и јасна и једноставна, где је увек полугласник реда  $a$ , или резултат његове вокализације, по унутрашњој — фонетској еволуцији; затим ће бити разгледани примери оних категорија које имају  $e$  односно  $o$ , али где се чувају и примери са полугласником  $a$ -реда; најзад ће бити наведени примери оних категорија где су нови елементи узели лунога маха.

Пре свега, у корену полугласник је увек типа  $a$ , са типичном полугласношћу, нарочито под акцентом, али то зависи и од субјективних момената: код неких претставника овога говорног типа полугласност је изразитија, док је код других нешто јаснија тенденција за релативним вокализовањем, — отприлике онако као што је у кратовском говору, и нешто одређеније но у говору Скопске Црне Горе а нарочито ближе околине Скопља. Полугласност је боље очувана под акцентом, а полугласници се вокализују релативно слабије, јаче, скоро потпуно па чак и потпуно у неакцентованом слогу, било пред акцентом било иза акцента, што је чешће. Осем чисто тонскога карактера полугласника, мора се водити рачуна и о степену полугласности. Како је та појава веће или мање полугласности истога типа као и у дијалектима средњештокавским које је описао проф А. Белић, то је и овде узет исти начин за обележавање степена вокализовања —  $\bar{a}$  означава полугласник са одређенијем полугласничком природом, док  $\bar{a}^a$  означава доста јачи степен вокализовања; ово зависи од јачине ексираторне струје, — јер се при јачој ексирацији, то јест под акцентом, чува боље природа полугласничке артикулације, док је при мање интензивном и мање прецизном изговору у неакцентованом

слогу, изговор ближи вокалу<sup>1)</sup>, отуда је за случај још већег степена вокализовања употребљен знак *a'*. — Ако се сад узму у обзир и поменуте индивидуалне особине изговора, онда би се углавном могле поставити две релације: код оних који изговарају полугласник мање типично имамо скалу *b'—b<sub>a</sub>'* : *b<sup>a</sup>* или *a<sup>b</sup>*, а код оних који изговарају полугласник мање типично у акцентованом слогу имамо скалу *b<sup>a'</sup>* : *a'* или *a*. Један од интересантних случајева овакве алтернације био би чак и у примеру са вокалском редукијом, где нови полугласник под акцентом алтерира са пуним вокалом *a* без акцента.

Примери полугласника у корену: *бб'њак* (Ср., Др., Г. С.), *бб'чва* (Ср.), *бб'ш* — *бб'ш шако*, *сб<sub>a</sub>'в* — *вб<sub>a</sub>'зда<sup>a</sup>н* (Ср., Др., Р.), *вв'шка* (Др., Г. С.), *дб'ждовњак* (Др.), *дб'н*, *дб<sub>a</sub>'н* (Ср.) *првидб<sub>a</sub>'н* (Др.), *добар дб'н* (Р., Л., Г. Љ., М., Др.), *стрéћен дб<sup>a</sup>н* (Др.), *дб'н до иладне* (Др.), *на дб<sub>a</sub>'н ти је надница* (Др.); тако је и у синтагматичним групама: *два дб'на* (Ср., Др.), *шри дб'ана месец дб'ана* (Ср.), *шријес дб'на* (Г. Љ.), *за овија дб'нови* (Ср., Г. С.), *дб<sub>a</sub>'њом*, *дб'њем*, *дб'њу* (Ср., Г. С., Др.), *а*: *вбздб<sup>a</sup>н* (Др., Ср., Г. С.), *вэлидан* (Др.), *вэлигдан* (Ср., Др.), *Бурђовдб<sup>a</sup>н* поред *Бурђовдб'н* (Г. С.), *на Спáсов дб<sup>a</sup>н* (Др.), *Спáсовда<sup>a</sup>н* (Ср.), *на И'ли<sup>a</sup>н дб<sup>a</sup>н* (Др.); затим: *дб'ндс* (Р.), *дб<sub>a</sub>'неска* (Ср.), *дб<sub>a</sub>'наска за дб'наска* — где је веома мала разлика па ипак се могла осетити између полугласника у првој речи, под обичним акцентом, и полугласника у поновљеној речи, на коме је потенцирани акценат инсистирања; *дб<sub>a</sub>'наске* (Г. С., Ср.), једанпут забележено *Да<sup>a</sup>ница*, иначе обично *Дб<sub>a</sub>'ница* и *Дб'ница* (Др.), а према томе, по народној етимологији, *Дб'нојле* па и *Дб<sub>a</sub>'вњан*; *ће одб<sup>a</sup>нем* (Р.), *да одб<sup>a</sup>нем* (Др.) *осб<sub>a</sub>'дале* (Г. С.); *ка<sup>a</sup>д-обшишо<sup>w</sup>* (Ср.), *ка-д-á дође* (Ср.), *кб<sub>a</sub>'д си бив у сéло* и *кб<sup>a</sup>д с<sup>i</sup> бив?* (Др.), *кб<sub>a</sub>'да* — *кб<sup>a</sup>д* (Ср.), и у случајевима у којима је *кб'д* због ритма наглашено налази се типична полугласност: *кб'д си брашно узíмала* — *кб'д си на-заћ поврáћала* — *и сов кб'д си узíмала* — *кб'д си вуна узíмала*; *Бела Рада кб'д затворен 1* — *мирно седи*, *кб<sub>a</sub>'д ће у глава úлегне* — *сама игра, сама поје* (Др.), а тако исто и под емоционалним акцентом: *кб'д-да видеш!* (чуђење са дивљењем, Др.); најзад има и случајева механизирања и аналогije, чиме

<sup>1)</sup> А. Белић, *op. cit.*, с. 44—45 и д., упор. с. 86—87.

се објашњавају појединачна отступања — *кь-д-а виџи, кьд са дошле* (Др.), и обрнуто *ка'[д] ће га закоље*; даље: *сь'г!*, *сь'а'га* (Р., Ср., Г. Љ.), *ће срешнемо сь'а'г* (Др.), *ја сь'ом сь'а'г дошов* (Р.), *шь'г* (Ср., Др.), *шь'а'га* (Др.), *шь'к смо кóсиле* (Г. Љ.), *једнь'к* (Ср., Г. С.), *ако нађе први добија десе<sup>т</sup> једнь'к* (Ср.), *лāv* (Ср.), а: *пóзна да је шо лъ'в*, можда тако треба тумачити и *ла<sup>в</sup>* [= лав] *урлаје по пóтоци* (загонетка, Др.), *лъ'га је шоје*, *лъ'а'говен* (Ср.), *лъ'же* (Др., Ср., Р.), *лъ'жовно* (Ср.), *лъ'а'к* (Др., Ср., М.), *лъ'а'ко* (Р., Небрег., Др.), *пóлъ'ако*, *лъ'а'сно* (Др.), *лъ'а'н* — *лъ'нена кóшуља* (Ср., Др.), *лъ'нено плашно* (Г. С.), *мъ'а'гла* (Др., Г. С., Л.), *иде у мъ'а'гла* (Др., Лок.), *мъ'а'гла* (Г. Љ.), *мъ'а'гла* (Р.), *замъ'глило се* (Р., Ср.), *ízмъ'кни*, *ми íзмъ'кна* (Др.), *прímъ'кнем*, поред *микнем* (Ср.), *мъ'ска* (Др.), *на'џве* (Др.), *нъ'а'џве* (Ср.), *пъ'клен мајке да óстанеш* (Др.), *опа'нок*, *опа'нок*, *опа'нци*, *опа'нци* (Др., Ср., Р.), *пъ'с!* (обично је у преносном значењу, за рђавог човека, иначе се употребљава реч *куче* — *кúчки*, Др.), *св'вна* (Ср., Г. С.), *ће óсь'вне на пуш*, *св'н*, *св'а'н* (Ср., Г. С.), *св'а'н сь'ом сњив* — *сь'ом сњив страшен сь'н* (Др.), *св'ш*, *св'ће* — *св'шови* (Др., Ср.), *шь'кни га* (Ср.), *шь'вен*, *шь'вно је нéбо*, *шь'вница* (Др.), *зашъ'мнило се* (Р., Ср., Др.) *шь'а'нок* (Др.), *шь'а'нка жица* (Ср., Г. С.), *шь'а'нка кóшуља*, у *шь'нке кóшуље*, *шь'нко преди*, *шь'а'нка пређа* (Др.), а *шь'а'нка пређа* и *шь'а'нка пређа* (Ср.); *цвеће цв'та*, *чв'сен крс* (Др.), *чв'сни* — *шек'е ми са чв'сни крсти*, *чв'сни крсти бога мб'љеш* (Др.). *чв'сно и берíћешно* (Др., Г. С.), *нé-чв'стив* — *нечв'стиви* (Др., Ср.).

Једино у облику „шьл“ налазимо отступање, са *о м. а.* Заиста, забележио сам неколико пута и са *а* — *дошав*, *доша'в* (Ср), *óтишав ко-д-рúгога* (Др.); али у свима осталим случајевима је *о* у овоме положају: *ја сь'ом сь'г дош'в* (Р.), *дошов* (Др., Ср.), *к'д óтиш'л<sup>в</sup> трéћи пуш*, *óтиш'л<sup>в</sup>* у *п'а'њина* (Ср.), *óтиш'ов* (Др., Г. С.), *óтиш'ов у море* (Др.), а тако и у песми: *св'тí Пешар* у *ра' пошов* (Др.). Овде би се могла претпоставити фонетска измена, али је много вероватније да се код глагола изведених из овога корена пренео завршетак *ол* > *оц* > *ов* из категорије глаголског придева где се нэви полугласник био развио испред *л*, што је у староштокавским говорима дало *ол*, па је преко тетовског *оц* дало *ов* у говору Сретечке жупе — *реков* и сл. Да је то *ов* било у извесној мери продуктивно, види се по томе што се на-

лази и у р. гл. придеву *дунов* — *дунов у море* (из једне приче), где би се очекивало у или *a* као рефлекс назала *o*. Једанпут само забележен је облик са *e* — *о̀шишев* (Др.), где би се могао претпоставити утицај непчаника *ш* бар као делимични фактор, можда из времена пре уопштавања тресложног акценатског система — \**о̀шишь<sup>е</sup>л*, чему се може додати још једно објашњење, о коме ће касније бити речи; ово објашњење намеће се и за исту појаву у кореновом облику „*шьи-а*“: *му шейнав* (Др.).

Полугласник типа *a*, односно његов вокалски рефлекс, чува се лепо у падежним облицима — *дв'наске* (Ср.), *дв'наска*, *дв'наска за дв'наска* (Др.), увек боје *a*, али је забележено једанпут и *дв'нв'ска* (Др.), чему би одговарао облик *нв'дске*, а који би се могао објаснити и утицајем палаталног сугласника; објашњење ужим изговором под некадањим акцентом не би морало бити искључено. Једино пример *дв'нџс* — *дв'нес* из села Речање могао би наводити на помисао о утицају Горана; то не би било искључено ни због састава становништва у томе селу. Осем ових случајева додавања заменичког облика *c* некадањем падежном облику, има и примера код којих се заменичком облику на *ь* давало *и* > *j*: *шь'ј* — *шь'ј* — *ш'ј*, *ов'ј* — *овај*, *он'ј* — *онај*, па по аналогiji и облику акузатива остаје *a* и под акцентом — *ов'јега*, *он'јега* па и *ш'јега*, како је у свима местима говора Сретечке Жупе.

У категорији префикса и предлога имамо двојак резултат. Код префикса полугласник се врло добро чува, између елемената потпуно фонетски и семантички стопљених у целину — да *рзв'пне кожа*, *св'бор*, *св'брале* (Др.), *св'мљев*, *св'сидав* (Ср.), *св'стале се*, *св'кри се* (Г. С.), *св'шије* (Ср.), а *цзв'шка*, и др. — Међутим предлог *свс* ретко на себи има акценат; забележен је само један случај са емоционалним акцентом, при чему је полугласност била типичнија — *св'с сила га сврши!* (Ср.). Иначе обично се употребљава проклетично. У томе случају јавља се неки пут *ь<sup>a</sup>* — *a*, на пример: *св'с мене* (Др.), *св'с војска*, *св'с бѣлога коња* (Ср.), *свс њи* — у реченици *ти си обстарив свс њи* (Г. Љ.), *св'с чаша* и *св'с о-каница* (Др.); али много чешће, као општа појава, налази се рефлекс *o*, кратко или редуцирано: *свс кучишта са мешане*, *свс оружје* (Др.), *свс пајшон* (Ср.), *свс пушка*, при благосиљању

— *сос њар* и *со бериш!*, *со<sup>3</sup>-здравље* и *со-живош!* (Др.), *сѡ-божјѣ име!* (Ср.), *сѡс оружје*, *сѡс сврѡлов*, *со<sup>с</sup> слѡмка* (Ср.), *се ѡсече со<sup>с</sup> нѡшче*, *со<sup>с</sup> окѡница* (Ср., Др.), *с с онѡјѣга чѡвека* (Др.) и др., а тако и у песми — *со<sup>с</sup>-здравље*, *сѡз-бѣлија чѣница*, *со<sup>с</sup> црвена јѡбука* (Др.); у овим последњим случајевима немамо резултате нормалног процеса делимичног вокализовања, већ процес редукције вокала, унет са стране као *со* и са редупликацијом *сос*.

Примери у којима је полугласник био у основи такође показују две групе. С једне стране су примери код којих је очуван полугласник, код неких речи из свакодневног говора, које означавају делове тела — *лѡкѡш*, *нѡкѡш*, код којих је у тетовском говору *о* — *лѡкош*, *нѡкош*; код заменица за каквоћу изгубљен је основни облик и замењен обликом са *и* и потенцираним значењем одређености: *овакви*, *онакви*, *такви*, — па ипак неколико пута забележен је облик постао контаминацијом, са полугласником у основи: *овѡкѡви* (*овѡкѡв + овакви*), *онѡкѡви* (*онакѡв + онакви*), *какѡви* (*какѡв + какви*), у којим облицима тетовски говор опет има *о*: *какоф*, *какоѡгдер*, *ѡвакоф*, *ѡнакоф*, *такоф*. Међутим има случајева у којима је јасно да је говор Сретечке Жупе примио *е* са стране, — тако је општи облик *овес*, као у тетовском, кичевском и горанском говору, а исто тако према кичевском *кошеѡ*, *ореѡ*, *пешеѡ* и према тетовском *кошеу*, *ореу* *пешеу*, и у говору Сретечке Жупе имамо *е*: *кошев*, *брев*, *пешев* (Др., Ср., Г. С., Г. Љ., Муш.). Овде се јавља *е* и у основи речи *јарем*, ма да ту у тетовском говору налазимо старији елемент, полугласник у великој мери вокализован — *јѡра<sup>м</sup>*; тако налазимо *е* и у речима *зајем*, *ражењ*.

За развитак речника српскохрватског језика великог значаја су имали покретљиви суфикси, нарочито они који су се после извршених полугласничких процеса фонетски уједначили у *ѡк > ак*, за образовање именица са обичним значењем (*мамак*, *точак*) и са значењем деминутивским (*сѡнак*, *цвѡшак*), за образовање придева (*јеѡдак*, *крашак*, *крошак*), а уз њих су и придеви на *цѡк* (*малецак*) и именице на *чѡк* (*залчак*). То свођење на један облик суфикса имало је за последицу у извесној мери мешање — некадање именице обичног значења могле су добити извесну нијансу деминутивности, као *шѡрак*, док су неке делимице губиле демину-

тивно значење, као *шумак*. Отуда се може разумети да обе врсте појавâ сусрећемо и у говорима у којима се у таквим суфиксима налази *о* место полугласника, унето са стране као цео наставак *ок*. — У овим говорима тај наставак *ок* постао је веома продуктиван, као што тврди за доњеполошки говор и сâм А. Селищев<sup>1</sup>). — С друге стране, по значењу читаве категорије су изгубљене и у говорима овога типа, па тако и у сретечком говору, и као појединачне речи и као категорија недостају речи са деминутивним значењем а са овим наставком, и једино се може, у старијим песмама, чути реч *сáньак*, и то са старим наставком и делимице вокализаним полугласником у њему. — Само, у тетовскоме говору поред именицâ и придевâ на *ок* (*бóсиљок*, *мóмок*, *нáпрсток*, *пéшок*, *пúпок*, *чéтвршок*, *илíшок*, *рédок*), који се наставак проширио и на турске речи, развитком њиховог наставка у *л<sup>ок</sup>* > *лок* (*бéрберл<sup>ок</sup>*, *бóфчалок*, *дúнђерл<sup>ок</sup>*, *шéцелок*), — налазе се и речи са старим наставком, у коме је стари полугласник реда *а* мање или више вокализован (као *дáньак*, *дóбиш<sup>ак</sup>*, *сáла<sup>ак</sup>*, и сл.). — Међутим је у говору Сретечке Жупе ширење завршетка *ок*, изгледа, узело нешто веће размере. Заиста, и у овом говору има понека реч са старим наставком *ак* > *ак* и то са ослонцем на стари наставак *а<sup>к</sup>* — *њ<sup>ак</sup>* (*д<sup>б</sup>ж-девњак*, и сл.); али је много већи број речи код којих је преовладао наставак *ок*, и то не само код оних речи које имају тај наставак у тетовском говору, него и код читавог низа и других речи. Тако, као опште речи у говору Сретечке Жупе, налазе се са наставком *ок*: *бéлушок*, *бóсиљок*, *врзуљок* — *шури* у *крица* па *зáврже* *врзуљок*, *дéсешок*, *дóбишок*, *жушарок* (тица, Др.), *жушок* (жуманце, поред *жушец*, Др., Ср), *зáвезок*, *зáврзок*, *зáшарок* (шара на везу), *мóмок муњок*, *нáвишок*, *нáглавок*, *óкрајок*, *óбојок*, *оп<sup>ак</sup>нок*, — *оп<sup>ак</sup>нок*, *пáсшорок* (Др.), *пéсок* (Др., Ср.), *Пéсок* (топогр., место близу засеока Богошовце, Ср.), *пéшок*, *п<sup>л</sup>усок*, *пóчешок* (Др., Ср.), *прéпасок*, *прéселок* (Др.), *пúпок*, *рúчок*, *свéшок*, *стрéјарок* (враб:ц), *цвéшок*, *чéтвршок*, *шиљок*; исто тако и код придева наставак *ок* је обичан: *крáшок*, *крóшок*, *мицок* (Др., Ср.), *мицок* — *мечок* (Др), *низок*, *шéжок* — *најшежок*, *ш<sup>б</sup>нок*, а прилазе и придеви на (ь)ч<sup>к</sup>: *дúгечок* и др. — Од именицâ две имају

<sup>1</sup>, А. Селищев, *op. cit.*, с. 294, 300.

дублетне облике — *обојек* поред *обојок* а једанпут забележеног *обојак*, и *ручек* поред *ручок*; на двојни облик наилази се и код придева *дугачек* поред *дугечок*, и то се употребљавају *ручек* — *ручок* и *дугачек* — *дугечок* не само у истоме месту (Драјчићи), већ и у истој породици. Намеће се питање о томе како стоје ови облици једни према другима, — и за разумевање њихове појаве у сретечком говору занимљиво је, иако није довољно, нагласити: да за прву реч, *обојек*, нема потврде да постоји у говорима који су са југоистока и југа могли утицати на овај говор, али друга реч има у тетовском говору облик *ручек*, и према томе у сретечком говору облик *ручек* имао би се довести у директну зависност од кичевско-тетовског облика, а варијанта *ручок* у овом говору имала би да потврди продуктивност наставка *ок*; само, иако се то не може утврдити за сретечки говор уопште, занимљиво је да је у селу Драјчићи, у породици Никшића, *ручок* релативно старији облик, који доследно употребљава дед, док млађи употребљавају *ручек*; на тај начин могло би се рећи да је облик са *ок* раније био уопштен у овој породици, док је у њу тек касније продро облик са *ек*. Ово пак тумачење могло би се примити као релативно, ограничено на ужи круг, можда на ту велику породицу и круг њезиног утицаја, нарочито ако се напореда стави облик *дугачек*, који би могао бити старији, управо по своме *а*, док би облик *дугечок*, по своме *е*, могао бити релативно млађи.

Овој значајној групи са данашњим *ок* припадају и две именице са некадањим секундарним полугласником — *вџок* и *мџок*; оне су у вези са речима са суфиксом *ок* према данашњем језичком осећању, и то у говорима за којима је у овоме правцу пошао говор Сретечке Жупе — у тетовском, кичевском и горанском говору.

Речи са некадањим суфиксом (џ)чџк већином су ретке у употреби; неке од њих нису никако запажене, а неке које се јављају у употреби имају *о* или њ<sup>а</sup> односно *а*: *кџџачки алаши*, *слабачок* — *слабачџак*, али *дугачек* поред *дугечок*.

Паралелно са завршетком *ок* добио је маха и наставак *ец*, на пример: *Баџевец* (Др.), *белец*, *белушец*, *брашанец* (Др., Ср), *венец*, *вештец*, *врањец* (Др.), *ен Германец*, *Германец ли беше* (Ср.), *Горњеселец* (Др., Г. С.), *Горњг-Љубинец* (Г. Љ., Ср., Др.), *грбавец*, *губавец* (Г. С.), *Дебранец*, *Довно-Љуби-*

нец, *Бѣрманец* (Др.), *жѣлузец*, *Живинѣанец* (Др., Ж.), *жузец* (Р., Ср., Др.), *зѣравец*, *Риста Зѣравец* (Др.), *инѡверец*, *јазмец* (Ср.), *јѹнец*, *кладенец* (ретко), *кѡнец*, *кѡнопец* (Др.), *Кѡњевец* (Ср., Г. С.), *од Лѣпенец* (Др.), *магарец* (Ср., Др., Г. С.), *мршовец* (Ср., Др.), *мухамѣданец* (Др.), *Мушњѡковец* (Р.), *пѡкровец*, *Плањанци* — *Плањанец*, (Г. С.), *Прѣвалец* (Др.), *Призренец*, *пѹпонец*, *пузец* (Др.), *свѣтец* (Др., Ср.), *Скѡпљанец* (Ср.), *слѣпец*, *стаѣрец* (Др., Г. С., Г. Љ.), *стѹденец* (Др.), *на шањец* (Др.), *Творец небески*, *Тѣшовец* (Др., Ср.), *ѹдовец* (Др., Ср., Г. Љ.), *Цѣревец* (Г. Љ.), *ѹговец* (Др.), *ѹѹовци* — *ѹѹовец* (Ср.), *шањец* (Др.), поред *шанац* (Ср.), у причању једног воденичара о догађајима из светског рата. — Овај завршетак *ец* имају све групе именица са прасл. полугласником предњегга реда у наставцима који су уносили значења: особине активитета, особине одређених места порекла или бављења, или особине уопште. У овоме завршетку *е* није постало на терену овога говора, али је цео наставак *ец* показао своју велику продуктивност уопште, па чак и преношењем на речи унете из говора типа косовско-метохиског или херцеговачког, свакако касније — после уношења тога наставака са југоистока и југозапада, — као у речи *отец* (Др.) — *сив сѹвѣњко сѣјеше, мог ѡтец га бѣреше*, поред облика *отъѹц* — *а шо бив сам бог ѡтъѹц* (Др., приповетка).

Стари придевски наставак *ѹн* гласи *ен*, и постао је општим наставком, на пример: *арен*, *бѣден*, *благѡдушен* (Ср.) *бѡлен*, *вѣчен* (Др.), *гладен* (Г. С., Др.), *дѹжен* — *му је дѹжен* (Др.), *жален*, — *жален сѹм* (Др., Ср.), *ѹмућен*, *јаден*, *личен* (Др.), — *о браташе мој личен и писан* (Др.), *лѣаговен* (Др., Г. С.), *мѡлостивен* (Др., Ср., Г. С.), *мѡрен* (Ср.), *мѹшен* (Ср.), *мѹтѣн поток*, *мѹтено сѣрење* (Др.), *пѡзарен*, *пѡметен* (Ср., Др.), *пѡзобен* (за коња Др.), *пѡсен* (Ср.) — *свѣши Нѡкола пѡсен* (Др.), *рѡвен*, *сѡшен* (Ср., Др.), *стрѣден* (Г. С., Др.), *тѡвен* (Ср., Др.). У два случаја само, и то код најобичнијих речи, поред овог наставака налази се и понеко отступање — са полугласником или вокализовањем у правцу *а*: *стрѣћен* (Ср.), *стрѣћен прѡзѡнник* (Др.), *стрѣћен прѡзник* (Г. Љ.), *стрѣћен пѹш* (Мушњ.), а тако и поред речи у којој је полугласник вокализован у правцу *а* — *стрѣћен дѡн* (Др.), — али поред *стрѣћен* забележио сам и *стрѣћли пуш*, у Локвици, а Локвица била је најотпорнија српско-православна парохија и



са највећим процентом старинаца, и са великим бројем до-сељеника из призренског Подрима; исто тако је и у речи *једен* — *јен* : *јен* (Ср.), *бив јен муш* (Др.), *по јен пуш* (Ср.), *јен сат* (Др.), *под јен трњ*, *на њи јен са чашала* (Др.), *ен Гёрманец* (Ср.), *свако куче за ен ков* (Др.), — али осем овог уопштеног облика забележен је и облик без контракције *је<sup>(а)</sup>ен* — *још је<sup>(а)</sup>ен пуш* (Ср.), једанпут са полугласником под акцентом — *једь'н шар* (Р.), а једанпут у неакцентованом слогу са *а*: *јѣда'нуша* (Ср.), *јѣдь'нуш* (Др.).

Примери са секундарним полугласником не показују увек исте резултате. Ту има, пре свега, група речи које су идентификоване са примерима из других категорија. Тако су речи *вѣсок* (Др.) и *мѣзок* (Др.), — мн. *мѣзови* (Г. С., Ср.) — ушле у категорију именица са наставком *ѣкъ > ок* — *пѣток*, као што је поводом речи о томе типу изнето. У групи *сопс.* + *у* секундарни полугласник дао је *о* — *мршѣв чоѣк* (Др.), *мршѣвец* (Др., Ср.), — као и у тетовском говору: *мршѣф*, *мршѣѣц*. — У групи *сопс.* + *л* недостаје реч „мисао“, која је прешла у категорију *а*-основâ: *мишља*, тако да су овде само примери партиципа претерита акт. м. р., и то са *о* испред *в* (< *л*): *ѣбуков* (Др., Г. С.), *ѣзѣуков*, *ѣдѣуков*, *дѣгов* (Др.) *дѣгов се* (Ср.), *лѣгов* (Др.), *рѣков* (Др., Ср.), *он ги рѣков*, *ѣар ги рѣков*, *ѣа ји рѣков* (Др., припов.), *сѣков* (Др. Ср.), *ѣшеков* (Др., Г. С.); тако је и у тетовском говору: *сум дѣгноѣ*, *сум рекоѣ*, *сум секоѣ*. То ов схваћено је као наставак м. р. рад. глаг. придева, тако да се са овим облицима идентификовали облици м. р. рад. глаг. придева глагола изведених од „ићи“: *ишов*, *дошов*, *ошишов*, *пошов*; то је пак, преношено и на друге глаголе, са *у* (< *ѣ*) у основи: *дунов* — *дѣнов* у *море* (Др.). Ипак има неколико случајева у којима се чува траг некадањем стању у вокализовању полугласника у *а*: *прѣбѣгав*, тако и код једног веома често употребљаваног глагола — *мѣгав* — *нѣ мѣгав* (Др.), а тим облицима као и обликом *дав* са *а* кореновим би се могло објаснити на који су начин код глагола са *нж* у инфинитивској основи могли старивци, Косовци и Херцеговци, примити и уопштити *на*: *дѣнав*, *зѣденав*, *ѣзникнав*, *пѣднав*, *стѣнав*. Сличнога колебања има и у групи *сопс.* + *т*, најчешће са потпуним, а у много случајева само са делимичним лабијализовањем: *сѣдом*, *ѣсом* (Др., Г. С., Ср.), *сѣдо'м*, *ѣсом* (Г. С., Ср.). *сѣдь'ом*, *ѣсѣ'ом*, *ѣсь'ом*

(Г. С.), *седџмстошин, осџмстошин* (Ср., Г. С.), *седџмнаес, осџмнаес* (Ср., Г. С., Р.), *седџмдесе, осџмдесе*<sup>т</sup> *и пец* — *шес* (Др.), *осџмдесет* (Ср., Г. С.); али има и примера са *а*: *седа*<sup>ом</sup> (Г. С.); *седам, седа*<sup>м</sup> *маале* (Ср.). Такво стање налазимо и у скраћеном облику 1 л. ј. сад. вр. помоћног глагола (+):*мь*; најчешћи су облици са непотпуно развијеним или са редуцираним *о* — *с*<sup>ом</sup>, *сџм*, *што с*<sup>м</sup> *сџроша* (Др.), *сџом дав, сџом се шаљив* (Г. С.), *сџм видел жена жена, сом ралив, несом бив* (Др.); иако су ови случајеви најчешћи, ипак има примера са вокалским елементом *а*-реда: *сџам* (Ср.), *ја сџам сџг дошов* (Р.), *да сџам незапазила* (Др.), *ја са*<sup>м</sup> *погубен, што са*<sup>м</sup>-*му дала, ја сам на стража* (Ср.), *ја у Драјчићи сам не*<sup>мав</sup> *штунашо* (Г. Љ.). У кичевском и тетовском говору, као и у говору Горана, у овоме положају испред *м* развио се потпуно затворен вокал — *у*: *осум, осумдесе, осумнаесе, сџдум, сџдумдесе, сџдумнаесе, сум*, и такво у налазимо и у јужноморавском говору, нарочито у Врању, Бучју и др., као: *осум, осумдесџт, осумнајс, осумнајес, сџдум, седа*<sup>м</sup>*десџт, сџдумдесџт* (ш), *јесум, ја сум бија*, поред *седом, осом* и сл.<sup>1)</sup>. Ако овај прелаз схватимо као резултат унутрашњег процеса; или бар као резултат процеса потстакнутог особином *о* — *џ* унетом са стране, моћи ћемо и у говору Сретечке Жупе схватити појаве затворенога вокалског елемента као особину унету са стране, и то свакако пре него што је у говорима одакле је дошла извршен прелаз *о* — *џ* > *у*; говорна особина старинаца — *џ*<sub>а</sub> у овом положају, појачана новим досељеницима са Косова, из Метохије и великом породицом из Никшића, јаче се одупирала него у долини Јужне Мораве, зауставила процес на тачци *о* — *џ*, а често је на тај начин очуван и тип старијег изговора, или тачније речено обновљен — са *а*. — Иза сугласника *а* испред *љ* и *њ* секундарни полугласник даје *е*: *чешель* (Др., Ср.), као и у тетовском говору; *џгењ* (Ср.), *џгењ ће не нападне* (Др.), *дрво је за џгењ* (Ср.), — док је у тетовском говору *џин* поред *џгењ*. Најзад иза сугласника *а* испред *р* секундарни полугласник развио се у *а*: *добар дџа*<sup>н</sup> (Л., Г. Љ., Ман., Р.), *дџбџар дџа*<sup>н</sup> (Л., Мушњ.), *дџбар је пџш* (Др.), *дџбар чџек* (Др., Ср.), *дџбџар чџек* (Др.); тако је и код именица: *гџбар* (Ср.), *дрво гџбар*, а и као то-

<sup>1)</sup> А. Белић, *op. cit.*, с. 82—85.

пономастички назив — *Габар* (Др., Ср.), *на Габар* (Др.), *свѣкар* (Др., Ср.); *вѣпар* и *вѣшар* обично, а има примера и са *a* односно *ä* — *вѣпа<sup>ар</sup>*, *вѣш<sup>ар</sup>* (Г. С.), али у песми — *вѣшар вѣ<sup>е</sup>* (Др.), са чувањем старине, док је у тетовском говору *вѣшар*, а тако и у особном имену *Петшар* (Ср., Др.), и у песми *свѣши Петшар у рај пошов*, док је у тетовском говору стари облик вокатива и улози номинатива — *Петше*; једино поред *једар* — *јѣдар чоек* (Др.), забележено је и *јѣдер*.

Прелаз *вѣ* (*vъ > vь*) у *у*, карактеристичан за другу балканску епоху српскохрватских дијалеката, налази се и у сретечком говору — *џнук*, *џдовец*, *удџвица*, као и у предлогу у — *џ куџа*; та особина обухвата и говоре који су утицали са југа на овај говор, тако, на пример, у тетовском говору — *џдоец*, *џдоџца*, *џ куџа* и сл.

У речима турскога порекла, пак, којих је уопште у говору Сретечке Жупе мање него, на пример, у тетовском и горанском говору, налази се боље очуван тип старијег изговора. Док се у тетовском говору наставак именица турског порекла *-љк* развио у *л<sup>ок</sup>* — *лок*: *бѣрберл<sup>ок</sup>*, *бѣфчалок*, *дунџерл<sup>ок</sup>*, *шѣцелок*, — дотле у сретачком говору овај наставак гласи *љ<sup>ак</sup>* — *лак*: *џцилак* (Др.), *џрачљ<sup>ак</sup>* (Ср.), *бѣџарлак* (Др.), *дунџерљ<sup>ак</sup>* (Ср.), *џџшалљ<sup>ак</sup>* (Г. С.), *џџгарлак* (Др., Р.), — са преношењем првобитног акцента са тог слога обично на трећи слог од краја тако да је у овом слогу полугласник нормално вокализован; слична је вокализација и у другим речима турскога порекла: *џџ<sup>а</sup>бан*, *каџац* (Др.), *кџнак*, *мџ<sup>а</sup>-џгале* (Др.), *бџкар* (Р., Ж.).

После анализе примера са некадањим прасловенским и секундарним полугласником, треба обухватити у једном прегледу однос сретечког говора у овоме правцу према средњештокавским говорима, напосе према говорима кратовско-тетовског типа, и нарочито према тетовском говору; а затим и према говорима осталим, уколико су утицали на сретечки говор. На тај начин добија се што је могуће јаснија слика односа, а тиме и основних особина, и тока којим су се поједине полугласничке појаве вршиле.

Дијалекти призренско-тимочког типа имају као основну црту полугласник типа *a*, у извесним приликама јаче или слабије вокализован; нијансе изговора полугласника у правцу *e* — *o* — *у* не означавају директну замену *ь* са *e* односно *ь*

са *о* и сл., већ појаве унутрашње, зависне од фонетских прилика<sup>1)</sup>. — То исто стање у основи налази се и у говорима појаса кратовско-тетовског, само већ са многим поремећајима споља. Код свих ових говора, несумњиво, у корену полугласник у великој мери чува своју полугласничку вредност, са вокализовањем, слабијим или јачим, у неакцентованом слогу, као и у призренско-тимочким говорима. У главним селима Скопске Црне Горе, у Чучеру, Бањанима, Горњану, Кучевишту, полугласник у корену је типа *а*: *дъа<sub>н</sub>*, *дъа<sub>н</sub>ница*, *мъа<sub>н</sub>ска*, *шъа<sub>н</sub>мница*, *шъ<sub>н</sub>ко*, па је тако и на граници тетовскога говора у Вучидолу; у кумановском говору исто је тако — полугласници су изједначени, основне боје *а*, и доста типични, нарочито под акцентом: *въа<sub>н</sub>здан*, *дъа<sub>н</sub> издъа<sub>н</sub>не*, *съа<sub>н</sub>г*, *мъа<sub>н</sub>ска*, *нъа<sub>н</sub>ћве*, *опъа<sub>н</sub>нци*; у кратовском говору исто је стање: *ваздъа<sub>н</sub>*, *лъа<sub>н</sub>к*, *лъсно*, *мъа<sub>н</sub>гла*, *мъска*, *опъа<sub>н</sub>нак*, *на съ<sub>н</sub>*, *овъ<sub>н</sub>ј*, *онъ<sub>н</sub>ј*, *шъ<sub>н</sub>ј*; најзад и у тетовском говору налазимо у корену исто стање полугласника: *дъ<sub>н</sub>*, *дъ<sub>н</sub>њаска<sub>н</sub>*, *лъ<sub>н</sub>*, *лъа<sub>н</sub>сноћа*, *мъ<sub>н</sub>гла*, *шъа<sub>н</sub>мнина<sub>н</sub>*, *шъа<sub>н</sub>нок*; једини случајеви отступања били би *ѧ* и сл. иза палаталнога *ћ* — *нѧћас*, и *о* иза *б* односно *в* — *бѧчва*, *вѧшка* (Т.), *бѧ<sup>ѧ</sup>чва* (Кучково, на граници скопско-црно-орског и тетовског говора), *бѧ<sup>ѧ</sup>чва* (Крат.) — и њих треба објаснити као унутрашње појаве, онако као што је те и сличне примере објаснио проф. А. Белић за призренско-тимочке дијалекте. Од говора који су могли бити у већем и непосредном додиру са сретечким говором једини је говор горански у коме постоји разлика између некадањег полугласника предњег и задњег реда у корену, на пример: *лесно*, *денеска*, али исто тако има и примера са полугласником *ѧс* и са *а* — *ѧас*<sup>2)</sup>. У сретечком говору, пак, полугласничке појаве у корену јасне су, и претстављају лепо очувану старину. С обзиром на вокализовање полугласника у корену цео овај појас има само у тетовском говору и другде појединачно, (као у Скопљу, где је врло свежа мешавина, и у јужној околини Скопља, где су насеља с југа), реч *дош*, а скоро по целом овом појасу проширила се реч *ден* — али само у сложеницама које означају празнике — *Вѧлиг-ден*, *Бѧрђов-ден*, иако не искључиво а увек поред основне речи *дъа<sub>н</sub>* — *дъ<sub>н</sub>* — па и у селима јужно од Скопља: *Пѧшков-да<sub>н</sub>*

<sup>1)</sup> пор. А. Белић, *op. cit.* с. 49—89.

<sup>2)</sup> А. Селищев, *op. cit.*, с. 408.

(Драчево), *Саасов-лъ<sup>а</sup>н* (Драчево, Умово). *Сидсов-дъ<sup>а</sup>н, дѡбъ<sup>а</sup>р-да<sup>н</sup>* (Лисичје), али: *двѡдена, свѣ[т]денош* (Водно) Међутим у сретечком говору, који је у непосредној вези са тетовским говором, нема ни облика *дош* ни *Велигден*, већ *Вѣлидан* или *Вѣлигдан*; не треба овде узимати у обзир појаву *о* у корену изведених глаголѡ — *ишов, дошов* и сл., јер она има везе са том цртом у тетовском говору, као и са појавом вокализовања секундарног полугласника код р. гл. придева. као *реков*. — У падежним облицима, у овом дијалекатском појасу, пази се *ѡ<sup>а</sup> — ѡ<sup>а</sup> — а*; тако у Кратову *дѡ<sup>а</sup>нѡ<sup>а</sup>'ске, данѡ<sup>а</sup>'ске*, у Куманову *дѡ<sup>а</sup>нѡ<sup>а</sup>'ска*, у неким селима Скопске Црне Горе *дѡ<sup>а</sup>'нас* (Чучер, Кучевиште), у Тетову *дѡ<sup>а</sup>нѡ<sup>а</sup>'ска<sup>а</sup>*, али има и *ѡ* поред палаталног *ћ* — *нѡ<sup>а</sup>ћс* (Кратово, Куманово, Тетово), као и у корену — *нѡ<sup>а</sup>'ћве*, па је тако потврђено и у сретечком говору, само не као резултат прелаза прасл. *ѡ* у *е*, већ као новија последица фонетских прилика у самој речи. — У префиксима и предлозима „северномакедонски“ појас подлеже овоме утицају споља, и то у свом западном делу, у тетовском говору, где се употребљава доследно *со* — *созда, сум сонѡ, соннем, соштааме, сошием*; та пак црта, која је с југа унета у тетовски говор, ту се и зауставља, не иде даље — не прелази у сретечки говор, као што, с друге стране, не иде даље од јужне околине Скопља. — Примери са полугласником у основи показују донекле јачи утицај с југа. У томе правцу кратовски говор лепо чува старину — *овѡ<sup>а</sup>'с* и *ѡвѡ<sup>а</sup>'с, овѡ<sup>а</sup>'н* и *ѡвѡ<sup>а</sup>'н*, а тако и у кумановском говору — *јѡрам, ѡван, ѡцѡт*, и у Скопској Црној Гори — *ѡ<sup>а</sup>'с — ѡвѡ<sup>а</sup>'с*. Међутим с југа продире *е* у овоме положају, и то према Скопљу — *ѡвес* (Водно), *орѡл* (Лисичје), *орѡл* (Умово), док лабијализовани полугласник *ѡѡ<sup>о</sup>'ѡ* претставља појаву друге врсте; то *е* се нарочито у тетовском говору проширило — *ѡвен, ѡвес*, као и *о < ѡ* — *лѡкош, црвѡн-нокош*, као год и *кѡкоф, кѡкѡвгодер, ѡвакоф, ѡнакоф, шѡкоф*. То *е* односно *о* није у потпуности пренето и на сретечки говор, где је, поред *овес*, у овим другим случајевима *ѡ<sup>а</sup> — а*, као што је раније већ изнето — *лѡкѡ<sup>а</sup>'ш, нѡкѡ<sup>а</sup>'ш*; ипак у једној групи речи, испред *в < ѡ* налазимо и у сретечком говору *е* — *кѡшев, ѡрев, ѡѡшев*, према тетовским облицима *кѡшеѡ, ѡреѡ, ѡѡшеѡ*, односно кичевским *кѡтел ѡреѡ, ѡѡшеѡ*. Један једини случај постоји где је у сретечком говору *е* — *јѡрем*, према

а у тетовском — *ја́ра<sup>в</sup>м*. Из овога се види да у овој црти утицај са југа малаксава, застаје у самом тетовском говору и тек показује слаб рефлекс у сретечком говору, ма да ту ипак има нешто јаче размере него истога порекла појава у префиксима и предлогу *со*. — Утицај с југа на „северно-македонске“ говоре најизразитије се осетио у ширењу наставка *ок* — *ец* — *ен*. Скопско-црногорски говор није захваћен овим утицајем, и у њему је очуван потпуно наставак *ъ<sub>а</sub>'к* — *ъ<sup>а</sup>к* : *шъ<sup>а</sup>нъ<sub>а</sub>'к* и сл; међутим из два извора а на три тачке осећа се овај утицај. Пре свега тај утицај из кочанског говора осећа се у кратовском ма да у врло малој мери, — *зъсок*, *пъшок* *кръшок*, поред облика који су општи, а и једини у говору старијих жена и људи: *гроздъ<sub>а</sub>'к* — *оцъ<sub>а</sub>'нак*, *объ<sub>а</sub>'нак*, *цъешак*, *шъ<sub>а</sub>'нак*, *четвръшак*, *кръшак* и сл. С друге стране овакав утицај креће се са југа ка Тетову и добија пунога маха у доњеполошком говору — тетовском говору: *мъмок*, *пъшок*, *пъпук*, *четвръшок*, *ручок*, *на ручок* — поред *ручек*, *объ<sup>а</sup>нок* — поред *объанъ<sup>а</sup>к* (у неким селима), а само *да<sup>а</sup>нъ<sup>а</sup>к*, *дъсешъ<sub>а</sub>к*. Одавде тај утицај креће се ка Скопљу, где је и у том правцу непреврела и врло свежа мешавина а осећа се типично у јужној околини Скопља; с друге стране, он је пренет, тетовским као и кичевским и горанским досељеницима, и у сретечки говор, и ту је овај наставак узео још нешто шире размере, као што је раније већ изнето (упор. с. 56—57).

Наставак *ец* има сличну судбину. У Скопској Црној Гори је редовно *ац* — *нърезац*, *свъшцац*, *Тъшовац*, *ъдовац*, а тако и у кратовском — *глушъ<sub>а</sub>'ц*, *Кръшовац*, *ја́рац*, *тръговац*<sup>1)</sup>, као и у кумановском говору; међутим у тетовском говору узео је великог маха — *земљъоделец*, *кладенец*, *свъшец*, *слъпец*, *стърец* *ъдоец*; тако је и у јужном делу околине Скопља, па и у самом Скопљу овај наставак узима све шире размере. У сретечком говору овај наставак има исти значај као и у тетовском (упор. с. 57—58). — Слично је и са наставком *ън* — *ен*. У скопско-црногорском говору чува се стара и основна црта — *дъжъ<sup>а</sup>н*, *јъдъ<sup>а</sup>н*, а тако и у кумановском говору: *јъдъ<sub>а</sub>'н* — *имъја јъдъ<sub>а</sub>'н човък жъ<sup>а</sup>ну*; за кратовски говор јасно је да је *ън* основна црта, а то потврђује и сам Е. Ка-

<sup>1)</sup> Е. Каранов такође даје потврду за овај наставак, бележећи *ъ<sub>а</sub>* одисно *ъ<sup>а</sup>* са *ъ*: *шрговъц*, *жилавъц*. — Сборникъ I (1891), с. 314.

ранов, наводећи примере „едън“ — „вѣчън“ (тј. *ǣdъn'н* — *věčъn*) поред „вечен“ и „еден“, који су рећи, и долазе од Кочана<sup>1)</sup>; с друге стране *ен* се проширило кроз тетовски говор: *бóлен, глáден, пáзарен, сѣштен, срѣћен*, итд., да такав исти мах добије и у сретечком говору, осем ретких отступања, наведених раније (с. 58—59). Док ови наставци *ок — ец — ен* показују највеће испољавање утицаја говора староштокавског типа на говоре средњештокавског типа, у првом реду на говор тетовски, а затим и на сретечки говор, — дотле код примера са секундарним полугласником има више колебања. У овоме правцу утицај кочански ка Кратову није дошао до израза, али је тетовски говор, као и говор јужне околине Скопља, потпуно прожет овим утицајем с југа: не само да су речи *восок — мозок* схваћене као речи које припадају категорији са старим наставком *ок*, као што се уопштило и у сретечком говору, — него и нарочито у ширењу тетовског *оу* — сретечког *ов* код р. гл. придевá, код којих у сретечком говору има само неколико примера са *а* (с. 59); међутим с обзиром на секундарни полугласник који се развио у групи *сопс. + т*, сретечки говор изостаје иза тетовскога: док су у тетовском говору добили пуног израза примери са *р > у* место полугласника — *сум, осум, седум* и сл., — дотле је у сретечком говору стање онакво какво је примљено док је процес био у току, и задржано на средњем ступњу лабијализовања, свакако на оном који је могао бити и у тетовском и другим говорима који су у овоме правцу утицали, и то у време када је овај утицај извршен на сретечки говор; у сваком случају ова појава не би се могла сматрати у овом говору као чисто унутрашња црта, већ се једино може и мора примити да је потстакнут процес у овом правцу под утицајем изговора досељеника из кичевског и тетовског краја и Горанá обухватио у великој мери цео сретечки говор, али у сукобу са старијом цртом говора староседелаца, појачаном истим елементом из говора косовског типа и др. изазван је застој, конзервирање те унете црте. — У вези са *р*, међутим, секундарни полугласник имао је довољно времена да пређе у *а*, и тако је и очуван — *добар, Пешар* и сл. док у тетовском говору имамо *о — свекор* и *е — вешер*.

<sup>1)</sup> Е. Карановъ, *ibid.*

Према свему овоме јасно је да између рефлекса полугласника и рефлекса назала  $\text{ж}$  постоји потпун паралелизам, и то како у тетовском тако и у сретечком говору. Као што се у корену, у оба говора, чува рефлекс  $у < \text{ж}$ , тако се у њима у корену јасно чува полугласник реда  $a$  или његов рефлекс  $\text{ъ}^a$  односно  $a$ ; исто тако у елементима које симплификовано језичко осећање тумачи као наставке — без обзира на разлике некадањих категорија, морфолошким путем извршено је њихово ширење и у новој средини, — тако су у говорима са основицом средњештокавском генералисани како  $a < \text{ж}$  у асс. s. код именица женскога рода, тако и наставци *ок, ец, ен*. Из овога можемо извести два закључка:

1<sup>о</sup> елементи у корену чувају старину и показују праву природу говора и његове основне особине; тако, према најважнијим цртама за две различите епохе, и тетовски као и сретечки говор показују основу средњештокавску, како по рефлексу  $у$ , тако и по полугласнику, који у корену претставља изједначење оба прасловенска полугласника;

2<sup>о</sup> рефлекси  $a < \text{ж}$ , као и  $o < \text{ъ}$  односно  $e < \text{ь}$ , у морфолошким елементима, као и у деловима речи који се схватају као наставци, нису постали на терену сретечког, као што нису постали ни на терену тетовског говора; они су унети споља, из говора у којима су они органска појава, и где постоји корелативност између рефлекса  $у$  у корену и наставку једнога истога елемента; они су се ширили механизирањем.

Ако се, с обзиром на рефлексе назала задњега реда и полугласника, упореди сретечки говор са тетовским, намећу се два резултата:

1<sup>о</sup> веза између тетовског и сретечког говора ближа је него између других говора који су с југа утицали и сретечког говора: ако и не једино, свакако у врло великој мери тетовски говор је утицао у овоме правцу на говор Сретечке Жупе; на тај начин, у многоме, стање рефлекса назала  $\text{ж}$  а нарочито полугласника у сретечком говору може се објаснити стањем у тетовском говору, који је и иначе вршио у највећој мери улогу преносиоца појединих црта, како у правцу према Скопљу, тако и у правцу Сретечке Жупе, — и у томе погледу најизразитије црте су *ок — ец — ен*;



2° сретечки говор, посматран са принципске тачке гледишта, претставља исту врсту мешавине као и тетовски говор, нарочито с обзиром на рефлекс полугласника, само утицај који је претрпео тетовски говор, преносећи га даље, ослабио је у сретечком говору у извесном правцу код неких поткатогија, где се рефлекс њ<sup>a</sup> — а показао отпорнијим, — а можда би та отпорност имала и шире размере, да утицај тетовско-кичевски није био појачан утицајем досељеника из Горе, који су те црте већ били развили пре но што су дошли у Призренску Гору.

## VII ВОКАЛНО Р И Љ

*Stylobic r e l*

Вокални гласови *р* и *љ* карактеристични су и за одређивање основне боје дијалеката српскохрватског језика као и за одређивање веза између појединих дијалеката. Овако их треба посматрати и у сретечком говору.

Као уопште у дијалектима српскохрватског језика, тако је и у сретечком говору *р* типично, и онакво какво је и у књижевном језику, образовано код предњих алвеола, треперењем врха језика. Са фонетско-дескриптивне тачке гледишта оно не показује никакве разлике према групама *гъ—гь*, *зг—зг* из којих се развило, ни с обзиром на разликовање некадање полугласности, ни с обзиром на место прасловенског полугласника.

Тако имамо: *брдо* (Р., Ср., Др.), *брдлики* (Др.), *Вражј-брце* (Др., М.), *Шилкоб-брце* (Пл., Др.), *брго* (Ср.), *брго му скинала* *огрљче* (Др.), *брсти* (Ср., Г. С.), *грање брсти коза* (Др.) *обрстиле са!* (Ср.), *брстешоа грање* (Др.), *не се бркаеш јајца* (Ср.), *нека се не бркаеш козе* (Др.), *вр* (Ср.), *Калишен-вр* (Др.), *навр* (Г. С., Др.), *врба* (Ср., Др.), *Врби-чање*, *ноћдске заврнав* (Др.), *шујка се врши дуб* (Ср., Др.), *оће вршет дрво*, *шујка вршет дуб*, *после ће завршет* (Др.), *извршет*, *навршено дрво* (Ср., Др.), *преврштелица* (Г. С., Др.), *грло*, *огрљче* (Ср., Г. С., Др.), *грм* (Г. С., Др.), *небо грми* (Др.), *дрво* (Р., Ср., Др., Г. Љ., Г. С.), *немамо дрва* (Г. С.), *дрва ће донесеш* (Др., Г. Љ.), *не ја држите* (Др.), *зрно* (Др., Ср.), *крв* (Др., Ср., Г. С.), *крвава кошуља* (Г. С.), *крља* (Др.); такво *р* очувано је и у једној речи која је потпуно изгубила

своје право значење, и то у једној дечјој песмици (в. Додатак, бр. 20): *кркуша — дође душа на кркуша*, са некадањим фиг. значењем „дође душа у подгрлац“, „дође до гуше“, јер је основно значење те речи „врат“<sup>1)</sup>; *крпа* (Ср., Др.), *крш*, *крстица*, *крстичњак* (Др.), *крчаг* (Ср.), *напуњила крчази* (Др.), *искршила* (Ср., Г. С.), *скрши ора* (Др.), *се смркло* (Др., Ср.), *ми ђмркло више* (фиг., „досадило ми је“, Др.), *мрзне се вода* (Ср., Др.), *смрзнав се* (Г. С.), *мрза — нећав од мрзе да се скине да ги узне, мрзљив — муж бив мрзљив* (Др.), *мршовец* (Ср., Др., Г. Љ., Г. С.), *прв — бив прв на војска* (Ср.), *први дѣн*, *први камењ* (Др.), *прсја* (Ср., Др.), *прсјаљче* (Др.), *сврѣв* (Г. С., Др.), *смрћ* (Др.), *већ била при смрћ* (Др.), *Србин* (Ср., Др., Лок.), *срп* (Ср.), *срце* (Ср., Др., Г. Љ.), *и њојзи ги искочио из срце* (Др.), *стрмо* (Г. С., Др.) *шрбу* (Др., Ср.), *шрговец* (ма да не постоји реч „трг“, уместо које се употребљава т. реч *пазар*, Др.), *шрло* (Ср.), *као-џвце у шрло* (Др.), *шрњ* (Г. С.), *шрњ се џзвукџ, под џен шрњ* (Др.), *шрска* (Ср., Др.), *шрчат* (Ср.), *шрчи — шрчи нџтамо — кад-ши дрџго нџвамо* (Др.), „хрбат“ — *рбет* (Др., Ср.), „хрт“ — *рш* (адјективизирано) — *рш коњ* (вижљаст коњ брз као хрт, Др.), *црвено*, *цркне* (Др.), *цркнала* (Ср.), *црн* (Ср., Р.), *црн кџрама* на *кџвчег лега* (Др.), *бев и црн дуб* (Г. С., Др.), *црна*, *црно — кад џвечи онда је вапчемо у црно* (Др.), *чџвршти пуш* (Ср., Др.). — Речи страног порекла потпуно су у овоме правцу асимиловане, и имају нормално вокално *р*: *Грк* (Др.), *Грк му је реков* (Ср.), *крс* (Др.), *чџсен крс* (Ср.), *Мџвкрс* (топогр., Плањ, Др.), *крсти нџсет* (Др.), *Ми џ(џ) имамо крсти у понџдевник* (Ср.), *да се џкрсти село* (при литији, Др.), *џскрс* (Др., Ср., Пл., Лок.), *џскрснав* (Ср.), *крстоноше* (Др., Г. С.), *трџеза* (само у значењу „даџа“, иначе је у употреби реч *совра*, Др.), *црква* (Лок., Ср., Г. Љ., Др., Г. С.), *дџодет прет црква, после идет при црква* (Др.). — У почетку речи, такође, без изузетка имамо *р* — *рџа*, *рџосан*, *рџо рџџсана!* (Др.), *рџаво* (Ср.), *дџе ши рџаво ако си неџџев нешто* (Др.), *зџрџав* (Г. С., Др.), а тако и *рс* („рз“, образ, част, Др., Ср.).

Полугласник се јавља и код усклика — узвика онома-

<sup>1)</sup> Упор.: E. Berneker, Slavisches etymologisches Wџrterbuch I. H. Z. Jelberg 1903—1913, с. 667—668: кџгкџ — Nacken... Hals, Genik.

топоетских — *врц-врц!* (имитовање шума метле при чишћењу), као и глагола сличног постанка — *он шврќнав* (ошинуо) *ма-гаре* (Др., Ср.). Напоследку фонетски елеменат *р* имамо као ефемерну појаву уместо слога *ар* у књижевном језику, као што је и за дијалекте Источне и Јужне Србије констатовао проф. А. Белић<sup>1)</sup>, али то врло ретко: *дѳѳр дѳ'н*, забележено од једног муслиманина из Мушњикова, и двапут уместо слога *ра*, „брате“ — *бѳ'ше* и „драго“ — *дѳ'го*. Први пример је занимљив и сам собом, и стога што је забележен уз реч *дѳ'н* са полугласником у корену, и то код члана једне породице старинаца; ипак то *р* треба гледати најпре као резултат једног општијег појава, вокалске редуције, — овај закључак намеће се нарочито после поређења овог примера са другима — *дѳѳ'р дѳ'н*, *дѳбар дѳ'н*, забележеним такође код муслимана, из Горњег Љубиња и Мушњикова. Други случај забележен је само у песми, при певању уз гусле: *Чујеш ли ме, да мој мили бѳ'ше!*, *Жењите се још куд вама дѳ'го!*, *Јудајте се куд ви вама дѳ'го!*, — и о томе већ било је речи раније (в. стр. 22).

Ако се стање сретечког говора упореди са стањем других говора, исте основе, као и оних који су директно или индиректно имали везе са сретечким говором, видеће се веома јасна слика. — У говорима призренско-тимочког типа групе *ѳл—ѳл*, *гѳ—гѳ* с изједначеним полугласником давале су само *р*. Ова црта је једна од оних које везују средњештокавске говоре са новијим, прогресивнијим штокавским говорима. Поред примера које имамо о говорима јужноморавском и тимочко-лужничком, имамо примере са истим стањем ове црте из гњиланског и призренског говора: *вр*, *крв*, *крѳу на крѳу*, *крѳи*, *шрчи* итд. Јужни појас средњештокавских дијалеката, група говора Горњег Повардарја, такође има увек *р*. Тај појас дијалекатски у другим правцима, нарочито у тетовском говору, а у мањој мери и на другим тачкама показује трагове утицаја јужнијих говора, староштокавског типа; то се нарочито осећа код старих рефлекса *л* са полугласницима. Али *р* вршило је процес брже него групе *љѳ—љѳ*, *ѳл—ѳл* и независно од њих, и добило веома широк обухват. Такво *р* се налази у основи и кичевског и прилепског говора, па чак и даљи говори у томе правцу, мариовски и тиквешки, имају *р*, на при-

<sup>1)</sup> А. Белић, *оп. cit.* с. 124—125.

мер: *брго, брдо, брзи коњ, брзина, браданик* (качамак), *брка, врба, врз, врне, вршник, грд змео, грло, дрво, држава, драслив* (без вредности), *крф, крвава кошула, крљег* (криви овчарски штап), *крие, крседар* (сердар), *кршти, крићење, мркне, мрсоллив, мршоф, мрша, првен—први, смртни час, срп—житојадец, срце, шрларке, шрпеза, црни, црница, црничарке<sup>1)</sup>; зврле, шргнал<sup>2)</sup>*. затим *крс, крф, први, црвен, црн* и др. На другој страни, у правцу одакле се релативно најјачи дијалекатски утицај кретао и у последњим изданицима обухватио део јужног појаса средњештокавског дијалекатског типа, — налазимо исто тако врло далеко чисто *р*; тако у галичком говору увек је *р*: *ће ја врзаш, оџата вршеше шџјата, да вршиш шџјата, свршиџницаџа, ш'ом ђа се свршиш, да се џсушиш дрџата, дрџено масло* (зејтин), *и се напдрџиле са'де* („салте“) *крџи, не се шргаш, садраџамош му фрлаш џфшира, нафрлаш<sup>3)</sup>*. Исто то види се и из примера које наводи Ватрослав Облак: *вџнет, џџтврџти, дрџво, рџви, тџн, кџви, вџф, џџа, рџсоф<sup>4)</sup>*. За место Обоки В. Облак је такође констатовао редовно *џ*, осем два примера — *рџрџи, вџрнџи* и групе *ср*, која ту гласи *сџр* — *сџрно, сџрџено, сџркоф<sup>5)</sup>*. Међутим док Клење има доследно *ог<sup>6)</sup>*, а Охрид *џ*: *врџиш — и дош врџиш и сџнџе* [= сџнџе] *греџш — џуџици се женеџш, крџиш — језикот коски неџаш — аџа коски крџиш, скрџшено — ош шри буки две врџена: едношџо скрџшено, другошџо недопџрајџено, смрџш — поарно џесна смрџш ошџоуку неџесен живџш, срџкаш — ш'џо си здрџоџиш џе си срџкаш, црџџа, црџи — бели пџри за црџи дџи, црџно — каџфџено је црџно, али бџгој го пџјеџш<sup>7)</sup>*, — дотле у околини Ресна (Царедвор) има мешавине, и то са корелативним односом према *ср* — *џр*: *сџрно, сџрџен, сџрџџа* а *џџевџа<sup>8)</sup>*, те би то био знак врло свежје мешавине дијалеката, а не из-

<sup>1)</sup> Д-р Војислав С. Радобановић, Маријобини у песми, прича и шали. — Зборник за етнографију и фолклор Јужне Србије и суседних области, књ. I. Скопље, 1931.

<sup>2)</sup> Ђорђе Ј. Киселиновић, Неколико народних умотворина из јужне Србије. — Скопље и јужна Србија, Београд, 1925. Стр. 64—67.

<sup>3)</sup> Упор. и студију проф. А. Белића Галички дијалекат — Српски дијалектолошки зборник, VII, с. 112—113. — Београд, 1935.

<sup>4)</sup> V. Oblak, op. cit., S. 40.

<sup>5)</sup> Ibid.

<sup>6)</sup> V. Oblak, op. cit., S. 41.

<sup>7)</sup> Ђорђе Ј. Киселиновић, op. cit., с. 81—82.

<sup>8)</sup> V. Oblak, op. cit., S. 38—39.

весног процеса мешања разних дијалекатских црта. — Даље ка југу, према примерима В. Облака, сукоб је између *г* и *гъ* у северној околини Солуна, а у Суху између чешћега *г<sup>ъ</sup>* и *г<sup>1)</sup>*). Али у југозападном делу јужномакедонске групе говора, по материјалу А. Мазона, у Лерину и околини, у селу Неолани, као типично се наводи *г*, док је у Смрдешу *\*г*; у почетку уз *\*г* има и *џг, аг, ег, сг, гъ<sup>2)</sup>*). На овај начин ови разни рефлексни група *џг—џг, гъ—гъ* показују се као унутрашњи проблем тек ових јужних говора, почев од Ресна ка југу и југоистоку. Уколико су изданци ових говора и допирали до говора Горњег Повардарја, управо до тетовског говора, нису у овом правцу могли утицати, јер обично непревеле црте једнога говора нису продуктивне; разни рефлексни у међусобном сукобу означавају застој у томе правцу. Други рефлексни осем *г* задржани су далеко од тетовског говора, изгубљени у говорима у којима је у основи било *г*.

Тако ни тетовски говор у овоме правцу није значајно никакав извор новине при формирању сретечког говора. — Од говора са другим рефлексима осем *г* за утицај на сретечки говор једино би могао бити узет у обзир говор Призренске Горе; али у примерима које наводи А. Селишчев начин бележења не даје потпуно јасну слику: „*Кџрстец*“, а нарочито у почетку речи са полугласношћу испред *р*: „*џрш*“ и „*џр'жој*“<sup>3)</sup>). Међутим говор Призренске Горе, који потиче са југа, одакле је пренет чак западно од Шаре, није могао преко досељеника утицати на сретечки говор.

Једини пример који у сретечком говору отступа од потпуно одређене слике са *р* јесте реч *сребрен*; — међутим ова реч још у неким нашим говорима, новијега типа, има тај облик; у овом пак случају не само да у њој не треба гледати ни појаву фонетске еволуције, ни црту унету споља, већ појав аналогичне, ширење продуктивног придевског наставка *ен*.

Рефлексни група *џл—џл, лъ—лъ* показују такође доста јасну слику, са основном тенденцијом, али ипак осем ре-

<sup>1)</sup> Ibid.

<sup>2)</sup> А. Mazon, *Contes slaves de la Macédoinesud-occidentale*. — *Travaux publiés par l'Institut d'études slaves*. — Paris, 1923. P. 18-19.

<sup>3)</sup> А. Селишчев, *op. cit.*, с. 408.

флекса у има и лу код неколико речи — иако је овде стање јасно и много упрошћеније него у осталим говорима средњештокавског типа и у староштокавским говорима.

Највећи број примера показује замену са у : *буа*, *бува* (Др.), *бу'а* (Ср.), *вук* (Др., Ср., Г. С.), *вуг-гй-йзев* (Др.), *вўци* (Др., Г. С.), *како вўци* (Ср.), *вучја кожа*, *вўчица* (Др.), *вўна* (Р., Др.), *вўнено* (Ср.), *вўче* (Р., Др.), *вўчеш* (Ср.), *он вўче* (подразумева се: ђубре; иначе се одређује правим предметом), *он вўче сено* (Др.), *йзвук* (Ср.), *шрњ се йзвук* (Др.), *да йзвучеш* (Г. С.), *обукло* (одело, Г. С., Др.), *да ми дадеш ново гўспоцко обукло, а обукло за синови нарўдила на дуг, ќе ши дадем йено обукло и тебе* (Др.), *обук* (Ср.), *обуче нове аљине* (Др.), *да ме обучеш, одвук* (Ср.), *одвўкошоа — вуци овце* (Др.), *вов пўвуче кола* (Ср., Др.), *ја прўвуко жито, свўков* (Др.), *да прўгуне* (Др., Ср.), *дўбина, дубок, лўбоко* (Др.), *дуг, на дуг* (Др., Ср.), *дужен ми је* (Др.), *дўгачек, дўгечок* (Ср., Др.), *жшт* (Р., Ср., Др.), *жштá боја, по два жшта дўкаша, жштó цвеће* (Др.), *жште* (Ср.), *жўтарка, жўтарок, жўтарче* (Др.) *жўтец* (Др., Ср., Л.), *жўтица* (Ср., Г. С.), *жуч* (Ср.), *јáбука* (Др., Ср.), *јáбуке, јáбуче мицко* (Др.), *кук* (Др.), *закуне* (Ср., Др.), *ће га прўкуне, ако те мајка прўкуне, ће пўмузе крава* (Др.), *мўзеш* (Ср.), *мўземо* (Р., Др.), *мунэ овце, мўња* (Ср.), *севне мўња, мўње* (Др.), *иун* (Ср., Г. С., Др.), *пуна* (Ср.), *пуна кућа дёчица* (Др.), *пуно* (Ср.), *пуни амбари* (Др.), *напуњи* (Ср., Др.), *напуњила крчази* (Г. С., Др.), *напуњи ведро сьс млеко, напуњи каца сос вода* (Др.), *шўцењ* (Др., Ср.), *шўче* (Ср.), *шуче кáве* (Др.), *шўчемо* (Г. С.).

Други рефлекс ових прасловенских група у сретечком говору јесте лу. Он је ограничен само на неколико речи, а налази се и у речима од ових изведеним, тако: *слўбице* (Ср.), *њему му је поарно да нејде у-с-лўбице* (Др.), *слуза* (Др.), *слузе* (Ср.), *слузеш ми очи, слунце*, (Р., Ср., Др., Г. Љ., Г. С.), *слунчоглед* (Ср., Г. С., Др.). Тако је и у песмама, на пример у песми о одласку св. Саве у манастир — *слунце те огреја и у другој: Постој, слунце, не рано зáоди!*

Ово јасно и некомплицовано стање није, у исто време, и непосредна слика некадањег односа. Без довољне интерпретације ових рефлекса у и лу упоредо са посматрањем рефлекса оних говора који су улазили у састав сретечког говора не би се смело закључивати о основном односу.

Средњештокавски дијалекти у овоме правцу показују доста разноликости и мешавине. У њима се налази *д*, *љ* развијено из *д* чак и *ли*, *лу* и *у*; у јужном делу ове дијалекатске групе, пак, налазимо и рефлекс *ол*, поред *љ* — *л<sup>в</sup>* — *д* и *у*. У призренско-тимочком дијалекту у појединим деловима преовлађују поједине црте; од њих најстарија фаза била би *д*, из кога су се развили остали елементи, а нарочито на истоме терену *љ* и *сл*.; најзад има и примера са *у*. Тако је *д*, уз спорадично *у*, карактеристика тимочког под-дијалекта, док је *д* и *љ*, уз спорадично *у*, карактеристика лужничког под-дијалекта. С друге стране, док запаљски има архаичније црте, дотле у јужноморавском преовлађује *у*, напоредо са *лу* у једној мањој групи речи, а има понеки пример са *љ* и *ли*. На тај начин *лу* се јавља као једна карактеристична црта јужноморавских говора и као њихова веза са јужнијим говорима, одакле се она продужава у јужноморавски. Те речи са *лу* у јужноморавском су нарочито: *удлуб<sup>а</sup>н*, *длуг*, и изведене од њих; *слубице*, *слуза*, *слуне*, *слунце*, *слунчоглед*, *клуче*.

Јужни појас средњештокавског типа показује неколико варијаната у овоме правцу. У кратовском говору *лу* је сведено на мало мањи број примера; *у* је чест рефлекс, али основни тип рефлекса је *д* — *љ* — *љ<sub>а</sub>*; најзад има један пример са *ли* — *дливока* у Кривој Паланци, а у Кратову два примера са *љ<sub>а</sub>* место *д*, у чему се види јасно утицај кочанског говора, и то напоредо са *д* — *клца* поред *кљ<sub>а</sub>'цам*, — а тај рефлекс у кочанском говору узео је знатне размере — и у кретању ове црте она је стварно задржана пред кратовским говором, јер су та два примера убачена, и немају продуктивности ни ширења. — Слично стање је и у кумановском говору; само, ма да овај говор стоји у извесној мери под утицајем велешког говора, нема појаве *ь* < *д*, као што се среће у велешком говору. Овај говор могао би се, бар при проверавању чињеница, узети у обзир кад је реч о појавама *д* у сретечкоме говору, јер из кумановског краја, иако у малој мери, има давнашњих досељеника у Сретечкој Жупи. Ипак, кумановски говор у овом правцу нема ничега чега не би имао и скопско-црногорски, који се слаже са моравичким говором, а одакле је такође било насељеника у Сретечкој Жупи. Најзад, скопско-црногорски говор не би могао улазити у обзир за директно испитивање постанка данашњих осо-



бина у сретечком говору, као ни остали говори средњешто-кавског типа осем, до једне мале мере, говора Горње Моравице. — Међутим ови говори су потребни углавном као оријентација за одређивање основних особина и некадањих веза сретечког говора. У говору Скопске Црне Гор: рефлекси су у и лу, тако : *буа, бу<sup>в</sup>е, вук, вуци, вучеше, вуна, дужан, жуша, жушку, јабу<sup>к</sup>е*, а : *слубице, слузи, длуго, по-длуго*, у селима Скопске Црне Горе у ужем смислу, а нарочито у Кучевишту, Бањану, Чучеру и Горњану; али тога лу има још и у селима Блатије, ма да у знатно мањој мери — *побдлуго*; пре свега треба истаћи да у Скопској Црној Гори имамо и реч *слунце*, уместо које у кратовском говору па и у кумановском имамо *слнце* односно *слънце*. Међутим чак у селима Блатије има примера са л — љ : *слзи, слзе, дља<sup>к</sup>, дља<sup>га</sup>, подља<sup>га</sup>* (Блаце, Оризари). Село Вучидол, на граници према доњеполошком говору показује изразитији утицај с југа. У доњеполошком говору у овоме правцу стање је потпуно непреврело : у многим речима према лу скопскоцрногорском имамо лъ, као : *дља<sup>к</sup>, слъ<sup>в</sup>га, слъ<sup>а</sup>нце, слъ<sup>а</sup>бица*; затим има примера са у : *бу<sup>е</sup>, јабу<sup>е</sup>* поред *ја-б<sup>о</sup>лке*, и у истом месту дублетних облика као *вљк — во<sup>у</sup>к, влна — во<sup>у</sup>на*, али је рефлекс у најчешћи : *во<sup>у</sup>к, во<sup>у</sup>чѣтина, во<sup>у</sup>чка кожа, во<sup>у</sup>на, во<sup>у</sup>нен, жо<sup>у</sup>ш, жо<sup>у</sup>шо цвеће, пожо<sup>у</sup>шела, жо<sup>у</sup>шн<sup>а</sup>ши, проко<sup>у</sup>не, мо<sup>у</sup>земе, по<sup>у</sup>н, напо<sup>у</sup>ни<sup>у</sup>*. Да би било јасно зашто ових разних рефлекса, а нарочито њл — њл — ол — о<sup>у</sup> нема у сретечком говору, иако би се то у извесној мери, према саставу становништва, могло очекивати, треба видети на који се начин те црте јављају у тетовском говору. Оне, пре свега, имају директну полазну тачку у горњеполошком говору; али Горњи Полог је само пролазна зона. Стварно, црта ол, која је у овом правцу најзанимљивија, долази из јужнијег појаса, где је она доследна и потпуно развијена. Од говорâ поречког и охридског па до мариовског говора и даље њл — ол је доследна црта, и сасвим развијена. Тако у поречком говору : *ж<sup>о</sup>љчка, три јаб<sup>о</sup>љки, јаб<sup>о</sup>љкава, јаб<sup>о</sup>љко, напо<sup>л</sup>нит, солзи, очи му с<sup>о</sup>љзеле, в<sup>о</sup>лна*, али и *сл<sup>о</sup>нце, слъ<sup>н</sup>цешо*; В. Облак наводи примере са истим рефлексом ол — *dolga, volna*, па такве примере даје и за Обоки — *solza, volk, volna, poľna, jaboľka*, и за Клење — *volna, solza, jaboľka*<sup>1)</sup>.

<sup>1)</sup> V. Oblak, op. cit. S. 40—41.

Охридски говор зна за ту црту — *полна уста*. Она је у ма-риовском говору потпуно развијена: *волк, долг, долзи, жолши, жолшице, јаболка, колк, колне, молзе, полне, затим солзи*<sup>1)</sup>. — У каквом односу стоји овај рефлекс према јужно-македонским рефлексима *ol* и *!* у Лерину и ређима: *ol* у селу Неолани, *ol* и *ol* у селу Жервени, *ol* у селу Смрдеш<sup>2)</sup>, или према *at* — *ta* и *!* из Суха а *!* — *l* и *ol* (*molčam, mólči*, поред *mčim*) у говору северне околине Солуна<sup>3)</sup>, — то је сасвим засебно питање; исто тако је потпуно одвојено питање о појавама у речи „сълнце“: у Охриду — Прилепу — Велесу — Кочанима *св'нце*, у селима Обоки и Клење *сонсе* као и у Мариову *сонце*, тим пре што ова нијанса рефлекса није ни ишла далеко у правцу говора који нас интересује, управо стога што је познија од времена када је у тетовски говор унето *ољ*, које је као *ow* уношено и у сретечки говор, али се изгубило. Међутим могло би имати значаја да се овде нагласи да то *ољ* у ресенском говору прелази у *оц* (*ow*), као што *л* на крају слога даје *у*, или врло кратко *ў* (упор. VIII гл.): *сoўнце, Воўкo-дери, доўга*,<sup>4)</sup>. Појава овога ресенског *оў* < *ъл* према тетовском *оў* можда је знак неке везе њихове, али несумњиво између ове две појаве има извесног паралелизма. Тако је *оў* < *ољ* морао примити и тетовски као *ољ* са тенденцијом ка даљем развоју, и он је тај даљи развој изазвао до *оў*, и уопштио. Та пак црта дошла је несумњиво с југа, али се сад не пружа даље од доњеполошког говора. Завршна разматрања овог проблема простирања еволутивне црте *ољ* > *оў* тичу се питања: зшто ова црта не постоји данас и у сретечком говору, када је у састав становништва Сретечке Жупе ушао доста велики проценат из тетовског краја. Међутим, та црта у тетовском говору у сукобу са другим рефлексима прасл. *ъл* — *ьл, ль* — *ль* изгубила је свој потенцијал, своју виталност, — унета у сретечки говор, она је у новој средини ишчезла. — Ако се тетов-

<sup>1)</sup> Др. Војислав Радовановић, оп. cit. Наведени примери се налазе у текстовима, а одатле су унета и у регистар.

<sup>2)</sup> А. Мазон, оп. cit. p. 18.

<sup>3)</sup> У. Oblak, оп. cit., S. 38—39.

<sup>4)</sup> Трајчо Китанчевъ, За ударението върху думитъ въ рѣсенския говоръ отъ западно-македонското нарѣчие, с 180 и 182 — Съчинения на Трајчо Китанчевъ, нарежда Юрданъ Ивановъ. София, 1898, наведени чланак: с. 163—217.

ска црта *оу* упореди са *у* на крају слога, које је постало сличним процесом као и други елеменат из *оу* < *оа*, могао би се на први поглед и у сретечком говору очекивати исти рефлекс за *оу* у његовом другом делу каогод и за *-у* на крају слога. Али у сретечком говору немамо паралелизма, и та чињеница се поставља већ као једно питање на које треба потражити одговор. — Унето *ш* на крају слога продужило је процес и у новој средини, и дало *в*, потиснувши друге разнолике елементе у истој морфолошкој улози. Обрнуто, пак, *ш* из *ош* било је слабије према *у* < *д*, које је несумњиво, у време уношења *ош*, било једна основна црта говора старица, каогод и многих досељеника истога раздобља а нарочито са Косова, из Метохије, а тако исто и оне две усамљене породице — једне из Горње Моравице а особито друге из Никшића, која је у новој средини и у овоме правцу морала имати много значаја. Рефлекс *у* треба сматрати основним у оним старим дијалектима<sup>1)</sup>, чијем је типу припадао и говор старица Сретечке Жупе у време ових великих унутрашњих превирања у тој малој и склонитој географској области. Осећај за *у*, нарочито у корену, био је појачан укорењеношћу *у* из *ж* код свих оних који су улазили у састав овог становништва, осем делимице код оних који су придлазили из Горе, и који су и тамо релативно скорашњи, а у Сретечкој Жупи још познији досељеници. Осем ових појачања језичког осећања за *у*, тај глас имао је још једну тачку ослоња. Наиме, код старица, каогод и код свих досељеника, била је изразита тенденција ка чистим и одређеним вокалским елементима, — тако да у њиховом језичком осећању није било полазне тачке за усвајање неког непотпуног дифтонга типа *оу*, и уопште гласовних елемената као *у* и сл. Стога је и унето *ош* — *оу* било супституирано нормалним *у*. У вези са овим намеће се и закључак о ближем одређивању фонетске вредности овога рефкса у време када је унет у сретечки говор. Да је у то време то било *оу*, оно би одагле, по општој тенденцији ка јасним вокалским елементима, развило *оу*, у правцу пуног дифтонга, а затим два самостална вокала. При томе треба узети у обзир да се у овоме не може гледати процес у вези са тенденцијама за редук-

<sup>1)</sup> Упор. А. Белић, *op. cit.*, с. 119.

цијом, јер је редукција очевидно млађи појав, као у примеру *пѣш* (<*иуш*). — Овде је из *оѣ* морао бити унет први степен билабијалне артикулације место *ѣ*, без сугласничких појава тога гласа, осем високог положаја језика који одговара високоме *ѣ*. Тако је *о<sup>w</sup>* или *ow* давало у новој констелацији, и под тежњом ка упрошћеним вокалима, свакако не затворено *o* из кога би се могло фонетским путем добити *у*, већ акустички утисак сличан акустичком утиску *у*, бар за оне који у свом говору нису имали *о<sup>w</sup>* или сличне гласове. Томе опет одговара временски, ма да у веома малој мери, друга етапа у еволуцији те црте у тетовском говору: према *оѣ* > \**о<sup>w</sup>*, даље према \**о<sup>w</sup>* > *ow*, развио је други елемент, билабијално *w*, у даљој еволуцији, једно неразвијено и кратко *ѣ*, које даје утисак јако редуциранога *ѣ*. Због свега овога пак ни *w* из групе *ow* у сретечком говору није могло дати *в* као завршну фазу овога процеса — *ѣ* > *w* > *w* > *в* — са сугласничком оријентацијом у еволуцији — то јест издвајање од првога елемента *o* другога *w*, који би давао *в*, слично као што је то у говору горанском, чак са прелазом *в* > *ф*. Ни досељеници из Призренске Горе нису имали утицаја у овоме правцу, и уколико су улазили у састав Сретечке Жупе, утолико су губили своје рефлексе *ѣ<sup>o</sup>в* — *ѣ<sup>o</sup>ф*, уношене у новије време у говор Сретечке Жупе; старији пак насељеници морали су собом носити тек ниансу рефлекса такву из које се у позније време у горавском говору могао развити садањи рефлекс: *вѣ<sup>o</sup>вна*, *сѣ<sup>o</sup>взе*, *жѣ<sup>o</sup>фшо*, поред *слѣ<sup>o</sup>нице* и *сѣ<sup>o</sup>нице*, *сѣ<sup>o</sup>нице*.

Друго важно питање везе сретечкога говора са другима јесте о црти *лу*, о односу овога говора према тој црти, и о њеном значају за сретечки говор. — Рефлекс *лу* из вокалнога *л* развио се директно, као што то, поводом питања о овој црти у јужноморавском говору, излаже проф. А. Белић: „У току се времена језик *јужно-моравске долине* изменио у том правцу што је *л* изменио у *л<sup>u</sup>* и даље у *лу<sup>u</sup>* <sup>1)</sup>. То развијање лабијализованог полугласника у правцу пуног вокала задњега реда у обухватило је изванредно одређен број речи, а проф. Белић одређује и у историском и географском погледу ову црту. Ту он констатује да се она налази и у најстаријим споменицима нашега језика, и у неким дубровачким повељама,

<sup>1)</sup> А. Белић, *op. cit.*, с. 118.

где је „унесена из рашких повеља или других споменика у којима се налазила“<sup>1)</sup>). Заиста, неколико примера речи сличне из Мирослављева јеванђеља, као и из Вукановог јеванђеља то доказују, а за ту црту има потврде и у Зборнику Попа Драгоља — *сложнице, сличнаны*. У историјском погледу проф. Белић ову црту сматра врло старом и сматра је цртом XII—XIII века<sup>2)</sup>). У географском погледу она се некада пружала даље на запад, а из Старе Србије унета је у долину Јужне Мораве. Тај релативно старији рефлекс од рефлекса у из *л* био је већ црта у стагнацији у време превирања сретечког говора, окамењена у неколиким речима, у околним говорима, и могла се само одржавати, без активне проуктивности. У сретечком говору, пак, *лу* се налази у ономе броју речи у коме и у јужноморавском дијалекту и говорима: кратовском, кумановском и скопско-црногорском, ипак овде је она уступила понегде пред рефлексом у — *дугачек, дугечок*. — За објашњење ове црте у сретечком говору није довољно схватити је као унету веома малим бројем претставника кумановског и горње-моравичког говора, од којих има само по једна разграната породица; њихов утицај; иако веома мали, ипак је постојао, али се своди на ублажавање тенденције донете претставницима косовско метохијског и херцеговачко-црногорског говора у смислу наметања старинцима и другима супституције *лу* са *у*. То пак показује да је имало разлога да се интегритет црте *лу* окрњи, али да такво стање односа само може потврђивати претпоставку: да је рефлекс *лу* постојао у основи сретечкога говора уопште узев, а нарочито у време скристалисавања ових појава у њему, и да то *лу* најбоље указује на праву и директну везу са осталим говорима средњештокавског типа.

<sup>1)</sup> А. Белић, *op. cit.*, с. 118. (Упор. V. Oblak, *Zum silbenbildenden / im Slavischen*. — *Arch. f. sl. Ph.* B. XVI, S. 207—208).

<sup>2)</sup> *Ibid.* 118—121.

## VIII Л НА КРАЈУ СЛОГА

Нарочита особеност сретечког говора је замена - л на крају речи и на крају слога уопште уснено-зубним сугласником *в*, и то у свима категоријама.

У овом излагању прво ће се разгледати примери, затим ће се видети значај ове црте за сам сретечки говор, као и њен домашај, и потражити принципско образложење за ову појаву у том говору.

Пре свега, код именици и изведених речи уместо *л* увек је *в* на крају слога уопште. На пример: иако није потврђена реч „бол“, ипак ову црту налазимо код изведених речи — *бóвни*, *бóвни људи* (Др.), *бóвно* (Ср.); ту је нова реч *бóвница* (Др.), *вов* („вол“, Ср., Др., Г. С., Г. Љ.), али не „бивов“ него *бивол* (Небр.), чему ће се објашњење дати касније; *вóвчики* (Ср.), *понедевник* (Ср., Др., Г. Љ.), *дов* (Ср., Др., Г. С., Г. Љ.), *ри́кна-в-ов* <sup>у</sup> *гóлем дов* — *чуле га зајчики* — *ушóуљиле ушó-чики* (Др.), тако и код изведених речи: *Довње - Љубиње*, *дóвње мáвало*, *Довно-село* (Др., Г. Љ.), *дóвнó место* (Др.), *поúдовно* (Ср., Др., Г. С.), *наúдовно* (Др.), *дóвнó људи* (сиротни, Др.), *Зáбев* (Др.), *ков* („колац“, Р., Ср., Др.) *начúкајте по кен ков* — *ковче*, *привр́жише свако куче за ен ков* (Др.), *óрев* (Ср., Др., Г. С., Г. Љ.), *пéцев* (Ср., Г. С.), *кој чини мађије* — *пра и пéцев бог да га учињи* (Др.), *пéшев* (Ср., Др., Г. С.), реч „пол“ не постоји као самостална, али у сложеницама је очувана — *пóвноћ* (Ср., Др., Г. С., Г. Љ.), *пóвноће*, *пóвноћи* (Ср.), *пóвноћу* (Ср., Др.), у *пóвноћи*, *до пóвноћи* (Ср., Г. С., Л.) а тако и у изведеним речима — *пóвник*, *пóвница* („пола карлице“, Др.), *повче* („пољн“, Р., Ср.), *дај ми ено повче* (Др.), *расов* (Ср., Др., Г. С.), *расóв-месо* (Др.), *расóвница* (Ср., Др.), *свр́дев*

(Др., Г. С.), *извршет св°с сврдев дуика* (Др.), *сѣвце* (Ср., Др.), *сѣвце кеђ* (Небр.); *соков, стов* (столица са наслоном за руке, престо, Ср., Др.), *стóвњача* (Ср.), *Тоцив* (топогр. назив, између Горњег Села и Драјчића, „у *óрман*“, Др.), па и реч „*сољ*“, у обичном значењу гласи *сов* (Ср., Др., Г. Љ.), а тако и у песми о св. Петру и његовој мајци — *И сов кѣд си узíмала*, ма да је у изразу *сољ и леи* (Г. Љ., Др.), са фигуративним значењем, задржан старији изговор (то љ би се имало тумачити као обновљена појава) поред обичног *сов и леи* (Др.). — Код придева неодређеног вида, исто тако, *л* на крају даје *в*, на пример *бев* — *бѣв сѣг*<sup>к</sup> (Др), па и у новој речи *Бевград*; *мав* је постојало у томе виду, али је изгубљено и замењено придевом *мицок*, а задржало се у ретким случајевима, обично у топографским називима: *Мáв камењ* (Др.), *Мáв-крс* (Пл, Др., запис код Плањана). али *мицок чоек, цев* — *цѣв дън* (Ср.), *блáсињав цѣв-дън* (Др.). Тако исто *л* је замењено са *в* и у речима *жав* („жал“, Ср., Др.) и *сав* („сал“, само, Др.), а и у тексту приповедака: *ако ти је жав за твоја ћерка* (Др.), *сав му рече* (Ср.), тако и *шовко*, обично (Др), али и *ко<sup>к</sup>ко* — *кѣ<sup>к</sup>ко*, па и *ко<sup>к</sup>ко, шóлко: ко<sup>к</sup>ка ти је черга, шóлко пружи нóге, и у стиху ма<sup>к</sup>ко*.

Радни глаголски придев мушког рода, и то веома доследно, добио је *в* уместо *л* на крају, односно уместо првог рефлекса његовог. На пример: *бив* (Р., Ср., Др.), *бив св°м доле* (Р.), *бив ѝен муж и ѝена жена, муж бив мрѣљив*; *а то бив сам бог ошъц* (Др.), *бив прв на војска* (Ср.), *бив сýрома* (Др.), *не бив* (Ср.), *нѣ бив у школа* (Г. С.), *није бив у школа* (Ср, Др.), *онај чоек ш<sup>т</sup>о бив газда* (Др.), *блáсињав* (Др., Г. С.), *брав* (Ср.), *видев* (Ср., Др., Г. Љ.), *видев св°м га* (Г. С.), *ја св°м га видев* (Ср.), *сом видев мѣчка* (Др.), *нѣ видев газду* (Ср.), *врзав га* (Др.), *гледав* (Ср., Др.), *се грѣјав* (Др.), *дав* (Ср., Др., Г. Љ.), *дав бог!* (Ср.), *ш<sup>т</sup>о дав бог!* (Др.), *бог<sup>к</sup> ти здравље дав* (Др.), *дигав* (Ср., Др.), *дигнав се* (Ср., Г. С.), *донев* (Др, Г. С.), *дошов* (Ср., Др., Г. С., Г. Љ), *св°м св°г дошов* (Р.), *дýнов* (Ср., Г. С.), *дýнов у море ѝен брат* (Др.), *жѣњив се* (Ср.), *кад св°м се жѣњив* (Др.), *жњев* (Ср., Г. С., Г. Љ.), *зáврнав* (Ср.), *нóћáске зáврнав, га зáденав ѝен шрњ* (Др.), *шај што запóведав* (Ср.), *кѣд зáстанав* (Др.), *шрíпушт зашов* (Ср.), *улеков* (Др.), *знав — нѣ знав* (Ср.), *извуков — кѣд се извуков шај шрњ* (Др.), *изев* (Г. С.), *ву—г—и—изев* (Др.),

*íзьль<sup>a</sup>жав* (Ср., Др.), *íзумив* (Др.), *íмав* (Ср., Др., Г. Љ.), *немав* (Ср., Др.), *ја у Дрџичићи св<sup>a</sup>м немав ступнато* (Г. Љ.), *трњ се íскубав* (Др.), *ђавол íспривав* (Ср.), *ишов* (Р., Др., Г. С., Г. Љ.), *казав* (Ср., Др) *клáњав* (Др.), *кољев — ќе га кољев* (Ср.), *кúсив* (Др.), *мéсив леп* (Ср, Др., Г. Љ.), *не си мешив* (Ср.), *мéтав* (Др.), *не се мéшав* (Ср.) *се мољив Богу* (Др.), *не се мољив* (Др.), *он га нáдвладав* (Ср.), *нáмештив* (Др.), *нáредив* (Ср.), *нáшов* (Р., Л., Ср., Др.), *нóсив* (Др.), *обалив* (Ср.), *обрав* (Г. С.), *обуков* (Ср.), *одáљечив*, *одвуков* (Др), *одгóворив* (Ср., Др.), *оденов* (Др.), *Госпол ги óнемеv* (Ср.), *орав* (Р., Др., Г. Љ.), *ди орав тај слуга* (Ср.), *ти си óстарев сас њй* (Г. Љ.), *óтворив* (Др.), *óшишов* (Р., Ср., Др., Г. С.), *óшишев* (Ср.), *óтребив* (Др.), *óтребив кáмење* (Ср.), *óтрилев* (Др.), *пав* (Ср.), *да би не пав* (Др.), *пишав* (Ср., Г. С.), *пíшав га цар* (Ср.), *пóбегов* (Др.), *пóзнав* (Ср., Др.), *појев* (Ср., Г. Љ.), *ако си не појев ништо, не се пóмераv од кућа* (Др.), *пóмогов* (Ср.), *бог ти пóмогов* (Др.), *пошов* (Ср., Др.), *прајив* (Др.), *пратив* (Ср., Др.), *ирéварив* (Др), *прéварив се* (Ср.), *прéнесав* (Др.), *прéместив* (Ср.), *прéмишљев* (Ср., Г. С.), *примив* (Др, Г., С.), *пришов* (Ср., Др.), *пробав*, *пронаднав* (Др.), *проширив (се)* (Ср., Др.), *прошов* (Ср.), *рáботав* (Р., Др., Г. Љ.), *рáботив* (Др.), *радив св<sup>a</sup>м* (Ср., Др.), *сом радив* (Др.), *рэков* (Р., Ср.), *и му реков цар*, *Грк му реков* (Др.), *он ги рéков* (Ср., Др), *он се рéшив*, *рíанав* (Др.), *сев* (Ср.), *сев на стов* (Г. С.), *секов* (Др.), *служив* (Ср.), *слúшав* (Ср., Г. С.), *скíшав* (Др.), *скрив* (Ср., Др.), *спасев — ти си се спáсев, се спуштив* (Др.), *стигов* (Ср., Др), *стретнав* и *сретнав* (Др.), *терав* (Р., Ср., Др.), *шéпав кúчики* (Др.), *шúрив* (Ср., Др.), *ћав — не ћав* (Ср.), *о(н)-нећав дá иде* (Др.), *нећев сíрово дрво* (Ср.), *úдарав* (Др., Г. С.), *úдарив* (Ср.), *úзев* (Др.), *úкрав* (Др., Ср.), *úлегов*, *úшепав* (Др.), *úчињив* (Ср., Др., Г. С.), *чув* (Ср., Др.), *чúвав* (Ср.), *он швркнуv мáгаре* (Др.), *му шéпнав* (Др.).

Треба истаћи да и нове речи показују овај појав, и то не само именице *Безград*, *бовница*, него и радни гл придев м. рода — *радив*, који се уз *рáботав* почео одомаћивати преко појединих породица из крајева који припадају новоштокавском дијалекатском типу, а и оних породица чији су чланови боравили дуго у варошима. То значи да ова појава још има виталности.



Иако се појава *в* место *л* у овом положају мора сматрати за данашњи сретечки говор општом појавом, ипак има неколико речи које показују отступања, и то у неколико праваца. Има речи које чувају *л*: *бивол*, *анђел ђавол*, а затим исто тако и туђе речи *квал*, *бакалски*, и нова *колски*, а у дублетној употреби *колчаз* поред *кочаз*, даље *повче* а *пол-ока* и у обичном говору турске речи *кол*, *ал-боја*, *ал-бошча*, најзад у стиху *јелчице*, *малко*, а увек *колишта*. Разлози овом отступању разноврсни су, и о томе биће речи после објашњења саме појаве *в* место *л*.

Неколико од ових отступања налази се у стиховима. И у песмама преовлађује главна замена — *в* место *л*, нарочито у песми о одласку Св. Саве у манастир — у *повноћи*, *ноће* у *повноћи*, затим *повноћу*, а тако и у лирским песмама:

- „*Ноћ до повноћ, Лазаре*“, —  
 „*Соков леши високо*“, —  
 „*Прашив ме мајстор до тебе*“, —  
 „*Свети Петар у рај пошов*“.

Међутим, има и стихова у којима се чува *л*, као што је поменуто:

- „*Све ћерчице, јелчице*, —  
 „*То ми неса ћерчице*,  
 „*Теке ми са јелчице*“.

Исто тако у стиху се једанпут налази и реч *малко* са *л*. Стихови показују још једну особину које нема у прози, а то је *јо* место *л*:

- „*Од синојка јунак забегнајо*,  
 „*Забегнајо вечер по вечера*,  
 „*Забегнајо и коња завејо*“. —  
 „*Нека гори, да би догорејо!*“

Осем ових појава имамо, у најновије време, нарочито код млађих људи, као инфилграцију књижевног језика облике са *о*, али веома ретко, и као једну појаву која нема праве подлоге (в. с. 90 и д.) у језичком осећању.

Сама појава *в* уместо *л* на крају слога има значај једне специфичне ознаке сретечког говора, а објашњење њено показује једну занимљивост процеса при мешавини дијалекатских црта. Ово питање може бити посматрано са више тачака гледишта. Треба одредити: откуда ова је црта у сретечком говору, којим је путем дошла, како се развила и отпри-

лике када, а најзад и какав је њен данашњи значај у овоме говору.

Пре свега, јасно је да *v* нема никакве директне везе са старим сретечким изговором, из оног доба које је претходило свима новим, завршеним и незавршеним процесима у њему. То *v* уопште нема везе са цртом *-l* на крају слога у дијалектима средњештокавског типа. — Развитак ове црте може се разумети само тако ако се посматра напоре са развојем црте *ɫ* у овом говору, јер ма да резултати те две појаве нису паралелни, због секундарних прилика, извор њихов је исти.

Сретечко *v* може се објаснити као последња фаза процеса потстакнутог утицајем високога *ɫ*, уношеног с југа.

Одакле потиче *ɫ* високо, то је специјално уже питање говора староштокавског типа. Овде је довољно приметити да је далеко на југу констатован један појас у коме се *ɫ* ублажава, тако да није ни близу руском или пољском *ʃ*; оно је врло мало тврдо и та нијанса се једва запажа, како то износи г. А. Мазон<sup>1)</sup>. У говору Суха В. Облак констатује *ʃ* поред средњег и умекшаног *l* — *prèšŭ*, али ипак додаје да је то високо *ʃ* мање карактеристично него у руском језику: „Hartes *ʃ* ist nicht in dem Grade guttural wie im Russischen“; такво *ʃ* он налази и у северној околини Солуна, али га не помиње за дебарски дијалекат, где рачуна и галички говор, ма да га у галичком говору има — *зеџ, љзлегоџ, окоџ — нџокоџ, бреџ, мџазење*, — али за говор Клења бележи то *ʃ* — *тогџа*<sup>2)</sup>. Северно од јужномакедонских говора и источно и североисточно од мијачког дијалекта налази се један велики појас говора са изразитим *ɫ*, доста високим, — тако је у горњеполошком, кичевском, прилепском, маријовском, тиквешком говору, па се наставља преко штитског и кочанског говора.

У два правца, пак, ово *ɫ* еволуирало је даље ка *w*. С једне стране у ресенском говору, с друге у јужноме појасу средњештокавских говора Горњег Повардарја, нарочито у два његова дела.

За ресенски говор веома је корисно тврђење Т. Китанчева, родом из Ресна. Он је дао опис акцента свога родног

<sup>1)</sup> Упор. А. Мазон, *op. cit.*, с. 25.

<sup>2)</sup> V. Oblak, *op. cit.*, S. 43—44.

места у чланку „За ударението върху думитѣ въ рѣсенския говор отъ западно-македонското нарѣчие“, објављеном први пут 1892 г., а затим у скупљеним списима његовим<sup>1)</sup> Иако је Китанчев овај рад радио без великих претензија, материјал је у њему добар, а ту се, узгред, говори прецизно и о прелазу—л на крају слога иза сугласника у *у* (кратко, неразвијено у) у ресенском говору. Он о томе каже: „Споредъ друго едно правило въ сѣщия говоръ буквата л въ слоговетѣ: ал, ел, ил, ол, ѝл, ѝчул, юл, ѝел, ѝол, се обрѣща въ кратко *у*, и фонетически трѣбва да се отбѣлѣзва съ буквата „*у*“, ако подирѣ тѣзи слогае слѣдва съгласна буква или ѝ, като *викау* (викалъ), *печеу* (пепелъ), *пешеу* (петель), *велеу*, *шориу*, *ошоу* (отишелъ), *чуу* (чулъ), *јау* (ялъ) и пр.“<sup>2)</sup>

С друге стране ово високо *ж* креће се према говорима Горњег Повардарја, и налази пуног израза на два места, у кратовском и тетовском говору. — У Скопској Црној Гори налази се и *џ* непотпуног образовања поред *ж*, под извесним погодбама, и то у говору истог лица, на пример Марка Цѣпа из Чучера: у *с'ело сѣм биџ, прајоу, вел—дѣ'ан, дѣм сѣм, биѣ са'м* и сл. У кумановском говору не налази се слична појава, јер су се ту сукобиле особине прешевског говора (*ја м. л*) и велешког говора (*л*); али високо *ж* убачено је чак у врањски говор, ма да као спорадичан елеменат, поред редовног обичног *л*<sup>3)</sup>. У кратовском говору, под утицајем с југа, развило се билабијално *џ*, а тетовски говор развио је исти глас, можда са веома мало изразитијом вокалношћу.

Код свих ових појава може се пратити, у извесној мери бар, генеза, -- а у овом случају доста је утврдити да појава „*у*“ у ресенском говору није у директној вези са појавом у тетовском говору, па према томе ни са оном у средњом говору.

Исто тако никаквога утицаја нису могле имати ни сличне појаве других говора осем тетовског и кичевског. Кичевски говор, који у данашње време улази у фазу прелаза *ж* ка *џ*, својим пресељеницима, којих је нарочито много у Горњем Селу — четрдесет и две куће, — унео је, свакако,

<sup>1)</sup> Съчинения на Трајчо Китанчевъ. Нарѣжда Юрданъ Иззновъ Издава книжарницата на Д. Головъ, София, 1898. Изданието четврто. С. 163—217.

<sup>2)</sup> Ibid., с. 173.

<sup>3)</sup> А. Белѣћ, *op. cit.* с. 212, *упор.* с. 626.

у време досељења  $\text{ʃ}$  високо. Са своје стране, пак, тетовски досељеници, којих је много нарочито у селима Среца, Плањане и Мушњиково, унели су свакако један гласовни елемент који је већ био на прелазу ка билабијалном  $\text{w}$ . Ако би се учиниле извесне апстракције, могао би се успоставити donekle хронолошки однос међу овим појавама, у виду једне перспективе: то  $\text{l}^w > \text{w}$  унето је у сретечки говор свакако после појаве те црте у тетовском говору а пре наставка њене данашње еволуције ка  $\text{w} > \text{ʃ}$ , исто тако, можда, после јављања непотпуног и затвореног  $\bar{o}$  у говору малог броја врло старих Скопљанаца, а свакако раније од појаве која се на крају говорних тактова запажа у Скопској Црној Гори као  $o - \bar{o}y$ , поред  $\text{ʃ}$ , које опет уносе свежији досељеници из другог правца; најзад знатно раније од појаве спорадичног  $\text{ʃ}$  у другим сродним говорима јужног појаса средњештокавског типа. Међутим ова појава може се сматрати знатно познијом од дефинитивног померања границе слога, са чим су у вези појаве новог јотовања (упор. *па-љ<sup>а</sup>ц: поц-че*).

Остало би још да се види како је вршен овај процес прелаза, и да ли су неке околности помагале ову појаву. — Уношење кичевског  $\text{ʃ}$  високог и тетовског  $\text{l}^w > \text{w}$  вршено је у време када је, у овој црти, већ почела да се изражава свежа мешавина, где се на место старог  $\text{l}$  на крају слога налазило неколико рефлекса. Пре свега, старинци су свакако имали рефлекс корелативан рефлексу  $\text{d}$  вокалног, и то ако су били на томе терену пре косовског боја, или досељени непосредно после тог догађаја, као и они чији потомци чувају ту традицију о досељењу после косовског боја, — могли су на томе месту имати још прелазну фазу од  $\text{l}$  ка  $o$ ; други рефлекс био је већ развијено  $o < \text{l}$ , унето од каснијих досељеника из косовско-метохиске говорне области; по реду досељавања трећа црта било би тетовско  $\text{w}$ , унето од породица које су данас у селима Среца и Плањане и ојачано нешто касније гласовима тегџевске породице, која се знатно размножила у Горњем Селу; четврта црта била би  $\text{ʃ}$  кичевско, које су унели досељеници горњеселски, отприлике у време доласка тетовске породице у Мушњиково; међу последње појаве долази уношење црте *ja* од стране породица досељених из Призренског краја, Сиринића, Горње Моравице, и облик са *a* унет од породице досељене из Никшића. Процес за

уопштавање једне црте већ је морао бити отпочет у време уношења последња два елемента, и ток процеса био је самим приликама предодређен. Ту се морају узети у обзир два момента: мешавина црта као таква и преовлађивање непрецизних фонетских елемената. — Затечена мешавина црта предуслов је да једна нова унета црта добије више маха; отуда је *w* тетовско ту имало свој први ослонац. Међутим уношење облика са *ja—a* само је могло ојачати мешавину, а тиме и припомоћи утврђивању развоја у започетом правцу, јер се ови елементи нису могли, код највећег дела становништва, схватити као ознаке облика гл. акт. придева м. рода. Тетовска црта и њено јачање налазило је потпору у свом језичком освежавању, због веза, нарочито сточарских, са Доњим Пологом. Непотпуни вокалски елементи морали су се губити по општој тенденцији за прецизном артикулацијом, као што се десило и у свима случајевима непотпуне умекшаности сугласника. Да је код старинаца и већине досељеника било *o* на овоме месту, свакако да би и ови елементи, нарочито *w*, *l<sup>w</sup>*, еволуирали ка пуном вокалу. Међутим било је обратно: стабилизација била је управљена ка потпуном губљењу вокалности, и ка артикулацији сугласничкој у истом региону: од билабијалног *w* (*ц*) ка *v*. Овај прелаз био је једна фонетичка неминовност, јер је већ много пре те појаве српскохрватско некадање типично лабиодентално *v* добило пасивну артикулацију, тако да је омогућавало прелазе *у>в*, као у примеру из повеље бана Кулина.

Приликом разматрања о овој појави *v<\*ц<l* намеће се питање којим је током ишао сам процес, да ли се у свима случајевима истодобно отпочео, или је прво обухватио извесну категорију. — Ако посматрамо однос примера са уопштеним *v* и оне друге где имамо *l*, морамо констатовати да ниједног случаја отступања нема у категорији радног глаголског придева мушког рода, не узимајући у обзир примере из стихова са — *jo*. Ако узмемо у обзир да је ова категорија у основи блиска придевима, онда ћемо лако наћи помоћни ослонац целом процесу у прилично бројној групи придева који су се завршавали старим *v*: *жив* — *ако сам жив* (Ср.), *здрав* (Др., Г. С.), *крастив* (Др.), *мрзљив* — *бив мрзљив* (Др.), *мршов* (Ср., Др., Г. С., Г. Љ.), *прв* — *прв на војска* (Ср.) и *сл.*, *сив* — *сив сивењко* (Ср., Др.), и велика гру-

па присвојних придева, *Имеров* и др. При овоме именице као *брав*, *крв*, па и *шрав* (јер је губљење *x* ранија појава) само су могле послужити ширењу процеса. Уз то, могле би се уочити две фазе. У једном оваквом процесу морало је прво бити доба када је, уз нормални прелаз  $\text{ж} > \text{џ}$ , био на крају речи незамењен глас  $\text{л} < \text{љ}$ , као у ресенском говору у речи *сол*, као и у страним речима „*пешраил*, *каравил*, *шрэндавил*“<sup>1)</sup>, док је у тетовском у једноме случају  $\text{џ} > \text{џ}$ , пр. *соџ* поред *љ* у страниој речи *шрэнџофил*. Та епоха се карактерише тим обликом *сољ* и сл., и њу смо констатовали у лапидарном изразу за симболичку ознаку верности — *сољ и леп* (Др.), са неизмењеним сугласником на крају као што уопште *љ* није измењено на крају слога — *Васил*, *огрљче*, *шрэндафил*, *шџиелка*. Али сретечки говор зна и за карактеристику и друге фазе овога процеса, која одговара данашњем тетовском облику: *соџ*, а то је *сов* у обичном значењу, па и у песми: *И сов кџ'д си узимала* и чак у форми: *благосови не на сов и леб*<sup>а</sup>.

Ова црта у суштини претставља један извршен фонетски процес, потпомогнут извесним околностима и психолошко-асоцијативним аналогијама. То *в*, иако је физиолошко-фонетски идентично са старим *в*, у суштини је наследило и задржало у језичком осећању однос алтернације у придевском систему: према ранијем односу *л : ла : ло* — *работал : работала : работало* имамо данас исти однос, само *в* место *л*, — то јест *в : ла : ло* — *работав : работала : работало*. — Ипак, у ширењу тога *в* била је једна споредна чињеница коју не би требало превидети. Стари облик 3 л. мн. сад. вр. на *в*, типа „берев“, веома редак, уступао је испред ширења облика са *ш*; он сам, пак, ослобођен старога значења, помешао се са облицима радног глаголског придева, тако да смо добили дублете *брав* (Ср., Др., Г. С.) и *берев* (Ср., Др.), међу којима се осећа неко рудиментарно диференцирање значења, према првом ослабљеном и индиферентнотрајном, друго значење, јаче до извесне мере и итеративно.

Ово *в* место *л* из Срецке ширило се и даље, ма да веома слабо. Тако има примера са *в* у Сиринићу, па и у називу села *Севце*, поред основног *ја*; *У* Призрену уз

<sup>1)</sup> Трајчо Китанчевъ, *op. cit.* с. 171.

основно *ја*, има такође разних мешања: *био* — *бив*, а у горанском говору имамо и *ф*: *биф*.

Иако је ова замена *в* место *л* постала општом особином, ипак, како је већ раније констатовано (в. стр. 81, 83), има извештан број примера са *л*. Да не би она констатација о општости ове црте *в* изгубила од свог значаја, потребно је за сваки поједини случај наћи посебно објашњење, нарочито стога што се на све поменуте случајеве не може применити исто објашњење. — Пре свега за наведени пример *пол-ока* — поред *повник*, *повница*, *повче* — јасно је да *л* није подлегло овоме процесу налазећи се испред пуног вокала, али треба истаћи да је ту остало *л* нормално. — Иако је за нову реч *Бевград* констатовано ово *в*, ипак има нових речи које од тога отступају, и то онда када се то *л* налази испред сугласничке групе *ск* — код придева на *ски*: *бѣкалски*, *колски* *пуш*, па би се такво објашњење могло примити и за релативно старије позајмице — *колчази* поред *кѣчази* — *кѣчази*, где је *л* пред африкатом *ч*, то јест пред двоелементним сугласником; за случај *кол-пиша* свакако би требало претпоставити неку врсту „превентивне дисимилације“, то јест да не би дошло до суседства два сугласника са лабијалном артикулацијом: *в* — *п*, као и код сложеница *ал-боја*, *ал-бошча*, а можда би се слично могао објаснити и пример *кавал* да се не би добио облик \**кавав*. — Остала отступања могу се објаснити семантичким путем. Неколико речи везаних за цркву или за извесна религиска схватања, свакако наслањајући се на облик који имају у црквеном језику, чувају *л* на крају, — тако мислена именица *анђел* (Др., Г. С.) има само тај облик, па чак и као лично име — *Анђел* (Др.), тако и *Ранђел*, уз дублетни облик *Анђевко* (Ср., Др.); таква је и реч *ђавол* (Ср., Др., Мушњ., Г. Љ.), у обичној употреби — *некој ђавол*, *ђавол*, *што неможе ни ђавол да ја расшури*, *да неможе ни ђавол да ја обшључа*, па је тако и уз преносно значење — *ђавол дете*, — само не би требало губити из вида да је и у овом случају суседство са слогом у коме се налазило *в* утицало на конзервирање *л*, поред семантичкога момента, — а отуда и боље чување него код речи *анђел*; за реч *бивол* морао је постојати други разлог чувања *л*: *бивол* у Сретечкој Жупи нема, ма да их има у оближњим крајевима, — реч је, дакле, могла бити

унета чисто вербалистички од стране извесних досељеника, и тако проширена са унетим фигуративним значењем: „груб, неотесан човек“; најзад за турску реч *кол* „стража“ вероватно је да је чувала своје *л* из потребе за потсвесним диференцирањем према речи *ков* „колџ“ и дем. *ковче*. Међутим реч која се осећа као страна чува *л*, разум: се са главном супституцијом: *Вогл Србија* — „Мала Србија“, како Арбанаси зову Сретечку Жупу.

Примери са *јо* — *забегнајо*, *завејо* и сл., из стихова, показују нам несумњиво једну давнашњу контаминацију облика са *ја* и *о*, ограничену на извешан број примера у доста старим обичајним песмама, и у исто време су нам сведоци употребе облика радног гл. придева мушког рода на *ја*<sup>1)</sup> и *о* из времена пре но што је процес *л<sup>w</sup> > w > в* узео пуног маха, — а на тај начин свакако и користан податак за нешто шире оријентисање у дијалектолошкој хронологији.

Под утицајем школскога језика, нарочито код млађих, јавља се — али само у радном гл. придеву мушког рода — *о* уместо *в*, само и то бива веома ретко, и увек је јасно да је то наносна, споља убачена појава, која уопште нема корена у језичком осећању. — Овде ће бити наведени примери из две приче које је својом руком забележио Марко Богдано вић из села Драјчићи. Он је имао 1931 године осамнаесту годину, учио школу, сам и касније доста читао, а провео две године на столарском занату у Призрену, где је учио у вечерњој занатлиској школи. Његови основни и најмногобројнији примери у овом облику имају *в*, и то нарочито у почетку причања и на крају, а само у току причања јављају се појединце или у малим групама, по неколико, примери са *о*. Тако у приповеци са мотивом о Усуду: *Асан бив — се мољив — клања в — намешти в*, затим: *био много сиром*, па опет: *он се реши в — пошов — ишов, ишов — кд пришов*, затим: *и он је ошшо в код тога човека — што је клања в 32 године, шу овај свратио код њега кад је дошло вече — враћа се једним обликом у категорију са в: — прати в му бог дрва*, па наставља: *онај што је клања в узео два: тајна али, један је сакрио зад себе, а један је (са в) пренесав*, па: *онај што је клања в га ушшо в де си пошо в, а он одго-*

<sup>1)</sup> Упор. *вста вѣд* из 1642 г., Записи и натписи I, бр. 202, с. 64.



ворив — а онај му одговорио, и све до краја приче скоро без колебања су облици са *v*: *отишов ишов, ишов — стретнав, одговорив — отишов — стретнав — а он ги реков — не видеv — казав — отишов — нашов — пишав — одговорив — пишав — казав — казав — реков — реков — стизов* — затим само јадан интермецо: *казао ги*, па опет: *отишов, пршов, ишов — кад се одаљечив — ги казав — побегоv — оденаv — да не побегоv — би га утепав — кд прошов — казав — отишов — што клањав — казав — прашив — се скрив — отишов*. Ма какви формални статистички закључци не би могли дати објашњење овога односа. Кључ пак налази се у самој констатацији да се код овог истог младића у говору не осећа ни у много мањој мери ова мешавина, и да се облици са *o* јављају јасније тек у ономе што је писао, саставио — *изумив*, како сам каже. — Са овим се слаже и распоред облика са *v* и са *o*: у почетку, док је пажња управљена на тему причања, налазе се облици са *v*, затим причање се механизира, мотиви се ређају аутоматски, и приповедач почиње обраћати пажњу и на начин како казује — потсвесно при писању јача облик писане речи, то јест начин писања по школском језику; најзад и то потсвесно осећање постаје обично, осећање управо везано за кинестетички центар писања, у борби са језичким потсвесним осећањем везаним за аудитивни и моторно-вербални центар говора, — на тај начин губи се основица за довођење облика са *o* изнад прага свести, и понова се јављају и трају до краја облици укореењени у језичком осећању. Да је ово објашњење тачно види се по томе што у наредној причи о Али-баби, која је непосредно после ове написана, нема ниједног облика са *o*: *бив — имав — водив — гледав — се потуљив — улегов — се спуштив — мишљив — пропаднаv до грло — реков*. — Просечно, пак, у Сретчкој Жупи у овоме правцу нема мешавина, утолико пре што је ова црта још доста свежа, има виталности, и обухвата и најновије речи, као *Бевград, бовчица* и сл., ако нема нарочитих разлога да то омету. Случајеви отступања код старијих, који су имали прилике да долазе у чешћи додир са варошанима, ипак су у највећој мери ретки, тако да сам ја из целокупног материјала о сретчком говору стварно забележио само један случај — *отишоv*,

са затвореним  $\varnothing$ , у селу Срецака, од воденичара Ђеке Алексића, — па ипак мора се примити за овај пример и друга могућност: да је то  $\varnothing$  у брзом темпу говора акустички утисак слога *ов* без потпуне сугласничке артикулације, са  $\varnothing$  нешто јаче затвореног карактера, што би било траг изгубљеног *в*. Чак и људи који су често ишли из свога краја на печалбу чувају добро ову црту *в*, а она је идеално доследна у говору жена и деце.

## IX НЕСЛОЖНИ ЗВУЦИ *џ* И *џ̣* — У ВЕЗИ СА В — Ф — Х —

У средњештокавским говорима великог значаја имају прелазни звуци *џ* и *џ̣*. У њиховом северном појасу овакве гласове је констатовао проф. А. Белић и одредио им тачну фонетско физиолошку вредност. У студији „Дијалекти Источне и Јужне Србије“, за *џ*, коме у већини данашњих српскохрватских дијалеката одговара лабиодентални сугласник слабе — пасивне артикулације, истиче се и билабијалност, а нарочито пасивност артикулације као основна карактеристика. Природа овога звука зависи не само од отвора усана, него, и нарочито, од интензитета артикулације: „Главна му је особина што се изговара с пасивном артикулацијом — када се уснице приближе једна другој, али тако да не образују још потпунога затвора, те звук који кроз тај отвор пролази акустички утиче као *џ*. Према томе, колики је и какав је тај отвор, толико ће се чути и речени звук, или као *џ* потпуног образовања или \* (звук *џ* непотпуног образовања), или се, на послетку, он неће у опште ни чути“<sup>1)</sup>. Између *џ* и *џ̣* има паралелизма, нарочито у томе што и један и други звук лако ишчезавају. Тај паралелизам разумљив је из карактеристике тога гласа: „Његов је *главни* елеменат звук који чини саставни део *звучних* сугласника и *вокала*. Одликује се од вокала тиме што је *момента*н звук са малим трењем, шумом који ваздух производи пролазећи кроз узан отвор који чини језик са непцима на ономе месту у устима где се образује вокал *и* (*і*)“<sup>2)</sup>.

<sup>1)</sup> А. Белић, *op. cit.*, с. 153.

<sup>2)</sup> А. Белић, *op. cit.*, с. 126—127.

У основи ови су гласови исти и у призренском и ко-совско-гњиланском говору. За говор Сретечке Жупе, међутим, треба истаћи одмах да је појава ових гласова *џ* и *џ̣* свездена на доста малу меру. Ма да има и у овом говору случајева у којима се јавља истовремено поред *џ* пуног образовања — *коџко*, *буџа*, и \* непотпуног образовања — *џ̣'а*, *маџала*, има и потпуног ишчезавања — *буа*, *ма̄ала*. Ипак *в* је нормално, обично лабиодентално *в* српскохрватског језика, а у међувокалском положају махом се чува или се потпуно изгубило. — У овоме правцу треба расправити како се временски може тумачити ово *в* сретечкога говора према општем средњештокавском *џ*, и да ли се може тумачити то као резултат опште тенденције при стабилисању овога говора, а у којој је најбитнија одлика свођење елемената фонетског система на нормалне и јасне артикулације. Тога ради треба разгледати појаве *в* односно *џ* и сл. у разним положајима и резултате тога упоредити са сликом која се види при посматрању средњештокавских говора које је описао проф. А. Белић; затим на исти начин треба извести анализу примера са *џ̣*; најзад решити општа питања ових гласова.

Пре свега у сретечком говору нема ниједног случаја *џ* у почетку речи, као што је то наведено за поменуте говоре средњештокавског типа, где има доста примера са *џ* у почетку речи: \**оди*, \**одите*, \**лас*, \**рапици*. У сретечком говору, а и у призренском, редовно је *в* у овом положају, на пример: *Васиљ* (Др.), *вѣшьар* (Ср., Пл., Др., Г. Љ., Г. С.), *видели смо*, *води* (Ср., Пл., Др., Г. С.), *вѹкои* — *вѹкови* (Др., Ср., Пл., М., Г. Љ.), *вуна* (Ср., Пл., Др., Г. С.). Тако је и испред *е* и језичких сугласника, нарочито испред *р*: *веш*, *веша*, *враш*, *врба*, *врне*, *власно*, нарочито у формули *чѣсно* и *власно*, док у таквоме положају јужноморавски дијалекат има обично *џ* — \**рапици*, *џрџеџ*, *џлас*. У овом говору имамо лабиодентално *в* или се оно сасвим губи испред *л*, и то чешће — поред *влас* (Др.) имамо *лакно* (Ср., Др.), *вуна ми је лачена* (Др.) *лачи* (Ср., Пл., Г. С.), *ласија*, поред *власија*, а *Ласѣјнца* (Ср., Љ.), *Лашков камењ* (Др.). Такво *в* у почетку налази се и у туђим речима, као у арнаутском називу Сретечке Жупе — *Вѹгл Србија*. Тако и на крају речи прем *џ* обичном у средњештокавском типу говор Сретечке Жупе има нормално *в*, и то не само код именица и присвојних придева старо *в* —

крв, оков (Ср., Др., Љ.), Јо̄в Камен̄, Лашко̄в Камен̄ (Др.), жив (Ср., Г. С., Пл.), прв (Ср., Пл., Др.) него и у облику радног глаголског придева мушког рода у једнини као в лабиодентално <ѣ, — бӣ;̄, ридив и др., а и у свима другим случајевима где се из ѣ развио овакав сугласник — бев, пев, сов, соков (упор. VIII гл.).

У средини речи в се чува, и то по правилу иза самогласника а испред сугласника: одáвно (Др.), чак и ново в, постало дисимилацијом од м — зевња; а исто је тако и испред африката ч и ц — óвчар (Ср., Др., Пл.), цр̄вци (Др.), Ста̄јковце, Аљба̄ковци, Ко̄ачовци (Др., Ср.), Мандӯшовци (Ср., Др., Љ.), Муш̄њиковци (Др.), Па̄ловци (Муш., Г. С.), с додатком да се в испред л губи, као у последњем примеру. Сугласник в најчешће ишчезава и испред групе ск: Станóлоски, ма да се чује и са в Станóловски (Др.); о овој појави, као и о другим примерима где се в губи у сугласничким групама, биће речи у засебном одељку о сугласничким појавима.

У међувокалском положају в се понаша неједнако.

Иза вокала предњег реда в се чува — њíва, Прéва-лец, про̄ишевај, Гор̄ње́севец (Др., Ср., Г. С.). У оваквом положају в се чува не само код православних него и код муслимана старинаца; напротив, у Речању, Небрегошту и Љубињу, код муслимана Горана и под њиховим утицајем ширећи се и код муслимана старинаца губи се, као у примеру Почíло.

Иза вокала а имамо знатно колебање. Има речи у којима се чува в, као кáвали, слáва, али има и читав низ примера из којих се види како је овај процес ишчезавања в савим нов. У истим местима, и чак код истих људи, имамо изговор и глава и гла̄а и глаа, док је испред акцентованог слога релативно боље чувано в односно ц: Главá бразда — Гла̄а бразда (Др., Ср.). То колебање унеколико је довело до јасних дублетних облика, нарочито у селима Сре̄цка, Дра̄чићи, Муш̄њиково, Гор̄ње Село, управо у категорији присвојног придева женског рода, као: голíшава — голíшаа, голóглава — голóглаа, úлава — úлаа. — Колебања има и у речи снаа; између изговора снаа и снава — сна̄а можда би се могла уочити извесна правилност: на крају акценатске групе слогова једне синтагме в је потпуно ишчезло — њíна

*снаа* (Др.), са наглашењем присвојне заменице, док је не-средно испред акцента очувано бар у прелазном стадијуму — *снѣча рекла* (Др.); уочавање пак овога односа једино може помоћи уопште у разумевању облика *снава*, какав сам констатовоао и у Скопској Црној Гори: вероватно да је овде, после ишчезавања *x*, развијено *v*, свакако до потпуности, па тек онда почео процес његовог губљења, под спољашњим утицајима, и то би била једина ближа индикација за хронологију ових појава. — Правац одакле се шири тенденција за губљењем *v* у таквоме положају јасан је: у Љубињу, а и у Небрегошту и другим местима која су под јачим упливом Горана, дублета са *v* — *ʃ* и нема, већ једино, и то у зависности од темпа говора и интензитета претстава налазимо *прѡда'ам!* — *ће ли прѡда'аш?*, са малим застојем на граници слога, чиме је маркирано свакако доскора чувано *ʃ*, док је у одговорима, без икаквог истицања, та граница слога ублажена, те се добија онај степен суседства два вокала који директно претходи контракцији — *прѡдѡам*, или *пѡшто прѡдѡаш*, док је, на пример, у селу Драјчићи у овим случајевима очувано *ʃ* — *ʃ*: *прѡдаʃам*, *прѡдаʃаш*, *прѡдаʃаш*. — Између *a* и *e*, пак, *v* је потпуно изгубљено — *рѡкае*, *ѡмедан сос рѡкае*, *ѡмедан без рѡкае*, и то уопште, без обзира на то да ли је *v* иза таквог вокала или испред њега; то пак још боље се види по примерима где је *v* било између *a* и *u*, па ишчезло, и још тиме изазвало редукцију вокала *u > i* — *i*. Ту је колебање незнатно; индивидуално и у зависности од интензитета изговора имамо облике са *ʃ* редуцираним, са *i* — *i* или чак са *j*, на пример: *красѡʃце* — *красѡiце*, *кукаʃца* — *кукаiца*, *лапаʃца* — *лапаiца* — *лапаjца*, *Лапаiца*, *рукаiце*, *рукаjце*; ипак у племенском презимену *u* се нешто боље чува: *Краiћи* — *Краjћи*, а у топографском називу *Морѡвице* — *v* се сасвим добро одржало. Најзад испред *o* — *v* је потпуно ишчезло: *Јѡр* (Др.), *Јѡр* (Ср.), с тим да се у Љубињу, Небрегошту, Речању *a* изговара као затворено *a* — *Јѡр*, скоро *Јѡр*.

Типична колебања налазимо и у примерима где је *v* било између вокала *o* и *a*. У топографским називима имамо тај однос у извесној зависности од места акцента — *по Марковѡ Река*, у *Шибровѡ шума* (Др.), али опет као топографски назив *Мѡрѡѡ Капа*; колебања има, и то без обзира на



стране *до\*еди, по\*еди*, али ипак не са потпуним губљењем као код примера *продаам*. Таква је репартиција и варијанта *Мушњиковец, Тѣшовец, мршовец*, с једне стране, и с друге стране *Мушњикоец Тѣшоец, мршоец*; мешања у употреби и ширења облика без *в* имамо у примерима *сливове дрва* (поред *сливово дрво — сливо дрво*), *ја́лоє овце, јо́воє дрва, сли́воје, јабу́које*, са јављањем прелазног *ј* уместо ишчезлог *в*, а и без тога појава: *бу́коє дрва, Стоја́ноє, Шей́шоє овце*, нарочито у Љубињу и Небрегошту, — *по́кроєц* (Др.), *по́кроєц* (Ср., Пл., Г. С., Љ.), *попо̀ве њиве* (Др.), *попо̀е њиве* (Ср., Љ.); тако је са речима *у́доєц* (Ср., Г. С., Г. Љ., Н.), *удо̀єц* и *у̀доєц* (Др.), *ба́ћоєц* (Љ., Н.), *Баћ̀єєц* (Др.). Има пак примера из којих је *в* потпуно изгубљено; тако је обичан облик *чо̀ек, ѝен чо̀ек* (Ср., Пл., Др., Г. С., Љ.), и има већ једна тенденција за развијањем прелазног звука *ј* — *чо̀јек* (Др.), као што је констатовано у примерима *сли́воје* и сл.; тако исто без *в* увек је и реч *го̀еда*, једино с том разликом што у Љубињу, Небрегошту, и уопште код досељених муслимана налазимо доста затворено *о* — *го̀еда*.

Најзанимљивија група примера је она где се *в* налазило између вокала задњега реда *о* и предњега реда *и*, управо стога што су обично то примери из неколико значајних психолошко-језичких категорија. Пре свега код именица на *ина* има примера и са *в*, али чешће без *в* — *дубо̀вина, шилѐвина* (Др.), *дубо̀јна, шилѐјна* (Др., Ср., Љ.), и више без *в* а са редукцијом другог вокала из нове вокалске групе *и>ј* и често чак до *ј*, са јасним свођењем за један слог мање, као што се може констатовати по акценту, свакако пре овог процеса губљења стабилисаном на трећем слогу од краја: *ро̀јна, Белá Ро̀јна, јало̀јна — јабо̀јна, бозо̀јна — ће сварим бозо̀јна, калачо̀јна — капи́чо̀јна* (игра дечја), *поло̀јна — поло̀јна леб*. Овакви примери су уопштени. — Врло су поучни примери номинатива множине са наставком *ови* односно *ои*. Они нам показују једно још непревредо стање, у коме се може назрети траг кретања ове црте, па аналого томе и неких других корелативних црта. Примери са ишчезлим *в* у неким местима су искључиви, у другима има мешања, а у једном случају је доста приметна репартиција. У селу Драјчићи најбоље је очуван стари наставак *ови* са *в*, нарочито код православних, на пример: *во̀лови, ву̀кови, го̀чови, грѐови*,



*двóрови, дóлови, дúбови, пóпови, пúшови, свáшови, снóпови, штáпови, стóгови, стбóлови, цáрови, цáмови, шипови*; дублетни облици са наставком *ои* у употреби су код муслимана у истом месту, а сви изговарају топографски назив без *в* — *Дбóлои*, што би могло послужити као погодна индикација у дискусији о губљењу *в*. У муслиманским селима Горње и Доње Љубиње, Небрегоште, Речање, и уопште код досељеника муслимана, па и код старинаца, у употреби су једино облици без *в*: *вóлои, вóлои, вúкои, дбóлои, пбóпои, рбóбои, штáпои, снбóпои, сúдои, цáрои, цáмои, шипои*. У Срецкој и Мушњикову мешање је у овоме правцу. — Тако је и са наставком придевским у множини *ови* —, с једне стране, *Рамíзови снóпови, Стојáнови*, а, с друге стране, *Рамíзои, Стојáнои, Шејшои* — Међутим код изведених породичних имена од ових придева *в* је потпуно и код свих ишчезло, и чак развијен прелазни несложни глас *ѝ* или пак *ј*: *Мáркоѝћи, Паличбóѝки, Ушинбóѝћи*. Тако је и код именица изведених наставком *ица*: *брестбóѝца, комињбóѝца, Лавбóѝца* (чесма), *Јаворбóѝца, Јовбóѝца, Петкбóѝца, Рамизбóѝца, Раманбóѝца, Стојанбóѝца, Тривунбóѝца*, а тако и *ластбóѝца*.

Иза у слично је. Поред чувања *в* у примерима *бúва, мува*, има изговор *бука* и *буа*, *мука* и *муа*, тако и *чува* и *чуа*, а у облику императива обичније *чúај* — *чúај овце*, па тога остатка од некадањег *в*, које се развило после губитка *х*, имамо и у речи: *учати* поред *уати*, *с' уатеш*. У примеру *бљфíица* — *бљфíца* — *бљу<sup>а</sup>íца* (трава \*бљувавица, упор. XIII гл.) имамо прочити пример не само ишчезлог *в*, него и непосредне последице тога процеса, губљење другог вокала и квалитативну измену првог вокала у новом суседству.

У целом овом, несумњиво још новом и незавршеном, процесу највише значаја имају категорије именица с наставцима *ина, ица, ови*, као и присвојни придеви. Овим примерима одговарају и остали случајеви, а нарочито облици присвојних придева са наставком за множину мушког рода и са осталим облицима. Карактеристичан је у овоме правцу однос између села Драјчићи и села Љубиња и Небрегошта, најтипичнијих у ова два правца. У другим местима, Срецкој, Мушњикову и Горњем Селу нарочито, има мешања, па би се могло рећи да преовлађују облици без *в*, а да се срећу и облици са *ѝ* непотпуног образовања; ово је још типичније,

а нарочито у примерима са наставком *ови* односно *ои*, у селима у којима је претежније старије, муслиманске вере, становништво или досељеници горанске, кичевске и тетовске струје.

Дублети истих речи са наставцима *ови* и *ои* не би се могли тумачити као директне појаве једнога процеса у току, као гласовне појаве. Нормални фонетски прелаз не огледа се, можда, ни у историском смислу, у виду остатака, ни у ономе малом броју примера са *џ* односно *ж*, гласом потпуног или непотпуног образовања. Ретки примери са тим билабијалним елементом пре би се могли тумачити као нова и слаба појава, којој је претходило једно стање механичке мешавине наставака *ови* и *ои*, стање које је и данас изразито.

Ако бисмо, дакле, хтели поћи реконструктивним путем при објашњавању ових односа, морали бисмо претпоставити *џ* односно *ж* као заједничку особину овога говора са осталим говорима средњештокавског типа. Пре свега изнето је већ раније, према студији и материјалу проф. А. Белића, какво је стање у дијалектима који се морају сматрати као типични претставници средњештокавских процеса. Призренски говор, у коме има утицаја метохиског говора, нарочито из Ђаковице, поред *в* показује и прелазно *џ* односно *ж*, *они работаџ*, али и *пробдив* поред *пробдиџ*, а: *да не ми њскочив деца, носив, навива и навиџа*; затим: *Ораоџа Оча*, а: *дава, крава, помогнувала, мужнева, чџк у Ратковаџ, судове*. — Да је и у сретечком говору постојало билабијално *џ* односно *ж* мора се закључити по неколиким карактеристичним примерима — топономастичким називима — *Јаџор*, *Јџор*, *Јџорев*, *Шиљкоџ-брџе*, за које се мора претпоставити претходна фаза *\*Јаџор* — *\*Јаџор* (уколико је овде старо *в*, а не *л*) — *\*Шиљкоџ-брџе* (брдашце), *Почиџало*, у општој употреби, од којих је такође уопштено *Дџлои* само један корак даље отишло. — Преко овога првога слоја наишао је нанос са југа, и то свакако са завршеним процесом — са ишчезлим *џ* или таквим елементом који је био непосредно пред потпуним ишчезавањем. Као и многе друге црте, тако и ово потпуно ишчезавање *в* односно *џ* дошло је са југа, јер такву тенденцију наглашава за говор околине Солуна В. Облак<sup>1)</sup>, а А. Мазон<sup>2)</sup> за целу југозападну Македонију:

<sup>1)</sup> V. Oblak, op. cit., c. 45.

<sup>2)</sup> A. Mazon, op. cit., c. 30—32.

„Cette tendance se constate dans tous les parlars de la Macédoine sud-occidentale. Mais elle a atteint son plus grand développement dans les parlars de Neólani et de Lérin (et, autant que nous pouvons en juger, dans celui d'Ármensko). Les parlars de Žérveni, de Višeni, de Mókreni et même d'Ekšisu sont plus conservateurs“<sup>1)</sup>. Ова тенденција се веома лепо види по примерима у којима је *v > џ* изгубљено у међувокалском положају: *tóa, négoa, čréo, biólíca, ubóo, práiš, zaboráiš, úbaí*, а тако је и у примерима *goédo, čoék*, и у наставку *ови — ои — ој: síној* и сл. Овако је и у оближњим говорима који стоје под утицајем поменутих западних говора јужномакедонског типа. Тако, у ресенском говору, без навођења примера које сам имам на расположењу, иста слика се добија и из примера које наводи Китанчев, сам из Ресна, у наведеном чланку: *четиристотини-глай, триестишес-дз'бой, шестотини гојда, триста грóшей* и др.<sup>2)</sup>. Исто тако је и у охридском говору:

*За зетои, за сватои*<sup>3)</sup>, —

или:

*Не кревај мáгли праои,  
Доста се мојве дертои; —  
Купи си зевгар волои,  
Изорај рамни дворои*<sup>4)</sup>; —  
*Та си влегоф во дворои*<sup>5)</sup>; —  
*Кладите и ножоите*<sup>6)</sup>.

Ограничење, пак, које А. Мазон констатује водило би нас дискусији о самом говорном типу који је он испитивао; али ако се, независно од везе овог говора са источнијим и севернијим говорима, ова црта расмотри у мијачким и брсјачким говорима, видеће се да је ова појава много шира, и да је из непосредно јужнијих говора унета у тетовски говор, а кичевским, тетовским и горанским утицајем, уз друге црте, унета и у говор Сретечке Жупе. — Наставак *ои*, свакако у непосредној ранијој еволутивној фази, као *оџи*, са

<sup>1)</sup> Ibid., с. 30.

<sup>2)</sup> Съчинения на Трајчо Китанчевъ, с. 187.

<sup>3)</sup> Влад. Р. Ђорђевић, Српске народне мелодије (Јужна Србија), бр. 228, с. 81;

<sup>4)</sup> Б. Ј. Киселиновић, Охридско-Преспанска лира, Битољ. 1926, с. 26.

<sup>5)</sup> Ibid., с. 27.

<sup>6)</sup> Ibid., с. 80.

тенденцијом да се изгуби, механички је унет у говор Срепчке Жупе, где је потстакао јаче процес ишчезавања билабијалнога гласа *ц*, тако да је он потпуно ишчезао, и није очуван ни у неким наведеним топономастичким називима; али тај процес губљења *ц* свакако је релативно давно извршен, јер је за њим настало сливање некад њиме одвојених вокала — само ипак са чувањем трага самосталности другог елемента у виду очуваног акценатског иктуса на крају новог сливеног вокала, са тонским покретом за терцу између почетка и краја: *Шилкѡ'-брце*, а то важи и за примере наведене раније (в. с. 96—99). Напоредо са овим утицајем с југа ширио се и утицај унет из Метохије, а нарочито из Никшића, да се рехабилитује *в*. Тај утицај био је такође веома значајан; иако је процес губљења *ц* узео великог маха, — то није сметало механичком одржавању, а до једне мере и ширењу једног сугласника прецизније артикулације, лабиоденталног *в*. Тако се развила тенденција за потпуно губљење *ц*, с једне стране, и, с друге, за одржавање *в*, а и његово ширење, нарочито због великог утицаја породица досељених из новоштокавских крајева. Међутим, дублети за многе речи изазивали су нов један процес, а то је ново слабење *в* и ново јављање прелазног гласа *џ* односно *ж*. Тако једино могу се разумети спорадична јављања *џ*, — *глаџва*, поред *глаа*, затим *јоргоџан* поред *јѡргован* (Др.), *Мушњѡкоѡ* поред *Мушњѡково* и сл., чак код истог лица, као дублети у правом смислу.

Тај елемент *џ* има извесног значаја као прелазни звук који се индивидуално може чути, како сам у Срепској забележио: *ѡшоџа*, а једанпут и иза слога са неартикулисаним *к*: *миѡѡѡ* — *къд је миѡѡѡ* (Љ.), где је то *ѡ* — *ж* могло бити остатак једног морфолошко-синтаксичког елемента, али и ту преовлађује она општа гласовна тенденција овога говора, те се место њега јавља чисто *в* — *изѡѡрова племње* (Др.), или изостаје, као уопште по правилу: *ѡстѡнаа*, *џѡѡа* — *џѡѡа* и др.

Губљење фонетских елемената *в* односно *џ* налази се у вези са извесним секундарним појавама. Уместо ишчезлог *џ* јавља се често прелазни глас *џ*, који је у таквим случајевима новији од *џ*. Тако, поред обичног *ѡѡѡк*, не треба облик *ѡѡѡѡк* везивати једино и директно за форму унету у овај

говор *чојек* < *човјек*, већ исто тако и за тетовско *чук* — *чок*, унето, у претходној фази свог развитка, у сретечки говор, где је свакако већ био познат као основни облик *чоек*, с тим да су у даљем и брзом развоју били сведени на прелазни ступањ \**чо'ек*, одакле се развио данашњи дублет *чојек*, иако још неуопштено, — и то свакако са погстицајем од стране облика *чојек*, унетог говором некадањих претставника јекавског дијалекта. Овакво објашњење добија своју подлогу у другим примерима, у којима се налази *ј* наместо ишчезлог *џ*, — на пример: *се забрајв*, *се забрајиле* поред *забрајле*, *остајиле* поред *остајиле*, *прајиле*, *лапајица* поред *лапајица*, *прајеш* — *прајеш*, *бљфјица* поред *бљфјца*, *капи-чбјна* поред *капи-чбјна*, *ројна* поред *ројна*, *полбјна* поред *до полбјна*.

Испред *о* развија се *ј* — *ј*, нарочито иза *и* јавља се *ј*: *јопе'* (Ср., Г. С.), *и јошеш* (Ср., Др.), *а зар јопе донесе сирова* (Ср., код истог лица).

Расматрајући остале примере, може се приметити да је општа појава колебања — са *ј*, *ј* или без тога, само с тим да су примери са губљењем *ј* односно *ј* ређи у почетку речи и на крају речи него примери са таквим појавама колебања у међувокалском положају. — Тако у почетку речи имамо: *јалоје* — *јалојна*, *је*, *јева*, *јеве*, *јелчице*, *јеш*, *Јован*, а тако и код сложених, са префиксом: *узјашив*. Међутим, код броја „један“ има појава јаког колебања; у облику женскога и средњег рода искључиво је *ј* — *јена жена*, *јена ствар*, *јено буре*, *јено обукло*; а: *јен сир цев* (Др.), *нијен* (Др., Мушњиково), али *јен чојек*, *јено дѣше*, *јен шрњ*, са *јен* — *јен*, као у највећем броју примера уопштених облика поред ређих примера без *ј* — *ен гѣрманец* (Ср.). — Ипак, код муслимана, како у Драјчињу тако и у Љубињу, Небрегошту и другим местима, има примера без *ј* — *жи' ши сведбена сестра*. Уосталом, код муслимана, нарочито у Горњем и Доњем Љубињу, у Мушњикову, Манастирици, и селу Речању изговара се без *ј* — *добро—ушро*, *заушра*, тако је забележено и од Мемиша Шилегара из Драјчиња, код кога се ипак испред *а* чува *ј*: *јалоје* — *јалојна*, — док је у селима Драјчињи, Срецка, Горње Село, увек *ј* — *добро јушро*, *зајушре*, а тако и по другим селима код православних и староседелаца муслимана; ипак мора се приметити да код



ва — *шоа* и *шоје* — *шоје* — *шоје* треба гледати две групе независних, дублетних облика; ипак треба нагласити да се облици *шоје* — *шоје* налазе уопште код православних а и код муслимана староседелаца, а код досељеника из Горе обично је *шоа* — *на шоа страна* (Р.). Механичко алтерирање ове врсте види се и из примера *Паунке* — *Паунка*, *павчина* — *павучина*.

\* \* \*

Јављање прелазнога *џ* са његовом еволуцијом до *в* среће се и на местима на којима је некада било *х*. Сугласник *х*, уопште, ишчезао је, и несумњиво је да су сви досељеници у Сретечку Жупу дошли без овога сугласника, а у доба почетка формирања овога говора није га могло бити ни у говору старинаца. Сугласник *х* може се чути само у десетерачким песмама при гуђењу уз гусле, и то као спорадичан елеменат (упор. гл. II); међутим у самоме говору *х* не постоји никако, као што се види из примера: у почетку речи — *ајдук*, *ајдуци*, *аљина*, *да одеш*, *оди*, па и код сложенца — *прооди*, *та'г ће га уапсимо*, *добаћа*; у средини речи — *ка'д овеш*, *мадрама*, *ишшије*; иза самогласника *греови* — *греои*, *греоша*, а тако и на крају речи — *гра*, *гре*, *пра* — *пра* и *пепев да се учињи*. [На крају речи, пак, често имамо *в* место *х* — *сув*, *страв*, као општи облици, *страв* *имале* (Др.). Тако је и у средини речи, — поред примера *снаа*, *снава* имамо у асс. s. f. увек са *в* — *снаву* (Ср., Др., Пл.), а као дублетни облици постоје *суо дрво* (Ср., Г. С.), и *суво* (Ср.), *суво дрво* (Др.), *суво берев* (Ср.); поред дублета *снаа* — *снава*, и у речима „махала“ има дублетних облика: *маџала* (Ср.), *о-д-овњо маџало*, *горњо маџало* (Др.), а *седам маџале* (Ср.); тако је и у примерима *буа* — *буа* — *бува* (Ср., Др., Г. С.), *изгороа* (Ср.), *изгороа* па чак и *изгорова* — *изгорова* *плевње* (и *плевње*) (Др.), — а то све показује велику свежину овога процеса, показује да је то нова, скорашња појава

\* \* \*

Данас ови прелазни звуци нису карактеристични за сретечки говор, ма да су некада несумњиво то били; у најновије доба, пак, имамо поновљено јављање тих елемената, и

то често *í* наместо некадањег *в* — *џ*, а *џ* односно *в* наместо некадањег *í*. Ове пак најновије појаве, нарочито *џ* односно \* млађе су од извршеног прелаза *џ* у *в*, нарочито у облику м. р. радног глаголског придева.

У вези са овим разматрањима треба поменути да је у овом говору познат и мукли сугласник *ф*: *фес*, *фѣ'стан*, *франге*, *нафта*. Има и примера са *ф* уместо групе *хв* — *не му фати први*, *да ме љфати* (Ср.), али су обичнији примери са *хв* > *в* — *џ*, или чак са губљењем *в*: *доваћа* (Др.) — *дó-аћа*, *да увдћате кúчки* (Ср.), *љати* — *љати*, *с љатет*. Према томе могло би се закључити да су примери са *ф* релативно нови.



## X НОВО ЈОТОВАЊЕ И НАЈНОВИЈА УМЕКШАВАЊА

Ново јотовање, у историском погледу, стоји у вези са несложним *í* и са питањем границе слога. Ипак, ово питање издвојено је засебно и није разматрано заједно са појавама несложног *í* управо зато што у овом говору примери новог јотовања нису постајали само на данашњем земљишту овога говора, већ су и унети са више страна и, као и многе друге црте, показују резултат типа механичке мешавине.

Несумњиво је једно, а то је: да су пре почетка превирања сретчког говора у њему дошле до изражаја и биле опште — средњештокавског типа призренско-јужноморавске варијанте, нарочито с обзиром на јотовање код изведених глагола од „ити“. Док је у тимочко-лужничком дијалекту и запаљском под-дијалекту неизвршено јотовање у овоме случају, са примерима типа *до́идем, на́идеш, по́идем, прѐ́иду, про́иде*, дотле је у јужноморавском дијалекту *до́ћ'ем, за́ћ'е, на́ћ'ем, оби́ћујемо, по́ћу, прѐ́ћ'и, при́ће, про́ћ'ем, у́ћ'е* поред *до́ћ'еш* и сл.<sup>1)</sup> У Сретчкој Жупи имамо само примере са извршеним јотовањем: *да изи́ћем* (Р.), *да до́ћем* (Ср.), *ће до́ћем* (Др.), *кад-да́ до́ће* (Ср.), *ако си не́појев ништа до́ће ши лошо, по шо́је до́ће и други син, ће до́ћеше* (Г. С.), *ће до́ћеш на Локва, ако са мо́ји они сами ће до́ћеш, до́ћо — ло́ће — до́ће — до́ћомо — до́ћоше — до́ћоа* (Др.), а тако и у песми — *Ај сь<sup>о</sup>(с) здравје, Лазаре, па́ на јесен да до́ћеш* (Др.); *да на́ћем, на́ћеш, на́ће* (Ср., Г. С., М.), *док се не на́ће, да ја на́ћеше, да не ја на́ћеш, да ги на́ћеш* (Др.); *оби́ћемо* (Ср.); *по́ћем* (Др.), *ће по́ћемо* (Ср., Г. С.), *да пре́ћеш преко́ река*

<sup>1)</sup> А. Белић, *op. cit.*, с. 138—140.

(Ср.), *пређомо*, *прођем* (Ср., Др.), *прѣјемо* (Ср., Г. С.). Ово одговара не само стању у призренско-јужноморавском него и у јужном појасу средњештокавског дијалекта, а то стање појачано је уношењем исте црте са Косова, из Метохије и из Црне Горе. Ипак и данас има трага неизвршеног јотовања уношеног од кичевско-тетовских досељеника и досељеника из Призренске Горе. Тако је и у породици Алексића-Мандушића у Срећкој забележен пример без јотовања — *ми смо дојдени од<sup>т</sup> шетовско*, ма да је иста синтаксичка црта али са јотовањем у много широј употреби — *дођени са од Косово, не знам откуд са дођени*. Ова црта без извршеног јотовања заобилази и с друге стране, и констатовао сам је у селима Грнчаре, Ново Село, Скоробиште — *дојдо, дојдоа*.

Појаве јотовања везане за померање границе слога, после седамнаестог века, показују отприлике исти однос.

Пре свега, код категорија збирних именица *ш+ѝ* и *д+ѝ* дају *ћ* односно *ђ*, па ипак многе збирне именице су изгубљене и замењене обичном именичком множином или другом именицом у једнини. Тако: *браћ'а*, *дрвеће*, *лишће* и према њој са збирним значењем *кошће* (< „кост-је“), а поред *пруће* употребљава се ређи облик множине, и то кад је мање: *прутови* односно *прутои*; тако је и са речи *коље* — *ков* — *кóлови*, док је реч *пиће* скоро сасвим ишчезла, а уместо ње се употребљава реч *пијал'к* или *пијење* — *јеси ли дошерав пијење* (Др.); али зато се може, иако ретко, чути реч *лисје*. Код облика редног броја *шрећи* — *шрећа* — *шрећо* (Ср., Пл., Др., М., Г. С.), *шрѣћ'и*, *шрећа* (Јљ.) показује се очувано јотовање. Поред обичнијег облика *људи* постоји и *љуђе*, али „ливађе“ не постоји у обичној употреби, већ је замењено обликом множине — *ливаде*, само ипак стари збирни облик очуван је у једном топономастичком називу *Ливађе*. Тако је и у речима грчког порекла извршено јотовање или умекшавање (*г* и *к*): *Борђе*, *ћерамида*, *ђавол*, *ђаво<sup>л</sup>ва уста*.

Код глаголских именица као и код збирних именица *н+ѝ* даје нормално *њ*: *бијење*, *виђење* — *ишле на виђење* (Др.), поред црквено-словенског облика старе српске редакције, у сваком случају с контаминацијом народног и црквено-словенског облика — *виђеније*, затим *лвенење*, *месенење* (Ср.), *нóсење* (Ср., Г. С.), *брање* (у значењу: њива) — *ове брање не ваља* (њива није добро родила), *вода* — *живо брање* (као

блато), *брење* (Ср., Др.), — *н' идем на брење* (Др.), *ридење* (Др., Г. С.), *свирење*, *појење*, *имање* (Ср., Др., Г. С.), *сирење* (Др., Г. С., Мушњ.), *грање* (Ср., Др.), и у песми — *а ју грање крила лабудова* (Др.), *корење* (Ср., Г. С.). То ње пак постаје продуктивно и преноси се и на облике множине — *гбдиње* (в. стр. 115—116). — Исто тако *л+ј* даје *љ*, на пример: *весеље* (Ср.), у *здравље* и *весеље* (Др., Г. С.), *ова година весеље*, *до година још идвесеље* (Др.), *да дођеш на весеље* (= на свадбу, Л.); *љ* налазимо и у речи *окриље* (врло ретка у употреби) и *огрље* — *огрље дүкаши* (Др.); место „јеље“ употребљава се мн. *јелике*, *јеле*.

У примерима са усненим сугласницима, може се рећи, преовлађују они са извршеним јотовањем, или их има и са неизвршеним јотовањем. Тако, познат је облик *гробље*, ма да је у обичнијој употреби реч *гробишта*, док се уопште уместо речи „дубље“ употребљавају само дублетни облици множине: *дубови* — *дубои*, а *Дубље* је, са извршеним јотовањем, остало као назив једнога брда источно од села Драјчићи. Тако је познат и облик *копље* (Др.), али уместо речи „снопље“ употрељава се само облик за множину у највећем броју села; ипак код старијег муслиманског становништва и досељеника, нарочито у Љубињу, Небрегошту, Речању, у употреби је збирна именица, и то без извршеног јотовања: *сноп'ице*, *сноп'је* а са артикулационим застојем, тако да *п* и *ије/је* не припадају истоме слогу. — Придеви *дивљи* — *дивља* једино су у употреби са извршеним јотовањем — *дивљи вепар*, *дивља свиња* (Др., Ср., М.), а исто тако и именица *дрвља*, где у ствари имамо контаминацију облика збирног значења „дрвље“ + пот. рл. „дрва“. Код односа облика *здравље* и *здравје* најбоље се може констатовати да је први новији а други старији; у обичним, свакодневним поздравима употребљава се реч *здравље*, а исто тако у изразима и формулама које се употребљавају кад се „бласиња“, — у *здравље* и *весеље га славиле*, *ова година со(с) здравље* и *со<sup>3</sup> живот*, у *кућа здравље* и *живот*, *здравље у људи* и у *стока*; једино, пак, у песми налази се у једном стиху ова реч без јотовања, ма да је у истој песми у наредном стиху реч са извршеним јотовањем *дођеш* :

*Ај сь<sup>о</sup>с — здравје, Лазаре,*

*Пѧ на јесен да дођеш.*

Међутим у придеву *кравји* познат је само облик без јотовања: *сир од кравје млеко* (Цр.), *кравја мас.* — Оваквих облика са љ — *гробље, дрвља, дрвље, здравље, снопље*, констатовао је и проф. А. Белић у средњештокавским говорима, али их тумачи као наносне елементе, а то се види и по местима у којима су ти примери били забележени; у сретечком говору ово су очевидно примери унети са стране, из Метохије и Црне Горе, и у великој мери уопштени.

Најзад, као и у оближњим средњештокавским говорима, и овде имамо *гроџе, лоџе*; реч „гвојзе“ није позната, већ је уместо ње стара реч *жéлезо*. Ови примери, свакако, врло су стари. Треба истаћи да примера типа „лоџије“ овде нема, из чега би се могло закључити да је умекшано *з'*, из кога се могао развити пред њим палатални елемент, изгубило своју умекшаност при почетку превирања црта у овоме говору, и свакако пре но што се у неким говорима средњештокавског типа почело развијати *џ* из умекшаног *з'*.

У овоме говору глас љ старога порекла по правилу постоји, као у примерима: *капља* — поред *капка, пљује, биљува, остала, забрала* па и *конопља*; у томе се он слаже уопште са осталим српскохрватским дијалектима, а напосе са средњештокавским говорима, и то нарочито с обзиром на отступање у једној целој категорији. Као и у средњештокавским говорима уопште, тако и у сретечком говору иза *б — п — в — м* нема љ, као што нема ни измена сугласника *д — ш — з — с* у *ђ — њ — ж — ш*. Тако: а) *разграден, разградено, љзубен, заробен, заглавен, згошоен, зотшено*; *прибошено* (Др.), *пригошбено* (Љ.); *ловeње, нап्राјено, поклопено, купен, пошопен, оцепен, слобен, спрeмен* (мада је у употреби и израз *спрeмен ли си*, обично се каже *а си се спрeмив ?*); б) *ваден, љваден, љвдeно*; *видeње*, али има и са *ђ*: *до виђeња* (Др.); *водење, заграден, награден, бграден, седење, судeње, бсуден, врашен, наврашен, вршен, китен, накитени свато(ви), крштен, бесен — обесен, гасен креч, месен леб, просење, мeсење, косење, возење, побразен* — ма да је ретко у употреби према обичном изразу *бог те побразив, напрајен*; *мислење* — *ваља мало мислење повише* (Др.).

Образовање нових облика овог глаголског придева од основе садашњег времена има веома широк обухват, и већина

говора који су ушли у састав сретечког говора знају за ту особину. Она је, пак, механичке природе, и у вези је са великим поремећајима у глаголским категоријама, при чему је веома много проширен значај основе времена садашњег. Облици који претстављају отступања показују заостатке, али не заостатке говора старинаца, већ особина унетих од претставника ново-штокавског типа. Од старих, пак, облика са умекшавањем сугласника могу бити неки некадањи радни глаголски придеви који су се еманциповали и данас имају нормално придевско значење: *жењен*, *сарањен*, *начињен*, *рођен*, и нова реч *ослобођен*.

Умекшавање везано за природу рефлекса *љ = је* такође има трага у данашњем сретечком говору у песмама десетерачким, ма да ретко, а и у говору обичном (поред један једини пут забележеног *пошље* (= после), у једном интересантном примеру са неколико варијаната: *ђејче*, *ђојче* — *ђојчики* — *ђојчићи*, и то код муслимана, док је код православних, чак и у селу Драјчићи, обичан облик *дејче* — *девојче*, *девојчики* поред другог облика *дејка* (Љ. и мусл. у Др.), у значењу „удавача“, одрасла девојка, за удавање. — Међутим, доводећи у везу ове варијанте са другим појавама, могао би се међу њима установити извешан однос, а можда и извешан генетички ред. — У говору старинаца био је могућан, највероватније је, облик *\*деџојче* — *\*деџојчики* односно *\*деџојче* — *\*деџојчики*; иза ове фазе, коју треба претпоставити за прво време формирања овога говора, унети су облици *\*ђевојче* — *\*ђевојчићи*, који су се почели акомодирати општим условима прво у губљењу *в > џ > њ*: *\*ђеџојка* — *\*ђеџојчићи*; из ове две врсте облика развили су се, и то као последица вокалске редукције, с једне стране облици првог типа, а с друге стране облици другог типа; преко *\*деојче* — *\*деојчики* добило се *дејче* — *дејчики* поред *девојче*, а из *\*ђеојче* — *\*ђеојчики* двојни облици *ђејче* — *ђејчики* и *ђојче* — *ђојчики*. Објашњење ових облика само собом не чини тешкоће; тешкоћа се јавља тек онда ако се обрати пажња на репартицију ових варијаната: први облици се налазе код православних а други код муслимана. То значи да облици *ђејче* — *ђојче* нису везани само за утицај породица које су унеле јекавски изговор јата, јер би у томе случају била вероватнија могућност да се уопште код православних; уопштавање пак облика *ђејче* —

*ћојче* код муслиманâ, како староседелаца̂ тако и код досељеника̂, претпостављало би две могућности: с психолошке тачке гледишта могло би се помишљати да су они, ради разликовања, усвојили онај облик који није могао бити уопштен код православних, где се *ћојче* — *ћејче* према *девојче*—*дејче* губило. Такво пак објашњење недовољно је, иако се може унеколико примити; вероватније је да је ово уопштавање било прејудицирано општом умекшаношћу сугласника, која је дуже чувана код старинаца и досељеника из јужних крајева него код досељеника̂ из новоштокавских области: код њих је то *ћеојче* — *ћејче* и сл. везано са умешаношћу уношеног облика *д'ејче*, док је код православних са губљењем полумекких сугласника и тај облик схваћен као дублет, насупрот другоме *ћејче*; а у вези са овим треба нагласити да и код старинаца̂ постоји и облик *д'ејче*, као у Гори, (у Тетову *дејка*, *дејче*); те се из тога дâ закључити да је уопштавање облика *ћејче* — *ћојче* релативно новијег датума. Ова претпоставка, пак, поткрепљена је у првом реду примером *ћецелак* — *ћепелаџи*, где се *ћ* може на сличан начин објаснити, супституцијом место *ш* умекшаног испред *е* акцентованог.

На овај начин указује се веза да се уз ове појаве јотовања размотри и цело питање о умекшаности осталих сугласника̂. То питање има још један разлог да се веже за појаве новог јотовања, због несумњиве улоге збирних именица са извршеним новим јотовањем, а при процесу супституирања нормалних или потпуно умекшаних сугласника полу-умекшанима.

У дијалектима српскохрватског језика старијег типа има углавном две врсте најновијих појава умекшавања. Пре свега у говорима јужноморавско-тимочким има умекшавања *к'/з'* испред *е*, у полумекке *к'/з'* или чак у *ћ/ђ*, на пример *баја-з'и*, *ноз'е*, *банће*, *дрући*, па и испред других вокала, а иза *ј*, као *девојћа*, *мајћу*<sup>1)</sup> и сл.; оваквог умекшавања нема у говору Сретечке Жупе. С друге стране, у говорима који су у ближој, непосредној или посредној вези могли бити са сретечким говором, налази се појава општега умекшавања сугласника, нарочито под извесним погодбама, свакако као резултат спољашњег утицаја. У Скопској Црној Гори, у

<sup>1)</sup> А. Белића, *op. cit.*, с. 192—198.

Скопљу, и у целом кратовско-тетовском дијалекту умекшавање је изразито, и то уопште испред *e*, нарочито акцентованог, на пример: *с'ело, в'еми, ж'ена, м'ечка, п'еш* и сл., а то је појава која се у првом реду мора довести у везу са истом појавом у говорима јужнијим.

У данашњем сретечком говору, пак, нема те врсте умекшаности. Та умекшаност која се, код појединаца, у поменутих говорима изражава скоро засебним палаталним елементом — *ж'ена, в'ера*, у сретечком говору не постоји; у њему су, с једне стране, нормални сугласници — *село, вена, жена, мечка, пеш*, с друге стране, пак, типични су стари сугласници *љ* и *њ*, на пример: *аљина, да га заколе, у шањке кошуље, мџљика, бгрље дукати, бгрљче, проиуљиле, бласиња, клања, клања у карпа, коњ, њива, плевња, свињчики*, али зато нема полумеког *л'*, већ место њега има нормално *л*, како се види из примера као што су *леб — леа, лешо, млеко*. Међутим, постоје читаве групе речи код којих је развијено потпуно *њ* односно *љ*, у извесним приликама, као што је у примерима: *равњина* (Др.), *пљњина* (Ср.), *на пљњина* (Др.), *на пљњине* (Р., Др., Г. С.), *слањина* (Др.), — како се налази и у прилепском и другим неким јужнијим говорима, на пример у речи *пљњина*; тако је и са *л*, које постаје потпуно умекшано, као у примерима *јуљца* (Ср.), *по јуљца* (Др.), *шаљери*, и у песми:

*По два жуша дуката,*

*И по трећи шаљера* (Др.).

Тако је и код глагола, у садашњем и пређашњем несвршеном времену, у заповедном начину, као и у радном глаголском придеву, али са дублетима, и то код неких са *н*, код других са *њ*. На пример: *ме бољеш прсја* (Др.), *да брањеш овце* (Ср.), *воли али вољеш се* (Др., Јб.), *одаљечив, одељив, се подељеш на дече* (Др.), *ће се жењи, жењив се* и у стиху: *Што га мајка не жењи?!* (Др.); даље: *лепи а заљепи* (Др.), *мишљив* (Ср.), *мишљеле* (Др.), *мољи* (Ср., Г. С.), *мољи се дрво* (Ср.), *мољав — се мољив* (Ср., Др.), *га мољеш* (Ср.), а исто тако и у песми: *чь'сни крсти бога мољеш* (Др.); *нарањи, нишањи* (Ср., Др.), *да га нанишањи у глава, и се промењила* (Др.), *да се промењиш* (Ср.), *после се промењеш у игра* (Др.), *напуњи га дукати* (Г. С., Др.), *напуњи каца с'с вода, да напуњим* (Ср.), *попуњите* (Др.), *пуњи* (Др.)

Љ.), *тв'г се засиљи* (Г. С.), *се óсољи* (Др., Љ.), *тв'гњеше* (Др.); *чини а не чињи, да учињи* (Ср.), *пра и п'епев бог да га учињи* (Др.), па чак и *жаљи* < „жари“ према *паљи* у игри *жаљи — паљи* („жари — пали“), па и старинска формула *кра-ве ви се тв'љеја* (Др.), а тако је у тетовском говору: *да се провеселѝ*<sup>1)</sup> и сл. Најзад, у ову групу имала би да дође и именица *коњиѝја — коњиѝје мишљеле* (Др.), која је имала за утврђивање овог вида погодност у механичкој асоцијативној вези са *коњ*. — У сваком случају мора се закључити да су у другим случајевима преовладали нормални сугласници, док су обично *л'* и *н'* и сл. развијени у потпуне палаталне *љ* и *њ*, онакве какве су имали у својим говорним ниансама и сви претставници новоштокавских дијалеката досељени у Сретечку Жупу. Отуда у појединим случајевима имамо данас дублетне примере, формиране секундарно, као: *тигáњице* и *тигáнице*, код многих речи, као *леп*, *млеко*, нема дублета док је код других само са *њ*: *водéњичар*. По редукцији вокала *и* везује се *ѝ* за *н*, умекшава га, те даје *н' > њ* и уводи га у систем и генералише на наведене примере, као дублете, па чак имамо са *њ* реч *брашњо*. Међутим, ретке примере са *љ* — појединачно и субјективно *доље*, *љешо* — не треба узимати просто као остатке јужног, јекавског изговора, ма да се за три генерације унатраг у селу Драјчипи, у породици Никшића, говорило јекавски; ти примери могу тачније бити објашњени ако се претпостави интервенција облика са јекавским изговором у оно време док су ове речи, бар код извесних досељеника с југа, имале *л'* — умекшано. Ово тумачење само поткрепљује и још боље илуструје реч *сњег*, *сњек*, *сњегови големи*, где треба гледати комбинацију сажимања дифтонга јекавског са умекшавањем у виду чистог *њ*, које је наишло на сличност у *\*сн'ег*, какво сам констатовао и у Скопљу и Скопској Црној Гори. — Ово свођење на нормалне неумекшане и потпуно умекшане сугласнике појав је који је обухватао све случајеве, а потпомогнут стабилизовањем нормалног *ћ* — *ђ*, и нарочито примерима врло честог и уопштеног глагола: *да виђим* (Ср.), *можем да виђим* (Др.), *да виђи* (Ср., Г. С.), *да га виђи, а не*

<sup>1)</sup> Ђорђе Ј. Киселиновић, Неколико народних умотворина из Јужне Србије. — Скопље и Јужна Србија. Београд, 1925. Издање Професорског друштва с. 70.

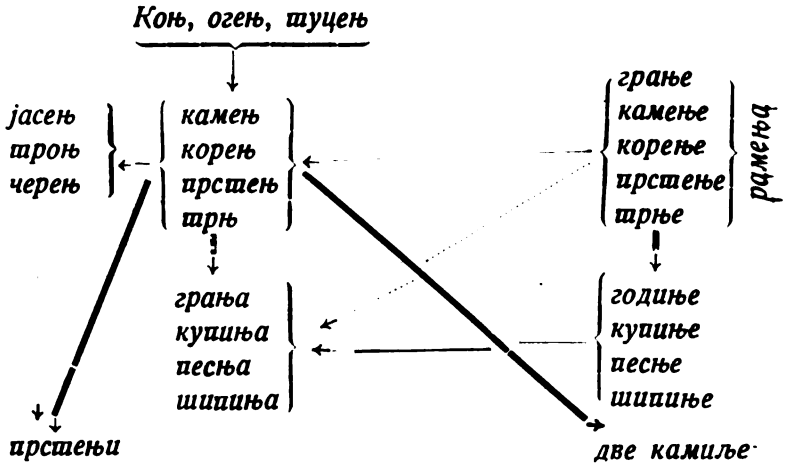


за вићи (Др.), да виђеш (Ср., Др., Р.), кд-да виђеш (Др.), и сл.

Са психолошко-језичке тачке гледишта још су занимљивији примери, са њ уместо *н* на крају речи, а исто тако и у наставку збирних именица *ње*, који је добио множинско значење, најзад и за јединину у женском роду *ња*. На пример: а) *јасењ* (Ср.), *код јасењ* (Др.), *камењ*, *корењ*, *прстењ*, *Равењ* (Др., Г. Љ.), *трњ*, *троњ* (Др.), *черењ* (Ср., Г. Љ., Др.); б) *грање*, *годње*, *камење* (Др.) Ср. Г. С.), *корење* (Ср.), *купиње*, *песње*, *трње* (Др.) *шипње* (Ср., Г. С., Др.); в) *грања*, *песња* (Др., Г. С.), *купиња* (Др., Г. С.), *шипња* (Др.). — Објашњење примера са *њ* уместо *н* на крају речи мора се у првом реду везати за категорију именица са наставком за збирно значење — *ње*: *грање*, *камење*, *трње* и др.; те именице су, несумњиво пре појаве облика са *њ* типа *трњ* и сл., изгубиле вредност збирног значења и схваћене као облици множине, па су према томе од облика *\*камен*, *\*корен*, *\*трн*, а са ослонцем на именице исто тако мушкога рода које су *имале њ* на крају: *коњ*, *богњ* — образовани облици *камењ*, *корењ*, *прстењ*, *трњ* и то свакако паралелно према именицама са *љ*: *бељ* и *сољ*, које су прешле у категорију маскулина; <sup>2</sup>за овим није било тешко уопштавање завршетка *ењ* место *ен* и код других именица, као: *јасењ*, *презењ*, *равењ*, *черењ*, а према *прстењ* је направљен облик *прстењи*. — С друге стране, завршетак збирних и глаголских именица *ње* ширио се и даље, претстављајући продуктивну категорију извршеног јотовања, како код поменутих именица збирног значења, тако и код назива места *Врбичање*, *Речање*, као, уосталом, и у јужноморавском говору *Врбичење*; губећи значење збирности, овај завршетак је унет у облике множине *купиње* (Др., Г. С., Г. Љ.), *песње* (Ср., Др., Г. С.), *шипње* (Др.), поред *шипњке*, из ког се примера види да се *њ* схватило као саставни елемент општег дела речи *шипњ-*, са множинским наставком *в*, па чак и *годње* и *рамења*. Од овог, пак, облика, аналогија је ишла у два правца: делимично и паралелно овим случајевима, а с подлогом некадање умекшаности у сличним случајевима, добили смо пример *две камиље*; у другом правцу према облицима са завршетком *ње*, који су схваћени као множински облици, образована је јединина, са општим делом као и у множини, и то према *грање* — *грања*, према *песње*

— *песња*, према *купиње* — *купиња*, према *шипине* — *шипинења*.

Цео овај систем утицаја и веза могао би се шематички претставити овако:



То њ преношено је и у придев — *ис клећи камење*.

Овај процес ослања се на изговор *корањ*, *камењ*, познат у Тетову (ма да је у тетовском говору *шрн* а не *шрњ*), и на облик *шроњ*, познат јужнијим говорима, чак и галичком говору али и у косовско-ресавском<sup>1)</sup>.

Најзад, уместо *ш* односно *д* имамо *ћ*, у примеру *назаћ*, уопште, а тако и у примерима из описа обичаја: *не може да се врати назаћ* (Ср.), *гледа назаћ у кућа* (Др.), а и у народним песмама:

*Враћај ми се назаћ, мајко! —*

*Къад си назаћ повраћала —*

*Къад си назаћ враћала —*

*Па си назаћ враћала. —*

Тај случај требало би довести у везу са обликом *назај* и сл., познатим из других говора. — Тако је и у речима *смрћ* и *клећ*. *Смрћ* (Р., Ср., Пл., Г. С.) је општи облик, *при смрћ* (Др.); реч *клећ* је такође у општој употреби, а у песми и у облику генитива: *ис клећи камење*. — Постанак облика *смрћ*.

<sup>1)</sup> Гл. Елезовић, Речник косовско-метохиског дијалекта II, с. 340.

на који се наслања *клећ*, треба довести у везу са инстру-  
менсталом \**смрћу*, одакле се, после губитка осећања за па-  
дежне облике, схватило *смрћ-* као општи део речи, насла-  
њајући се на именице женскога рода са *ћ*: *ноћ*, *помоћ*, *свети*  
*Никола на помоћ* (Др.), а *ћ* на крају и иначе познато је и  
у другим именицама — *коломоћ*, *кбцаћ*. Објашњење за реч  
*руковећ* (Др.) исто је као и за реч *смрћ*.

Све ове појаве, пак, везује нешто заједничко, а то је  
механизирање управљено у два правца, као што је раније  
речено, ка потпуно неумекшаним и потпуно умекшаним су-  
гласницима. Ту општу тенденцију допуњава случај *шекје* по-  
ред *шеке* и са *ј*: *шекје* па и *прсја* — *прсјаљче*; ту имамо  
еманциповање умекшаности, на пример у стиху старе обред-  
не песме *Текје ми са чь, сни крсти* — као што је умек-  
шавање и у неким суседним говорима. — Овде је и *ки* са  
нормалним *к* — *кити*, *китилиште*, *Драјчики* и сл., док је  
у говорима који су с југа утицали *ће* — *ћи*: *таће*<sup>1)</sup>, *што*  
*не пијаш вино ем рађија*<sup>2)</sup>, *широћи*, *висоћи*<sup>3)</sup>.

<sup>1)</sup> Ђорђе Ј. Киселиновић, Неколико народних умотво-  
рина из Јужне Србије. — Скопље и Јужна Србија, с. 69.

<sup>2)</sup> Ђ. Ј. Киселиновић, Охридско-Преспанска лира, с. 23.

<sup>3)</sup> Ibid., с. 24.

## XI СУГЛАСНИЧКЕ ГРУПЕ И РЕДУКЦИЈА СУГЛАСНИКА

Појаве у сугласничким групама показују траг многих измена вршених у ранијим епохама, као и релативно новијих и најновијих појава.

Овде ће бити разгледане групе сугласника, и то у вези: са једначењем по звучности, са сливањем у африкате после једначења, са једначењем по начину артикулације, са изменом места артикулације, најзад са дисимилацијом и потпуним губљењем, са упрошћавањем група.

### А) ЈЕДНАЧЕЊЕ ПО ЗВУЧНОСТИ

Једначење по звучности општи је појав нашега језика; тако је у свима говорима који су давали елементе сретечком говору, па је тако и у овом говору, на пример: *дуб — дубика, уз — успуш, нож — ношче, сваш-ови — свадба, свадбарски*. Једино нема једначења код сугласника између којих се још чува полугласник, на пример: *св<sub>а</sub>'бор, св'бори* (Ср.), *св<sub>а</sub>'брав* (Др.). Међутим у реченичком низу између сугласника у додиру врши се потпуно једначење. Тако, мукли постају звучнима пред звучнима, а звучни муклима пред муклима, на пример *вуг — гу — њезв, ву — г — њезв* (Др.), *св<sup>о</sup> — зв — дравље, свз — зор, а свс кучишта; из Горње Село, а ис клећи камење, чељаш прос куће нема* (Др.), *ко зна свк памет да ми веје* (Ср.), *у срет село* (Р., Пл.), *прет црква* (Др., Г. С.), *кшт се св'береш*, па чак механизирано испред *и: кшт има* (Др.), ма да је обично *кв'д има*. Пред вокалима обично нема измена — *св<sup>с</sup> оружје* (Ср.). Примери који су овде наведени, а тако је и у свима другим случајевима, показују једначење са из-

меном првог сугласника или немењање, ако су оба већ иста по звучности, као на пример *муш кош кућа*, а *мој муж ги стрéшнав код онај дуб<sup>а</sup>*; то је учинило да се развије алтернациони однос *з/с*, *ж/ш* у јакој мери него у многим говори-ма новијега типа. Ипак има случајева код којих се вршила коректура поновним образовањем, обично са делимичним једначењем: *од<sup>т</sup> Камче доле* (Др.), *од<sup>т</sup>сечи га* (Ср.), *под<sup>т</sup> Стреца* (Небр.), па чак неки пут и са потпуном звучношћу, нарочито испред *к* — *код куће*, док између *д* и *ш* настаје једначење, али без потпуног упрошћавања групе, с тим да први сугласник нема потпуну артикулацију, на пример: *ше<sup>с</sup>се<sup>д</sup>-душе* (Др.), као и *о<sup>т</sup>тебе*, а то се често своди на артикулациони застој. Једначење, дакле, нема данас увек као последицу елиминисање једног сугласника, јер поред примера типа *с<sup>в</sup>з—дравље*, *с<sup>в</sup>з дéца*, имамо и *с<sup>в</sup>з—зор*, онако исто као што се често два иста продужна сугласника не стапају увек у једну непрекинуту артикулацију — *ше<sup>с</sup>-са зграмд-дени доле* (Др.), *с<sup>в</sup>с-свé врећа<sup>1)</sup>*. — Овај процес нов је, и он ремети основни принцип једначења сугласника.

Принцип једначења сугласника по звучности, ипак, у основи је сачувао свој типични облик. Значај овога процеса види се и из случајева сливања сугласника у африкату, код група где је томе претходило потпуно једначење по звучности, ако су ти сугласници били раније разних типова. Поред општих примера *људски*, *госпоцко обукло*, *Стреца*, *Среца*, имамо и развијање африкате *ц* и *ч* од *п + с* одн. *ш*: *пци*, *пцује*, *лица*, *ченица* из *\*тшеница*, *ченичница* (Др.), коме облику вероватност потврђује и у јужноморавском забележен *п<sup>т</sup>шеница*. — Ако се у овоме правцу упореди сретечки говор са дијалектима које је проучавао проф. А. Белић, од Јужне Мораве до Тимока, мора се претпоставити да је развијена ова тенденција и у сретечком говору као уопште у средњештокавском типу, где имамо примере *иченица*, *лицца*, *пци*, *пцѣта*, *пцује* и др.<sup>2)</sup>, само у слабијој мери, јер тај процес није обухватио неке речи, као *турски*, *школа*; тако и код случајева где би се очекивало директно сливање у африкату, код

<sup>1)</sup> Упор. о удвојеним сугласницима: Panconcelli-Calzia, Die experimentelle Phonetik, Berlin, 1924, S. 115.

<sup>2)</sup> А. Белић, оп. cit., с. 217—218.

неких нових речи, не показује се тај процес, на пример *отсуди* (Ср.), где је између *ш* и *с* несумњива граница слога.

Супротно појави новијег сливања у африкату, много је раширенија употреба групе *свр* у сретечком говору него у јужноморавско-тимочком дијалекту, стога што је сретечки говор био под непосредним и јаким утицајем оних говора код којих је *свр* потпуно развијена црта, на пример у тетовском говору: *стрáмoшa*, *стрéдина*, *стрéћa*, као што имамо и у охридском говору: *стрéда*, *стрéћа* а и *здрeж*, затим у кичевском као, уосталом, и у марновском: *стрéбрeн*, *стрeд*, *стрéд-сeлo*, *стрéћа*. У сретечком говору црта *свр* доследна је и била у потпуности развијена, а исто тако и *здр*, те имамо: *здрeв* — *здрeлo*, *úздрe*—*úздрeлo*, и др., — *сe úстpaми*, (Др.), *стрáмoшa* (Р., Пл., Ср., Др.), *стрéбрo* (Пл., Ср., Др.), *стрéбрeн* (Ср., Г. С.), *стрéда*, *стрéдина* (Др., Г. Љ., Г. С.), *у стрéдина кућа* (Ср.), *на стрéт кућа*, *на стрéдина пуш* (Лок.), *стрéтнaв* (Др.), *чьом гa стрéтнaв* (Ср.), *стрéћа* (Др., Г. Љ., Г. С.), *овo бeшe стрéћа* (Ср.), *рђaвa ши лe стрéћа*, *стрeћeн* (Ср., Др., Г. С.), *стрéћeн пуш* (Р., Мушњ., Пл., Ср., Г. С.), *нeстрéћа* (Ср., Г. Љ.), *Стрeцкa* (Р., П., Ср. Др., Г. С.), *пoд Стрeцкa* (Небр.), *Стрeтeчкa Жyпa* (Ср., Др.), *стрeтeчки* (Др.), *стрeчaнин* (Др., Г. Љ., Г. С.), *стрeчaнкa* (Др.), *сúстрeћe* (Др.), *у сúстрeћe* (Ср., Г. С., Г. Љ.). Поред ових примера забележио сам и примере без *ш* — *Срeцкa*, *срeтeчкa*, али од овог чешће са непотпуним *т* — *Стрeцкa*, *стрeтeчки*, чак код истога лица, на пример у селима *Срeцкa*, *Дрaјчићи*, *Горње Сeлo*, а тако је и у осталима. — Уз чешће примере са *свр* чују се и примери са *ср*, — тако да се та, очевидно новија, појава за сада мора сматрати само још потпунице неизраженом тенденцијом ка упрошћавању, која се за сад показује више индивидуално, са мешањем неки пут код истога лица, те се мора закључити да *свр* психолошки још није упрошћено и да зависи од интензитета претстава при говору, а тиме донекле постаје и ознака индивидуалних особина; људи одрешитији и отреситији говоре са *свр*, а таквог човека, који течно и лепо говори, у Сретечкој Жупи називају *рeчúт чoкeк*.

Треба напоменути да се у Љубињу група *свр* релативно боље чува, и према томе увек изговара само *Стрeцкa*, а не *Срeцкa*.

Међутим *стл* није се развило из *сл*, иако би се, по географским односима, могло и то очекивати (јер је познато јужноморавском дијалекту — *стлџице*, *стлџиву*<sup>1)</sup>) кад би тога било и у гњиланско-косовском говору. Према томе не би требало мислити да је *стл* почело раније процес упрошћавања него *стр*, већ да *стл* није ни постојало, да није ни почињао тај процес у говорима који су постали основом сретчког говора и нарочито у време када су улазили у његов састав; то *стл* је појава касније резвијена но *стр* онде где је има, и то можда као секундарна појава у оним говорима у које је споља унето *стр*.

#### Б) ЈЕДНАЧЕЊЕ СУГЛАСНИКА ПО НАЧИНУ ИЗГОВОРА

Потпуно или делимично једначење по начину артикулације у сугласничким групама има доста маха у овоме говору; али у њему има и старих група, са неизмењеним елементима, каогод што има и случајева новијих поремећаја.

Пре свега старо *шт* се чува, на пример: *џстар* (Г. С.), *џстар нош* (Др.), као уопште у средњештокавским говорима.

Ипак једначење по начину артикулације између сугласника у групама има великог значаја, само и ту има отступања, која показују резултат поновних формирања.

У сретчком говору познат је прелаз *с* односно *з* у *ш* односно *ж* испред сугласника — африката које садрже елементе *ш* односно *ж*; при томе сугласник подложен утицају африкате не мења своје место артикулације. На пример: *пшче* (Др.), *порџчија* (Ср.), али поред примера *прџпашче* (Ср., Др.), постоји та реч и без једначења — *прџпасче*, у чему треба гледати нов облик, постао по аналогiji, под утицајем *с* и; речи *прџпасок*, према којој *прџпашче* — *прџпасче* добија улогу деминутива. Сугласник *с* прелази у *ш* и испред *љ* — *слљ* > *шљ*, на пример *мишља*, *мишљив*; међутим испред *њ* такв прелаз се не врши, на пример: *с<sup>о</sup>с њега* (Ср.), *с<sup>о</sup>с њега двала* (Др.), *с<sup>о</sup>с ња* (Др., Г. С.).

Исто тако и *в* испред *ц* и *к* прелази у експлозивни сугласник, који једначећи се по звучности, даје *п*, на пример: *врпце*, *кџлепка*, у *шдрене кџлепке* (Др.)

<sup>1)</sup> Упор.: А. Белић, *ор. cit.* с. 218.

Назални сугласници у средњештокавским говорима уопште утичу на суседне сугласнике *в, б, ј, љ*, преносећи на њих назалну артикулацију; ово важи за призренско-тимочки дијалекат у доста развијеним размерама, а у доста мањим размерама и за јужни појас средњештокавског типа, где, на пример у тетовском говору, налазимо *рámница*, затим *рámна*, *рámно*, а према томе чак и у облику м. рода *рамен*; али према *главен* чува се *в* и у облицима ж. и ср. рода: *главна*, *главно*. — Још је упрошћеније стање у сретечком говору. Група *бн* остаје неизмењена, на пример: *óзобне*; *вн* је такође неизмењено, на пример: *рáвна*, *Равнѐ Њиве*, *сѣ'вне*, *сѣ'внало*; само у групи *вњ* има колебања: ту налазимо поред речи *рámњина* (Ср.), *рámњиште* (Пл., Г. С.), *кѣ'д изиђеш на рámњиште* (Локв.), и топографски назив *Рámњиште* (Др.), поред *рáвњишта* (Др.), али је редовно *глáвња*, а много чешће *плѣвња* него *плѣв'ња* или *плѣмња*. Према овим примерима могло би се претпоставити да је процес *вн* > *мн* отпочео пре доба формирања данашњег сретечког говора, или већ дотле добио извесне размере, које су се у осталим средњештокавским говорима даље шириле или задржале; касније, пак, у сретечком говору процес не само да је био заустављен, него је *вн* враћено, управо учињена нека врста репартиције на тај начин што је *вн* као такво понова постало стабилно у језичком осећању, а *вњ*, постало од *вн* јављањем умекшаности, могло је дати и *мњ*. Да је ово вероватно, може се закључити нарочито по примерима *илевња* (Др.), *иуне илевње слама* (Ср.), *иљемња* (Др., Ср.), *илев'ња* (Др.), где *мњ* свакако не претставља остатак старијег стања и случајеве неуопштеног новог процеса, већ несумњиво почетак једног врло скорашњег процеса. Ово би се могло поткрепити фактом да је обратно *мњ* дало *вњ* и у примерима *Дѣ'вњан*, *шѣ'вњан* па и *зѣвња* < *земња* < *земља*, (у Тетову *Дѣ'мњан*, *зѣмња*), и да је развијање *вњ* из *мњ* било истовремена појава са поменутиим стабилизацијом *вњ* место *вн*.

#### В) ПРОМЕНА МЕСТА АРТИКУЛАЦИЈЕ СУГЛАСНИКА

Мењање места артикулације у неким сугласничким групама за сретечки говор не претставља увек унутрашњи процес, већ више пута продукт механичких мешавина.



Тако поред опште појаве *цр* из *чр*, о чему је већ раније говорено, у средњештокавским говорима имамо и прелаз *чвр* у *ч<sup>вр</sup>* чак и *цвр* — *ч<sup>вр</sup>сто* и код деце *цврста* — *ц<sup>вр</sup>сто* и *цр* у *цр* — *ц<sup>р</sup>ешња*. — Тога померања артикулације ближе ка зубима данас нема у сретечком говору; у њему је увек изговор *чврсто*, *ц<sup>р</sup>ешње*, са прецизном артикулацијом *ч* односно *ц*. Питање које се може доставити јесте: да ли је у овоме говору у овим речима тип старе артикулације из времена формирања овога говора, или је *ч* — *ц* касније стабилисано; на ово питање нема могућности тражити одговор директно из материјала овога говора, али како је прелаз *ч* у *ч<sup>в</sup>* — *ц* и сл. несумњиво нов појав уопште у карактеристичким говорима средњештокавског типа, онда би се могло закључити да тај процес није ни био познат у првобитном сретечком говору.

Померање места артикулације сугласника у групама није добило већих размера. При томе чешћи су случајеви где имамо тенденцију приближавања места артикулације првог сугласника месту артикулације другог, а веома су ретки случајеви, а у материјалу овде употребљеном пак само један пример померања места артикулације првога сугласника с удаљавањем од места артикулације другог. Сугласник *ш* у вези са *р* и *л* не мења се, — поред честог чувања сугласника *ш* и *р* у суседству у групи *сшр*, могу се навести и други, као *зашрџ* (Др.), а за групу *шл* — *кóшличе* (Др.), *пéшличе* (Ср.); међутим испред *љ* зубни *ш* прелази у задњенепчани *к* на пример: *пéкља* (Ср., Др.), *не сé пекљај* (Др.), поред *не сé пешљај*. Сугласник уснени *м* у вези са *ш* прелази у *н*, на пример: *пáншим* (Пл., Ср., Др.), *упанши* (Р., Др.), *зáпаншив* (Др., Г. С.), и у обрнутом реду ова два сугласника имамо исти резултат, на пример: *óшнем* (Др.), *пушка ће ши óшне* (Ср.). Тако и *м* прелази у *њ* (преко *н*) а испред *ш*, на пример: *кóњиша* (Др., Г. Љ., Г. С.). Удаљавање по месту артикулације једнога сугласника показује само пример *поједимкџ*, али можда је ово црта која се тек индивидуално и појединачно јавља.

Групе *ик* и *ич* остају и у овом правцу неизмењене и не дају *вк* односно *вч*, јер имамо *дука*, *клуچه*, а не *\*дувка*, *\*клувче* као у великом делу средњештокавских дијалеката. Има пак група у којима се обично у средњештокавским го-

ворима врши померање места артикулације првог сугласника, где, пак, у овоме говору имамо ишчезавање сугласника.

### Г) ДИСИМИЛАЦИЈА СУГЛАСНИКА

Као уопште у средњештокавским дијалектима тако и у сретечком говору наилазимо на разједначавање сугласника истог начина артикулације. Нарочито назални сугласник неотпоран је поред другог назалног сугласника. Отуда су најчешћи примери овакве дисимилације у групи *мн*, и то у два вида. У почетку речи први сугласник не губи назални елеменат, али се зато назалност губи код другог елемента и мења начин артикулације, као у примеру *млого* (Р., Ср., Др., Г. Љ.), *млого жалос велики* (Др.), *за млого године* (Др., Г. С.); ипак има усамљених, веома ретких примера типа *м<sup>о</sup>го*, *много*. У склопу речи у групи *мн* — *мњ* прелази *м* у *в*, на пример *ш<sup>а</sup>'вни се* (Ср.), *ш<sup>а</sup>'вно* (Ср., Др.), *ш'вњина* (Ср., Др., Г. С.), *заш<sup>а</sup>'внило се* — *заш<sup>а</sup>'вњило се* (Др.), *ст<sup>а</sup>'вни се*, а тако и *з<sup>е</sup>'вник* (Ср.), *Д<sup>а</sup>'вњан*, *Д<sup>а</sup>'вњанов*, *ш'вњан-ш<sup>а</sup>'мњан*, најзад *зевња* < *земња*. Група *дн* такође је подложна промени: зубни сугласник *д*, који се артикулише на истоме месту са *н*, мења се и изговара опет као експлозивни и звучни али задњенепчани *г* — *на гно море*, ма да у другим случајевима *дн* остаје неизмењено, као у речи *надница*. Група два умекшана сугласника *ћњ* такође се неки пут упрошћава на тај начин што опет први губи палатални елеменат; *ћ* постаје *ш* у неколико случајева, као *вош'њак* (Др.), *куш'њак* (Ср.); ипак је већи број примеја у којима се група *ћњ* не мења: *гаћ'њик*, *кућ'ња враша*, *мој кућ'њику*, *кућ'њик чоек*, *кућ'њик* (зуб), *кућ'њаџи* (Др.), *срећ'њо* (Ср., Др.), *стрич<sup>е</sup>вић'ње* (Др.), а двојаког изговора има у примерима *нош'њо време* поред обичнијег *ноћ'њо време*, и *покуш'њина* поред *покућ'њина*; *ћн* пак остаје неизмењено у примерима *п<sup>о</sup>моћ'њик*, *сп<sup>о</sup>моћ'њик*.

### Д) РЕДУКЦИЈА СУГЛАСНИКА

Редукција сугласника има у дијалектима средњештокавскога типа више маха него у неким другим говорима, а у

сретечком говору у извесном правцу више него уопште у средњештокавском дијалекатском типу. У разматрању примера редукције сугласника овде се треба задржати на оним случајевима који показују упрошћавање нормалних сугласничких група нашег језика, док случајеве редукције сугласника који би били последица редукције вокала и јављања најновијих сугласничких суседстава треба издвојити, као појаву временски млађу, и разгледати заједно са примерима редукције вокала и слогова уопште.

Пре свега сугласници при сусрету у речи или реченици претстављали би прву категорију упрошћавања, али то није у ствари редукција, него стапање две артикулације у једну продужену, ако се тиче продужних сугласника, или свођење на једну, ако се тиче тренутних сугласника. Уосталом, ова појава је у непосредној вези са процесом једначења сугласника по звучности, те је о њој и било речи поводом разматрања те појаве у сретечком говору, а тада су уочени и примери отступања — несливања, као резултат других језичких закона, а не гласовних

При разгледању редукције у сугласничким групама треба поменути прво ишчезавање сугласника *ш* из групе *штш*, дакле испред групе *ст* у којој је један сугласник са њим исти, на пример *кмѣштво* (Ср.), поред обичнијег *кмѣшбање* (Др.), *гѣспѣштво* (Ср.); таква појава, као изразита дисимилација, врши се у виду делимичне редукције *ш* испред африкате *ч*, у којој се *ш* садржи, као у примерима *пручче*, *ричче* — на свако *ричче* — *плошче*, а сасвим нестаје у примерима где има и у првом претходном слогу *ш*, као: *Стрѣчанин*, *Стрѣчанка*. Међутим *ш* испред *ч* се не мења: *вѣпчѣмо*, *вѣрѣчѣ*, *шѣрѣчѣ* (Др.), тако је неизмењено и *шч*: *бѣшча* (Ср., Г. С.), *бошча* (Ср., Др.), у општој употреби, и нема ниједног случаја типа *бача*, какви су чести у призренско-тимочком дијалекту, са сродним примерима, а од тога би отступао само један случај асимилације — *бѣшча* (Ср.), свакако индивидуална појава; али губљење другог сугласника у овој групи *шч* налазимо у примеру *ушѣљиле* < *уш-чуљиле*: *зајчики* *ушѣљиле* *ушѣчки*. У групи *сѣ*, први елемент се или делимиче или потпуно губи: *иѣѣѣ* (Др., Г. С.), *кучѣ ми иѣѣѣ* *бошча* (Др.), *рѣѣѣѣ* (Ср.), поред ређег *раѣѣѣѣ*, *ѣѣ се ра(с)-ѣѣѣѣ*; ова група примера смањена је губљењем облика мно-

жине „прасци“, који је замењен збирном именицом. — Тако се губи и *д* испред *ц*, у примеру *Брце* < *брдце* син. *Брдец* (Др.), *Вражéбрце* (Др.), *Шиљкó'брце* (Др., Г. С.). Сугласник *в*, пак, о коме је и раније било говора, не мења се пред африкатама *ц* — *ч*, на пример: *црвци*, *цовче* и др.

Засебну групу могли би чинити примери код којих налазимо губљење једног експлозивног сугласника, често *к* а још чешће *г* и *д* испред других сугласника, продужних и назалних. Тако из групе *кш* ишчезава тренутни сугласник, губи потпуно експлозију: *чáшире*, а и из групе *кс*, у страниој речи, губи се *к*: *Алéсандро*, али: *ове миé лексик рáбота* (Др.). Сугласник *ш* је отпорнији него *д*, јер *ш* не ишчезава из групе *шн*: *берíћешно*, али се *д* губи испред *н* и *њ*, ма да се чува испред *м*, тако: *да бíне* (Ср., Г. С.), *нека бíне* (Р.), *да бине све влáсно*, *ај тáко нека бине* (Др.), *клáник* (Др., Г. С.), *клáници* (Др.), поред *јен*, о чему ће бити речи касније, *јенá жаба* (Г. С.), *јенá ствар* (Ср.), *јенó бурз*, *јенóб'букло* (Др.), *óшинем* (Р., Др.), *нека óшиче* (Ср., Г. С.), *нијено* (Ср.), *црево нијено* (Др.), — и чак ни у овом примеру, иако се употребљава обично под емфатичким акцентом, као сажаљење за неразвијено и плачљиво дете, *д* није очувано, док се чува под реченичним емфатичним акцентом у једном другом примеру *он óшидни* (= *ошиде*) *на пут*, а то би значило да *д* није још психолошки потпуно изгубљено, и да се *д* враћа под емоционалним акцентом, са појачаним интензитетом гласовних претстава: *óшидни* у нарочитом значењу и с нарочитим расположењем у изговору, док имамо *нијено* чак и под акцентом емфатичним због велике употребе броја „један“ и јачег механизирања новије варијанте с редуkcијом; ипак и код броја „један“ а испред акцента, више индивидуално, чује се без редуkcије, нарочито у изговору некога кога би мештани могли назвати *речíш чоек*, који лепо, течно и јасно говори. Као експлозивно *ш*, тако је исто и експлозивно *к/г* отпоран елемент и несумњиво интензивно артикулисан, те у појединим случајевима имамо обично само делимичну редуkcију<sup>1)</sup>; тако слично примерима забележеним у долини Јужне Мораве, имамо и овде *дигнем*, ређе *динем*,

<sup>1)</sup> Упор. А. Белић, оп. cit., с. 233—234.

чак и *јањз* — *ја<sup>ч</sup>њз*, а има неки пут упрошћавања и у групи *здр* у *з<sup>р</sup>* — *з<sup>р</sup>ави* и *ждр* у *ж<sup>р</sup>* — *ж<sup>р</sup>ебето*, — док је много чешће или потпуна редукција или потпуна артикулација ових сугласника: *јагње*, *здрав*, *здравље* одн. арх. *здравје*, *на здравље*, али се *наздрав*, *жребе*, *ждрѣец*.

У појавама сугласничке редукције код осталих група где налазимо ту појаву можемо поставити изванредан вероватан и релативан хронолошки однос. Такав однос видимо лепо у поређењу група *сл* и *вл*. Прва група губи *л*, и то знатно раније, као што се види по највећем броју дијалеката нашега језика, па је и у сретечком говору: *благосови* (Ср.), *да бог благосови* (Г. С.), *благосови не на сов и леб* (Др.), *Борисав*, *Владисав*, *Станисав*; у време вршења те редукције *вл* није претрпело никакве измене, и тек релативно врло позно у овом говору из те групе ишчезав *в*, као што је раније било речи, те имамо: *лакно*, *лаци*, *лчена њива*, *Ласејнца*, *Латков Камен*, *ласија* поред *власија*, — и то не само у почетку, него и у средини речи — *Паловци*, реч *власно* пак мора се другаче објаснити (в. одељак XIV). Из група *св* и *кв* губи се *в*, на пример: *бука* (Др., Г. С.), *нарукице* (Ср., Др.), *Сетá Петка*, али чешће и *Свѣтá Петка*, *Свѣта Нѣдеља* (Др.), а исто тако *в* остаје у примерима *Локвица*, *Локвичанин*, али се губи у *нарукице*, а из групе *штв* губи се *в*: *вишешто*, *друштво*, *јунаштво*. — Група *гд* испред вокала предњег реда *е* односно *и* губи први сугласник чија је зона артикулације даља, „где“ > *де*: *де седеш генерали* (Ср.), *де ќе ја нађеш*, *де орав* (Др.), али се може приметити и један артикулациони застој, који бележи место ишчезлог експлозивног сугласника; а под реченичним акцентом, нарочито у упитној реченици, јавља се слабо *г*: *де са њивни шанци* (Ср.), што показује да психолошка претстава овог сугласника постоји, ма да са врло бледим интензитетом.

Најзад има редуцирања новијег времена у сугласничким комбинацијама са *б* и *г*. Група *дб* се не мења: *дбери* (Ср.), *војска ти се надбира* (у песми, Др.); али код два уснена *мб* разједначавање иде до потпуне редукције *б*: *коломоћ* (Ср., Др.), *коломоћница* (Др.), поред ређег *коломбоћ* — *коломбоћница*, као и у призренском говору, па ипак овај појав није дубље захватио језичко осећање, јер је можда у исто време или мало касније за овим процесом унета позајмица *ламба*,

чије је *мб*, толико ојачало у језичком осећању да је *б* унето уз *м* у речи *Амберика* (в. XIV одељак). У неколико случајева, пак, имамо такође нову тенденцију ка упрошћавању, при чему се потпуно или делимично губе *б*, *з* и *м*: *без озџирице* (Др.), *раз'оварам* (Ср.), а *разговори га* (Др.), *узи* (Ср., Г. С.), *узи од коњишије* (Др.), *де ги узе* (Г. Љ.), али *зм* постало из *зв* не мења се нити се *м* губи у томе положају: *јазмец* (поред *јазь'вец*); супротно, пак, у примеру *празник* — *праз'ник* пре би требало гледати неразвијено *д* као последицу закашњењ' назалности, као нов ефемерни елемент, него као траг давнашње групе *зл*.

У почетку речи *с* се у говору делимично губи: *ос—све врећа* (Др.), али када пишу они који само дијалектом говоре изостављају и то рудиментарно *с* — *ос писмо* (Др.), *ос шебе* (Ср.).

Губљење сугласничке артикулације експлозивних у међувокалском положају, а нарочито између два *е* чест је појав: *пе'есст* поред *педесет*, *ше'есег*, *деве'есег* — *дew'есег* чак и са сажимањем *јен*. Ова појава долази од Љубиња и муслиманских села, од Горана, и види се и по губитку *з* међу вокалима — *Небреоште* (Н., Р., Љ.), док је у Драјчићу са *з*. Паралелно је и губљење *б* између два *о*, дакле два вокала изговорена са заокругљавањем усана: *бев грбош*. Губи се *з* и у групи *ги* > 'и > џи: *а џи прода(в)аш* (Љ.), ако није старо *их*, док је у селу Драјчићи *ги* — *а ги продаваш*. О овој појави биће говора поводом питања о вокалским изменама и редукацијама.

## Љ) ОПШТЕ НАПОМЕНЕ

Појаве у сугласничким групама онако како су овде разгледане приказују процесе заједничке свима српскохрватским дијалектима, затим низ појава које су обичније у средњештокавским говорима, а које су добиле нешто другаче решење у време самосталног живота сретечког говора, најзад неколико сасвим нових појава које су пре тенденција него дијалекатски факат.

Уз ове појаве које, уз друге, показују органске везе сретечког говора са другим дијалектима, или траг унутрашњег превирања његовог, — треба истаћи да наилазимо на знатан број примера који се не могу објаснити фонетским законима.

ма или пак где фонетско објашњење не би било потпуно.— Тако, у примеру *одвржујеш* (Др.) немамо гласовни прелаз *з* у *ж*, већ је *ж* унето у овај облик према облику *одвржем* итд. — *одвржи*; у примеру *пишеше* свакако треба гледати утицај облика *пишем* итд. — *пиши*; поред облика *препашче* постоји и дублетъ *прéпасче* (Др.), који се наслања на реч *прéпасок*, а увек је само *пршче*; нарочито овде треба узети у обзир облик трпног глаголског придева без резултата јотовања — *ш* место *ћ*, *д* место *ђ*, *н* место *њ*, на пример: *мúшено сíрење* итд. (в. одељак о глаголским облицима).

## XII СУГЛАСНИЦИ НА КРАЈУ РЕЧИ

Сугласници на крају у сретечком говору показују углавном оно стање које имамо уопште у говорима средњештокавског типа. Сугласници на крају речи, а нарочито на крају реченичких тактова, мање су заштићени и у већој мери подложни процесима измена и ишчезавања, као што је то, са опште тачке гледишта, лепо документовао Gauthiot у својој расправи *La fin de mot en indo-européen*. У томе правцу наш језик показује неколико тенденција: губљење експлозивног сугласника на крају иза продужног; често ишчезавање крајњег сугласника иза сугласника, у највише случајева иза *ш*, али и других; најзад губљење звучности у извесној мери, како је то доказано за неке случајеве код којих је то изгледало мање вероватно<sup>1)</sup>. Све ове тенденције још јаче су изражене у средњештокавском дијалекатском типу, као што је јасно из студије проф. А. Белића, а у сретечком говору, ма да се он у овоме правцу развијао независно од главне масе средњештокавског дијалекта, оне су такође дошле до свог изражаја.

У групама на крају речи *ст* — *шт* — *зд* — *жд* настаје упрошћавање у виду ишчезавања крајњег експлозивног сугласника. Има највише примера губљења *ш* из групе *ст*, због тога што тај завршетак имају речи из неколико категорија; ту су пре свега апстрактне именице женскога рода: *болес* (Р., Ср.), *жалос* (Г. С.), *жалос велики* (Др.), *младос*, *пропас* (Др.), *старос* (Ср.); затим има низ других именица: *брес*

---

<sup>1)</sup> Упор. Милош Ивковић, О звучним сугласницима на крају речи у српском језику. — Јужнословенски филолог I, с. 66 и д.



(Г. С., Г. Љ.), *Мали Брес* (Ср., Др.), *Стари Брес пјднав* (Др.), *крс* (Ср., Др.), *чъ'сен крс* (Др., Г. С) а *чъ'сни крсти Бога мољеш* (песма, Др.), *мас, мрс* (Др., Г. С.), *пос* (Ср., Г. С.), *прс* (Др.), *чес* (Ср.) *чъ'с, чъ'с* (Др.); исто је тако и код бројева; *шес* (Ср.), *шес са зграмадени доле* (Др.), и уопште: *јединаес, дванаес, трінаес, седбмнаес, осбмнаес, девѣтнаес, двѣс, тріѣс, чѣтерес — чѣтерес љвора* (Др.). — Примера за другој групи уопште има мало, па их је мало и у сретечком говору: *шт — веш, зд — гроз, жд — дъ'ж* (арх.).

Другу групу чиниле би појаве сугласника на крају, који су иза вокала, а губе се: *десе — десе<sup>г</sup>* (в. *цѣ'есе<sup>г</sup>*), *двајес, тріјѣс, шѣесе<sup>г</sup>* — (в. *шѣсе*), *седь'мдесе, ось'мдесе, девѣ(д)есе<sup>г</sup>*; али код једносложних речи *ш* на крају не губи се: *пеш*.

У трећу групу појава сугласничких на крају речи долазе измене звучних сугласника. На крају једне речи, али у реченичком низу, као што је раније изнето, звучни сугласници подлежу законима једначења по звучности, а исто тако секундарном процесу упрошћавања артикулације по звучности једнаких сугласника. Међутим на апсолутном крају говорног такта, као физиолошко-фонетске јединице, у српско-хрватском језику уопште звучни сугласници не претстављају у правом смислу *звучне фонеме*, због тога што звучна ваздушна струја не прати завршетак експлозије, управо за време артикулације код продужних сугласника, а пре одвајања говорних органа код завршног момента затворних — експлозивних, — гласне жице престају треперити на онај карактеристичан начин који условљава тонску звучност вокала и звучних сугласника. У сретечком говору та појава у потпуности је обухватила продужне сугласнике: *нош* (Г. Љ.), *бстар нош* (Др.), *упола муш* (Ср.), док је у реченичком низу испред звучних сугласника и вокала и у овим случајевима звучност заштићена, тиме што се пуно треперење гласних жица не прекида, јер иста ваздушна струја наставља изговор наредних фонема чија је звучност по језичком осећању неспорна — *леб мѣсив, муж ги реков, нож бстај!* (емф.). Тренутни сугласници подлежу уопште утицају сугласника који су за њима у реченичком сусрету, али на крају такта имају некад само мало смањену звучност, некад веома мали траг звучности, а некад је звучност потпуно изгубљена: *ковчег<sup>к</sup>, ловчег<sup>к</sup>*, (Др., Ср.), *лъ'з<sup>к</sup>, њ' идем у лъ'к, лъ'к<sup>г</sup>* (Др.), *мед<sup>г</sup>, ње*

*идемо на обед*<sup>т</sup>, *обеш*<sup>л</sup>, *бшишов на суд*<sup>т</sup>!, под емфатичним акцентом и са интензивнијом ваздушном струјом скоро потпуно *д*, док је иначе чисто *ш*: *преко суш* (Др.), *суш* (Ср.), чак *ај* („хајд“) — *Ај, шако нека бине* (Др.), ова констатација показује једну вероватну последицу физиолошко-фонетских услова изговора, утолико вероватнију што је поткрепљују и примери са *б*: *месив леа*, а у формули за ~~искривљање~~ гостопримства и у метафори са значењем „нераздвојни“ чује се *б*: *сов и леб*<sup>а</sup>, најзад то би се могло рећи и за *г* у примеру *а гáзда по њег!* Међутим *в* је увек звучно, и никад не даје ни најмањи утисак сугласника *ф*, на пример: *ков, крв, орев, сов*, као и у облику радног глаголског придева: *íмав, rá-бошав* и сл.

### XIII ВОКАЛСКЕ ПОЈАВЕ — КВАЛИТАТИВНЕ ИЗМЕНЕ ВОКАЛА — РЕДУКЦИЈА ВОКАЛА И ПОСЛЕДИЦЕ РЕ- ДУКЦИЈЕ — ПОКРЕТНИ ВОКАЛИ

Вокали у сретечком говору претстављају јаснију слику него сугласници, ма да се и у сугласничком систему јасно осећа тенденција ка стабилисаној и прецизној артикулацији. Вокали сви, као што је речено раније (в. гл. III), претстављају прецизан начин изговора, углавном без колебања. Појаве вокалске могу се свести на ове: квалитативне потпуно извршене измене вокала, редукција самогласника и јављање покретних вокала.

Квалитативне измене вокала немају великих размера. У првом реду треба истаћи да има по неки случај измене у вези са непосредним суседством и под утицајем сугласничке артикулације; тако после нешто јаче умекшаног *ћ'* самогласник *а* прелази у *ǎ* — *ноћ'ǎске*, а испред лабијала *б* — *и* самогласник потпуно се лабијализује — *кубǎсица* (Др.), *малу-помало* (Ср.) — Испред слога са вокалом задњег реда прелази *е* у *а*, а *и* у *é*: *Јарóшије* (Др., Л.), *џегумъ'не* (вок., Др.), *џегумен* (Ср.), *џегуман* (Др.); *а* прелази у *е* испред *а*, а иза *е*, и то врло ретко: *не веља*, *не вǎља*, поред обичнијег: *не ваља*; *о* даје *е* испред *џе*: *овеџе обукло онеџе време*, поред *оноје време*, *шоје село*. Уместо *а* имамо *и* у речи *миќнем*, али нема прелаза *е* у *и*, на пример *де орав* (Р., Ср.), *де љега нађеш* (Др.).

Уместо *у* имамо *о* у речи *смок* (као и у тетовском говору) — *смок свири*, *дириндедо џгра* (Др.), а уместо *о* имамо *у*, у примеру *дури* — *дури до пбаса*, поред *дори* — *дори дóвде ми дође!*, а тако имамо и *ћуше* — *у ћуше* (Ср., Др.).

Извесне појаве којих има у средњештокавским типичним говорима овде нису познате ; тако није познато „чорапe“ већ има само *чарапе*.

Неке од побројаних појава само привидно могу изгледати као фонетске појаве сретечкога говора, а стварно то нису, већ су као готове, као резултат процеса другог неког говора, унете и у овај говор. Тако реч *цемедан* не претставља специфичну појаву сретечког говора, већ дијалекатску особину, и та је реч у томе облику прешла и у призренски говор, а са друге стране позната је у томе облику и у ј. тетовским селима, док је у самом Тетову, као и у говору села северно од Тетова и у говорима Скопља и Скопске Црне Горе позната у облику *цамадан*. Тако је и реч *микнем* са облицима својим, *микни га* и сл., унета у томе виду из оних говора који су са југа улазили у састав сретечког говора.

То исто углавном могло би се рећи и за појаве разједначавања. Тако реч *копаран* — и њен деминутив *копарче*, која је ушла у овај дијалекат несумњиво као новија реч, али свакако преко турског језика, чува ону гласовну форму са којом је ушла у овај говор. Исто тако и *соџук* и *муштилок* — *муштилогџија* унете су у сретечки говор у томе облику.

Две речи, пак, *скојем* и *супазеш*, треба објаснити на други начин (в. гл. XIV).

У речи пак *бљуџаца*—*бљуџа* имамо несумњиво гласовни појав који је управо у току: после губитка *в* и потпуне редукције вокала *а*, задњи вокал *у* у додиру са елементом *џ* из *и* добија отворенији изговор.

Има такође и појава које се једино могу објаснити утицајем аналогije, а никако гласовним путем. У томе погледу најтипичнији пример био би *брење*, поред *брање*; варијанта *брење* може се тумачити генералисањем основе времена садашњег — *оре-м*.

Међутим сливање *ен* у назал *џ* чисто је гласовна појава, као у примеру *Калишџ-вр*.

Много више значаја но квалитативне измене има за сретечки говор општа редукција вокала а затим и читавих слогова. Редукције вокале, било у виду квантитативног скраћивања, било у виду потпуног ишчезавања, има српскохрватским дијалектима. Овде има примера типичних за

средњештокавске говоре уопште, као *збраџв, зџра*. Нарочито, пак, овде је раширена редукција *и*, вокала који прелази у *і* или *і*. Затим, осем општег скраћивања дужина, наилазимо у сретечком говору на једну појаву које нема у околним говорима, а то је потенцирана редукција вокала, са губљењем вокалске природе; на тај начин редуцирани вокали дају потпуно утисак полугласника. Тако, пре свега, у низу речи јако скраћено *а* под акцентом прелази у полугласник' на пример: *Дь'вѣан* (Др., Ср.), *Дь'мѣан*, (Ср.), свакако у вези са *Дь'нојле* (Др.), где се може претпоставити утицај са стране *дь'н*; затим *шь'вѣан* (Др., Ср., Г. С.), као пример потпуно паралелан примеру *Дь'вѣан*; тако исто, и *доль'кшеник* (Др.) поред *дол'кшаник*, и са јављањем *г* „чѣрк“ > *цѣрк* (Ср.). Чак и у неакцентованом слогу јавља се полугласник постао од вокала, обично боје *а*: *доцкь'ан*, *џегумь'ане*, али једанпут и боје *е*, јер је постао од *е*: *јѣль'к* — *јѣль'к*, а једанпута забележио сам *пѣ'ш*, ма да је иначе нормално у изговору *пѣ'ш* — *стрѣ'нен пѣ'ш*, а на основу тога примера може се претпоставити да и у речима *лѣ'к*, *лѣ'ка*, *стрѣ'га* > *стрѣ'га* можемо гледати резултат сродне редукције. Такође сасвим нови полугласник реда *о* имамо у примеру *чь'ом* — *чь'ом га стрѣ'шнав*, и то у вези са контаминацијом *чим* и „*штом*“ — „*штом*“. Потпуну редукцију имамо у примерима као *шол'ко*, поред *шоб'лко*; у примеру *шол'ко* једини траг ишчезлог вокала налази се у томе што *л* има потпуну артикулацију, а између *л* и *к* осећа се мала а јасна артикулациона граница; ипак, под емфатичним акцентом враћа се на истоме месту вокалски изговор: *зѣшто си т'о'ли'ко крастиѣ*. Из овога се може закључити да је оваква редукција уопште нов појав, и да поред тога што један вокал фонетско-физиолошки прелази у *полугласник* или уопште ишчезава, није изгубљена његова психолошка подлога, претстава звука, која омогућава његово васпостављање у потенцираном стању језичко-психолошких елемената под емфатичним акцентом.

У непосредном додиру вокали могу бити неизмењени, на пример: *свѣкоа тица говѣрила* (Ср), или са приближавањем и делимичном редукцијом другога: *неко'е време* (Др.). — У случају сусрета два иста вокала добија се некипут утисак продуженог једног самогласника: *ву-г-и-изев*, *ву-г-изев*, а *изев ги'вук* (Др.), — и то тако да се осећају два дела непре

кинуте вокалске артикулације, са појачавањем, већим интензитетом ваздушне струје, ако је од два сливена вокала један имао на себи акценат, *јенѡ'букло* (Др.), па је тако чак и у случају делимичног скраћивања, на пример: *Шилѡѡ'брце*, *Поѡѡ'рање* (Др.). Губљењем сугласника између вокала, као што се и из неких већ наведених примера види, повећавао се број случајева непосредног додира самогласника. У таквим случајевима, који претстављају свеж и незавршен процес, могућно је забележити више варијаната, као: *чоек*, *чо'ек*, *чо'ек*, *чо<sup>е</sup>к*, где се може констатовати евентуална редуција и измена другог елемента, док први *о* остаје непромењен, као што се не мења ни у случају када је други по реду: *јаѡр* поред обичнијег *јаор*, *јаорѡица*, — са напоменом да се овде *о* осећа психолошки као стабилнији елемент управо због дублета *јеор*, *јеорѡица*, с тим да је *о* у оба дублетна облика исто, а први вокал *а* или *е*, — чему је узрок мања прецизност психолошке претставе на томе месту у речи, и тиме мањи њен интензитет. — После редуције сугласника између два вокала у једној речи, ако се извршило сажимање, онда ту појаву неминовно прати и скраћивање дужине тако сливеног вокала, на пример: *јен* (Др.), *јен* (Р., Г. Љ., Г. С., Др.), *јен шрѡ* (Ср.), *ен гѡрманец*, *нијен* (Ср.); ако се ова појава упореди са извесном малом дужином у примеру *јенѡѡ'букло*, уз *Шилѡѡѡ'брце*, биће јасно да је прва појава релативно старија, и да је тек касније настало сливање суседних вокала у низу речи, и да према томе облик *Шилѡѡѡ'брце* са дугим *ѡ*, па чак и *Шилѡѡѡ'брце*, без дугог *о*, морамо сматрати као најновију фазу, која има тенденцију да се и дефинитивно уопшти. — У случајевима у којима се у уз акузатив (сас. obl. ген.) губи, могло би се помислити на непосредни утицај оних говора који су са југа потхрањивали сретечки говор; у ствари, у више случајева то у је само у јакој мери редуцирано, а иза *в* се потпуно губи, *ѡтшѡв* [у] *плѡнина*, те се мора претпоставити да је један чисто фонетски појав у првом свом испољавању, био помогнут језичким осећањем оних који нису имали у у томе положају. — Поред „овамо“ у везаном ритму, у изразу *ка нашамо* — *ка навамо*, налази се облик без *о*, и то је резултат механичко-ритмичког закона. — У облику будућег времена *ће* вокалу *е* није изгубљена подлога у психолошкој претстави, јер у почетку реченице

или реченичног такта налази се *ће*, у већини случајева под реченичним акцентом: *ће иде* (Ср.), *ће немам*, *ће га уапси* (Др.), док испред *и*, али и иза заменице или неког додатка *е* ишчезава или се јако редуцира као и кад нема ничега испред *ће*, само ако је тежиште говора (психолошки предикат) сам глагол: *он х' иде*, *силом х' иде*, *х' идем*, *х<sup>е</sup> дође*, *он х<sup>е</sup> дође ома*. Слично томе имамо *а* редуцирано, у примеру *ка—ка* („као“).

Међутим као последица редукције вокала у вези са губљењем сугласника, јавља се редукција слогова, и то не само у виду алтернације *ће/х'*, *као/кх'*, већ дефинитивно, нарочито свођење тросложних речи на двосложне, четворосложних на тросложне, петосложних на четворосложне, а у рејим случајевима свођење четворосложне речи на двосложну. При томе први неокрњени сугласник са другим, ако је само делимично редуциран, даје утисак дифтонга, јер као у примерима *рбѝна — рбјна*, *лбѝца* (Р., Ср., Др.), *ѝ* или редуцирано *ѝ* може дати утисак *ј*: *лојца* (Ср.), а тако и у примеру *Илиѝндѝн — Илијн-дѝан* (Др., Ср.). Реч *лбјчарник — лбѝчарник* сведена је на три слога; петосложна реч *ја(в)орбѝца—ја(в)орбјца*, као и *је(в)орбѝца—је(в)орбјца*, има четири слога обично, али некипут чини утисак тросложне речи. У тој редукцији слогова занимљив је случај да се редукција врши у једној речи на акцентованом слогу, где се прво губи *в*, затим се *и* скраћује и упола слива са претходним вокалом, који је такође *и*, и чува траг некадање своје индивидуалности једино у иктусу, које се осећа као засебан део тог сливеног вокала: *Жиѝњ<sup>ане</sup>* и то у Речању и Небрегошту, док је у селу Драјчићи: *Жиѝњане — Жиѝњке*; ти редуцирани елементи, који овде налазе ипак и извесног физиолошко-фонетског израза, у другој, од ове изведеној речи, понова се јављају као *вѝ* односно *\*i*: *Жиѝњѝци* (Р.), *Жиѝѝнци* (Др.). Најзанимљивији случај ипак био би у речи *бљѝѝца*, у средњем степену редукције, и *бљбѝца — бљбјца* (Др.), са потенцираном редукцијом и прелазом *у<sup>а</sup>* и даље подложног редукцији у *ѝ*, као крајњи менат целога процеса.

Код двосложних речи, пак, релативно узето редукција слогова је мање изражена. Најчешће се вокал *и* уз *р* и *л* обично своди на врло скраћен елеменат, или се чак и слива са тим сугласницима, уносећи у њих релативну вокалност;

на пример : *чѣш<sup>р</sup> кáр<sup>л</sup>це, чѣш<sup>р</sup> кáр<sup>л</sup>(<sup>н</sup>)це* (Др.). У броју „један“ обичан је сажети облик *јен, љен*, веома ретко *ен — ен гѣрманец* (Ср.), али као што је и раније навођено иако веома ретко забележено је и *јѣен — једен*, нарочито кад је та реч наглашена, па се такав изговор почиње механички ширити.

Покретни вокали, углавном порекла морфолошког, имају великог значаја у српскохрватским дијалектима, а нарочито у средњештокавском типу. У сретечком говору, у многоме, има поклапања са стањем у другим средњештокавским дијалектима; ипак има извесних особености, које показују свођење ових појава на нешто мању меру, док с друге стране има извесних појава механичке природе унетих с југа.

Пре свега *ѝ*, тако карактеристично за типичне средњештокавске дијалекте, развијено иза *а, е о*: *шаѝ баба, шоѝ време, на онуѝ жѣну*, у овоме говору не налазимо. Та црта, свакако, није постојала у говору старинаца, и у средњештокавском типу јавила се доцније; ње није могло бити ни у време парцијелног досељавања из Горње Моравице, косовско-гњиланског краја, ни у време доласка оне једне породице из Куманова, — а то је истовремено доказ да је то досељавање морало бити нешто и раније но што то традиција у Сретечкој Жупи констатује, а ни у ком случају позније. Пример *некоѝ — некоѝ пуша пóзнав добро некоѝ пуша не* (Др.), тако исто као и *никоѝ*, наслања се на *коѝ* и на утицај са југа *некоѝ пуша — нѣкоѝ пáш*.

Вокали *а* и *е*, неки пут и *и*, много раније су почели да се употребљавају као покретни вокали, те их тако има и у свима говорима који су улазили у састав сретечкога говора, па постоје и у самом сретечком говору.

Покретно *а* налази се више пута; поред облика *први пут* имамо и *први пуша, шрѝпуша*. Код заменичких облика увек има *а*: *њега, по њега, шајјега*, тако да се ту не може говорити о покретном *а*, иако је једанпут зебележено, несумњиво као ефемерни и индивидуални случај *њег*: *по њег' без озѝрице!*, у чему пре треба гледати јаку редуцију *а* под емотивним темпом говора. Самогласник *е* чешће се налази као покретни вокал, и то не само у случају *ајд' овамо — ајде овамо*, већ и у облику помоћног глагола *ће*: *ће рѣкнем — ћ' ѝдем*; иако овде *е* није било покретно, оно се почиње тако осећати, и тиме се појачава ред дублетних примера у



којима је *e* очигледно покретан вокал: *двѣнаесе* — *двѣнаѣс* и сл., тако да је једанпут такво *e* забележено уз именицу *огењ* — *ѳггње* (Ср.).

У низу ових појава било би најинтересантније додавање *ка*, и то не само како је чешће случај и у другим дијалектима: *овдека*, *ондека*, *довдека*, него и *шујка*, што чини једну везу више са говорима кичевског и дебарског типа.

## XIV МЕТАТЕЗА — КОНТАМИНАЦИЈА — НАРОДНА ЕТИМОЛОГИЈА

Све ове битне језичко-психолошке појаве — метатеза, контаминација, народна етимологија, — испољавају се преко гласовних елемената, гласова и слогова ; или пак, због сличности гласовних комплекса стварају везе психолошко-језичких категорија онде где нема стварних етимолошких веза, — и због свега овога је најприродније да се те појаве разматрају у вези са чисто гласовним појавама. Те појаве, пак, у говору Сретечке Жупе претстављају стање из кога се могу изводити извесни закључци, можда само релативно мање прецизни него при анализи гласовних појава, али ипак са овим гласовним појавама донекле у координираном односу.

Случајева метатезе има у приличном броју, — и, ако се ма и у најскромнијим размерама ти случајеви метатезе упореде са појавама метатезе у другим дијалектима српскохрватског језика, а у првом реду у средњештокавским говорима северног појаса, видеће се да има примера који показују с једне стране ближу везу и у овом правцу са главним појасом средњештокавског типа, али с друге стране да су се, касније и независно, јављали у њима неки други појави метатезе.

Пре свега, у сретечком говору нема метатезе у оним речима у којима је она извршена у највећем или врло великом делу дијалекатске територије српскохрватског језика, — тако *могила* (Р., Пл., Г. С), као и у Нишу *могила*<sup>1)</sup> а не „гомила“, па је тако и у фигуративном значењу, у загоне-

---

<sup>1)</sup> А. Белић, *op. cit.*, с. 370.

тању: на *могила седеше, живо месо шегњеше* (Др.); тако су и позајмица из турског језика *бајрак*, као и од ње изведена реч *бајракшар* (Г. С., Др.) очуване без метатезе, као обично у средњештокавским дијалектима, а и у врло великом делу јекавских говора. Има неколико примера очевидно заједничких сретечком говору и типу призренско-тимочких дијалеката уопште: *цџкли се* (Ср., Г. С.), *прекај* (Р., Пл., Г. С.), *кв<sup>а</sup>д стѣнав прекај они људи* (Ср.), *кв<sup>а</sup>д пришов прекај она река* (М. Б.), *прека-ј-абука* (Др., Г. С.), *пракај мене* (Др.). — Међутим, у приличном броју речи које су за јужноморавски и тимочки дијалекат констатоване са метатезом, у сретечком говору метатезе нема; тако према речи *забоварил* и сл., овде је само *збрајив* (Ср., Г. С.); према колебању *пладне* — *планде* — *пландују*, — овде је познато само *пладне* (Г. С., Ср.), *пладниште* (Др.). Према овоме говору уопште јужноморавски дијалекат показује знатно више случајева метатезе, нпр.: *башилали*, *поризаст*, као и у различитим слоговима: *покрива* м. „коприва“, *калмавку* м. „камилавку“, *калаверија* м. „кавалерија“, *крушум* м. „куршум“, *раклеша* м. „ракетла“, *бреневци* м. „бенеvreци“, чак и *мавилију* м. *вамилију*, по навољима проф. А. Белића, док у овоме говору имамо без метатезе *коприва* (Др., Муш.), *камилавка* (Др.), *куршум* (Др., Р.). Уопште узев, могло би се рећи да су ове чешиће појаве метатезе карактеристичне за млађе дијалекатске наслаге, и да је у извесној мери формирање јужноморавског дијалекта нешто млађе од дијалекатског главног превирања у сретечком говору, — а то је утолико вероватније што у њему нема индивидуалних, неуопштених метатеза, каквих има у јужноморавском, као *пладне* — *планде*, ма да има неколико специфично својих, али уопштених метатеза, које не налазимо у околним говорима, где ће бити пре случај погрешног потсвесног везивања, нека врста народне етимологије без довољно разумевања, нарочито *калаконџура* (Др.) према гр. „кала-“ и *кориљ* м. „колир“. Најзад треба поменути и примере *пешчаиџце*, *мућеница*, у Љубињу, и Небрегошту, под утицајем с југозапада, према обичном *пешчаница*, *мућеница*.

Остале појаве мање су карактеристичне у овоме правцу. Ипак, и ту се могу уочити извесни поучни случајеви, нарочито веки несумњиво старији. Тако је у сретечком говору забележен цео низ примера народне етимологије. Пре свега

ту је реч *млáнешта*, постала од синтагматичне групе *млада невеста*, комбинованим процесом редукције и контаминације : \**мла<sup>а</sup> не<sup>е</sup>шта* > \**млáнешта* > *млáнешта*, са својим изведеним придевом *млáнештин* — *млáнештина кошуља* (у Броду горанском забележио сам као *м<sup>(н)</sup>áнешта—мáнешта*). Пример *супазет* — *да ги супазет* (Ср.) може се једино објаснити као контаминација облика *спазет* — *опазет* — *упазет*, а на исти начин треба објаснити и глагол *скојем* : од *скујем* и (с)ковем. — Тако исто *чьом* — *чьом га стрéшнав* (Ср.) не би се никакo могло објаснити гласовним путем, већ само психолошком контаминацијом основног облика *чим* + *штом/ш<sup>т</sup>ом*, које је једино могло бити унето преко горанског говора, а та појава контаминације била је олакшана општом тенденцијом за редукцијом вокала, тако да се утисак редуцираног *и* и *о* сажимао, изједначавао у утиску неког полугласничког елемента. — Најзад и облик *рас'порила* (Др.) може се једино објаснити као комбинација из речи *рас-порим* — *расечем* — *рашчеречим* — Облик *вајскрс* — *Ристос, вајскрс народе*, претставља смешу речи *васкрс* + *вајштину*, речи црквеног језика.

Овај говор нам пружа и за народну етимологију веома интересантне примере. — Пре свега према глаголу *лети* коригована је реч „лептир“ у *лétарка*. — Ритуална реч *блáсиња* као и *бласињање*, тако јако укореењена данас и типично сретечка, постала је једним потсвесним сложеним процесом из старе црквене речи грчкога порекла — „бласфeмија“, чије је значење стварно одговарало клетвама које се формулишу, при ношењу крста, за свакојака недела, али која је изгубила то значење и, управо, почела добијати позитивно значење, помешавши се са речима *блáгосов* — *благосóви не*; тако је са прелазом у позитивно значење, под утиском самог свечаног акта ношења крста, ова реч потпуно понародњена и, као што је поменуто, везана за речи *благосов*, *благосиља*, — те би то био појав секундарне народне етимологије. Реч *власија*, пак, везана је етимолошки за исту реч, али новогрчког изговора, а по значењу народ је везао за своју реч *влас*, као што се види из формуле којом се благосиља жито : *да бине све власно и красно, да се власи и краси*. — Има и најновијих појава народне етимологије, као *мишровљеги* — „митраљеги“, везане за облик присвојног придева *Мишров*, и то једино механички, а реч *бајнаша* је просто не-

јасно и нетачно примљена реч. Реч *Амберика*, општа у средњем говору, несумњиво се нејасно наслања на корен *бер*, у потсвесној вези са збирањем новца при печалби у Америци, где се у великом броју ишло на рад; ову форму пак поткрепило је развијање групе *мб*, са наслањањем на познате речи *амбар*, *ламба* (лампа) и то чисто механичким путем. — Од значајних и давнашњих примера народне етимологије, пак, треба истаћи реч *Дь'нојле*, која је потсвесно везана за реч *дън* као што се осећало за реч *Дь'ница*, и то и овде напоредо са редукијом, која је довела до полугласника у овој речи, и омогућила ову врсту психолошког асимиловања.

Ови многи примери контаминације и народне етимологије не смеју остати незапажени при стварању општег суда о формирању средњег говора и о хронологији његових процеса.

## XV АКЦЕНАТ И КВАНТИТЕТ

У сретечком говору, као уопште у средњештокавском дијалекатском типу, акценат је у основи експираторан. Акценат је један, и важи оно исто што је утврђено уопште за средњештокавске дијалекте. Скраћивање дужина уопште извршено је у свима говорима који су ушли у састав сретечког говора; јављање нових дужина или обичније полудужина бива у два случаја: или при контракцији истих или сличних вокала, између којих су ишчезавали извесни сугласници, или под емфатичним акцентом, — остали случајеви били би ретки остаци унетих елемената.

Треба истаћи да у овом говору има истих појава као и у галичком говору, често дуљење интензивног акцента и његово претварање у музички, тонски акценат. То је у зависности од интензитета вербалне претставе, од реченичног акцента и од темпа говора. Али, под реченичним акцентом и у сличним приликама има само ретких прелаза акцента у дуги низлазни акценат као у галичком; по наводу М. Веселиновића: *ћа ши кџа*<sup>1)</sup>). Кратак силазни акценат налазимо под реченичним акцентом — *ид да дођеш!*

За овај говор много је важније питање о месту акцента. У томе правцу он показује интересантну слику, и биће најзгодније разгледати стање акцената у том правцу, бар у ономе што је најосновније, а затим објаснити отступања.

Нормално преношење акцента средњештокавског с крајњег на претпоследњи слог је као углавном и у околним говорима староштокавским. Тако имамо примере: *брада, виле*,

<sup>1)</sup> М. Веселиновић, Народне песме и приповетке из Горње Реке (Дебра). — Браство IX—X (1902).

*вода, врба, глава, жена, звезда, магла, нога, рука, свећа, сестра.* На крају, пак, може акценат бити само у изузетном случају, као емфатични акценат и у једном старијем облику — *на други пута, кад ошшов* (Ср.), а исто тако очуван је акценат на последњем слогу углавном у оним случајевима где је ушао, у семантичкој групи, односно у једном реченичком такту, у нови тросложни акценатски систем. Иначе акценат на претпоследњем слогу налазимо и код двосложних прилога, придева као и код именица и глаголских облика, на пример: *овде, брго, млеко, пешев, наћиви, брашњо, врећа, идев у село, оно се врши, викаш, биле смо вредни.*

Међутим, преовлађује акценат на трећем слогу од краја. У оним случајевима у којима је у призренском говору акценат на претпоследњем слогу, као: *коломоћ, стареја, Јована, Чуџарка, кривдина, ћесашлија, две бели мецедији, екмегџије, пријатељица, закунав, навива, остареја, рекнаја, помогнувала, остарла, чиниле*, као што је и у сиринићком говору, — имамо у Сретечкој Жупи у таквим случајевима акценат на трећем слогу од краја: *коломоћ, Јована, кривдина, мецедија, навива, остарев, остарила, чинила.* Тај тресложни систем има свог слабог одјека и у призренском говору: у *значаке школе*, уза старије *превучемо*, али је у сретечком говору постао основна појава. Тако, код именица, било код тросложних, било четворосложних, акценат је механички везан за трећи слог од краја: *Драјчики* (Др., Ср.), у *Локвица* (Р., Ср.), *ласица* (Пл., Ср.), у *плањина* (Ср., Г. Љ), *машина* (Др.), *могила* (Др., Ср.), *твњина* (Ср.), *оружје* (Ср.), *гоџеда* (Ср.), *шесе<sup>г</sup> години* (Пл.), *како испосници* (Др.), *шиганице* (Др., Ср.), *стричевићне* (Др.), *Јарошије* (Др., Г. Љ.), па тако је и код петосложних именица: *превртелице* (Др.), *калакџура* (Др., Г. С.). Исто је стање и код заменица придева и бројева: *свакоа* (Ср.), *тајега, тајему, овајега, овајему* (Ср., Др., Г. Љ., Г. С.), *њеови са биле, сирово дрво* (Ср.). Код глаголских облика има исти тип механизирања акцента, и то без изузетка, код двосложних на другом од краја, код тросложних на трећем слогу од краја: *наредив* (Ср.), *преварив* (Др.), *оњемев* (Пл., Др.), *казала, молила, продале, донесе, ће исечем* (Др., Ср.), *неће ти исечем* (Ср.), *Бог да ни по може* (Пл., Др.), *ти наклади фуруна* (имрег., Др.), *викале* према *викам* (Г. С.), и у реченичном такту *биле смо* (Ср.,

Др., Пл.); исто тако је и код четворосложних и петосложних облика: *говорила* (Ср., Др., Пл.), *саслушала* (Ср.), *разбегремо* (Ср.), *околишет* (Др., Г. С.), *сачујена* (Ср., Г. С.), па тако и *освећено дрво*, чак и *расположимо ће се*.

Тако се скристалисао однос акцентованих слогова према проклитичним и енклитичним речима да се добила једна устаљена ритмика, углавном иста као у мијачком, кичевском и тетовском говору, изузев везе са предлозима. У ритму има много живости и у обичном говору на пример: *дођени са от Кóсово, да идеш тамо да нађеш људи* (Др.), *омишов тамо у ношњо време—ноћа, де ги са њивни шднци* (Ср.), *никој глџа недиза* (Ср., Г. С.), *сџс оружје је марифе(ш)-да га уфати* (Ср.), *њевони са биле* (Р.), *тријес дџна* (Л.), *стрџен правник* (Г. Љ.), *ши наклади фуруна* („заложи пећ“, Др.).

У парадигмама акценат се задржава на истоме месту, а код проширења основе наглашен је трећи слог од краја: *вóв—вóлови/вóлои, дуб—дубови/дубои, пòвноћ—у пòвноћи, клáник—клáници* —Та тенденција за механизирањем трећесложног акцента има неколико манифестација: пре свега припомаже стабилизирању покретних вокала, као у примеру *дџ'наске*, а чак потпомаже и развијање покретног вокала иза непчаног сугласника, као у примеру *òгење — сџм вџдев некој'òгење* (поред *огењ'*, где се управо *е* не би очекивало. У случајевима повећавања броја слогова иза акцента, акценат прелази опет на трећи слог новог склопа; тако према облицима *бласињав* имамо *бласињамо* према *блџгосов* имамо *блџгосови, блџгосовите*, па чак се за овај трећесложни систем рачуна и енклитика, на пример *блџгосови не*, ма да то преношење не иде даље, на сџм наставак, јер је немогућа форма *\*блџгосовите не*, већ имамо и у 2 р. pl. impreg. *блџгосовите не*; у исгом су односу и облици *науњи* а *напуњи га* као и *напуњите га*, а код прошлог сложеног времена облик помоћног глагола проклитичан не добија акценат, али у енклитиги улази у обзир за померање акцента: *сџм вџдев, вџдев сом, сом рџков, рџков сом, сџмо вџделе — вџделе сџмо, сџмо купó вале, купóвале сџмо, сџмо рабóшале — рабóшале сџмо*.

У сложеницама акценат је такође на трећем слогу од краја, као у примерима *расóвџмесо* (где се редуцирано *и* не броји као слог) — онако као и речи *расóвница*, затим исто та-



ко је и у топографским називима *Самóдрво*, *Самóместо*, *Горњољубиње*, *Горњесело*, *Шилко'брце*. Тако је и у синтагматичким групама које су у фази пред сложенице, које имају једно синтетично значење, али у коме значења основне речи и предикативне одреднице нису потпуно изгубљена: *добро јутро* ((Ср., Др., Пл., Л.), *добро ушро* (Р., Г. Љ., Г. С.), *дивља-коза*, *дивља-свиња*, *слепо-куче* — слично „кртици“ (Др.), *горо-цвеће* — као и у врањском говору, *Љубињски-пошток*, — где *добро јутро* и сл. значи синтетички поздрав, али који се само за *јутра* употребљава, *дивља-коза* значи „дивокоза“, паралелно речима *дивља-свиња*, *дивљи-вепар* — „дивља свиња“ и „дивљи вепар“ у општој употреби српскохрватског језика, и по истоме типу и *слепо-куче* са значењем „врста слична кртици“, а по асоцијацијама сличности; овакви случајеви, иако се уопште не би могли сматрати последицом тенденције за трећесложним системом, ипак потпуно улазе у тај систем, и несумњиво су олакшали генералисање његово. Треба истаћи да овај систем обухвата и обичне — *ad hoc* синтагматичке групе, са акцентом на трећем слогу од краја, ако је предикативни елеменат овакве групе наглашен, на пример: *вучја кожа*, *жућа боја*, *с'с мицо'о но'че*, *мички деца* (Др.), *ваке збориш* (Г. С.), као и *два д'на* у значењу „луна два дана“ поред обичног *два д'на* са значењем „два дана а не ноћи“, тако је и под емфатичним акцентом *не е*, *Павле—*, није, *Павле'!*, *не е тако*, али и код облика код којих се врши просто механизирање у вези са нејављањем и јављањем покретног вокала: *куд идеш* а *куде идеш* (Др.).

На одречницу *не* преноси се увек акценат, ако је она трећи слог од краја, — и то не само када је уз придеве, као на пример: *недобра рука* (Г. С.), *нечиста сила* (Ср.), него и када је уз глаголе, на пример: *ако си непојев ништа* (Др.), *ми смо још недошле* (Др., Г. С.), *сирово не држи огењ* (Ср.), *никој глаа не диза*, *глаа не диза никој* — *рука не диза* (Ср.), *да се не пије с'с ча'а* (Г. С.), а тако и у стиху: *Постој, слунце, не рано збоди*, али је јасно да је од семантичког момента, од одречности већ важнији механички момент, јер не само да је забележен пример *неси'о видев*, *неси мешнав* (Др.), већ је правило да акценат буде на другој проклитици, између негације и глагола, као *не му'о ваши први*

(Ср.) и сл. — Преношења акцента може бити и на свезу, на пример: *како да речем, како да дођеш*, али *како д' учињи*.

У вези између предлога и именице, овај систем ипак показује ограничења. Само у оним случајевима у којима се створила тешња семантичка веза између предлога и именице, и где је та веза ка појачаном адвербијалном значењу, акценат се преноси на предлог, и то најчешће на предлог *на*, на пример: *на гости*, *надвор* — „напоље“, *на свеш*, — „на светлост“ и „јавно“, *преконоћ* — „обноћ“, „ноћу“, па је тако и са уношењем специјалног значења код прилога — *ка наштамо*, *ка на(в)амо* — „отприлике на ову страну, отприлике на ону страну“, „мало на ту страну, мало на ову страну“, „колебљиво“, а у селу Драгчићи и у оваквим случајевима се често не преноси: *на гости*, *на овај*, *на тај свеш*. — Иначе акценат се не преноси на предлог, на пример: *иде на војска* (Ср.), *на глава носи* (М.), *на пладне* (Др.), *у очи*, *у село* (Др., Ср.), *у Бога је правда* (Ср.), *до зевња* (Р., Ср.), *од ручек* (Др., Г. С.), *од мравку* (Ср.), *за брашњо* (Ср., Др.), *за почас* (Г. С., Г. Љ.), *ми ћемо по<sup>а</sup> Стрџеца* (Др.). Предлог *јочи* чува свој засебни акценат: *јочи недеља*, *јочи субота*, *јочи светец* итд.

Као што се тенденцијом ка трећесложном систему поставило једно мерило за сретечки говор према основном средњештокавском типу, тако се овим непреношењем на предлог поставља друго мерило. Трећесложна акцентуација, очигледно, продире са југа и долази из много веће удаљености, јер њен центар је у оним староштокавским говорима из којих су се обнављали специјално староштокавски дијалекти, и из којих се тај утицај ширио према средњештокавском типу. — Дијалекти из непосредне околине Солуна, говор села Сухо и воденски говор не долазе у обзир у овоме правцу. За југозападно-македонске говоре око Водена и Лерине А. Мазон наводи тенденцију за све потпунијим развијањем акцента на претпоследњем слогу<sup>1)</sup>, поред понеких акцената на трећем слогу од краја. У својој расправи, В. Облак констатује покретан акценат за северну околину Солуна, а тако исто за Сухо, чији говор стоји у релативно „ближој вези са источно-бугарским и трачким него-

<sup>1)</sup> Упор. А. Мазон, *op. cit.*, с. 34.

са западно и северомакедонским<sup>1)</sup>). Међутим у дебарском типу говора, где он, у нианси недовољно тачно, убраја и галички говор, — констатује трећесложну акценатску систему<sup>2)</sup>). У охридском говору исто тако је акценат сталан и на трећем слогу од краја, осем код двосложних речи<sup>3)</sup>, а исто тако стање познато је и за ресенски говор, према расправи Т. Китанчева „За ударението върху думитѣ въ рѣсенския говорѣ отъ западно-македонското нарѣчие“<sup>4)</sup>). Трећесложни акценат продира из битољско-прилепско-велешке групе долином Вардара ка северној околини Скопља, а са друге стране преко кичевског и тетовског говора ка јужној околини Скопља, ка југозападном делу Скопске Црне Горе и преко Шаре, где се сусреће са истим системом који долази са утицајем говора Призренске Горе, говора у својој основи дебарског типа. За сретечки говор у овом правцу тај двострани утицај био је дефинитиван, а и у говору Призренске Горе, као и у кичевском и у тетовском говору овај, трећесложни акценат постао је карактеристичном особином, тако да му то, напоредо са унетим наставцима — *ец*, — *ок* и сл., даје на први поглед изглед говора „западномакедонског“, то јест староштокавског типа. Као и у она друга два говора, тако и у тетовскоме говору акценат прелази и на предлоге, као на пример: *сѡ мука гѡлема, нѡ глава* и сл. Недостатак оваквог преносења на предлог у сретечком говору показује да је за један степен овде тај утицај с југа слабији но у тетовском говору, управо да овде имамо за једну етапу даље ослабљен утицај у извесној сразмери.

У вези са овим намећу се два питања, — једно о самом уопштавању трећесложне акцентуације, а друго о њеном досегу, у вези са одређивањем релативне хронологије.

<sup>1)</sup> V. Oblak, op. cit., S. 86.

<sup>2)</sup> Ibid., S. 84—86. — Упор. А. Белића, Галички дијалекат, с. 148—150.

<sup>3)</sup> „У погледу места, акценат је сталан: он се увек налази на трећем слогу од краја, ако реч има три или више слога; код двосложних речи акценат је увек на другом слогу од краја (*кѡшница, ѡѡрница, ѡлѡнина; ѡѡда, рѡка, кѡѡпа*)“.— Ђ. Ј. Киселиновић, Охридско-Преспанска лира, с. 17.

<sup>4)</sup> Съчинения на Трайчо Китанчевъ. Нареджа Юрданъ Ивановъ. Издава књижарницата на Д. Головъ. София 1898 г., нарочито с. 170—171.

Прво питање за сретечки је говор само од секундарне важности: оно што у овоме правцу важи за тетовски говор, принципски у потпуности важи и за сретечки говор. Ова особина иде у формалне појаве у језику, у зависности од ритма говора а паралелно са уопштавањем наставака; појаве те врсте много се лакше генерализују него појаве у вези са гласовним процесима.

На другоме месту мора се приметити да процес ширења трећесложног акцента није стигао да обухвати не само читаву једну категорију, примере са предлозима, него ни извештан део обичних примера; али највећи број таквих случајева су дублетне форме, на пример: *узџте ги, однесџте ги, далџте ги вино* (Др.) поред обичнијег *дадите, Даница* (призр. утицај, Ср.) поред обичног *Дџаница* (Др., Ср.), *он је наредив* (Ср.) поред *наредив, преварив* поред *преварив, говџдо* поред *говџдо*, а *одџмно, издрџињу—како испџсници у издрџињу* (Ср.). Тешко би било претпоставити да у овим примерима имамо само остатак старине. Друга претпоставка, која би могла бити доста вероватна, давала би за објашњење утицај елемената косовско-сиринићког говора. Ове две претпоставке се не би морале искључивати, али је највероватније да се са њима може комбиновати и повратни — призренски утицај, бар углавном за оне примере који су забележени у самоме селу Срецака, а њих је релативно највише. Случајеви где је вршена редукција неког самогласника, најчешће  $i > i > i$  не би морали значити изузетке у овоме правцу. Та је појава позната у тетовском говору, у кичевском, и то већ даје полазну тачку за дискусију, али је још драгоценија констатација Т. Китанчева о овој појави у ресенском говору. Т. Китанчев у поменутом опису говора свога родног места каже: „Срџцатџ се наистина по нџкога нџкон трисложни и многосложни думи сџ ударение на прџдпослџдния слогџ, сир. на вториятџ слогџ отџ краятџ на думата, но тџ не сџ искључение отџ общото правило, зашто всички подобни думи сџ скратени, та при поставяње на ударението се взема вџ смџтка и скратениятџ слогџ, за който говорџтџ е запазилџ споменџ, и който вџ најпџвечето случаи се е измџнилџ сџ џ. Така начр.: *ластџиџца, пиџиџца, богорџиџца, волџите, Иванџи, сполџиџти*“<sup>1)</sup>...

<sup>1)</sup> Т. Китанчевџ, оп. cit. с. 171.

У сретечком говору слични су неки примери, као топономастички низив *Јаворџица* — *Јаворџица*, и несумњиво старе речи *јалџина*, *жиљејна*; али примеру *Иваној* из ресенског говора одговарају речи без редукције и: *дубои*, *вџлои*, *Јованој*: ји на крају може бити редуцирано — *ће га ђдвој*, али не у наставку *ова/ои*, — ово пак показује да ту нема директне везе у пуном смислу између сретечког говора и говорâ где налазимо примере типа *Иваној*. У сваком случају може се претпоставити да је у сретечки говор прво унет трећесложни акценатски систем, па тек се иза тога почела изражавати редукција, због које се акценат сада нашао на претпоследњем слогу. Ово потврђују и примери као што су *Петкџица*, *Раманојица*, *Ромџица*, *Стојанојица*, *Тривунџица*; међутим у извесном броју примери као што је презиме *Раџојки* могу се објаснити нановним уношењем трећесложног акцената, нарочито говором релативно каснијих досељеника горанског типа, који чине најмлађи слој; међутим пример *капиџина*, у значењу игре лоптом „капије“, несумњиво показује чување места акцената онакво какво је у турском језику из кога је позајмљена реч „кари“. А речи *лојчарник* „ложичарник“, *Лукићџо дрво* уз *Лукићџо дрво*, нарочито *јџданпуш(а)* поред *јџданпуш(а)* — *трипуша*, у вези са осећањем за покретне вокале, иду у могућна поремећења једног система који више не почива на потпуно свежем језичком осећању, а облик *јџданпуша*, само јџданпут сигурно забележен, можда је и спорадична контаминациона појава акцената два нормална облика: *јџданпуш* — *трипуша*. У облику са редукцијом пак имамо *јџнпуш* и *јџнипуш*.

Не може се очекивати из анализе акцентуације сретечког говора решавање основног проблема трећесложног акцената; појава такве акцентуације у сретечком говору је потпуно на својој периферији и у својим последњим изданима, — и у томе управо и треба гледати интерес од констатовања трећесложне системе тако далеко од њеног центра. И, остављајући по страни основни проблем трећесложног акцената, који ће се решавати на говорима у којима се развио и из којих је зрачио даље, — овде је било доста уочити крајњу тачку изразитог, типичног зрачења у овоме правцу. — У томе погледу треба дати још једно објашњење и једну констатацију. Уопштавање трећесложне акцентуације вршило

се много брже него што су се вршили прави гласовни процеси, и тај систем ширио се веома лако споља, па ипак се може претпоставити да је цео тај процес био олакшан тиме што је нашао ослонаца у једној унутрашњој и старој појави, код речи о којима је већ говорено, типа *Самодрво*, *Самоместо*, *слеп-куче*, *дивља-свиња*,<sup>1</sup> као што је у долини Врбаса не сумњиво стара сложеница *биле-шљиве*<sup>1</sup>), или називи *Драгдбраћа*, *Житдмишлић*, и са којима је имао извесну врсту паралелизма.

Тако се могу претпоставити синтагматичне старе групе које су тип акцента заједничког за целу синтагматичку групу преносиле и на новије језичке комбинације, а томе паралелно деловао је утицај говора који су у себи носили трећесложни тип акцентуације. Тако данас поред група са једним акцентом које имају топографско значење — *Бев-грд'от*, *Светá-Петка*, *Главá-бразда*, *Вучјé-рупе*, *Севскé-јеве*, *Бабинá-гора*, *Попб'рање*, *Синичанá-вода*, *Шибровá-шума*, *Марич'-поток*, *Врбичањскý-поток*, имамо остатке примера акцента и на другом слогу од краја, такође код несумњиво старих сложеница: *Дрвén-грат*, *Калишењ-вр*, *Црнý-вр*, *Мали-вр*. — Маха је ипак узео трећесложни систем, да групе именица са придевом подлежу томе закону: *старá баба*, *старá мајка*, *живó месо* — у загонци *живó месо шéгњеше*, *низóк поас*, *којн поас*, *мицкó чоек*, *мицкó ношче*, *мицкú деца*, *музнé овце*, у *старó време*; исто је тако и у вези заменица и других врста речи са именицом: *ос-свé врећа*, *шод страна*, *од овá игра*, *на коá страна*, *своá вода*, *како ти је племња*, *зао што учиш*, па чак имамо акценат на крају речи у синтагмама *благá сурушка*, *полојна леп* и тако уопште — *пóјено* — *пóдруго*.

Трећесложни систем поремећен је или утицајем аналогije, или ритмиком: у понеким песмама назире се други основ акценатске системе, као у песми „Свети Петар и мајка му“, где имамо само двосложне стопе у првих пет стихова, па чак и са акцентом на четвртој слогу од краја, а са иктусом у наредној стопи:

*Нéси рáја дóсто-јáла,*

а исто тако у другом и трећем стиху имамо *стáра мајка*, *Свéшти Пéтар*, док је у другим мотивима увек *лепá Јело* у припеву:

<sup>1</sup>) Др. Миливој Павловић, О становништву и говору Јајца и околине. — Дијалектолошки Зборник, III, с. 106.

*И, мори лепá Јело!*

Ипак, и у лирским песмама трећесложни акценат је обичан и ушао у склад са ритмом стиха, или је донет уношењем песамá са стране, а ритам песме чак и помогао стабилисању трећесложног акцента. Тако је у лазаричким песмама:

*Рáдос, рáдос, Лázаре,  
Вóјска ти се при́бира,  
Одвише се нáдбира,  
Ожењи се, Лázаре...*

У тим песмама чак има и случајева преношења акцента и на свезу да:

*Па на јéсен дá дођеш, —*  
као и на одречну речцу не:

*Штó га ма́јка нé жењи...  
Нíгде лíка нé нађе, —*

а преношења има и на предлог:

*Злáтно перо ў руке —*

или:

*Ти да ўдеш ў гора —*

као и у жетварским мотивима:

*Прáтимо дéвојку  
Прéт обет нá вода.*

Али овакво преношење, изгледа, везано је за последњу стопу у стиху; док је у претпоследњој стопи пренет акценат:

*Крила бíје у јéла зéлена.*

Друга отступања, којих има у приложеним песмама, објашњива су самим пореклом песама, и колебањима која при примању песама са стране могу да настану, чак и поред механизираних ритмика.

Тако је и у играма: игра једна назива се у обичном говору: *Чи́ја ј' војска?* — *Камбéрова*, али у ритму игре одговара се: *Камбе-рóва*.

Најзад неслагања може бити због истицања; тако се може рећи: *двá дьáна* = пуна два дана, и *два дь'на* = пуна два дана

Утицај акцентуације јужних говорá је ослабио. У сретечком говору нема такође и остатака утицаја новоштокавске акцентанске системе, осем у усамљеном примеру *Дрáјчићи* поред нормалног *Дрáјчићи*, а и то код једног старог човека, можда као последњи појав дублетне форме. Иначе дуги низ

низни акценат среће се чешће као последица контракције познате врло широком дијалекатском појасу, као *ма̄ало* (Ср), *ш<sup>т</sup>есе<sup>т</sup> године*, *ш<sup>т</sup>се* (Др.), махом са два иктуса или чак са трагом и другог вокалског елемента, — али и као израз сасвим нове појаве потпуне контракције, као: *ај двце* (= по+овце) *иди!* — Кратки низлазни акценат забележио сам као споредну и врло ретку појаву, само у неколико примера: *кѡла*, *двце*, а јасно је да ово нема значаја за акценат сретечког говора уопште, осем већ наведених примера емоционалног акцента (упор. с. 144).



**ДРУГИ ДЕО**  
**ОБЛИЦИ**



## XVI ОПШТИ ПОГЛЕД НА СТАЊЕ ОБЛИКА

У ономе што је основно у морфолошком погледу сретечки говор претставља тип средњештокавског вида, са јасним наносним и скристалисаним слојем других утицаја. Отуда се за овај говор проблеми постављају у другој перспективи него ли за средњештокавску типичну групу призренско-тимочких дијалеката.

При анализи сретечког говора не би се требало задржавати на оним појавама које су опште-средњештокавског типа; оне су основне, али нису специфичне, важне за ближу карактеристику овога говора. Другим речима: свођење именских и глаголских категорија и свођење облика, несумњиво, извршено је у овоме говору раније но што је он потпао под утицај с југа, и то у свима битним појавама. Утицајем с југа, пак, може се објаснити уношење неких наставака и развитак извесних категорија у правцу супротном природи средњештокавског типа.

Код именица, пре свега, налазимо свођење категорија, а нарочито прелаз именица женског рода некадањих *ŷ* — основа ка именицама мушкога рода са сугласничким завршетком.

Свођење падежних облика уопште обухватило је и овај говор; али осем облика *casus rectus* и *casus obliquus generalis* имамо и датив поред остатака других падежних облика, па према томе и употреба предлога за падежне облике развијена је у релативно мањој мери. — Удвајање заменица такође је потпуно развијена особина и овога говора; употреба члана, пак, није ухватила корена у њему. Остављајући ова питања, у основи синтактичке природе, за дискусију

уједно са другим особеностима синтаксе, овде треба истаћи да су не само наставци падежних облика именица него и заменички наставци средњештокавског типа: *љ > е* у *dat. sing.*, затим 1 р. *sing.* *ја*, 3 р. *acc. s. m.* *га*, *acc. s. f.* *гу*, *acc. pl.* *ги* и сл. Међу глаголским облицима имамо наставке *мо* у првом лицу множине, *м* је уопштено у првом лицу једнине, али у трећем лицу множине имамо *ш*, а у радном глаголском придеву у множини *ле*. — Морфолошки процеси су завршени, и у томе правцу овај говор је стабилисан. Али, осем овакве суперпозиције црта унетих с југа изнад основног средњештокавског слоја, налазимо и међу именичким, а нарочито међу заменичким облицима оне који се могу сматрати специфичним појавама овога говора, које су се на његовоме терену развиле.

Отуда се и морфолошки проблеми овога говора јављају у два правца: с једне стране треба објаснити како је дошло до ове мешавине и зашто се она јавила у оваквом виду; с друге пак стране треба објаснити како су се и зашто су се развиле извесни нарочити облици у овоме говору, тила облика *gen. sing.* *дедога*, *dat. sing.* *дедовему*, *брашовему* и сл., или зам. *gen. sing.* *тајега* и сл., *dat.* *тајему* и сл. У наредним поглављима анализа појединих категорија имаће за задатак да упути решавање морфолошких проблема сретчекога говора у ова два правца.

## XVII ИМЕНИЦЕ

У општем процесу упрошћавања категорија у сретечком говору запажа се на првome месту померање осећања за извесне велике категорије. Тако, ма да се чувају доста добро имнице *pl. tantum*, с једне стране: *Лазарице, обоце, покладе, сурле, чашире*, с друге стране *крсти, наћви*, — ипак налазимо у облику једнине именицу *гусло* у значењу „гудало“ — уз *гусло*. Нарочито треба истаћи колебање језичког осећања за збирне имнице, као *браћа, деца, гројзе, лојзе цвеће, гробље*; иако се ове имнице налазе овде у великом броју, — ипак је изгубљена свежина језичког осећања за ову категорију, а то се најбоље види по преношењу наставка збирних именица *ње* на друге имнице, код којих просто служи за ознаку множине, као и код некадањих збирних именица; тако: *грање* добило је значење „гране“, *камење* добило је значење „каменови“, па је према тим облицима саграђен облик *песње*, и од њега облик једнине *песња*, као и *грања*, затим *камењ* и сл. (упор. гл. X), узети као облици једнине према облицима на *ње* схваћеним у значењу множине.

У правцу упрошћавања категорија занимљиво је и оријентисање именица према завршетку. Заиста, имнице на *a* мушкога рода, као *Илија, Никола*, остају уз групу именица женскога рода са завршеком на *a*. Али имнице женског рода на сугласник, из старе разбијене категорије *l* — основа, јављају се у повећаном броју међу именицама мушкога рода; такве су: *болес, жалос, памеш, ноћ, смрћ, сол*, на пример: *болес дође цушти* (Др.), *много сѣм имав жалос голем* (Ср.), *умре од голем жалос<sup>3</sup> за деца, маз* (Др.), *у мој памеш* (Ср.,

Г. С.), *преседеле смо цев ноћ* (Пл.), *бев сољ* (Др, Љ.), *при његов смрћ* (Ср.), ма да код ове именице има још колебања: *страшина смрћ* (Др.); од старе именице „клет“, у једној старој песми, не јавља се у облику *gen. sing.* са променом рода: *из клећи камење*, а тако и у супстантивизираном облику предлога с дативом *кноћи* у значењу „вече“, „сумрак“, па тако и у новој вези с предлогом *до кноћи*, и у прилошком значењу *повноћи* поред *повноћу*, а од именице *павућ* поред облика са *и* — *ош павући* имамо и — *от павућ*. Ови случајеви могли би имати везе и са осећањем за покретне вокале.

С обзиром на падежне облике у живим категоријама види се такође упрошћавање, свођење на мањи број облика; али ипак данашње стање у сретечком говору то показује у мањој мери него у типичним средњештокавским говорима уопште. У овоме правцу овде ће се разгледати стање облика у једнини и у множини, као и остаци неких падежних облика, а затим ће се изнети употреба падежних облика уз бројеве.

Код именица мушкога рода поред номинатива постоји и акузатив, као *casus obliquus generalis*. Тај облик је исти са номинативом за речи које не означавају жива бића; за њих пак именица у том облику има наставак *а*.

Овакав *casus obliquus generalis* има пре свега функцију правога предмета, *ка љзвaдив зуб<sup>н</sup>, не држи огењ, кушив јенога вола, онајега вола, пешла бијеш, сина ће жењи, викаеш Шанка, видев сь<sup>ом</sup> јенога чбека*. Ипак и ту има колебања, ма да само у стиховима; иако се у обичном говору јасно разликују *пот.* и *cas. obl. gen.*, на пример: *кушив коња а: камо ти и коњ*, — ипак у стиху имамо: *И камо ти и коња дорију*, очевидно према: *И продав сь<sup>ом</sup> и коња дорију*. Обратно, пак, имамо без *а*: *на Игњаш' — на Игњаш*, ма да се употребљава *на светого Лазара*.

У сретечком говору *cas. obl. gen.* служи и за друге функције, осем датива. Тако: *на зуб<sup>н</sup>, на јен камењ, на штов, оштини на сущ, рикнав-вов у голем дов, лежи у апс, на клин висци, нађо га на иуш, сь<sup>оз</sup> — зор<sup>т</sup>, сь<sup>ос</sup> пијалъ<sup>к</sup>, сь<sup>ос</sup> — штап, о<sup>о</sup> — ица, пред Бџга, преш коња, пред<sup>т</sup> постарога брата; у онајега чбека, на онајега чбека*, а тако и у фигуративном значењу — *ос онајега вука* — „са оном вучјом кожом“. За

функције генитивске употребљава се такође *cas. obl. gen.*, нарочито са предлозима -- *вода му је до почас, од камењ до камењ, од гурбет је дођен* (Др.), а тако и у партитивном значењу: *залак леи* поред *залак леба*; тај облик са *a* имамо у примерима као што су: *крај бога, до бога доваћа, од брата, кућа мојега брата* и др. Уз негацију употребљава се облик са *a*, нарочито у старим песмама:

*Неси раја достојала —*

*Нигде лика не нађе. —*

Код неколико именица развио се специфичан облик генитива мушкога рода са наставком *ога*: *од — дедога, од чичога*, чешће код личних имена: *од Љубога, од Костога, од Савога*, а тако исто и код супстантивизиранога облика *од свештога*, па и у *acc. sing.*: *дѣнаске ми је свештога, имам свештога*, несумњиво под утицајем придева — *упор.: на свештога Лазара*, — а тако и у осталим случајевима у улози акузатива: *дедога, чичога, Љубога, Костога, Савога*.

Паралелно овоме облику генитива, постоји и датив са наставком *ове/еве*: *мојему ташкове*, поред облика *ташку*, затим: *дедове, дајкове, чичеве*, тако и у писму: *и дедове и бабе да ги пратиш писмо*. Много је обичнији наставак у: *ја сѣм се мољив оцу, турај оцу ракија, браћу, мојему мужу, зѣшу, стричѣвићу, се мољив Богу, цару Лазару, онајему гостину, младићу, момку, дав сѣм бѣгу, или ће те дадем сѣду*, а тако и у приповежкама: *ја могу ђаволу што има у уста да му извадим*, а и у стиховима: *Огрејала брату на вече, Дај ми, пешле, коњу зоб!, И говори цару Симићану*.

Вокатив се од многих речи у обичном говору махом не употребљава, па ипак у нарочитим случајевима могу и неке од њих имати вокатив, као у обичајним песмама: *бѣњаче!*, или у причи: *мише!* Од именице *бег* изгубљен је *voc. sing.*, и уместо вокатива употребљеног иронично рекло би се: *прави бек си*. Из једног примера види се механизирање: *друже мој, који сте...*, са обраћањем већем броју лица. — Код именица са чешћом употребом вокатива *наставци* су *о/е* и ређе у. На пример: *Марко, Станко, ђ!, старојко — старејко, Пóдизај се, куме и старејко; Јоване, Јеј Иване-белиграђанине, Дѣнојле, Лазаре, Тодоре, бѣњаче, јуначе, о брате мој личен и иисан!, боже мој, муже*, па и *ратаје* као и *мајсторе*, и чак: *господаре, учитеље, мише — дај ми зајем, ми-*

*ше!*, — колебања има код речи *цар*: *царе* и ређе *цару*, а и са репартицијом: *ббже!* за обично чуђење, дивљење и призив, док је за потенцирано емоционално стање при вајкању: *о, ббго мбј — ббгенце!*

У песми о одласку Св. Саве у манастир, поред облика на *о/е*, као: *царе Симијане, мој ташко мили*, — имамо облик вокатива у улози акузатива и номинатива:

*Сь'лше има јено сине Саво —  
Што ми узоте мое сине Саво —  
А ја сь'м ти твој сине Саво.*

Али у истој песми у асс. sing. налази се и обичан облик *сина*: *Дошло време — сина ће да жени*. У истој песми облик вокатива врши службу номинатива: *Он с' учини црни калуђере*, поред употребе облика асс. sing. m. у истој конструкцији: *сь'м се учињив црна калуђера*, док је за вокатив употребљен облик са *о* као да је ова именица *а* — основа: *Мичи ми се, црна калуђеро*.

Именице средњег рода показују најмање отступања од општег средњештокавског типа. Облик номинатива, акузатива и вокатива исти је: *вино, кој воли ракија — кој вино, жито, кравје млеко, у село, у шрло, Што ми сјаје у равно Косово, пропаднав до грло, од' шрло, по друшт'о ти; од време — није од време, у ношњо време, уже — сь'с уже, при бгњишше, дете, слунце*. Тако је обично и уз значење партитивног генитива: *чаша вино, кило вино, торба жито, сь'с чаша вино, бок ти здравље дав*. Да је изгубљено осећање за генитив, види се најбоље из примера *Од ђубреша на ђубреша*. — Вокатив је исти са номинативом уопште, па и у поезији: *Постој, слунце, не рано заоди!, Море, дете, павунче*, а и у случајевима супстантивизирања: *добро моје!*

У свакодневном говору датив именица средњег рода много ређе се јавља него ли код именица мушкога рода, и то углавном за лица — *детету се пое кь' ће сије* (Г. С.).

Пример на *испраћеније из кућа* несумњиво показује порекло из црквеног језика

Именице женскога рода на *а* показују се као многобројнија и живља категорија него именице мушкога рода, али не са више доследности него код ових.

Међу облицима једнине истиче се проблем акузатива. Облик на *у* је у опадању: Уместо наставка *у*, великог маха



је узео облик на *a*. Као што је јасно из дискусије о замени вазала *ж* у асс. s. f. (упор. гл. V), овде немамо гласовну већ морфолошку појаву.

Акузатив на *у* чува се потпуно доследно код именица — имена личних, и код придева у вези са њима: *Дѣ'ницу, съ'м видев Дѣ'ницу съ'с М'лену, Мару — крца' Мару, не ви-кај М'ру, М'лену, Стојну*, и у песми: *Само Стојну попову*. Исто тако је овај наставак доследан и код именица жескога рода које означају средство, на пример: *бабу, стражари узеле бабу, браш'ницу, жену, мајку, питах за милу мајку, питах мајку, од мајку и од бабу, снау, съ'с-снау, мою ћерку, дав му ћерку за жену* — ма да код ове две последње речи има малог колебања. Тако је и код именица мушкога рода на *a*: *на светога Илију, на светога Н'колу, на светога Пант'елију, газду, слугу*. — Облик акузатива са *a* је иначе уопштен, како у самосталној употреби тако и у употреби акузатива са предлозима. На пример: *у Амб'ерика, да д'несе вода, иде на вода, у мушна вода, светеш водица, проз вод'ница, по бож'ја воља, на врба, у пуна врећа, жаба а'о некој џтеца, до зевња, у задруга, съ'зида кула, плоча на капа, на капија, у к'рпа, ће меси к'лпшта, у л'нена кошуља, шури у к'рица, штета на кућа, у кућа му је, у његова кућа, не иди на м'гила, на м'ка съ'м, 'ос м'ка, 'ос мућ'ница, на јен'а нога, у његова њива да му се не роди, 'ос ок'аница, у ц'њав'а, од пла'нина, у пла'нина, на ра'бота, съ'с сила, у стредина кућа, ми ћемо по' Стр'ецка, у т'орба, ће ба'ци чаша, у пуна чаша, съ'ш-чаша у рука, на ч'шма, око шија, иде у школа, не бив у школа, не ми крољај шубара, ос-шума, дуб у шума расне, у шума иде — у кућа гледа*. — Овако је и код мислених именица: *за д'ша, нека ти је на д'ша, Бог да ни чува вера и закон... да ни чува отаџбина*. Збирне именице исто тако имају *a*: *чувај д'ца, о' деца, 'ос' деца*, а тако исто и новије, позајмице: *пушка ће узе, ти по'служи маћ'ина*. — У стиховима такође налазимо *a* код ових именица, на пример: *Дође д'ша на к'ркуша*, па и у релативно старим, религиозним песмама: *Кад си вуна узимала, Паде плата на ливада, / Неје плата на ливада*. — Овакво стање може се сматрати нормалним и претставља углавном један стабилан процес за највећи део Сретечке Жупе, а нарочито за говор села: Локвица, Плањане, Драјчићи, Мушњиково.

У другим селима Сретечке Жупе показују се, ма да у незнатној мери, отступања у два правца.

С једне стране имамо нешто појачано потискивање ас. sing. f. на у, тако да нам тај факат открива правац тога утицаја, а тај правац утицаја поклапа се са кретањем и осталих горанских, кичевских и др. особина, с тим да се и ова црта пропагирала и преко тетовског говора, где је нешто раније из кичевског и дебарско-мијачког правца унета. То се осећа нарочито у оним селима која су под јаким утицајем горанским, кичевским и тетовским, а то су Речање, Небрегоште, Горње Село заселак Срећке Крајићи, па и Љубиње. Тај утицај рефлектује се и у правцу Драјчића. Тако, поред наведених и многих других са а: *меше кућа, обрнем бшча, кој воли рџија — кој пбгача, шуриу рука (у—)уста, у вода, у каца, у рџоша, на нишалка, ће падне на нужда, на свадба*, — налазимо а и код именица *девојка, ћерка* па и *жена*; слично је код ових речи почело колебање и у селу Драјчићи, где поред ас. sing. f. *девојку — сџм видеу девојку* има и *девојка — зџпросив девојка*, па и у свадбеним песмама: *Да идеште за добра девојка*, а поред ређег облика *ћерку — дау му ћерку за жену* чешће са а — *украле моа ћерка, узев царева ћерка, жена царева ћерка*, и: *жена жена немав*. Колебања има и код речи које значе имена животиња: *од мравку и од мравка, од лисицу и од лисица, уштепав жена лисица* (док је у Срећкој обичнији облик са у), али је ипак забележено само са а у примерима: *мачка — уштепав мџчка, кучка — сџм видеу кучка, жаба — шуриу му жаба (у)уста*.

Са друге стране у Срећкој има примера који показују, ма да у малој мери, нешто појачано јављање облика ас. sing. f. са у. Поред облика са а: *свџшет водица, наредач на војска, дај врећа брго* и др., меша се: *главу — што ће ми газда главу исече*, а обичније *гла(в)а — не могу да дадем моџа глава за твоџа, глача не диза никој*, а тако и *рука — рџка не дива*. У Срећкој забележено је у малој мери колебање и у речима *лишију — лишија, од Локвицу — од Лџквица*, док је иначе у говору ове жупе обичан облик са а, као што је обичан и у самој Срећкој: *у Рџсија, на Сава, у Пузџалка*. — Ове примере у Срећкој са у у ас. sing. f. треба схватити не као знак веће старине, већ донекле као резултат подражавања и обнављања под призренским утицајем; да је ово пак

најновији и ограничен појав, а да је раније процес био упућен ка уопштавању *a* види се према песми о св. Сави, где се јавља облик *Сав*, ма да је данас једини облик *Савога*:

*Студен камен Саву да извикаш —*

*Силом њ' иде Саву да доведе дома —*

док су ту остале именице женског рода: *иљада, св'с сила*, али: *за недељу дња*.

У дативу потпуно је очуван наставак некадањих неумекшаних основа *e* ( $\leq \text{ѣ}$ ) и уопштен, на пример: *некојези бабе, св'ом реков Дѣ'нице, снава рекла зѣ'ве, жене, Марије, купив св'ом сестре шамџа, старејзи снаве, старџице, за кућа лазарице поет старке, реков старке*, а и у песми о св. Сави у пет стихова налазимо датив *Свете Горе*. Исти је наставак и код именица мушког рода ове групе: *онајему чорбаџије, брашњо дава екмеџије* — као и у призренском говору, само са другим акцентом *екмеџије*.

Функцију локатива врши *cas. gen. са* предлозима: *по мѣћа иде, по илањина, по вечера*. Има и понеки пример старог локатива, као: *по џаде — иде по џаде, по стрѣде — сечи по стрѣде, по-општине*, а свакако и у стиху: *прет обеш на воде; по ливаде* свакако је облик *acc. pl.*

Остатак генитива има такође. Поред примера где *cas. obl. gen. са* предлозима има озу улогу, на пример: *шџрај оцу ракија, крчак вода, иде од чешма* и др., може се навести један прави али скамењен генитивски облик *од мрзе — не љав од мрзе да се скине*, и дублети: *до година* у обичном говору, а у изразу *догодине, ако Бог да!*; тако исто и: *од шала ће дође на свађа*, а у адвербијалном значењу *одшале; на душа ши је*, а адвербијално *додуше*, а тако и *довоље*; тако је у стиху: *Око руке шае више куке*, док је у обичном говору са *a*: *око рука*.

Вокатив показује у мањој мери најновије облике као: *мајкѣ!, шѣткѣ!, Стојанке, учитељке*, — какви су знатно чешћи у јужноморавском дијалекту, где су утицали на појаву *voc. sing. m. братке* и сл. Иначе обични су наставци *o* и *e*: *бабо, мајко, Враћај ми се назаћ, мајко; мајко-ле!, жено, снашо*, и у песми: *Болуј, снашо Јагодо, Болуј, снашо, Јагодице, Јеј, Јерино, госпођо, припев лепа Јело; затим: шугѣ!, шуго моћ!, лисицо, мравко, дрѣпљо — е, мори, дрѣпљо, вој-*

водо — војводице, Марије, Марице, Дѣв'нице, царице, а има примера вокатива на а: сна̄а!, као и дѣца — дѣца брѣ! дѣца̄!

Има падежних остатака и међу прилозима (в. одељак XXI). Облик дома је лапидаран, као уопште у српскохрватском језику. Облик суду, из примера од стра суду, индивидуалан је, и сигурно је нејасан облик, употребљен нетачно, и то као врло нов.

Међу облицима множине нарочиту пажњу заслужују номинатив и акузатив, као још једна ближа ознака за везе сретечкога говора са другима; али има и неколико других занимљивих појава.

Номинатив множине именица женскога рода има наставак е, који несумњиво указује на органску везу сретечкога говора са осталим средњештокавским говорима. На пример: аљине, бѹке, бѹкљинке, веђе, пуне вређе, врице, врсте, гаћке, главе, гуске, дѣлије — што нѹсе<sup>т</sup> дѣлије, дивљаке, змије, звѣзде, јабуке, пуне каце, китше, китке, кићанке, козе, коаче, коске, краве, круше, лојце — лојце — лоје, међе, мравке, мѹке, нарукице, ниске, ноге, ѓвце — ѓвце говориле, ѓграде, паре — стариг ске паре, пуне плѣвње, подланке, ресе, рѹке, вуцјѣ рупе, свѣђе, сливе, слѹзе, смреке, цвѣтнице, вишнате црѣшње, Стојанѓе црѣшње, токе, чарапе, чѣле, шѓтке. Овако је и са именицама мушкога рода ове категорије: водаѹије, газде, екмѣѹије, запшије, коњшије, слѹге. — У акузативу је исти наставак: аљине, рађа бѹкљинке, спустив — веђе, вериге, врсте <sup>с</sup>ос рѣмници, да ми даш запшије, много рађа јабуке, китше, комаре, коске, крпе да не метеш људи, Лазарице, лесе, лојце — лоје, кој чини мађије за челе, кој помера међе, меунице, меунке, нарукице, ниске, ѓтерав музнѣ ѓвце, нашов стрѣбрне паре, појаше, ресе, рукаѹице, слѹбице; а исто тако и са предлозима: за козе, <sup>с</sup>ос коаче, идем у ливаде, ѹзев га под мишке, за ноге, за ѓвце, по-ѓвце, у рѹке, за свиње, куд смреке, сос — смреке, <sup>с</sup>ос токе, за шрѓве, прашеш ги по ѹл це, за чѣле, <sup>с</sup>ос шѹма. — Овој групи су пришле и именице на ње, као грање, песње, па и именица зграђе. — У стиховима је е обично:

Све ћѣрцице — јѣлцице —  
 А не ми са ћѣрцице,  
 Текѣ ми са јѣлцице —  
 Дѣвојке са у тѣнке кошуље —  
 У шѣрене колекке.

Наставак *и* налазимо само у примеру *нађви* и у изразу *за многе године* поред *за много године*, а и у стиху уз број два: *При две води студени*.

Међу примерима номинатива и акузатива множине мушкога рода налази се разноликост, која открива неколико праваца превирања у овом смислу. — Пре свега наставак *и* уопштен је. Тако у пот. рl. имамо: *анђели, аргати, брави, го-сподари, гóсти, испóсници, кáвали, клáници, копачи, љúди, мóмци. пáндуре, пáстири, перишани, сéљани, угúрсуди, цигани; дрúгари, жéтвари, козари, коцкари, кулúчари, овчари, пáстири, рибари; чáпрази, ајдуци, Аљебáковци, зáјци, зглопци, јаганци, рéмници, ћелéлаци, дáјковци, тáтшовци, чичовци*. То показују и примери из песама:

*Стари старци постадоа,  
Постадоа луди деца —  
Нит' са Турци, ни каури —  
Је ли ми са јањичари —  
Текје ми са чь'сни крсти.*

У акузативу такође налазимо *и*: *донеле ти пуни амбaри жито, искрши крчази, те крчази искршила* и др., а тако и са предлозима: *на гóсти, у гóсти, сос<sup>3</sup> дúкаши, у кáвали се свири, сь<sup>o</sup>с крчази, за крчази плáчем, ос рéмници, од сви дáјковци*, и др. — Наставак асс. рl. *е* скоро потпуно је ишчезао; међу последњим остацима били би примери: *зубе* и донекле скамењен у називу за део одела: *јелек без рúка(в)е, јелек ос рúка(в)е*. — Мешање облика пот. и асс. рl. довело је до дублетних форми пот.-асс. рl.: *ушници — ушнике, обоци — обоце, пенцери — пенцере — пéнцере са гóлеми, опь<sup>а</sup>нци — опа<sup>а</sup>нци — опь<sup>а</sup>нке* и са контаминацијом *опа<sup>а</sup>нце*. Има пак примера код којих је преовладао наставак *е*: *лéшнике — лéшнике са благе, посте — у велике посте, пóсте са сь<sup>а</sup>га*. — Наставак *ови/ои* има широку употребу, онако као и у призренско-тимочком дијалекту; о двојности овога наставка било је дискусије (одељак XI). Тако имамо: *вóло(в)и, врó(в)и, вúко(в)и, Краљеви Двóро(в)и, дóло(в)и, зúдо(в)и, кошло(в)и, кúмо(в)и, Лáзо(в)и, плóто(в)и, пóпо(в)и, прúшо(в)и, пúто(в)и, свáто(в)и, сúно(в)и, скúпо(в)и, снóпо(в)и*—док је код већег броја муслиманá обичнија збирна именица *снóпáе*, уз наставак *ои* код других: *што стáпои сь<sup>o</sup>м пóјев, на стóгои, цáмои, шúпои*; тога наставка има и код неких ређих у

употреби и неких новијих именица, као: *мозгови, гробо(в)и* — према обичнијем *гробишта, мостови, судови*. Овај наставак *ови* ширио се на рачун наставка *еви*: *кључови, краљови, ножо(в)и* па и *д'нови* и *огњови*, док од именице *миш* имамо поред *мишови* и *миши* — *суд је на миши мачка*. Наставак *ове* веома је редак у асс. рl.: у *дворове* — *Чубра мете дворове*, поред облика пот. рl. са *ови*:

*Краљеви са дворови* —

*А не ми са синови* —

*Све синови и банови.*

Карактеристичан је наставак *ове*, који је другим путем унет у јужноморавски дијалекат, а није се могао развити у говору Сретечке Жупе. На генералисање наставка *и* у пот.-асс. рl. утицало је неколико чињеница; од њих две су психолошко језичкога карактера: пре свега *и* је уношено са југа, као корелативна особина другим цртама уношеним са југа, и већ довољно раширена и напоредна са наставком *е* у тетовском говору; овде пак преовладала је због појачаног утицаја из Горе, а затим и зато што је то *и* схваћено као ознака именица мушкога рода, супротно наставку *е*, карактеристичном за тај облик код именица женскога рода; супротно, пак, то *и* утицало је да се не одржи при уношењу и *не прошири* наставак *ове/ое*, који је, исто тако, несумњиво продирао с југа, и био стабилисан у тетовском говору. Уопштавање наставка *и* имало је јаке подлоге и у формирању самога облика *cas. obl. gen.*, а овај се морао ослањати и на облик *loc. pl.*, који је био изгубио *x*: у *повоји* — у *вилени повоји, по потоци*, као и: у *стблови* — у *стблови седеше, трупа по тавани*. — Из односа свих примера са *и* према примерима *јелек с'ос р'ука(в)е* — *јелек без р'ука(в)е* може се извести и један вероватан закључак о хронологији генералисања наставка *и*: образовање облика *cas. obl. gen.* и развијање његове употреба с предлозима за поједине падежне функције претходило је ширењу и уопштавању наставка *и*, — другим речима пример *рукае* < *рукаве* треба схватити као облик из релативно најстаријег слоја дијалекатског таложења у сретечком говору, као облик говора старинаца.

Код именица средњег рода, поред облика *пот.-асс. рl.* типа *дрва, села, писма* („слова“) — *ситна писма пишеше*,

имамо уз бројеве облике са *ета*: *два дрвѣта, два шѣлѣта* поред облика *унучики, шевчињчики* и др., или поред збирних образовања на *иња*: *унучиња, шѣвчиња* и др.

Датив множине није изгубљен, али је његова употреба сведена на речи које означавају жива бића. Наставак је исти код свих, и то *ам*: *женам, овцам, децам*, па и: *гоѣдарам* — да дадем *гоѣдарам, козарам, мѹжам, људам, водѣничарам, дај воловам да једеш*; затим је *ам* пренето и на заменице: *овијам, онијам, тијам*. Најзад, то *ам* налазимо и у адверби-ма за време, који исказују ниансу понављања или време у које се *обично* глаголска радња дешава: *ноћам* — „обично преко ноћ“, „обично ноћу“ — *ноћам два-три дѣна како не спијем*, тако и *дѣњама* — „обично преко дан“, „обично дању“, и то значење засновано на једној функцији инструментала множине, који је примио уопштени наставак *ам*, налазимо напореда са адвербом — некадањим *instr. sing.*: *дѣњом* — *дѣњем* па и *ноћам*, поред *ноћѣ—ноћа, повноћу—повноћи*. Иначе функције инструментала — социјатива као и локатива врши *cas. obl. gen.* са предлозима, као и *gen. pl.*: *сос крчази, сос рѣмници; по улице, по поштоци, у свиљени повоји, у столови, по шавани; више Паличоћи*; као једини примери генитива множине могу се сматрати облици очувани у употреби уз бројеве.

Употреба падежа уз бројеве такође показује упрошћавање. Облик са наставком *а* за мушки и средњи род, односно *е* за женски род употребљава се не само уз бројеве два, три, четири, него и уз остале бројеве. Именице мушког рода уз бројеве имају наставак *а*: *четири брава, четири браћа, са седом брата, девет браћа, тридесет грѣша, двеста динара, тридесет динара, људу линара, три колача, два мѹжа, шѣс поѣаса, прибраја је до љада свата, два тајина*: оне именице које у *pot.-ass. pl.* имају наставак *ови*, уз бројеве уопште имају облик без *ов*: *пет вола, а: мѹји са волаи онамо отишле, три дѣна, а: шѣшки са дѣнови дошле*, тако и: *пет кошла, два пања, шѣс—стога!* Именице средњега рода исто тако имају облик са *а*: који је исти са обликом *pot.-ass. pl.*: *по четири гњѣзда, два — две деца, два — две зрна, по седом јајца, три јутра, два — две места, два — две рала, два — две села*, а тако исто има и облика на *ета*: *два дѣтѣта три гњѣдѣта, два грѣтѣта, три зрѣтѣта, три*

*магáрета*. — поред употребе уз бројеве именица типа *три грнчки*, *три кúчки*, *пет унúчки* и: *три магáриња* и сл. Именице женског рода уз бројеве имају наставак *е*: *три ли́сице*, *две недеље*, *три го́дине* *пе<sup>д</sup> го́дине*, *око шес' го́дине*, *седóмнаесе го́дине*, *сос двáнаесе грање*, *чéтири жене*, *пет њáде*, и у стиху *При две чаше шарене*, *При две воде студене*; код именица женскога рода има и примера без наставка: *го́дин* — у *три годин д'на*, можда као резултат редукције у семантичкој групи „година дана“, али су несумњиво стари скамењени облици ген. пл.: *чeтири́ стошин*, *пéстошин*, *дeвéстошин*. — Наставак *и* налазимо у неколико усамљених примера: *шe<sup>е</sup>се дýши*.



## XVIII ЗАМЕНИЦЕ

У заменичким облицима има врло мало разлика према нормалном средњештокавском дијалекту.

У *nom. sing.* има *ја — ти*. Међу осталим облицима који су у употреби за прво и друго лице треба истаћи и двојност — ненаглашени и наглашени — и удвајање. — Према ненаглашеном облику *ми — ти*: *дај ми, вуна ми је ла-чена, не ми крољај шубара, пушка ће ти бтне, ја ти кажем ћу, како ти је плевња, Бог<sup>к</sup> ти здравље дав, —* имамо и наглашени облик датива *мене—тебе*: *благо мене!, Ај за здравље тебе, тебе ћу кажем а не онајему*. Удвајање датива је много чешће, с тим да спона споредне реченице чини један реченички такт са ненаглашеним обликом датива: *мене да ми дадеш, мене ми дадоа, да ми мене царство бастийшете; тебе ћу ти кажем, тебе ти је писано, ја да ти кажем тебе*. Исто је тако и са облицима *acc. sing.* самосталног и са предлозима: *ме — мене, те — тебе*: *виде ме, да не може да ме увати, теке да те пишам; мене а не њега, врз мене, ос мене, дошов по мене, тебе ће чувамо*. Удвајање је и овде типично: *мене не ме узима, мене ме узи, а и мене да ме обучеш, да заштије ме слушајеш мене, тебе да те пишам, тебе ће те кољем, тебе ће те чувам*. — Заменица сваког лица има облике паралелне овима, али без удвајања: *и правеш си грат, има при себе, по себе, међу себе*.

У трећем лицу су облици *nom. sing.* *он*, али: *оноје — оное и онаја — онаа*. — У *gen. sing. m.* и *n.* облик је *њега*, а никад *њег*, како се среће у јужноморавском. У *dat. sing. m.* и *acc. sing. m.* има доследна употреба акцентованог и енклитичног облика. Тако имамо: *што сѝм му дала жито*,

коњ му је *пџобен*, чак и у почетку реченице: *му идеш гџости*, а наглашено: *њему сџом дав*, и са удвајањем: *бив му слџга њему*, *њему је пџлако*; увек *га*: *ја сџом га вџдев*, *вџдев сџом га*, *ма га џфатиш*, *врзав га*, *ће га жењи*, у здравље и *весеље га славиле*; а одређено: *преко њџга*, и најобичније са удвајањем: *пџшам га ја њџга*, *њџга сџом га вџдев*, *он не може њџга да га позна*. — Међу облицима женскога рода развијена је двојна система у ненаглашеним облицима. Тако у *dat. sing. f.* имамо *ги* као обичније — *кажи ги*, *калакџнџура ги рекла*, *само обукло ги нашле*, — али и *је*: *кажи је*, затим *њџџи* а не *њџџи*, ма да имамо код *придева старџџи*: *кџад ги дадо њџџи*; у *Срецкој*, поред ових облика, налазимо *ређе* и *ву*, као наносни елеменат: *не ву дџстало жџшто*, *миш ву не даде*, и то је несумњиво утицај *призренског* говора, где је *ву* позната *црта*: *донеја ву миш пџмук*, *искида ву се жица*. У *acc. sing. f.* употребљава се *гу*, али све више *продире* ново *ја*; тако: *Он гу проси*, *Мара гу нема*, *Запрџсиа* и *гу испрџсиа*, а: *ја сџом ја вџдев*, *џдвеле ја код цара*, *јџе да ја отнем*, *ће ја разлади*, *тај што ће ја куши*, *не ја држисте* (Др.), а тако и у *Срецкој*: *узев ја под мџшка*, *кад ја џбалеш да ја стрижеш*, а и са појачавањем *акузативом* *именице*: *да ши ја нџшеш ћерка*, *ајде — разлади ја вода*; на овоме облику *почива ња*, у *вези* са *предлозима*: *без ња*, *прекај ња*, *сџс ња*, али *ретко* може се уз *предлоге чути* и *њу* — *ћерка ги гу нема при њу*. Не постоји облик *њум*, који је иначе с *југа* *продро* чак и у *јужноморавски дијалект*; облика *ју* нема.

У *првом* и *другом* *лицу* *множине* имамо *диференцирање* између *дублетних* облика *ми* — *мие*, *ви* — *вие*, тако да се *мие* — *вие* употребљава *самостално* или *наглашено*: *ми дођџмо* а на *питање* *Кој џчињив то?*, *рекло* би се: *мие!*, *вие!* — Ови облици се употребљавају и као *наглашени*: *миџе грањичимо сџс мџџа*, *миџе стрџен дџн нџсимо крџсти*; *ви ће дођеште по нас*, а: *вие сте дођени од Кичевско* (Др.). *Треба* *истаћи* да је *ви'е* *ређе* у употреби, те се и *губи* и *заменењује* са *ви* чак и у *наглашеном случају*; *мие* се боље *чува*. — У *dat. pl.* *обични*, *ненаглашени облици* су *ни* — *ви*: *да мало ни срџе ослободи*, *да ни кажеш*, *да ни буде пџзар*, *он може да ни пџможе*, *донели ни пџни амбари жџшто*, *Бџг да ни чува вџра* и *зџкон*, *Бџг да ни чува крџља* и *џтаџбина*, *неће да ни узе*; *наздрављџ ви кава*, *да ви даде*, *да ви је шуј*

ка, *млого ће ви бине, добре смо ви дошле*. — Наглашени облици нама — вама веома су ретки и употребљавани при удвајању: *Нама ни је жав за њега, Он да ви је вама* и сл. — Асс. pl. је не — ве: *ташко не одведе, тај не упробасшив, и да не (= „нас“) разговараш ос писмо, он-не кошлоса сви; виделе са ве, мољим ве, не ве научи*. Ови облици могу бити релативно стари; они су у вези са истом појавом на територији призренско-тимочких дијалеката<sup>1)</sup>, јер почивају на аналогiji према именицама са старим наставком асс. pl. е, — а утолико пре могу нам корисно послужити за унутрашњу хронологију сретчког говора: они су били уопштени пре генерализања наставка и у пот.-асс. pl. мас. Уз предлоге пак употребљавају се облици *нас — вас: од нас, од вас, куд нас, куде вас, около нас, около вас, сос нас, сос вас, при нас, при вас*, и сл.; врло ретко се употребљавају самостално: *вас видешома у село*, а обичније са удвајањем: *нас не није страв, а вас ве мољим*.

У трећем лицу множине номинатив је *они — она — оне*. У dat. pl. обичан облик је *ги: дддите ги вино, она ги је мајка, де ги са њивни шанци, паша ги рече, да ги кажујем, ништа ги не било; „гим“,* познато у јужно-моравском дијалекту, забележено је само једанпут у Сречкој, у примеру: *што гим нредив*. Удвајања има, али ређе: *њима ги скрши*, и са појачавањем дативом именице: *муж ги реков дедове и старке*. — Облици сас. obl. gen. *ги* и *њи* разликују се али се *ги* ширило, па продрло чак и у dat. pl., и данас се може сматрати као општи ненаглашени облик, на пример: *ће ги добраји, ће ги побаси, да ги узе, да ги зберемо, кь'д ги донеле, и ги сь'брале* (Др.), *Пригледа ги Сава јегум'не*. Уместо *ги* налазимо *и* — *'и* у говору села Љубиње, Небрегоште, Речање; према примеру *а ги продачаш та'а дрва*, у Љубињу је *а и продачаш ти'а дрва*, а тако је и са примерима из сва три поменућа села: *ће 'и продачам дрва, ми 'и викамо да дођеш*. Облик *њи* употребљава се само с предлозима: *сь'с њи, у њи, пред њи* и сл.

Између облика показних и присвојних заменица постоји потпун паралелизам. — Тако у пот. sing. мас. имамо: *овь'ј, онь'ј, ть'ј*, немз *сь'ј*; затим: *мој, твој, свој*. На пример:

<sup>1)</sup> Упор. А. Белџ, op. cit., с. 402—403.



обредним песмама, лазаричким, имамо облик *овеј* за *pot. pl. masc.*, и тај облик свакако да се своди на образовање *\*овец*, слично облику женскога рода *овáте*; данас пак имамо за *pot. pl. m. и n.* облик образован са *ѝа*: *овија људи*; у *овија дубои*, *онија богáташи*, *онија пет брата*, *са тија дукати*, *на тија камчики*, *зашто си тѝпав тија кучпки*; *тија села*, поред обичнијег *овáја села*, *та́ја села*. Ако се упореде примери типа *тија* и *таја*, запажа се да се *ти'а* налази обично у Љубињу, Небругошту, Речању, на пример: *А ѝи прѝдачаш тѝ'а дрва*, а *таја* је обичније у свима другим селима Срепачке Жупе; на пример: *а ги прѝдачаш та́ја дрва*, — и почетак *мѝтања* ова два облика може се сматрати млађим од времена када је у говору старинаца био познат систем *тија* — *таја* — *теја*. На ову констатацију може се наклонити и констатација о *dat. pl.*, образованом тек онда када је употреба облика *тѝја* — *овија* — *онија* добила маха и за средњи род, по истом начину и са истим завршетком *ам* који налазимо и код именица: *овијам* — *тијам* — *онијам пријáтељам*, *ѝаолам*, *сѝлам*. За женски род је овај облик образован од облика *оне* и *она*: *онеам* — *онајам женам*. — При својне заменице првог, другог и сваког лица у *pot. pl.* гласе: *мо(ѝ)и* — *шво(ѝ)и* — *сво(ѝ)и*, *мо(ѝ)а* — *шво(ѝ)а* — *сво(ѝ)а*, *мое* — *швое* — *свое*, а *dat. pl.*: *моам*, *швоам*, *своам*. Вокатив једнине употребљава се само од присвојне заменице првог лица, на пример: *брáте мој*, *личен и пасан!*, *О мој татко мили!*

Присвојне заменице трећег лица *m. и n.* су *његов*, *његова*, *његово*, *његови*, *његове*, *његова*, а *f.*: *њојен*, *њојна*, *њојно*, *њојни*, *њојне*, *њојна*, а исто тако: *њојзин*, *њојзина*, *њојзино*, *њојзини*, *њојзине*, *њојзина*, а од изгубљеног облика *gen. sing. f.* показне заменице образован је у овом систему ред: *тејзин*, *тејзина*, *тејзино*, *тејзини*, *тејзине*, *тејзина*. Затим имамо облике: а) *наш*, *наша*, *наше*, *наши*, *наше*, *наша*; б) *ваш*, *ваша*, *ваше*, *ваши*, *ваше*, *ваша*; в) *њин*, *њина*, *њино*, а: *њини*, *њине*, *њина*, и: *њивни*, *њивне*, *њивна*. — У облику *gen.-acc. sing.* за *m.*, а за *n.* у *gen. sing.* је: *његовога*, *њојнога*, *њојзинога*, *тејзинога*, *нашого*, *вашого*, *њивнога*; у *gen.-acc. sing. f.* служи облик са у уз именице које имају у томе облику у, иначе а. У *dat. sing. m.-n.*: *ње(г)ѝвему*, *њојнему*, *њојзинему*, *тејзинему*, *нашему*, *вашему*, *њивному*; у *dat. sing.*

f.: њé(з)ове(i), њојне(j), њојзине(j), тејзине(i), наше(j), ваше(j), њивне(i). Dat. pl.: њéовам, њојнам, њојзинам, тејзинам, нашам, вашам, њивнам.

Заменица *чиј(у)*, *чија*, *чије* има облике као заменица *мој*: *чијега*, *чијему*, *чијеј*, *чијам*. — Овога су типа и облици заменица *кој* — *некој*, али чешће са дублетима: *кога* — *колега* — с<sup>о</sup>с *коџага* *побала* (Др.), *некоџага* — *стрешнав се с<sup>о</sup>с некоџага* *Грка*; али само *кому* — *кому си дав*; *које i* — *којези*, *некојези*; *коџам* — *коџам*, *некоџам* — *некоџам*. Сличних дублетних облика има још код истих заменица, на пример: *никому* — *никојему*, *свакому* — *свакојему*, *никога* — *никојџага*, али у dat. sing. само *никому*, *никоџам* — *свакоџам*; *никоџи*, *никоџа*, *никоџе*, *свакоџа*, *свакоџе* а: *сваџи*, па и у обл. п. sing. neutr. *свако* — *свако дете*. По овоме типу су углавном облици и код осталих придевних заменица, са преовлађивањем одређенога вида: *оваџи* — *оваџа* — *оваџе*, *онаџи* — *онаџа* — *онаџе*, *таџи* — *таџа* — *таџе*, *каџи* — *каџа* — *каџе*, *некаџи* — *некаџа* — *некаџе*, *никаџи* — *никаџа* — *никаџе*, *свакаџи* — *свакаџа* — *свакаџе*; *ова(в)ога*, *она(в)ога*, *та(в)ога*, *ка(в)ога*, *ника(в)ога*, *свака(в)ога*; *овакоу*, *онакоу*, *такоу*, *какоу*, *некакоу*, *никакоу*, *свакакоу* — уз именице са наставком асс. sing. f. у, иначе имамо облике са а; *ова(в)ому*, *она(в)ому*, *та(в)ому*, *ка(в)ому*, *нека(в)ому*, *ника(в)ому*, *свака(в)ому*; *оваквеџи*, *онаквеџи*, *таквеџи*, а: *каквоџи*, *некаквоџи*, *никаквоџи*, *свакаквоџи*; *оваквџам*, *онаквџам*, *таквџам*, *каквџам*, *некаквџам*, *никаквџам*, *свакаквџам*. — У овоме говору ове заменице уопште ређе су у употреби, а нарочито извесни њихови облици. Тако је, због ређе употребе осталих облика, остао у проширеној употреби само пот. sing. *што* — *шта*, на пример: *а што ми је гајле за царева ћерка*, *оно што је големо*, *шта у шума иде* — *у кућа гледа*. — Тако се и од заменице с<sup>ь</sup>в и ређих: *сва* — *све* јављају само облици пот. sing. а често и: *сви* — *он не кошлоса сви*; тако и изведена заменица *сведобеден* — *сведобена* и вероватно за neutr. *сведобено*, какав облик није конкретно забележен. — Од заменице *сам—сама—само*, на пример: *сама игра*, *сама поје*, *они самџи ће дођети*, итд., — изведени су топографски називи *Самодрво*, *Самоместо*.

## XIX ПРИДЕВИ

Као уопште у говорима овога типа, тако је и у средњем говору разлика између неодређеног и одређеног вида сведена на најмању меру. Форма неодређеног вида потискује облик одређенога вида, чак и у оним случајевима где је одређеност очигледна и где сâм придев може имати и облик одређеног вида, на пример: *чекала цев ноћ, на стар пуш, бив прв на војска*, па тако и у топографским називима *Мав Крс, Мав Капењ*; и док су први примери обично механизирање, дотле ови други могу имати нешто више значаја, јер показују да је *Мав* место *Мали*, било супституцијом *мал/мал* било редукцијом вокала *и* из одређенога вида, појава релативно ранија од прелаза *л > в*.

Код извесног броја придева, врло често употребљаваних, имамо само номинатив неодређеног вида, тако: *веш, голем, дâлек, добар*. Има пак случајева потпуно доследно употребљеног одређеног вида, као: у *Мали Брес, на први камењ* (Др.), *не му фати први* (Ср.), али има и значења искључиво са одређеним видом, као: *болес дађе пушти* (Г. С.), у *бѣли свеш описнов*. — Неодређени вид је обичнији код придева на *аш, аш > ас*, на пример: *брадаш, главураш, крилаш, колас* и *колашти* али придеви на *иш*: *бреговиш, кишовиш* имају само неодређени вид. — Исто тако немају облика одређеног вида придеви на *к* и *н*, на пример: *миџок*, — *миџок чоек, ниџок* — *ниџок почас, слаџок* и др.; *арен, болен* — *болен од ноге, гладен, дужен, жалосен, имућен, личен* — *о мој брате, личен и писан* (Др.), *писен* — *Свети Николa писен, рабошен* — *рабошен чоек, равен, сребрен, сренен* — *стрѣнен, ченичен*, а тако исто и сви глаголски придеви од којих не-

ки постају више или мање самосталним придевима, *ка навр-шен* — *навршено дрво*; *госпођин* — *Госпођин пос, мајкин, Марин Поток*, итд. Придеви који се завршавају на *ов/ев, ав, ив* немају облика одређеног вида: *братњов, брашов, буков, вишњов, Двњанов, Ђурђев-дан, краљев, Стојанов, татков, царов* — *царев*, итд.; *дрљав, каљав, кошћуњав (ора, чоек)*; *горчив, милостив, алапљив, плесњив, црвљив*. Придеви на *њи*, пак, немају неодређеног вида осем *дња'нашењ*, тако: *божињи пос, довни, задњи пуш, крајњи, лешњи, ноћњи, средњи, сја'гашњи*. Придеви на *ски* имају само облик одређеног вида, као уопште у српскохрватском језику, тако: *жэнски, плантински, свињски, севски, српски, старински, старовремски, шурски, царски, човечки*.

У *пот. sing. f.* нема разлике између одређеног и неодређеног вида, ни какве друге особености, тако имамо: *бела кућа, Божја воља, братњова ћерка, бриста вода, букоја шума, ветја грања, врашка работа, козина длака, Мала госпођа, Стојна попова, стара кућа, царева ћерка, царска ћерка* итд. — У обл. *пот. средњег рода једине наставак о* је карактеристичан, очуван у свима случајевима где је и било *о*: *босо дете, букоја дрво, вишњово дрво, големо село, гола, жуто, зелено, кисело, мицко<sup>б</sup> ношче, ношња* — у *ношња време, старо, шикно*; овој групи у великој мери пришли су придеви који су имали *е*, на пример: *говеђо месо, задња јазње, зимња јушро, крајња село, лешно, послешња јушро, послешња сугаре, средња, срешња, шуђо*, чак и *горња* и *довња* у изразу *Горња-ма<sup>а</sup>ло, Довња-ма<sup>а</sup>ло*, ма да се у топономастичким називима и од њих изведеним речима очувао облик средњега рода са некадашњим *е*, на пример: *Горњесело — Горњесеvec, Довњесело — Довњесеvec*. Има ипак и облика са *е*, осем ових последњих примера: *Божје* — *св<sup>оз</sup> Божје име, овче* — *овче месо*. Једанпут забележено је са *ое*: *доброје шое* (Ср.) као врло интересантан облик.

*Сас. obl. gen.* среће се и у неодређеном виду, само ретко, и то према именици уз коју стоји, на пример: *св<sup>ос</sup>, голем сшап*, а у стиху: *госпоцка* — *од госпоцка рода*. Иначе са одређеним значењем: *на велики пос*, а уз именице које означавају жива бића наставак је *ога* — *ега*, на пример: *св<sup>ос</sup>, белога коња, босога чока, живога коња, на Светога Николу*. Наставак *ога* осећа се као живљи и потискује *ега*, тако да



чма више примера са дублетима, као: *зџдњега* — *зџдњога*, *зџмњега* — *зџмњога* и др., и неколико примера где је наставак *ога* преовладао, на пример: *срџдњога браша*, *срџшњога чџбека* и др.

У асс. sing. f. придеви се слажу са именицом онако као и придевне зменице, — ако именица има наставак у, онда и придевени облик има тај наставак, иначе има наставак *а*, на пример: *за милу мајку* (Ср.), *од стару мајку* (Др.), *од најголему сџстру*, *сџс цареву ћџрку* (Г. С.), а наредо: *на голá зџвња*, *у лисичинá дупка* и др.

У dat. sing. masc.-neutr. наставак је *ому*: *стáрому чџбеку*.

У dat. sing. f. наставак је *е* — *еџ*: *прџдајте кључови сџиá рејзе снаве* (Др.), *сџом кџшив и мојеџ и твоје сџстре* и др.

У пом.-асс. pl. masc. наставак је *и*, на пример: *многo са бџгати*, *вџлики*, *дџбри са шиá људи*, *крáљеви са двџрови*, *Шџейтои сџиџои*, *сџс гџлеми стџиџои*, па је тако и у Лазаричким песмама: *У свџлени пџвоју*.

У пом.-асс. pl. neut. имамо *а*, на пример: *су\*á дрва*, *риднá села*, и др.

У пом.-асс. pl. fem. имамо *е*, на пример: *гџлеме куће*, *шџђе овце* и др.

У dat. pl. сва три рода имамо *ам*, као нов, механизирани елемент, на пример: *стџреам женам* и др.

\*

Као индиректан траг утицаја некадање компарације могао би се сматрати дублетни облик *старејко* поред *старојко*.

За поређење употребљавају се предмети *ио* и *нај*, као у свима дијалектима српскохрватског језика у којима је општена та особина, поред других балканизма. На пример: *пџголем* — *пџголема* — *пџголемо*, *пџдалек* — *пџдалека* — *пџдалеко*, *пџимућен* — *пџимућна* — *пџимућно*, *пџјак* — *пџјака* — *пџјако*, *пџмасна* — *пиша је пџмасна од леб<sup>а</sup>*, *пџмлад*, *пџстар чџек*, *најбогат* — *најбогата* — *најбогато*, *најверен* — *најверна* — *најверно*, *најголем* — *најголема* — *најголемо*, *најдобар* — *најдобра* — *најдобро*, *најзадњи* — *најзадња* — *најзадњо*, *најмиџок*, *најпрџст*, *најслаб*, *најстар*. *најголему сџстру* итд.

Како су прилози у највећој мери постали од придевског облика средњег рода, то, као и у призренско-тимоч-

ким дијалектима, имамо компарацију прилога по истом типу: *побрзо, побдобро, поррђаво, побскоро, побскупо, потешко*, тако и: *понапреш; најбрзо, најдобро, најрђаво, најскоро, најскупо, најтешко, најнапреш*. Облик „*поблане*“, познат у призренско-тимочким говорима, овде не постоји, већ имамо прилог *прекóлање*.

Секундарне компарације са *по* од старих компаратива: „*побоље*“ — „*повеће*“, каквих има у говорима призренско-тимочког типа, у сретечком говору нема; ипак има *повише* и *погоре*, на пример: *шүри повише брашњо* (Г. С.), *погоре ће идемо у плањини* (М.) и то у прилошком значењу.

То *по* и овде има значаја за појачавање, потенцирање основне вредности уопште, те се употребљава и као предметак уз именице, на пример: *поб-ајдук је, поб-газда је од она-јега, поб-враг је, поб-крвник*. — Уз глаголе ово *по* се може употребити, али много ређе него у призренско-тимочким говорима, на пример: *поб-знаје, поб-нема, он поб-нема—сүрома је, понеће — он поб-неће да иде, поб-не-цијем*. Општа вредност тога предметка *по* види се из напоредне употребе уз именице и прилоге, са потпуним паралелизмом, као у благосиљању: *Ова година весеље, до година још по-весеље! Ова година овако, до година још побјако!*

Међутим *нај* се обично не употребљава уз именице ради апсолутног поређења, ради суперлативног појачавања значења; један од врло ретких случајева био би: *најгазда*; уз глаголе пак никако се не може употребити *нај*, — те уместо „*најзнајев*“, како је познато у неким говорима призренско-тимочког типа, овде имамо израз *најдобро знаеш*.

Овај систем поређења обухвата и стране речи: *бештер — побештер — најбештер*. — Осем тога, треба истаћи да и турски елементи *дип, алис, асли* служе појачавању придевског значења. Тако за појачавање значења, са уношењем ниансе „врло“ имамо: *дип-мицок, дип-добар, дип-рђав*, а са предметком *нај* то *дип* добија вредност суперлативног елемента, на пример: *најдип слабо*; то се ретко употребљава, и обично у негативним значењима. — Појачавања може бити још и помоћу *алис* и *асли* „веома“: *ализ добро, асли добро, асли добар, асли рђав*, па се може чути, иако веома ретко, и уз именице и глаголе, на пример: *асли јунак, асли заслужив*.

## XX БРОЈЕВИ И БРОЈНЕ ИМЕНИЦЕ

Систем бројева простих, редних и збирних показује до једне мале мере утицаје с југа, иако има основу средњештокавског типа.

Прости су бројеви: *јен* — *јен* — једанпут у Сречкој забележено је и *ен* — *ен* *Германец*, *јена* — *јено*, *два* — *оба* и *обе*, *три*, *чѣшири* — *чѣш<sup>ри</sup>*, *пеш*, *шес*; затим, под утицајем кичевско-тетовским, *сѣд<sup>ом</sup>* — *сѣдом*, *ос<sup>ом</sup>* — *осом*; даље: *дѣвеш*, *дѣсеш*. Од 10 до 20 називи бројева су без укидања зева и са упрошћавањем групе *ст*: *јѣдинаес*, *двѣнаес*, *тринаес*, *чѣтрнаес*, *пѣшнаес*, *шѣснаес*; према *седом* и *осом*: *сѣдомнаес*, *осомнаес*; даље: *дѣвѣтнаес*; *двѣс*, *два<sup>с</sup>* *јен*.... *три<sup>ес</sup>*, *чѣшерес*, *пѣдесеш* — *пѣдесе<sup>т</sup>*, *шѣсесе(т)*, *сѣдомдесеш*, *осомдесеш*, *дѣвѣдесеш*; *сто*, *сто јен*...; у даљем низу поред *двѣста*, *триста* имамо остатке некадањег облика дуала *двѣсте*, *тристе*, а затим бројеве у којима је очуван скамењен стари облик *геп. р1*. без наставка: *чѣширистшин*, *пѣстшин*, *шѣстшин*, и једино са гласовном изменом *о* м. а: *сѣдомстшин*, *осомстшин* и *дѣвѣстшин*, увек са ишчезавањем *т* испред *ст*. За број „хиљада“ стабилан је облик *асс. sing. љѣду*, док је стара бројна именица *шисуѣа* изгубљена. Даље, имамо номинатив множине: *две љѣде*, *три љѣде*, *чѣшири љѣде*, *пеш љѣде*, *шес љѣде*, *седом љѣде*, *осом љѣде*, *дѣвеш љѣде*, *десеш љѣде*, *сто љѣде*. За „милион“ употребљава се реч унета из црногорских говора *миљарда*, а уз њу је направљена реч *милиондер*.

За непрецизно, само приближно одређивање бројности употребљавају се облици: *двѣ-три*, *три-чѣшири*, *пѣчес* — *пѣшес*, *два-тринаес*, *пѣчѣснаес* — *пешѣснаес*, по типу који је познат и другим средњештокавским говорима.

Број *јен* — *јена* — *јено* има облике за сва три рода не само у једнини него и у множини: *јени људи*, *јене жене*, *јена деца*, у значењу „неки“, „неке“, „нека“. Облици су у једнини :

	masc.	neutr.	fem.
nom.	<i>јен</i>	<i>јено</i>	<i>јена</i>
acc.	<i>јенога</i>	<i>јено</i>	<i>јену—јена</i>
dat.	<i>јеному</i>		<i>јене(џ)</i>

На пример: *бив јен цар*, *јено дете* *сиџа* у *колепка*, *имале јено дете*, *сџм виџев јенога чоџка*, *џос јенога чоџка*, *јеному цару*, *јеному дешету*; *јена жена*, *сџм виџев јену жену*, *џос јену сџстру дошле шри браша*, а : *наираџв јена куџа*; *јене жене* *сџм дав*, *сџм куџив јенеџ сџстре прштенџе*.

Поред броја два налази се у паралелној употреби за средњи род стари џоблик *две*, али без разликовања, онако као што су постали правим дублетима облици *двеста* — *двесте*, *триста* — *тресте*. Тако, на пример, имамо: *две рала* — *два рала*, *две сџла* — *два сџла*, *две зрна* — *два зрна*, *две зрнаца* — *два зрнаца*, *две грнета* — *два грнета*, *две зрнета* — *два зрнета*, чак и *две дешета* — *два дешета*, док је само облик *две* у употреби уз именице на *ки* : *две грнџики*, *две унуџики*, *две куџики*.

Редни бројеви од 1 до 3, поред обичних облика са наставком *и* за исказивање одређености у бројном низу, добили су и облике без тога *и*, на пример: *прв* — *бив прв на војска* (Ср.), поред *први* — *он гу је први муж*, затим: *прва* — *прво*; *друџа* — *шо је џен друџ чоџк*, поред *други* — *друга* — *друго*, чак и *шреџ*, ма да само једанпут забележено, поред обичнога *шреџи* — *шреџа* — *шреџо*, са *о* у облику средњег рода, паралелно ширењу *о* место *е* код придева. Остали бројеви имају увек *и*: *четврџи*, *пџети*, *шџести*, *сџдми*, *џосми*, *дџевџи*, *дџесџи*, са облицама за женски и средњи род по придевском типу.

Редни бројеви имају оне падежне облике које имају и придеви одређенога вида: acc. sing. masc. *од првога*, *сџс првога*, *од-друџога*, *сџс друџога*, *од<sup>џ</sup>-шреџога*, *сџс шреџога*, *од<sup>џ</sup>-четврџога*, *сџс четврџога*, *од<sup>џ</sup>-пџетога*, *сџс пџетога* итд.; acc. sing. fem. *од прву жџену* и *од прва жџена*, а *од прва куџа*, тако и *од-друџу* — *од-друџа*, *од<sup>џ</sup>-шреџу* — *од<sup>џ</sup>-шреџа*, *од<sup>џ</sup>-четврџу* — *од<sup>џ</sup>-четврџа*, *од<sup>џ</sup>-пџету* — *од<sup>џ</sup>-пџета*, итд.; dat.

sing masc.-neutr. *првoму, другoму, трећoму, четвртoму, пeтoму* итд.; dat. sing. fem. *прзe — свe прeписав првe жeнe, другe — дав другe жeнe* итд., али и са *и*: *трeћи жeнe, трeћи сeстрe*. Ово *трeћи* треба схватити можда и као општи резултат сажимања *ei > i*, али само још као ширу индивидуалну особину, неуопштену.

Збирни бројеви су: *двоје — обоје*.

Збирне именице су: *двојца, трбојца, четвбојца, петбојца*; остали облици из овога реда изгубили су се. Поред *двојца* створен је од *два* нов облик *двојца*, са нејасном, још непотпуно израженом тенденцијом за диференцирањем: *двојца људи, онија двојца*, а: *двајца су кучики*, ма да је обичнија употреба *два* у таквим случајевима — *два вола добри* (Ср.), док је у јужноморавском и у томе случају употребљена збирна именица *двојица* — *двојица добри волбови*. — Овај систем се допуњава бројним именицама: *пeћина, шeстина, сeдмина, осмина, девeстина*, затим се из првог система јавља *један(а)eстбојца*, а даље опет из другог система: *дванаeстина, тринаeстина, четрнаeстина, петнаeстина, шеснаeстина, седмнаeстина, осомнаeстина, деветнаeстина*, а: *дваeстбојца, триeстбојца* итд.

## XXI ПРИЛОЗИ

Прилози су категорија која се врло лако и често обнавља, и при том у највише случајева чува скамењене врло старе облике, а често показује и веома нова и интересантна образовања.

Поред старих прилога именичког образовања *горе*, *доле*, *јушре*, са новим умекшавањем *лање* (поред *лањи*), *пешке*, — има и нових образовања, као што је уместо изгубљеног „зиме“, очуваног у призренско-тимочким говорима, нов адверб *прекџима*, чије је сливено адвербијално значење добило спољну ознаку у једном акценту, према групи *преко зима*, у којој и предлог и именица чувају своје акценте; прилогу *прекџима* паралелан је прилог *прекџлање*, а и *прекџмере*, док предлог уз именицу показује два акценатска такта — *преко мѐра*, са новијим обликом акузатива, а према овоме развија се најновија адвербијална конструкција *преко мѐре*. Као типичан пример образовања прилога од предлога с именицом може послужити новостворени прилог за место *намѐгдан*, са потпуним значењем изгубљенога „напоље — напољу“. Даље, поред несумњиво старог примера *пџвноћу* а и *пџвноћи*, имамо и *ноћа* — *пџвноћа*, а исто тако *ноћом* према *дџа'њом*, као у косовско-ресавском дијалекту, и *дџа'њем* — *ноћем*. — Постоји *јучер*, а према њему развијен је дублет *јучера*, са покретним *а*, тако и *прекјучер* — *прекјучера*. Обичан је прилог за време *догџдина*. Ту су и формације заменичко-именичке: *вџа'здан*, затим *дџа'њџске* — *дџа'њџска*, *ноћџске* — *ноћџска*, *сџнојке* — *сџнојка*, *зимоске* — *зимоска*, са механизирањем партикуле *ка*. — Последњу подгрупу сачињавају прилози који су, осем облика *одма*, дру-

гачи у сретечком говору него у призренско-тимочким дијалектима, али паралелно формирани: поред *одма* а места „*до-час*“ имамо *ујенма* — *ујенма готови бешос да ги заробеш* (Ср.); уместо „*на куп*“ имамо предлог с именицом а са прилошком вредношћу: *на грамада, на шок*.

Заменичка образовања су истог типа и у средњештокавским говорима, са неким прилозима који су очевидно унети с југа. Тако, поред *овамо* — *онамо*, и уз прилог *шако*, имамо *ваке*; затим ту су прилози: *овако, онако, шако—тако, исто*; *дóкле; сьа'г — сьа'га, шьа'г — шьа'га*, ма да нема „*шьд*“, „*шьда*“, али уз оне поменуте *сьга* — *шьга* немамо „*кь'га*“, које је, с друге стране, допрло до јужноморавског дијалекта, а уместо тога налазимо очувано *кьа'д — кьа'да — от-кьа'да; куд — куде — куда — куд нас* али и *код нас, куде ћемо, куде црква, куде њи — куде идеш*, говори се у Горњем Љубињу; а у селу Драјчићи: *де идеш, никуда; ошкуд, кудгод — кудгод прбшов чь'сен крс; шуда — шуј* и са партикулом *ка*, а то такође показује још једну везу са јужнијим говорима: *шујка — дошјка*.

И у овоме говору налази се заменица *све*, која ad hoc добија и прилошко значење: *све* = „унавек“ — *све за добро ишле, да Бог да!*

Прилози постали од придевског облика средњег рода имају уопште великога значаја, и чине једну знатну, многобројну групу. Ту су: *благо, високо, гóшово, грозно — поброзно, дáлеко, дóвољно* — објашњено у једном случају одмах, на самом дијалекту, као таутолошким додатком, изразом *да се задóвољи; дуго, лепо* — из песме: *јесу лепо мѣшени* (дворови); тако је ту и *одавно* са варијантом *одьа'вна, рђаво* итд.; ту је, као уопште у српскохрватском језику, компаративног образовања *одвише*.

Бројни прилози показују мању разноврсност него уопште у призренско-тимочким дијалектима; ту налазимо усамљено *шóпрв* и још само по једном типу образовања: *јѣнауш, појѣнауш*, са једним акцентом, за разлику од синтагматичке групе *по јѣн ауш* „једним путем“, затим *други цут* и сл.

Остали прилози, слични предлозима, овде су исти углавном као у призренско-тимочким дијалектима: *óколо, на-óколо, прóшив, на́прет — пóнапрет, на́заћ, пóзади*, а уместо „*озад*“ имамо *на́трагу, óтрагу*. И овде имамо *дори*; само,

док је у јужно моравском, на пример у лесковачком говору, *дор* само собом довољно, на пример: *дор да дође, дор је дошла*, — догле се у сретечком говору *дори* не осећа довољним, већ се допуњава са *дори док*: *дори док је живе не испанши* (Др.), али у значењу „чак“ налази се само *дур* — *дури*: *Порасла му брада дури до поаса*.

Стари прилог „једва“ гласи *јадва*, са гласовном супституцијом.

Образовања на *ки* овде су ређа, али их има, као *пољећки*, *поседећки*. Облици типа „*видејћим*“, познати и у кратовском и скопско-црногорском говору, као и у јужноморавском дијалекту, не постоје у сретечком говору.

Код образовања прилога треба истаћи две појаве: прво, употребу партикула; друго, јављање дублета. — Партикуле једино имају за задатак да појачавају значења; тако имамо образовања са *ј* — *шуј*, ма да ретко, а чешће са *ка*; поред *овде* — *онде* налазимо обичније *овдека* — *ондека*, *шујка*, само *лѣтоска*, а са партикулом *ке* образују се дублетни облици према онима образованим партикулом *ка*: *дѣа'њѣска*, *дѣа'њѣске*, *ноћеска* — *ноћѣске*, *зѣмоска* — *зѣмоске*. Образовања партикулом *ке* свакако су најмлађа, а образовања са *ј* очевидно ранија него образовања са *ка*, јер је облик *шујка* изведен од готовог облика *шуј*. Само треба нагласити да ова извођења са *ка* и *ке* нису специфичка карактеристика сретечког говора, нити да се то на терену тога говора образовало, већ да је уношено са стране; партикула *ке* је позната уопште у говорима староштокавскога типа, а *шујка* је познато и у тетовском, кичевском па и дебарском говору. — Овде, пак, нема прилога са партикулама *м* или *н*—*на*, њ какви су познати у призренско-тимочким дијалектима (као *вечем*, *доклем*, *послем*; *овдена*; *првињ*, и сл.<sup>1)</sup>), али имамо дублетна извођења са *а*: *јучер* — *јучера*, *прѣкјучер* — *прѣкјучера* и др., а они се развијају или ради додавања једнога слога, ради појачавања значења тим механичким путем, или само у виду обичног механизирања. Дублетне форме *пѣвноћу* — [у]пѣвноћи показују остатке падежних облика који су могли имати исто, временско значење, и из тога развити два потпуно равноправна дублетна прилога за време.

<sup>1)</sup> А. Велић, *op. cit.*, с. 469—470.



Најзад треба поменути да и у овоме говору има прилога турскога порекла: *бадјава*, *башка*, *бајеги*, *бећи* (< *бевћи* < *белћи* < *бел'и*), *коџа* — *коџамити* „много“ — „прилично много“, *дајма* (тур. *daım*) „непрестано“, „увек“, *кабаџеш* „кривац“ — „криво“, *сал* „само“ — *сал мије смо биле*, а *салте* је ређе.

## XXII ГЛАГОЛИ

Релативно много више измена извршено је код глагола него код имена. Овде ће бити поменута мешања глаголских основа, а затим ће се изнети стварање новог система облика у сретечком говору.

Дајући карактеристику најважнијих промена код глагола у призренско-тимочким дијалектима, проф. А. Белић нарочито истиче мешање основа и међусобне утицаје нарочито инфинитивске и презенске основе<sup>1)</sup>, везивање извесних облика за поједине основе и генералисање извесних начина образовања. Поређење овога стања призренско-тимочког типа са стањем у сретечком говору намеће се само собом, ма и у најкрупнијим потезима, утолико пре што је тип исти, а отступања треба уочити и одредити им порекло. Ради овога упоређивање појава вршиће се по оном распореду који је за своја разматрања био узео проф. А. Белић.

По првој Лескиновој врсти, првом разделу, а у групи где је испред наставка *e* обичан експлозивни или фрикативни сугласник, углавном је исти однос, али са специфичним тресложним акцентом. Ипак има извесних отступања. И у овоме говору налазимо облик *загњеше* према *загњеше*, али имамо *гњешеше* према *гњешеше*; место *ошó* — *ошóмо* — *ошóсте* употребљава се *ошидо* итд., а према *изидем*, познатом и у овоме говору, имамо *ошнем*, а према *изишов* — *óшишов*. Имперфективног вида глагола изведених од „ити“ нема. Облика *биде* нема у овоме говору, а јако раширено *биднем* — *биднеш* — *бидне* итд. јужноморавскога дијалекта

---

<sup>1)</sup> А. Белић, *op. cit.*, с. 478 и д.

у сретечком говору постоји, само са сугласничким упрошћавањем: *бинем — бинеш — бине* итд. — У сретечком говору такође има глаголских облика са ч/ж место *к/г* и онде где тим гласовима није место, на пример: *вучеш, дѡвучеш, нѡвучеш, прѡвучеш се, пѣчеш, рѣчеш, шѣчеш; не можеш*. Има и ч место *ц*: *вучи, обучи се*. — Глагол *сиѡсем — сиѡсеш* не прелази никад у IV врсту, као што је забележено у врањском говору *сиѡсиш*. — Глаголи изведени од њати имају у садашњем времену, према односу *поче- — почнем* и *оше- — ошнем* и даље: *ошнеш, ошне*, а са упрошћавањем гласовне групе *узѡм — узѡш — узѡ* — *узи* и сл.; али уместо „узѡмо“, како је редовно у призренско-тимочким говорима, имамо у сретечком говору редовно *узѡмо — узѡше*, док је у јужноморавском дијалекту такав облик *узѡмо* забележен као реткост. — Продирање основе начина неодређеног у садашње време глагола „клети“: *клѣје* налази се у нишком говору, па и у лесковачком и уопште у јужноморавском дијалекту, — али те појаве нема у говору Сретечке Жупе, где према: *кле — љкле — прѡкле* имамо и *кѡнем — кунеш — куне* итд., *кунѡ, кѡнешѡ, кѡнешѡе, кунѡшо* итд. Разлика двеју основа пак сачувала се и у сретечком говору као и у призренско-тимочком дијалекту. — Док се у призренско-тимочким дијалектима сачувала у великој мери основа начина неодређеног *влѡк* код изведених глагола типа *влѡкж — влѡшши*, дотле је у сретечком говору уопштена основа садашњег времена *зѡвуче, зѡвѡкоа, ѡзвуче, ѡзѡкоа, дѡвуче, дѡвѡкоа, ѡдвуче, ѡдѡвѡкоа, нѡвуче, нѡвѡкоа, ѡбуче, ѡбѡкоа*; уопштавање основе *влѡк* > *вук* обухватило је све новије штокавске дијалекте, и свакако да се под утицајем косовско-ресавског и херцеговачког и овде процес стабилисао у овом правцу. У паралелном случају глагола *мѡрж — мѡрши* имамо дефинитивно и овде уопштавање основе начина неодређеног, на пример: *ѡмрев, ѡмрела, ѡмреле, пѡмреле* као и *ѡмрен, ѡмрена, ѡмрено*, а уместо садашњег времена са уопштеном инфинитивском основном „*мреје — мреју*“ овде се употребљава итеративни облик ослабелог итеративно-трајног значења: *ѡмирам, ѡмираш, ѡмира, умѡра(ј)еш*. Најзад и у овом говору, само са мање примера, види се ширење презенске основе, на пример: *ѡпрв — ѡпрла, зѡтрло се јѡгње, зѡтрла се кућа* и сл. (Др., Ср.).

Као уопште у средњештокавским говорима, тако и у овом говору глаголи прве врсте првог раздела групе на сугласник *p* или *l* (I Аб) чувају лепо старину, ма да има мањих отступања. Поред: *рове, шрове, кове, пошкове, здркове* има и *оштрујем, оштрујеш, оштрула* (у песми); *пбем, пбеш, пбе, пбешт, а: пбала, пбале*.

Код глагола другог раздела прве врсте, у првој групи (I Ба) основа сад. времена потисла је основу начина неодређеног, у примеру: *бѣрем, бѣреше, бѣрешо, берешоа*; инфинитивска основа, пак, узета је за образовање сад. времена два глагола: *искам—искаш—искамо, шкајем—шкајеш—шка(ј)емо*.

Најзад, у другој групи другога раздела прве врсте (I Бб) само имперфект има нов облик од нове основе *зове-*: *звеше, зовешемо* итд., те тај појав има мањи досег него у тимочко-сврљишком дијалекту.

Код глагола друге врсте треба нагласити да је *не*, којим је код тренутних глагола ове врсте уношена нијанса за исказивање мање мере у којој се врши глаголска радња, било нешто ужи круг употребе него у призренско-тимочким говорима. Тако имамо: *бушне, ббцне, врне (киша), глишне, грѣбне, зврцне, нсебне, осебнемо, заврне, јане, кусне, укрadne, џалене, џлене, улѣнемо, помине, расне — дуб у шума расне, сѣкне, шрбне*. — Из инфинитивске основе *ну* је замењено са *на*, и док ова особина у врањском говору, једином у призренско-тимочком типу, претставља наносни елемент, у малом броју случајева, дотле је овде *на* механизирано и доследно унето у целу категорију, преко утицаја горанског, кичевског али и преко тетовског, и тиме се показује као млађа појава него у тетовском говору. На пример: *бушнала, бџнав, врнала, грѣбнала, зврцнав, осебнале, јанале, појанав коња, змије га кџснале, лѣгнале, поминале, шрбнала, затим: пднала, сѣднала, штнала* и др.

У глагола треће врсте првог разреда не чува се *ј*, на пример: *смѣш, не смее, они смѣеш, смев, загрем, знаем, знаеш, а и умела не „уме(ј)ала“*, али сличних у призренско-тимочком дијалекту познатих облика „бијали“, „владали“, „жалели“ нема у сретечком говору, већ *биле, владале, жалиле*, ма да има *теале*, свакако као често употребљаван и тиме сачуван старији облик. Облици *сипем, нсипем, расипемо, пресипемо* слажу се са стањем у призренско-тимочким дија-

лектима. — Код извесних деноминативних глагола треба истаћи диференциране облике: *за јенá ноћ обелев како овца* (Ср), а: *бѣлиле плáшно* (Г. С.), *обосев а: обосив шáјега чо́ека* (Др.), тако и: *оглувев — оглувив* (Ср.); *оживев — оживив*; *о́здравев — о́здравив* (Др.); *запуштив* (Ср.) — *запуштеле се* (Г. С.); *осамев, осíротев* (Др.), и др. Слагања има и код глагола типа: *дѣзам, дѣзаш, дѣза, дѣзамо, дѣза(ј)еш, дѣзај-те, миє се дѣзамо; стѣзам, помагам, искáкај, бэрџам, ваџаш, ваџамо, заваџале*, али нема „*даваш*“ и др. — Код итеративних глагола основни вокал се мења, и у томе се слаже сретечки говор са призренско-тимочким дијалектима, на пример: *рáзбирам, умíрамо, за́пињаш*; итеративних глагола на *и* типа „*огрибам*“ нема. — Код друге групе првог раздела ове врсте имамо такође према *сме*: *жњѣеш, жњѣемо*; основа садашњег времена проширена је и на облике који некада нису од ње образовани: *кóљеше, а́дкољен*.

По другом разделу треће врсте има много мање слагања са стањем у призренско-тимочким говорима.

У другом разделу треће врсте у групи првој (III Ба) нема оних појава какве су типичне за ову глаголску групу у призренско-тимочким дијалектима, нити *и* место *е*: „*на-смије*“, нити у инфинитивној основи — *ува* место *ова/ева*. — У другој групи овога раздела (III Бб) исто тако не показују се друге појаве осем тога што нема *љ* иза лабијалних сугласника у глаголском трпном придеву типа *изгубен* и сл.

Глаголи четврте врсте уопште добро чувају своју основу, презенску чак и уопштавају, јер је то један од праваца новогa груписања глагола и у сретечком говору. Има само аналогije према итеративноме *пуштам — пуштим*. Умекшавају се сугласници код првог раздела, са *и* у основи времена садашњег и начина неодређеног: *навáљила* (Г. С.), *жењи се* (Ср.), *њега мајка не жењи* (Др.), *да укíсељи млеко* (Др.), *мољи* (Ср., Др.), *спáјче намóљало* (из песме, Др.), *мишљеле, напуњим* (Др.). Ова појава се донекле морфологизирала<sup>1)</sup>, и тако се може потпуније објаснити појав умекшавања сугласника уопште у сретечкоме говору.

Глаголи некадање пете врсте по Лескиновој подели ни у овом говору, као ни у призренско-тимочким дијалектима уопште, не показују специфичних појава.

<sup>1)</sup> Упор. А. Белић, *op cit.*, с. 505.

Ове и друге појаве код глагола имале су за резултат: а) сврставање свих глагола према вокалу у презенској основи у нове три групе, типа: *рабошам, идем, виђим* и б) извођење неких облика од делова који су у најновије време схваћени као основа и послужили као основа за извођење тих облика.

Међутим пре него што се пређе на разгледање материјала у ова два правца, треба видети који се глаголски облици јављају у сретечком говору. То су времена: садашње, пређ. свршено и будуће, затим пређ. несвршено време, прошло сложено време, глаголски придеви и прилози; погодбени начин се налази врло ретко у употреби. Облици помоћних глагола, пак, сведени су на још мању меру, ма да се извесни веома много употребљавају, као уопште у свима дијалектима који имају овај правац развитка.

Код помоћног глагола „бити“ садашње време гласи:

sing.	pl.
1 л. <i>сѣм</i> — <i>сѣм</i> — <i>сом</i>	<i>смо</i>
2 л. <i>си</i>	<i>сте</i>
3 л. <i>је</i> — <i>је</i> — <i>(е)</i>	<i>са</i>

Ако су наглашени ови облици су акцентовани, али могу имати механизирани акцент и као ненаглашени. — Примери: *ја сѣм на стража* (Ср.), *сѣн сѣм сѣив* (Др.) и др.; *кѣд си дошов* (Др.), *како неси отребив камење* (Ср.); *она ги је мајка* (Ср.), *кѣд је мало прѣвидно* (Г. С.), *шо'е (е) добро* (Ср.), *чија њ вѣјска?* (Др.), *да не ти је ваљатно* (Г. Љ.), *нее Павле* (Г. С.); *рабшале смо* (Р., Др.), *а мије смо дођени от-шѣтовско* (Ср.); *који сте — добри сте, кѣд сте дошле?* (М.); *њѣови са* (Г. Љ.), *де ги са њивни шѣнци* (Ср.), *лѣшнике са благе* (Др.), *што са киселе јабуке* (Г. С.), *биле са, рабшале са* (Др.). Осем овог стабилисаног облика *са*, налази се као наглашени облик *јесу*, и то ретко у обичном говору, а и у стиху поред *са*:

*Јесу лепо метени —*

а:

*А не ми са ћѣрчице —*

*А не ми са банови.*

За исказивање прошлости имамо од овога глагола: пређашње свршено, пређашње несвршено и прошло сложено време.

Пређашње свршено време има облике који се ређе употребљавају, као за прво и друго лице множине; остали облици су обични и чести у употреби.

sing.	pl.
1. <i>бе</i>	<i>бе́мо</i>
2. <i>бе</i>	<i>бе́ше</i>
3. <i>бе</i>	<i>бе́а</i>

У првом лицу множине поред *бемо* има и *бимо*: *би́мо ми́е, съг нека идеш други* (Ср.). Поред обичног значења *беа* може да има и опште значење, какво се обично исказује обликом трећег лица једнине, као уз заменицу *што*: *што ми беа у нога!*? (Др.).

Пређашње време показује облике ново-образоване од општега дела *беш*: према *беше*, са новом основном *бешо* за облике множине:

sing.	pl.
1. <i>бе́шо</i>	<i>бе́шомо</i>
2. <i>бе́ше</i>	<i>бе́шоте</i> (ређе)
3. <i>бе́ше</i>	<i>бе́шоа</i>

Примери: *ја бе́шо у Амбе́рика таја година* (Г. С.), *ти бе́ше ли у граш* (Др.), *како беше пре́јеска, ми́е бе́шомо при́а́шељи със њега* (Ср.), *вие бе́шоте у ила́њина тв'га, они бе́шоа гладни* (Др.).

Прошло сложено време најобичније служи за исказивање прошлости, и то са радним глаголским придевом *бив*, *била*, *било*, у множини за сва три рода *биле*, и садашњег времена овог помоћног глагола. Свеза се може изоставити у трећем лицу, на пример: *бив прв на војска* (Ср.), *о́тшац му бив каве́ција* (Др.), *већ је била при смрћ* (Др.), *седом бра́та биле* (Г. С.).

Прилог времена садашњег веома ретко се употребљава: *биде́ећи*.

Облици заповедног начина су: *бу́ди — бу́дите*.

Одречни облици су: *не́съм — не́си — не́те — не́смо — не́сте — неса, не́ бе* итд., *не бешо* итд., *не бив* итд.

Помоћни глагол *о́ћу — ћу* има диференциране облике, наглашене — самосталне и несамосталне — енклитичне, који служе за образовање будућег времена осталих глагола.

Наглашени облици су:

sing.	pl
1. <i>оћу</i>	<i>оћемо</i>
2. <i>оћеш</i>	<i>оћете</i>
3. <i>оће</i>	<i>оћет</i>

Примери: *оћу* (Ср., Г. С.), *кој оће* — *кој неће* (Др.), *оћемо сви* (Ср.), *вије што оћете шоа не може да бине* (Г. С.), *како оћеш!* (Ср.).

Ненаглашени облици употребљавају се за будуће време. Од тих облика све више се генералише *ће* у општој употреби. Тако у 1 л. једнине: *тебе ће ти кажем* (Ср.), *ће ја радалдим ракија* (Др.), *ћ' идем у граш* (Г. С.), поред *ћу*: *ја ти кажем ћу* (Ср.); у 2 л. једнине: *де ћеш* (Др.), али и *дрва ће донесеш* (Ср.), *на пуш ће доћеш* — *ће се оспнеш* (Др.), *ћ' идеш* (Пл.); у 3 л. једн.: *ће иде у граш* (Ср.), поред обичнијег са елизијом *ћ' иде, ће продаде* (Пл., Др.), *ће стане* (Др.), *ће умре* (Р., Ср.); у 1 л. мн. је обично *ће*: *ће стрешнемо* (Г. С.), имамо и *ћемо*, с тим да се у овом новом дублетном од носу *ће* почиње употребљавати као проклитично-ненаглашен облик, а *ћемо* као нови наглашени облик: *а мије ћемо по<sup>1</sup> Стрџка* (Др.), *св'г<sup>к</sup> ћемо да попијемо* (Ј.); у 2 л. мн. употребљава се само *ће*: *вије ће доћете па!* (Г. С.); у 3 л. мн. : *ће не шџраеш* (Др.) и др. Овај помоћни глагол често се и изоставља, нарочито кад није наглашено или при слабијем интензитету говора.

У 1 л. једнине развија се и облик са *м*: *ћем*, ма да су такви случајеви ретки, на пример: *ја ћем д' идем* (Ср.), и то је очигледно веома нова тенденција, знатно млађа од уопштавања *ће*. Неки пут, исто тако ретко, јавља се са *м* и наглашени облик: *оћем*.

За исказивање прошлости употребљавају се, нако ретко, пређашње свршено и пређашње несвршено време, само у пуним облицима:

sing.	pl.
1. <i>ја оћа</i> — <i>оћешо</i>	<i>оћемо</i> — <i>оћешома</i>
2. <i>ти оћа</i> — <i>оћеше</i>	<i>оћете</i> — <i>оћешоте</i>
3. <i>он оћа</i> — <i>оћеше</i>	<i>оћоа</i> — <i>оћешоа</i>

Прошло сложено време образује се од радног глаголског придева: *оћев* — *оћела* — *оћело* — *оћеле*.

Одречни облици постају од ненаглашених облика, али имају вредност наглашених.



Између ових неколико глагола који стоје по страни од осталих, истиче се *могу*, чији су извесни облици врло чести.

Садашње време гласи:

sing.	pl.
1. <i>могу</i>	<i>можемо</i>
2. <i>можеш</i>	<i>можете</i>
3. <i>може</i>	<i>можеш</i>

У 1 л. јединине *могу* се добро чува, на пример: *не могу да га сечем кџах се дрво мољи* (Ср.), — али се употребљава и облик са *м*: *можем — не можем*. Ови облици, са осталима — *кџд може, можемо* и др., употребљавају се и у селима са старијим и новијим муслиманским становништвом.

У пређашњем свршеном времену имамо:

sing.	pl.
1. <i>мого</i>	<i>могамо</i>
2. <i>мога</i>	<i>могаше</i>
3. <i>мога</i>	<i>могоа</i>

Према облику *мога* из 2 и 3 л. једн. јавља се тај облик и у 1 л. јединине; према 1 л. једн. и 3 л. мн. јавља се о у 1 л. мн.: *могомo — не могомo*.

Пређашње свршено време новог образовања гласи:

sing.	pl.
1. <i>могашо</i>	<i>могашомo</i>
2. <i>могаше</i>	<i>могашоше</i>
3. <i>могаше</i>	<i>могашоа</i>

Прошло сложено време образује се од радног глаголског придева: *могав — могла — могло — могле* и одречног: *не могав — не могла — не могло — не могле*.

Остали глаголи могу се груписати у три врсте, према основном вокалу, и у томе погледу најважније је садашње време, које се истиче и својим типичним наставцима:

sing.	pl.
1. — <i>м</i>	— <i>мо</i>
2. — <i>ш</i>	— <i>ше</i>
3. —	— <i>еш/џеш</i>

Прву групу чине глаголи са *а* испред личних наставка:

sing.	pl.
1. <i>има</i>	<i>имамо</i>
2. <i>имаш</i>	<i>имаше</i>
3. <i>има</i>	<i>имаше</i>

Примери: *маз<sup>с</sup> се ви́ка*, *ма́ндра се ви́ка* (Г. Љ.), *знам*, *и́грам*, *и́мам* (Пл.), *ће не́мам* (Др.), *не́мам* (Пл.), *да ти кро́љам шубара* (Др.), *кв'сам* (Г. Љ.), *шек'е да те пи́шам* (Г. С.), *ра́ботам* (Ср., Др., Љ.), *да про́скишам* (Др.), *да гу ше́пам* (Г. С.), *до́ваћам*, *чи́шам* (Др.); *да даш* — *да да'аш* (Пл., Р.), *про́да'аш* (Др., Ср.), *про́даиш* (Г. Љ.), *да знаш* (Р.), *ће очи́таш*, *пра́ћаш* (Др.); *о́ласиња* (Др., Пл.), *под љен ка́мењ изви́ра во́да* (Др.), *у царк' удара вода* (Ср.), *кој зна* (Г. С.), *су́за уз гу́сло* (Др., Г. С.), *тоје у нас има* — *др'уго нема* (Др.), *о́на кв'са* и *људи* и *де́ца* (Г. Љ.), *црн ка́раман* — *на ко́вчег ле́га* (Др.), *у гоч се лупа* (Ср., Др.), *св'с ру́ка се ме́ша* и *плéска ка леба* (Др.), *по́мера* — према паралелно употребљеном глаголу тренутног значења *са* и — *по́мери*: *кој по́мера међа* — *бог од' па́мет* — *да га по́мери* (Др.), *не при́ма мо́лба* (Ср.), *по карпа се рађа* (Др.), *Лазар скака* (Др., Г. С.), *тепа* (М., Р.), *мене не ме ўзима* (Ср.), *ако не́кој ўшепа жа́ба* (Др.), *до́ваћа* (Ср.), а тако и у стиховима: *на́дбира*, *при́бира*; *виђимо* (Р.), *слу́шамо* (Г. С.), *тепамо* (М.); *ви́каше ли ви́е* (Н.), *оти́раше* (Ср.), *не ли ће скáпаше* (Р.); *бе́гаеш* (Пл., Др.), *ви́каеш* (Пл.), *гледа́еш* (Др.), *да ме слу́шашеш* (Ср.), *до́ри си́сашеш* (Г. С.), *оти́рашеш ру́ке* (Др.), *ва́ћашеш* (М., Др.), *збеда од њега ва́ћашеш шркуљ* (Г. Љ.). У 3 л. мн. забележени облик *ће скáпа* није сигуран, а могао би бити призренскога утицаја и наносног карактера, јер нема сличних појава, а забележен је у Срећкој; у овоме облику *ш* је дефинитивно уопштено, без изузетка.

Другу групу би чинили глаголи који имају *е* испред личних наставака.

Примери: *да дадем* (Ср.), *да ти дадем* (Др.), *идем* (Г. С., Др.), *да и́зиђем* (Ср., Др.) *да обидем* (Др.), *да јéдем* (Др., Г. С.), *да ўзем* (Др.), *да нађем* (Г. Љ., Др.), *да до́несем*, *пи́шем* (Ср., Г. С.), *да исечем* (Др.), *да чу́јем* (Ср.); *да набе́реш* (Др.), *ошкуда идеш* (Л., Г. С.), *да нађеш* (Р., Г. С., Ср.), *зашто не обидеш* (Др.), *да по́метеш* (Пл., Др.), *да стрéшнеш* (Г. Љ.), *ст'упнеш* (Л., Н.), *неће ст'упнеш* (Др.), *ће св'пнеш о́вца* и *да ја стр'и́жеш* (Г. Љ.), *забелеје се* (Ср.), *иде* (Р., Л., Ср., Др.), *кв'д пође млáнеста* у *првиче* (Др.), *и оно се једе* (Др., Г. Љ.), *да краде* (Др.), *она краде ја́јца* из *гнездо* (Г. Љ.), *крије* (Г. Љ., Ср.), *к'упује* (Г. Љ.), *л'вже* (Др., Г. С.), *ме́ше ку́ћа* (Р., Др.), *кој пи́је* — *нек пи́је* (Др.), *да и́спије*

чаша, плаче (Ср., Др.), да *побе* (Др.), ако *прешекне* (Ср.), дуб у *шума расне* (Др.), не сме да *стрешне* (Г. Љ.), *пушка да шроне* (Ср.), а и у стиховима, као: *Што ми сјаје у равно Косово* (Др.); *ће се разберемо* (Др., Г. Љ.), *мора да идемо* (М., Др.), да *пробјемо* (Л., Др.), да *слéнемо* (Г. С., Др.), да *стíнемо* (Р., Ср., Др.), *шучемо* (Г. Љ., Л., Др.); да *привржете* (Др.), *идете* (Л., Ср., Др.), да *узете* (Г. С., Др.), да *накладете* (Г. С., Др.), да *стíнете* (Др.), а и у стиховима: *Да идете за добра девојка — Да узете и добра девојка* (Др.); *ће се заврзеш* (Др., Ср.), *одвржујеш* (Др.), *идеш* (Л., Ср.), *идеш му гóсти* (Г. Љ.), да *идеш — тамо да нађеш* (Ср.), да *дођеш* (Л., Ср.), *кџш пођеш свáтови* (Др.), да не *мешеш кућа* (Др.), да *накладеш* (Др., Г. С.), *накишеш* (Др.), *пивкајеш* (Др., Г. С.), *појеш* (Л., Др.), *стрижете овце* (Ср., Др.).

У трећој групи су они глаголи који имају и у својој основи.

Примери: *виђим* (Др.), *збóрим* (Г. Љ.), *јáшим* (Л., Ср.), *нóсим* (Г. С., Г. Љ., Ср., Др.), да *напуњим* (Ср., Др.), да *наредим* (Ср., Г. С.), *ће те шóжим* (Г. С., Др.), да *ја разладим* (Др.); да *зобрајш* (Др.), *виђиш* (Г. С., Др.), да не *разговориш* (Ср., Др.), *нóсиш* (Л., Пл., Ср.), *заштó учиш* (Г. С.), да *прашиш* (Г. С., Др.), да *пустиш* (Г. С.), да *му шóриш маја* (Г. Љ.), да *га учатиш* (Ср.); да *зобраји* (Др.), да *брањи* (Ср.), да *га извали* (Ср., Г. С.), *пред óчи му је и не га виђи* (Др.), да *се óдвоји* (Г. С.), и *óно се врши — навршено дрво* (Др.), *п се нагмечи па се остај да стои* (Др.), да *му одговори* (Ср.), *држи* (Л.), *не држи* (Г. С.), и *се прéкрсти* (Ср.), *крши* (Пл., Др.), да *крши кула да удари* (Др.), *мóљи ти се дрво* (Ср.), *тáко се праи сир* (Др., Г. С.), да *напрај* (Ср.), да *се бирљи прље, у сурла се свíри на свáдба* (Др.), да *се ослободи* (Ср.), *кџш се шóри у сíриште* (Др.), *тражи* (Г. С., Др.), *док се ушрупи* (Г. С.), *наоди се по штице, чини мађије* (Др.), па тако и у примерима из стихова: *óтвори, држи, лéши*; да *се распóложимо* (Др.), и у стиху: *Прашимо девојка пред óбеш на вода*, и у страним речима: *уапсимо*; *виђите*, да не *прекрстише* (Др.), *нóсите* (Ср., Г. С.), да *увáшите* (Пл., Г. Љ.); да *брањеш* (Др., Пл.), *видеш — виђеш* (Ср., Др.), *кóсет* (Г. С., Др.), *ч'сни крсти Бóга мóљеш* (Др.), *нóсет ли штџа'гост* (Г. Љ.), *пишеш* (Ср., Пл.), да *правеш грат*

(Др.), *да сѣдеш* (Г. Љ., Ср.), *шрѣжеш* (Г. С., Др.), *цвѣлијеш* (Ср.).

Груписање глагола у ова три правца показује једну широку тенденцију, нарочито у говорима дебарског типа<sup>1)</sup>, тако је и у тетовскоме говору, и овим путем потенциран је овај процес и у сретечком говору, с том разликом што је овде и у првом лицу слагање са осталим лицима истога типа по основином вокалу. У овоме груписању запажа се извесна тенденција, иако она није потпуно изведена, а то је да је *a* у великој мери постало ознаком трајно-итеративних глагола, а *e* перфективних, док су глаголи са сновима *e/i* и *u/i* формирали групу *u*—глагола. Углавном овакво је стање и у тетовском говору. Много јаче ширење *a*—типа на рачун *e*—типа, као што је у охридском и преспанском говору, или пак потпуно уопштавање, како је у неким другим брсјачким говорима, овде се скоро и не осећа; па ипак мора се констатовати да се та тенденција ширења *a*—типа дотакла, ма да веома слабо, и сретечкога говора, и у томе правцу треба навести неколико примера из Срецке, поред *орем* и то у целој парадигми: *брам* — *браш* — *бра* — *брамо* — *браше* — *браш*, а затим само у 3 л. мн. *џдаш* — *џдаш* *тамо да брањеш ђвце*; те пак појаве имају више маха у селима где је уопште горански утицај изразитији.

Лични наставци садашњег времена претстављају скристалисано стање комбинованог система, са основним особинама говора старинаца, косовско-метохиског, херцеговачког — с једне стране и с друге стране утицаја горанског, кичевског, а и тетовског.

У 1 л. једн. у као основни наставак средње-штокавских говора јужнога појаса очуван је потпуно у кратовском, кумановском и скопско-црногорском говору и у врањском говору било је још задржано код старије генерације почетком овога века<sup>2)</sup>; из овога говора је изгубљено. Усамљени примери са овим наставаком веома су ретки, на пример: *иду* забележено једанпут у Срецкој поред обичног *идем*, а затим *џгину* — *ако не џгину*, *ако сь<sup>о</sup>м жив*, и они показују траг утицаја призренског говора, или можда остатке које призренски утицај подржава. Наставак *м* уопштен је, али се не

<sup>1)</sup> Упор. V. Oblak, op., cit., s. 108.

<sup>2)</sup> Упор. А. Белић, op. cit., с. 51С.

може никако доводити у везу са *м* које је веома ново, и као ознака варијанте према облику без *м*, карактеристичног за говоре југозападне Македоније<sup>1)</sup>). Облик са *м* налази се чак и у охридском и преспанском говору<sup>2)</sup>, као и кукушком<sup>3)</sup>, али је облик без *м* уопштен у друга два правца, мариовском говору с једне стране и у говорима које В. Облак сматра дебарским типом<sup>4)</sup>, с друге стране. Ово *м* није пак налазило на сметњу у горанскоме утицају, где је овај облик са *м*, као *прашам* и сл., — а подржавано је нарочито тетовским утицајем, где је оно редовно, у сва три глаголска типа: (*до*)гледам, (*до*)жнеем, (*до*)живим и сл. То *м* исто тако подржавало се и утицајем косовско-метохиског дијалекта и утицајем породице досељене из Црне Горе. — У 3 л. јединине *и*—групе запажа се једна нова тенденција: редуцирање вокала *и* у *ѝ*, ако је акценат на трећем слогу од краја и то иза вокала, а после ишчезавања *в*, на пример: *да дѝбраѝ*, *наѝпраѝ*, али: *стѝби*. — У 2 л. једн. и мн. нема тешкоћа. — У 1 л. мн. наставак *мо*, у садашњем времену као и у пређашњем свршеном и пређашњем несвршеном времену, очигледно претставља траг старине, коју су подржавали и одржали сви утицаји осем оних са југа (а који су се у овоме правцу показали слабији). Уношење наставака *ме* није даље продрло од тетовског говора. — Утолико је занимљивије да је *ш* у 3 л. мн. уопштено у наставцима *аш/еш/ѝеш*, и то као супротан утицај. Ово се може објаснити тиме што стари наставак у свакако у прелазној фази *џ* и пре него што је у многим говорима средње-штокавског типа дао *в*, није могао бити сам собом довољно карактеристичан; напротив, нарочито у односу према 3 л. једн., уношени наставак са *ш* схваћен је као врло јасна карактеристика, и тиме је психолошко-језичким путем уопштен наставак типа *аш/еш/ѝеш*.

У императиву код *а*-групе имамо у 2 л. једн. наставак *ј*, а код осталих *и*; у 2 л. мн. пак наставак је: (*ј*)ше—(*и*)ше.

Примери: *гледај — гледајте, дај — дајте* (Пл.), *прѝдајте кључови старејзи снаве* (Др.), *не се задевај* (Г. С., Др.), *знај — знајте да сѝм побубен* (Ср.), *крѝљај — не ми крѝ-*

<sup>1)</sup> А. Мазон, *op. cit.* p. 45—46.

<sup>2)</sup> Борче Ј. Киселиновић, *op. cit.*, с. 12.

<sup>3)</sup> Д. Мирчевъ, *Бѝлѝжки по кукушко-воденския говоръ*, — *Сборникъ*, XVIII, с. 463—464.

<sup>4)</sup> V. Oblak, *op. cit.*, S. 106.

љај шубара (Др.), турај (Г. Љ.), турај оцу ракаја (Др.), Гó-  
споде, чувај не (Ср.), не ме вађај за кољир (Др.); бери — бери-  
шите (Ср., Др.), мети, помети — пометите (Др., Пл.), узи  
(Др., Г. С.); виђи га (Др., Г. С.), виђите (Ср.), држи (Г. Љ.),  
не ја држите (Др.), ожењи се лѣнпуша (Г. С.), ожењите се,  
момчиња (Ср.), иди (Др.), идите (Г. С.), прими побздрав, не  
ми помињи шај глóш (Др.), нóси — нóсите (Ср., Др.), дóне-  
си (Љ.), донéсите веће (Ср.), сéди мирно (Др.), сéдите (Г. С.),  
оштрами ја (Ср.), оштрамите (Ср.), сь<sup>а</sup>бери (Др., Г. Љ.),  
сь<sup>а</sup>бэришите (Г. С.), трчи — трчи на тамо (Др.), трчите (Ср.),  
тури у крпица (Др.). — Код глагола бојим се имамо ј: Ајш,  
не бој се! (Др.), а под јачим узбуђењем обичније је са ели-  
зијом: беж'!, нарочито са понављањем: беж'! беж'! беж'! —  
Обичан је облик немој — немој да ме љсечеш (Ср.), и др.  
Од глагола јем нема у императиву „јећ“, већ једи — једи-  
ше; од изведеног глагола поред љзеди — љзедите имамо и  
дублете љзај — љзајше. — У 2 л. мн. ј, ма да ретко, губи  
се, на пример: начукаше по ен ков — ковче (Ср.).

Облик 1 л. мн., може се рећи, и не употребљава се,  
осем ајдемо, а код осталих глагола жеља или позив за 1 л.  
мн. исказује се конструкцијом са ај(д), на пример: ај да ви-  
димо. У 3 л. једн. и мн. употребљава се конструкција са  
нека: нек љскочи краљица, нека ни бок чува вера и закон  
(Др.), нека ме љзмијеш (Ср.); али имамо исказивање жеље и  
са да, на пример: од Бога да нађеш (Др.), да Бог благóсо ви  
(Л., Др.), а исказивање благослова, клетве или заклетве има-  
мо помоћу радног глаголског придева или придева употре-  
бљеног предикативно, као именски део прирока, на пример:  
Дав Бог! (Ср., Др.), Бок ши побогов (Л., Љ., Г. С., Др.), жи'  
ми крс! (Др.).

У старим песмама обредним жеља се исказује обликом  
са ја:

Чэле ви се рóјеја,  
Краве ви се шéљеја,  
Овце ви се јáгњеја,  
Кóзе ви се кóзеја!

Облик заповедног начина може имати значење пређа-  
шњег свршеног времена, и то ради живљег причања, као: ше  
прóкини гно на крчак (Др.), онда бни бштини нз суд! (Ср.);  
али може имати и значење пређашњег несвршеног времена,

на пример: *Она ђишла на вода: седи — сѣди, седи — сѣди!* (Др.).

У пређашњем несвршеном времену полазна тачка било је стање слично стању у јужноморавском дијалекту, уколико је општи део генералисан и у 1 л. једн., само са новим завршетком *о*, а затим је цео такав облик послужио за поновно образовање 1 и 2 л. мн., а и 3 л. мн. с том разликом што се ту јавља и наставак унет с југа.

	sing.	pl.
1.	— <i>ш-о</i>	— <i>ш-омо</i>
2.	— <i>ш-е</i>	— <i>ш-оте</i>
3.	— <i>ш-е</i>	— <i>ш-оа</i>

Примери: *узѣмашо* (Др.), *трајешо* (Г. С., Ср.); *ти ѣмаше млого гѡдине* (Ср.); *тоѡ ѣмаше у старо време млого* (Др.), *узѣмаше* (Г. С., Др.), *мѣљаше* (Ср.), *поп наш прикажѣше* (Л.), *сив сѣвењко сѣјеше, мој ѡтец га бѣреше* (Др.), *на мѡгила сѣдеше, живѡ месо тѣгњеше* (Ср., Др.); *идѣшомо* (Г. С.), *тражѣшомо* (Ср.); *знаѣшоте* (Ср., Др.), *орѣшоте* (Ср.); *орѣшоа* (Г. Љ.), *знаѣшоа* (Др.).

Пређашње несвршено време може имати и значење упитно-дубитативног садашњег времена, као у већ наведеном примеру *ши-ѣмаше млого гѡдине* (Ср.).

Наставци пређашњег свршеног времена су:

	sing.	pl.
1.	—	— <i>мо</i>
2.	—	— <i>ше</i>
3.	—	— <i>а</i>

У овом времену разлика у вокалу испред наставка чува се између појединих група. — Облик 2 и 3 л. једн. уопштен је и за 1 л. једн., ма да и ту има колебања. На пример: *викна га* (Ср.), *ја стѡна на камењ* (Г. С.), *мого — мѡга, нѣ мого — нѣ мога* (Ср.), *дѡђо — дође* (Г. С.), *узо—узе* (Др.), *трѣсо* (Др.), *ја напраѣ* (Ср.), *ја ѣскочи на мѣјдан* (Др.), *рѣко* (Ср.); *ти дѡђе први* (Ср.), *шта рече* (Др.); *миш пѡзна мравку* (Ср.), *стѡна да вика* (Др.), *сѣвна* (Г. С., Др.), *дође дѡша на кркуша, сњек прѣжуте ѡт кѡломоћ* (Др.), *пѡде ми тѣвњина на ѡчи* (Ср.), *пѡде плата на лѣвада* (Др.), *рече* (Г. С., Др.), *ѣсече* (Ср.), *пѡстаде* (Г. С., Др.), *кѡси, и се сврши* (Др.), *ѣскочи* (Г. С.), *се ѣстрами* (Др., Л.), *он ѡтсуди* (Ср., Г. С.), *му фати глѡа* (Ср.); на крзју и прелази у *ѣ* под истим усло-

вима као и у садашњем времену: *наџрај* (Ср.), *он се поџстај* (Др.).—У множини је за 1 л. наставак *мо*, као уопште у средњештокавским дијалектима, на пример: *познамо* (Л., Г. С.), *стаднамо* (Љ., Др.), *дођомо*, *узомо* (Ср), *рекомо* (Г. С.), *косимо* *цѣв дъ<sup>а</sup>н* (Др.); ипак има колебања у вокалу испред наставка, на пример: *видомо* — *видемо* (Др.); облици 2 л. мн. су у обичном говору нешто ређи него облик 1 лица, а знатно ређи него облици 3 лица, на пример: *видоше*, *узоше* (Др.), *виѣ отсудите шо на свој душа, и се сврши таја рѣбота* (Г. С.). — Наставак 3 л. мн. пак унет је са југа, паралелно са наставком за 3 л. мн. пређашњег свршеног времена<sup>1)</sup>. С обзиром на вокал испред наставка и у овом облику има врло мало колебања код *и*=групе, а у нешто већој мери код *е*=групе. У *а*-групи нема колебања, на пример: *отѣнаа* (Ср., Др.), *ти паднаа рукајце*; у *е*=групи имамо: *пѣча* — *пѣча да бѣгаш* (Ср.), *уза* — *из недра ми уза* (Др.), али је обичније *узоа*, *идоа*, затим: *постѣдоа* из једне старе песме:

*Стари старци постадоа,  
Постадоа луди деца, —*

у вези са стихом:

*Луди деца огладноа; —*

у *и*=групи поред *иа*: *они шрѣца узѣаша на ѣнога* (Др.), има и *еа*: *кѣса*, али чешће *оа*: *огладноа* (Др.), *изгѣроа плевѣ* (Др., Ср.), ипак само *убиа*, јер *убоа* има друго значење. — Ширење *оа* донекле одговара ширењу *о* у 1 л. једн., а и сличној појави у 1 л. мн., као: *не мѣгамо* — *не мѣгомо*, а од ових појава узело је већег маха.

Између пређашњег свршеног и пређашњег несвршеног времена постоји јасна разлика у значењу, али је занимљиво истаћи да у томе добија превагу однос свршености и несвршености глаголске радње, и то према садашњем језичком осећању. На тај начин имамо две групе примера: а) оне где од истога гла ола имамо обадва облика; б) оне код којих се ствара допунски однос између пређашњег свршеног времена тренутног глагола и пређашњег несвршеног времена трајних и трајно-учестаних глагола.

У првој групи имамо: *ѣма* — *ѣма* — *ѣма* — *ѣмамо* — *ѣмаше* — *ѣмаа* према *ѣмашо* — *ѣмаше* — *ѣмаше* — *ѣма-*

<sup>1)</sup> Упор. А. Белић, ор. cit., с. 564; V. Oplak, ор. cit. S. 115 ff; Ђ. Ј. Киселиновић, ор. cit., с. 12; А. Селищеѣв, ор. cit., с. 416.



шо̀мо — и́ма̀шоте — и́ма̀шоа; о̀ра — о̀ра — о̀ра — о̀рамо — о̀рате — о̀раа према о̀рашо/о̀решо — о̀реше — о̀реше — о̀решо̀мо — о̀решоте — о̀решоа; чу̀ва — чу̀ва — чу̀ва — чу̀ва̀мо — чу̀ваше — чу̀ваа према чу̀вашо — чу̀ваше — чу̀ваше — чу̀ва̀шомо — чу̀вашете — чу̀ва̀шоа; и́де — и́де — и́де — и́дѐмо — и́дете — и́доа према и́дешо — и́деше — и́деше — и́дѐшомо — и́дешоте — и́дѐшоа; шрѐсо — шрѐсе — шрѐсе — шрѐсо̀мо — шрѐсо̀те — шрѐсоа према шрѐсешо — шрѐсеше — шрѐсеше — шрѐсешо̀мо — шрѐсешоте — шрѐсешоа, па и смѐ — смѐ — смѐмо — смѐте — смѐа према смѐшо — смѐше — смѐше — смѐшомо — смѐшоте — смѐшоа; уз ову групу је и глагол жи́ве — жи́ве — жи́ве — жи́вемо — жи́веште — жи́веа према жи́вешо — жи́веше — жи́веше — жи́вешо̀мо — жи́вешоте — жи́вешоа; шра̀жи — шра̀жи — шра̀жи — шра̀жимо — шра̀жите — шра̀жоа према шра̀жешо — шра̀жеше — шра̀жеше — шра̀жешо̀мо — шра̀жешоте — шра̀жешоа; ко̀си — ко̀си — ко̀си — ко̀симо — ко̀сите — ко̀сеа према ко̀сешо — ко̀сеше — ко̀сеше — ко̀сешо̀мо — ко̀сешоте — ко̀сешоа.

У другој групи у истим психолошко-језичким асоцијативним односима имамо: у̀зе/у̀зо — у̀зе — у̀зе — у̀зо̀мо — у̀зо̀те — у̀зоа/у̀зеа према у̀зи́машо — у̀зи́маше — у̀зи́маше — у̀зи́машо̀мо — у̀зи́машоте — у̀зи́машоа; ка̀за — ка̀за — ка̀за — ка̀за̀мо — ка̀зате — ка̀заа према ка̀жу̀јешо — ка̀жу̀јеше — ка̀жу̀јеше — ка̀жу̀јешо̀мо — ка̀жу̀јешоте — ка̀жу̀јешоа; у̀мре — у̀мре — у̀мре — у̀мро̀мо — у̀мро̀те — у̀мроа према у̀ми́рашо — у̀ми́раше — у̀ми́раше — у̀ми́рашо̀мо — у̀ми́рашоте — у̀ми́рашоа. — Тако је и код изведених тренутних глагола: по̀бра — по̀бра — по̀бра — по̀бра̀мо — по̀бра̀те — по̀браа према бе́решо — бе́реше — бе́реше — бе́решо̀мо — бе́решоте — бе́решоа; по̀гори — по̀гори — по̀гори — по̀горѝмо — по̀горѝте — по̀гориа према го́решо — го́реше — го́реше — го́решо̀мо — го́решоте — го́решоа; по̀зна — по̀зна — по̀зна — по̀зна̀мо — по̀зна̀те — по̀знаа према зна́јешо — зна́јеше — зна́јеше — зна́јешо̀мо — зна́јешоте — зна́јешоа; по̀мље — по̀мље — по̀мље — по̀мљѐмо — по̀мљеше — по̀мљеоа према ме́љашо — ме́љаше — ме́љаше — ме́љашо̀мо — ме́љашоте — ме́љашоа.

За исказивање прошлости најчешће се употребљава прошло сложено време. Постаје од радног глаголског придева,

који има *в* у облику за мушки род (упор *V* одељак), *ла* за женски род, *ло* за средњи род.

Примери: *брав* — *бэрав*, *видев* — *видела* — *видело*, *прэварив*, *надвладав*, *обуков*, *извуков*, *одвуков*, *отворив*, *заврнав*, *гласив се*, *дав* — *не дав*, *дунов*, *знав* — *познав*, *имав*, *узев*, *казав*, *кажуав*, *мерив* — *померив*, *мешив* — *мешув*, *мољав* — *мољала* — *мољало*, *намољав* — *намољала* — *намољало* — *спажче* *намољало* (Др.), *мољив* — *мољила* — *мољило*, *могав* — *могов* — *могла* — *могло*, *не могав* — *не могов*, *помогав* — *помогов*, *донев*, *онемев* — *онемив*, *прајив* — *допрајив* — *напрајив* — *опрајив*, *прашив*, *брав*, *поборав*, *пав* — *да би не пав* (Др.), *реков* — *рэкла* — *рэкло*, *наредив*, *тражив*, *отребив*, *шурив*, *изумив*, *дошов*, *отишов* — *отишев*, *прошов*, *одив*, *исричав*, *учињив*, *проширив*, итд. — Према *брав* имамо од основе садашњег времена новообразовану дублетну форму *бэрав*; осем *оћав* начињен је дублет од општег дела пређашњег несвршеног времена *оћашев*, а од облика пређашњег свршеног времена *спасе* имамо *спасев* — *ши си се спасев* (Ср.), поред *спасив*; затим је то *ев* пренето и на дублете *спасев* и *отишев* поред *отишов*; *ов* пак налази се и у оним случајевима где му нема места: *побегов* место „побегав“ поред *побегнав*, затим *дигов* место „дигав“ поред *дигнав*, *дунов* поред *дунув*; — а у тим случајевима *побегов* — *дигов* — *дунов* аналогија је само имала да појача процес контаминације између облика *л>џ>в* и облика на *о*, уношеног углавном косовско-метохијским утицајем. Међутим облик *помогов* показује контаминацију новоштокавског облика са сажетим вокалом и облика новог са *в*.

Као што је и раније навођено, облик на *јо*, у неколико усамљених примера, може се сматрати највероватније контаминацијом облика на *ја* и облика на *о*:

*Од синојка јунак забегнајо,  
Забегнајо вечер по вечера,  
Забегнајо и коња довејо.*

Али ови облици се не налазе више ни у једном једином случају, те је оправдано мислити да су они или унети са самом песмом, или су евентуално остатак неког неуопштеног и незавршеног процеса.

Облици у једнини прошлог сложеног времена за мушки род су:

<i>дóшов сьом</i>	<i>кѣад сьом дóшов</i>
<i>дóшов си</i>	<i>кѣад сѣ дошов</i>
<i>дóшов је</i>	<i>кѣад је дóшов</i>

Примери: *да не се померав међе* (Др.), *не се померив* (Ср.), *ти си се сиасев* (Г. С., Ср.), *поштражив — нáшов, не штражив — не нащов* (Ср.), итд.

Облици прошлог сложеног времена за женски род су:

<i>дóшла сьом</i>	<i>кѣад сьом дошла</i>
<i>дóшла си</i>	<i>кѣад сѣ дошла</i>
<i>дóшла је</i>	<i>кѣад је дóшла</i>

Примери: *разбúдила се баба* (Др.), *видела сьом* (Др.), *вѣкала сьом је* (Ср.), *изгубила сьом, кѣад сьом се úдала* (Др.), *прóдала си* (Г. С.), *дóвела сьом, не знáла* (Г. С.), *страв íмала* (Др.), *úзела* (Л.), *промѣњила* (Ср., Др.), *óднела, ос њега пóала* (Др.), *рѣкла мрáвка* (Ср.), *расчпóрила* (Др.), *чѣкала, не чула* (Ср.), *óтишла* (Др.) итд., а и у стиху често:

*Огрејала јасна мѣсечина —*

*Ваљила се валијан — девојка.*

Облик средњега рода за 1 л. једн., може се рећи, није у употреби; за 2 л. једн. ретко се може чути, јер и кад се детету говори, употребљава се радни глаголски придев мушкога односно женскога рода. За 3 л. једн. средњег рода има доста примера: *дрво се сѣкло, мољило се дрво, дрво пѣснало* (Ср.), *дѣтенце плаќало цѣв ноћ* (Др.), затим у општем значењу: *иа ми се скíнало ош памеш*, и у стиховима:

*Гуќало је гóлуице —*

*Сиђице намóљало —*

*Вечерало и рано легнало. —*

У средњем роду чешће но у мушком и женском роду изоставља се спона, неки пут уопште, као у овде наведена два стиха, а нарочито код повратних глагола и у безличној употреби, на пример: *замъа'глило се, зашъа'вњило се* (Др.), *стъа'вњило се* (Ср.), *што се стъа'вњило* (Г. С.), *чúло се до Бога* (Ср.), *íшло се преко Брѣштица* (Др.), *íмало дúбожи и брѣзе у шу́ма* (Ср.), и у општем безличном значењу са негацијом: *више нѣмало калакóнџура* (Др.).

У множини уопштен је облик на *ле* за сва три рода. Овај наставак познат је у једном широком појасу староштокавских говора, и одатле се преноси и на средњештокавске говоре јужнога типа. Не улазећи овде у решавање питања

о тачци одакле се то *ле* ширило, доста је нагласити да је оно карактеристично за брсјачко-мијачке говоре, и да већ у јужномакедонским говорима, према ономе што је познато из материјала који наводе В. Облак<sup>1)</sup> и А. Мазон<sup>2)</sup>, тај наставак није типичан. Напротив, оно је потпуно развијено у говорима онога дијалекатског чвора који обухвата говоре Преспе—Охрида—Струге—Дебра—Галичника, и одакле су се и још друге дијалекатске особине шириле у два правца, ка Велесу преко Прилепа с једне стране, и с друге стране према тетовском говору и даље. У преспанском и охридском говору безизузетачно је *ле* за сва три рода: *вѣхале* — *вѣкнал?*<sup>3)</sup>, тако је и у прилепском и марновском, тиквешком и велешком говору као и у кичевском. У галичком говору, из материјала забележеног 1933 године, могу навести многе примере који потврђују искључиву употребу овог наставка за сва три рода: *биле син и ташко, зѣклале, кѣуиле, ем лѣфиле, шо лѣфиле со бѣата, мадам (како) ти се мѣлем, прѣвиле моленије, го пѣушчиле пѣлешо, шѣрале, дошле, бшле — ошле на брање, бшле гѣре во планѣнаша*. Тако је са југа ова црта унета и у тетовски говор и уопштена, на пример: *шргнале Поречани на планина, дошле на едно место, помешале ноѣште, свѣште постанале, и се чудиле, и шуа се сетиле, рѣшиле да се качи еден, што рекле шо и сториле, шргнале ва дома, се собрале поречани, свѣште се кандисале да се провесѣља, излегле на поље, донеле, другѣште почнале*<sup>4)</sup> итд. У говору Поречана, а посебице у говору Призренске Горе, *ле* је такође општа појава, на пример: *извѣдиле, кажѣвале, скочиле, Рѣфату-му изѣграле Рѣкана, Низ ребра ти пѣлиѣи лѣшале, Се собрале све сѣѣске дѣвојкѣ*. Под горанским, кичевским и тетовским утицајем развило се ово *ле* и у сретечком говору, на пример: *пѣбегле смо* (Ср.), *брѣле смо* (Др.), *брѣле сте* (Г. С.), *виделе смо, будѣлија га вѣнале* (Др.), *огледѣале са* (Ср., Г. С.), *дѣле сте* (Др.), *дигле са* (Ср.), *поздрѣвиле се* (Др., Р., Г. Љ.), *вѣци пѣјеле бѣце* (Ср.), *отнале, кѣнѣшије мѣшѣле* (Др.), *лѣгнале* (Др.), *љѣди са полѣгнале* (Г. С.),

<sup>1)</sup> V. Oblak, op. cit., s. 120—122.

<sup>2)</sup> A. Mazon, op. cit., p. 50.

<sup>3)</sup> Ђ. Ј. Киселиновић, Охридско-преспанска лира, с. 15.

<sup>4)</sup> Ђорђе Ј. Киселиновић, Неколико народних умотворина из јужне Србије.—Скопје и јужна Србија, Београд 1925 с. 69—70.

обложуале се (Г. Љ., Др.), рекле смо ви (Г. Љ., Ср.), рипнале, останале дома (Др.), чекале смо (Г. С.), чекале га три брата, добре смо ви дошле (Р., Ср., Др.), па из плевња смо ви дошле у кућа, не дошле (Г. Љ., Др.), све за добро ишле (Ср., Др.), отишле (Ср.), пришле (Др.), и у стиху: *Добре дошле, кићени сватови.*

Ова црта се ширила са јачом експанзијом него друге црте уношене са југа, тако да је у овоме правцу прешла и у призренски говор, свакако не преко сретечкога већ највероватније преко горанског утицаја, на пример: *искидале ву се, донеле ми коцамићи, плакале смо ко-сте ошћиле, пораснале сте, смо чиниле алеш-вериш.*

Од радног глаголског придева образује се и погодбени начин са скамењеним обликом *би*: *да би дошов* (Ср.), *да би не пав* (Др.), *да би дошла* (Г. С.), увек исто за сва три лица у једнини, а у множини и за сва три лица и сва три рода исти је облик: *да би знале* (Др.).

Трпни глаголски придев има два наставка: *и* — *на* — *но* и *ш* — *та* — *шо*.

Облик *на и* у основи онога је типа кога је и у призренско-тимочком говору. Ту су били основни облици без умекшаног сугласника, а примери са умекшаним сугласницима уношени су са стране, у доба превирања овога говора. Поред облика: *виђен, нађен* (Ср., Др.), *осуђено* (Др.), имамо: *изваден из вода* (Др.), *повредена рука* (Г. С.), *ограден* (Г. С., Др.), *преградена бајшча* (Ср., Др.), *рџден, садено дрво* (Др.), *посадено дрво* (Г. Љ.), *наследено имање, осуден* (Ср.), затим уопште: *врштен, изврштен* (Ср.), *провршено сь°с сврџев, навршено дрво* (Др.), *киштен, крштен, плштен, прштен, испраштен* (Ср., Др.); затим: *обесен, угасен* (Г. С.), *угасено огњиште* (Ср.), *неугасен ђгењ, загасен* (Др.), *укасен* (Г. С., Др.), *јмесен леб, мрсен* (Др.); поред *бајшаљен, ђбаљен* (Ср.), *прошуљен* — *прошуљено дрво: провршено сь°с сврџев* (Др.), имамо и: *углавено весеље* (Ср.), *разграбено бљго* (Г. С., Др.), *изгубено јуже* (Др.), *пџзобен* (Ср.), *дрџбен* (Др.), *дрџбена коломџница* (Ср.), *заклошено, пџзобен коњ* (Др.), *имам жито купено* (Г. С.), *напрађено* (Ср., Др.) и др. Између облика без умекшаног сугласника и са умекшаним сугласником могућна је диференцијација, и то у појединачним случајевима, на пример: *било му је осуђено* (Др.), а *осуден је* (Ср.).

Овај облик употребљава се за образовање трпног стања, и то обично садашњег времена; врши улогу обичних придева и у појединим случајевима потпуно вреди у језичком осећању као придев; најзад — служи за образовање балканског перфекта, типа: *имам жишо кѹпено* (Г. С.), *имаш ли пи́смо примано, има ручек го́швен; дођен съом - дођени смо ош* шетовско и сл.—О овим облицима и њиховој употреби биће опширније излагање у одељку о синтактичким појавама.

Облик са *ш* познат је призренско-тимочком типу<sup>1)</sup>, и углавном у сретечком говору се налазе сви они примери који су познати уопште у средњештокавском дијалекатском типу. На пример: *побзнаш, жењеш, промењеш, напуњеш, цењеш, чинјеш, начинјеш* итд.

Ипак: овде глаголски придев са *ш* добио је нешто шире употребу, нарочито у целој једној категорији глагола — на *на* (<нж), на пример: *викнаш, скинаш, паднаш, седнаша* итд. Овај утицај, очевидно, долази са југа, где је употреба облика са *ш* знатно проширенија<sup>1)</sup>. — Ови облици могу бити употребљени углавном као придеви, али могу послужити и за образовање перфекта типа *дуп је паднаш* (Др.). О овој употреби облика на *ш* такође биће говора у одељку о синтактичким појавама.

Прилог времена садашњег слаже се уопште са средњештокавским типом, са наставком *ећи*, и то и овде у свима основама, па и *е* (<љ)-основама, тако да и овде имамо примере типа „*седјећи*“<sup>2)</sup> — *седјећи*. На пример: *знајећи — знајећи тајјега човека, ваља да му верује* (Др.), *идећи падна у вода* (Ср.), *јашећи на коња дођо из Призрен* (Др.), *лежећи не се једе* (Г. С.), *работатећи пое* (Др.), *седјећи — седјећи заспа* (Ср., Г. С., Др.), *шрчећи га стићнала* (Др.). — Образовања на *ући*, каквих у виду остатака још има у призренско-тимочким дијалектима, у сретечком говору нема. Образовања типа „*идећим*“ и сл., каквих има и у јужном појасу средњештокавског типа и у јужноморавском дијалекту, нема никако у сретечком говору; у њему је та појава могла бити сузбијена, али је још вероватније да се уопште

<sup>1)</sup> Упор. А. Белић, *op. cit.*, с. 153 и 619.

<sup>2)</sup> Упор. А. Мазон, *op. cit.*, р. 53; Ђ. Ј. Киселиновић, *Охридско-преспанска лира*, с. 15, V. Oblak, *op. cit.*, S. 121.

<sup>3)</sup> Упор. А. Белић, *op. cit.* 581 и д.

није ни била развила пре великог процеса превирања данашњег говора Сретечке Жупе.

Глаголске именице са *ње*, на пример: *вóзење*, *гледáње*, *збóрење*, *јáшење*, *мúзење*, *нóсење*, *пóбање*, *прóсење*, *сéдење*, *спíење*, *шрчење*, имају нормалну употребу. Код овог облика нема полуумекшаног сугласника *н* или *јн* (*збóрејне*), већ *њ*. Међутим изгледа да се као нови формант схвата *ање*, а нарочито *ење*, продуктивније, како се може закључити и по примеру *шрчење*.





**ТРЕЋИ ДЕО**

**СИНТАКСИЧКЕ И РЕЧНИЧКЕ**

**ПОЈАВЕ**



### XXIII СИНТАКСИЧКЕ ПОЈАВЕ

У овом одељку биће разгледане опште синтаксичке појаве, нарочито о реченици уопште и о механизму реченичних делова. О значењима и употреби појединих врста речи већ су учињене потребне напомене уз анализу самих облика. У накнаду, пак, биће истакнуте извесне појаве које и у овој правцу показују утицај јужнијих, архаичнијих говора и преко њих уношење у сретечки говор извесних несловенских, општебалканских синтаксичких црта.

Усклици и узвици су онакви какви су познати уопште у средњештокавском дијалекатском типу, али употребљени као једночлани реченични изрази показују знатну обојеност емоционалном бојом, што се поклапа са неразвијањем у нормалну реченицу, — на пример у стиховима:

*Јеј, мајсторе, мајсторе! —*

*Јеј, ратаје, ратаје! —*

*И, мори, лепа Јело! —*

Чак и уз екскламативну реченицу ради потенцирања може се додати *и*: *И камо, од бога да нађе!* Темпераментност језичког осећања, значајнија него у околним говорима, нарочито добија изражаја у удвајању једночланих реченичних изрази уопште, на пример: *Назаћ! назаћ!* (Др.), употребљено у обичној прилици, при столу; тако и у изразу *беж'! беж'! беж'!* изговореном у терцама које се пењу; затим, и у благосиљању: *давбог! дав бог!*, са секундом ниже при понављању. — С друге стране *ајш* изгубило је сасвим своју вредност, а има значење једног врло бледог поклика, и то чешће у форми *ај*, на пример *Ајш сь<sup>о</sup>с<sup>з</sup>-здрáвје!* (Л.), а: *ај, жи ми крс!* (Др.).

Реченице су обичније у односу паратаксе, и зато су веома честе свезе *и, па*: *дођи и ће видимо твога* (Ср.), *скочи па јурне да гу шепи* (Др.). Таква свеза *па* механизира се, и као да означава настављање на оно што је при општој динамици говора остало у потсвесном стању и неформулисано, претходи уопште развијању реченице, на пример: *па ће св'инеш овца, па да је стрижеш* (Ср.); том свезом *па* чак се неки пут почиње реченица која је потпуно самостална и сама, на пример: *па носеш штво'гош* (Г. Љ.).

Уопште реченице обично се почињу са *де, ошкуде, кад, како, кој, шта*, на пример: *де идеш* (Др.), *ошкуде идеш* (Г. Љ.), *каш ће дођеш* (Ср.), *како ти је плевња* (Др.), *кој оће св'с нас да поје* (Ср.), *што ти 'е на душа твоја* (Г. С.). Питање се прави или са „зашто“ — *заошто учиш?* (Др.), или речцом *ли: здраво ли си?* (Р.).

Супротност, пак, показује се свезом *а*, ређе у обичном говору, а у стиховима релативно чешће: *А не ми са синови — а не ми са ћерцице*, и према томе *а* не стоји „већ“ него *шекле*: *шекле ми са банови — шекле ми са јелцице!*

Зависне реченице најчешће су типа са *да*. — Међутим *да* се изоставља иза облика глагола „хтети“, као у примерима *неће ступнеш* (Др.), *коа ће ти микнем* (Др.), а нарочито у причању када цео глаголски облик означава нешто *што се обично догађа*: *Коловођа ће почне, ће клекне, ће рипне, ће се заврти; кшћ наредеш стока ћ излезеш на збришће* (Др.). Заменица *што* има у великој мери *опште* значење, нарочито се често употребљава уместо „који“: *тајему што је чочнат, тајему што легнав*, и уместо „какав“: *кажи ми што јунашћина имаш*. Има случајева, нарочито у екскламативно-показној реченици, да реченична свеза *кд* може стајати и уз основну реченицу, иза временске која такође почиње са *кд*: *кд - дошле сшарец и сшарка, кд - да виђеш — дукашћи дошле сами*.

Одрицање се исказује са *не* на обичан начин, затим у питањима на почетку реченице, на пример: *не ли си бив — не ли си одив* (Др.), тако и у зависној реченици само иза *да* а испред личног датива: *да не ти је ваљашно* (Ср.). Несумњиво, пак, под утицајем с југа, развило се до знатне мере везивање одречне речце *не* за радни глаголски придев, било у перфекту, на пример: *ми смо још не дошле, До сада су*

*шако не превеле* (у песми, Др.), *не знала је* (Ср.), *ако си не појев ништа* (Г. С., Др.), *ја у Драјчиће сѡм немав сѡупнашо* (Р.), *да би не пов* (Др.), *пбчем си не бив* (Ср.), *маши је не знала, ништа не знала, да сѡм не запѡзила, те си раја не до сѡтала* (Др.), *мбмок не видев газду да га слуша* (Ср.), а тако и у средњем роду: *ама не мало кој да га скине* (Др.). Најзад овако је негација често механизано употребљена уз прилоге, као: *Посѡј, слунце, не рано заоди* (песма). — Ово показује врло значајну појаву у механизирању реда речи. Од речница *не* уступа место само енклитичном заменичком облику: *Аман, не ме сечи!*, *Не ми фаши први* (Ср.), али је непосредније с глаголом везано него *се*: *да му се не роди у његова њива* (Др.), ма да је иначе *се* испред глагола: *По карпа рађа и се једе и оно* (Др.), *и се плаћа гочобије, се поувађајеш и се игра*, чак у примеру *шѡг се јурне* („појури“), где глагол до бија повратно значење.

Иначе ред речи показује велику слободу, — не само да се у упитним реченицама глаголом отпочиње реченица: *па носет ли шѡа'гот* (Г. Љ.), него чак и ненаглашени заменички облик датива посесивног може бити на самом почетку реченице: *ми ѡцепа бошча* (Др.), *му иде гбсѡја* (Ср.); поред примера где лични датив стоји непосредно уз глагол: *паде ми шѡвѡина на бчи* (Др.), *да не ти те ваљашно* (Ср.), имамо примере са правим предметом на почетку реченице а дативом заменице на крају: *кблѡшта ће меси нам* (Др.), а и са ненаглашеним *ћу* на крају реченице: *ја ти кажем ћу* (Ср.), али тако није и са местом заменице *се*, како је већ изнето: *и се једе и оно* (Др.) и др. Ипак треба истаћи две ствари. Последица знатне тенденције за механизирањем реда речи јесте врло често изостављање споне, као: *па ги шеѡав, шајему шѡо легав, шаја сѡрана победила, па који победиле...*; међутим код пасива спона се не изоставља, као: *шајему шѡо је чочнаш*. Али у случају када су уз именицу два придева употребљена, онај који је важнији стоји испред именице а други иза ње, као у примеру *прос цѡв ашар севски* (Др.).

Типичне балканско-синтаксичке појаве, које су прожеле и све словенске говоре у средини Балканског Полуострва, а несумњиво романског извора, доспеле су и до сретечкога говора, само у неједнакој мери. — Тако, у говору нем а трага о употреби члана, и изгледа само у једном топонома-

стичком називу, *Бевгрѡд* < „Бев-грѡб“, чувао би се члан унет вероватно претставницима кичевског говора, чији су потомци ту у близини и већим делом насељени. — Употреба предлога за исказивање падежних функција у мањој мери је развијена него у јужном појасу средњештокавског дијалекта и посебице у тетовском говору (упор. одељак XVII). Будуће време, пак, потпуно показује овај тип образовања балканског будућег времена, помоћу ненаглашених облика глагола *ћу* — *ће* и садашњег времена. — Удвајање личне заменице, пак, развило се у потпун систем (упор. одељак XVIII). — Поред примера раније навођених са удвајањем саме заменице, типа *да га њега брањи, па га изгори шајега* и др., имамо и у ширем смислу, понављање исте функције у реченици, као у примерима *једному му падне да лега, да му се не роди у његова њива* (Др.), и сл. Најзад треба поменути и употребу перфекта образованог од трпног глаголског придева, са *имам* и *сѡм*<sup>1)</sup>.

Да се овај перфекат до извесне мере развије, припомогла је та околност што је језичко осећање до ове конструкције дошло преко употребе пасива. Радни глаголски придев служио је за образовање пасива, на пример: *роден сѡм ђавно* (Др.), *ти си саѡсен — твоја душа* (Ср.), *виђен је шујка коњ, коњ је заведен* (Др.), *јело ће гѡштено у кућа* (Ср.), *да му ће коњ пѡзобен, жито је овршено* (Др.), *исечено ће дрво, ђгењ је наклѡден од рано јустро* (Ср.), *шепано је, ушепан је, сос кучиста са мешане* (Др.), *кој од мајку слободно срце роден* (Ср.) и у пословици: *Сид сѡдосан — вар вѡросан*, где се види стварање новог синтагматичког односа, у коме се облик радног глаголског придева већ употребљава предикативно као прави придев. Тај однос добио је маха и у сретечком говору, на пример: *извѡден из вода* (Ср.), *ваѡцана пређа* (Др.), *поврѡдена рука* (Др.), *навршено дрво, провршено сѡс сврѡдев* (Ср.), *обујене нѡге, разгрѡбено бѡго* (Г. С., Др.), *загрѡдено двѡриште* (Др.), *прегрѡдена бѡшта* (Ср.), *изгубено уже* (Др.), *дрѡбѡна колоѡћница* (Ср.), *наклѡден ђгењ* (Ср.), *наклѡдено ђгњиште, прекѡрено дѡше* (Др.), *купено жито* (Г. С.), *умѡжено*

<sup>1)</sup> Упор. А. Белић *op. cit.*, с. LXIX—LXXV са литературом ту наведеном; Кг. Sandfeld, *Linguistique balkanique*. — „Collection Linguistique“ XXXI, Paris, 1930.

дѣше, умесен леб<sup>а</sup>, омијен — омијене рѹке (Г. Љ.), млад не-  
сѣмарен коњ (Др.), наираѣена кућа (Ср.), сѣдено дрво (Г. Љ.),  
освѣћено дрво (Др.), посвѣћена икона (Л.), исѣчено дрво (дрв-  
љаник), наслѣдено имање (Г. С.), слободно срце (Ср.), назе-  
дено дрво (Др.); нађено дѣше (Ср.). Чак се из ових веза раз-  
вила потпуно самостална употреба придева скоро са супстан-  
тивском вредношћу: *позикан* т. ј. — *позикан на свадба, по-  
кањен* — при јелу, „онај коме је указана пажња“, а чак има  
и изведених именица од оваквог облика: *гледаник, гледѣ-  
ница*. — Од овакве употребе лако се нашао прелаз да се  
прими са стране унети облик образован као перфекат. Пре-  
лазни ступањ имали бисмо у значењу примера *вуна ми је  
лаћена* (Др.), које није право пасивно већ само изражава изврше-  
ност радње у неопредељеној прошлости. Тако је наишао на  
погодно земљиште један потпуно развијени систем јужнома-  
кедонских говора, на пример: *имаш одено тамо, Јован нема  
проговорѣно*<sup>1)</sup>, итд., а тако и охридско-преспанског типа, на  
пример: *сум виѣкан*<sup>2)</sup> итд. Тако се преко дублетних примера,  
као: *изѣдено је дѣше* са истим значењем као *кѹче га изеде*,  
да *сѹм ја исаратен* са истим значењем као *испратив ме*, и  
преко колебања *ицѣпало се* (Ср.) — *ицѣпано је* (Др.), *уби-  
јена ми је нога* (Др.) — *убив сѹм нога* (Др.), — дошло се  
до опште употребе: *од страв сѹм умрен, повѣдавај се — ум-  
рен си, погубен си!, умрен је* — а никад „умрев је“, па чак  
*умрен* има и супстантивизирано значење „мртвац“. Тако има-  
мо и у Срећкој: *од Тѣшовско смо дођени*, а и у Драјчићу:  
*дођени смо има сто и осѹмдесе године*. Исто тако и са *имам*  
образују се облици перфекта, као на пример: *имам жишо  
купено* (Г. С.), и у нианси давнопрошлог времена: у Драјчи-  
ћу *сѹм немав ступнато* (Г. Љ.). Али, иако је оваква кон-  
струкција постала обичном у сретечком говору, ипак она није  
истисла прошло сложено време, које остаје главно време за  
исказивање прошлости, тако да се не каже, на пример, „*оми-  
вен је*“, већ *он се ѹмив — ѹмив се*.

Слично, само у мањој мери, и са обликом је на *ш*. Кон-  
статовање се исказује и конструкцијом у којој глаголски  
придеви са *ш* имају значење придева — предиката: *жењеш  
је — нежењеш је — жењеш сѹс она дѣвојка* (Др.), *познат*

<sup>1)</sup> А. Мазон, *op. cit.* с. 53.

<sup>2)</sup> Борђе Ј. Киселиновић, *op. cit.* с. 15.

чоек, рањеш је, сарањеш (Ср.), побрањета је, биле са рањешти (Др.). Ови облици имају и специјално значење: *пролишто јело*, „кисела чорба, која освежава“. Чак у значењу „речено је“, употребљава се *рѣкнато је* (Г. С.), и уместо „потребан“ — *пошребши ми је шај ствар* (Др.), у значењу радних глаголских придева на *н* — имамо облике са *ш*: *промењето обукло* (Др.), поред конструкцијâ: *се промењив за свâдба* и *што си промењен*; затим: *цењеш, чињеш, начињеш* (Г. С., Др.), и уместо придева „пун“ — *напуњета чаша* (Др.), и обрнуто: *умљено је брашно*, са обликом на *н*, а не на *т*. — Од оваквога трпног придева са *ш* образован је прави перфекат: *крчак је прокинат* — „крчак је сломљен“, „сломила је крчак“, а нарочито: *дуп је паднат* „дуб је пао — оборен“, *лоџа чочната, моја жена је седната* — „моја жена је села“. Та конструкција шири се нарочито код глагола на *на* (< *нж*), као што је то постало систем у охридско-преспанском говору, на пример: *виќнат сум*<sup>1)</sup> итд. и у великој мери у јужномакедонском говору<sup>2)</sup>.

<sup>1)</sup> Ђорђе Ј. Киселиновић, *op. cit.*, с. 15.

<sup>2)</sup> А. Мазон, *op. cit.*, с. 53.



## XXIV НАПОМЕНЕ О РЕЧНИКУ

Разгледајући појаве речника, треба се задржати прво на географско-речничким односима; истаћи особености овога говора уопште, а напосе у избођењу речи; одредити однос међу синонимима и дублетним облицима; размотрити особености у значењима речи и целих израза, а посебице истаћи естетске вредности речи у обичном стилу и у песама.

Као и у многим другим правцима, сретечки говор показује изразиту лексичку везу са осталим говорима средњештокавског дијалектског типа, и то се најбоље види из поређења речи сретечкога говора са материјалом студије проф. А. Белића и оним који сам ја забележио, или ми саопштили неки слушаоци Филозофског факултета у Скопљу. Међу таквим речима има их са врло старим значењима. Ту имамо пре свега реч *бере* у значењу „скупља“ — *бѡец га береше, док-ги орев све побере*, затим *да се зберемо* и др.; *брашкo*; *бб'не међу некоје*; *брка* — *нека се не брклеиш козе и овце* (у Лесковцу *немој да избрка* — „измеша“); *да ги сведетиш* (Леск. *своди*); *да извикаш*; *урцетиш* (Леск. *врвев*); *врѣка* — *ка коза да врѣка* (Леск. *вречй*); *врзи, врзуљок* — *шурѣ краица па заврже врзуљок, врже, заврже; врне, заврнав; врши* — *ће се завршеиш шрипуша, свака за себе се врши* и у *јена рука маа шамија, навршено дрво* (Леск. *извршено дрво*); *гњѣшеште* (Леск. *да угњѣшите шесшо*); *голем; грне, два грнеша; ка свиња да грчи; јуток* — *плаино ми је од јушок* (Леск. *ушб'ак*); *ћ' излезеиш; промѣњеша* „у чисто обучена“; *да миќнем, примѣкнем* (Леск. *м'кни*); *мрѣвка; мрза „леност“* — *он-нећав од мрзе да се скине од магаре* (Леск. *мрза „лењивица“*); *обукло* — *аљине; поје, не појеш, поала; пладне, дън до пладне; полб'на „струк“, „крста“, до полб'на; рабѡша; расѡвница* (Леск. *расѡлница*; Галич-

ник *расољница*); *рђосан*; *искубав*; *сѣарка*; *шанец* — игра на *шанец* (Леск. води *шанац*); *тепав кучики*, *ушепав мачка*; *топка* — *топка играѣш*; *ошрује* — *девојка ги ошрула*; *шрупа*; *се шуљи* — *шј шшо игра се нашуљи* (Леск. *шуљи главу, потуљи главу*, „сагни главу“); *шурѣ*, *шурив*, *шурѣш свој капа*; *чашала*, *чашалија* — на њи *јен са чашала*, *чашалија* (Леск. *чашалка* „рачваста подупирача“); *шупељка* „свирала“, а тако исто и други називи свирачких инструмената — *гоч* — *гоч луца* (Леск. *гоч чука*), *гочобија*, *сурла* (Леск. *сурла* и *зурла*) и др. — Има, разуме се, врло много речи које имају исти вид због истог степена фонетске еволуције типичних гласова у сретечком говору и другим средњештокавским говорима, као што би било *цвѣши* — *цвеће цвѣши*; има истих речи које се разликују само у понеким фонетским детаљима, као *смук* „смук“ (Леск. *смук* и *смук*), *сурла* (Леск. *сурла* и *зурла*) и сл. При овоме не треба губити из вида да средњештокавски речник у великој мери показује јединство са староштокавским. Овоме општем стању одговарају и прилози и предлози: *нашамо* — *навамо*, *убоо*; али *шулка* показује партикулом везу са јужнијим говорима; тако *привечер*, *зад себе*, *међу себе*.

Уопште у извођењу речи има сличности са општим средњештокавским типом, као што се види из већ наведених примера. Ипак има малих разлика у извођењу: *жушок* (*жушка*), *убељѣш* — *очи да му убељѣш ка млеко (обеле)*. Према општој средњештокавској речи *камѣнчики*, имамо *камѣњчики*, али и јеч изведена од „кам“ — *камчики*. — Извесни наставци показују продуктивност какву срећемо у свима средњештокавским говорима, нарочито *ки* — *чѣки / чѣки*, као нова појављ. Старија је реч *прѣпасок*, док је у севернијем средњештокавском појасу неколико речи у значењу „кецеља“ и сл.: *вѣшарка*, *скушача*, *пишѣимал*, ма да је сам наставак *ок* ознака релативно новијег угицаја са југа, иако јако проширен, као и наставак *ец*. Наставак *ица* врло је чест — *окѣница*, *преврѣлици* и др., као и у староштокавском типу. Наставок *че* у већој мери је раширен; поред многих, обичних и у другим сродним говорима, као *кѣлици*, *пѣлици*. има и других речних — *цѣче*, *риче*, *алѣше*, затим *прсјалче*, изведено од речи *прсја*, „груди“, *спајче* (у стиху). Утицај с југа се осећа и по наставаку *ив*, за који проф. Белић каже да је „веома оми-

љен“ у галичком говору, па је тако образован и придев *красџив*, према лeск. *красџав*. Везу са јужним, староштокавским говорима показује и извођење типа *гледаник* — *гледаница*, у мн. *гледаници*, као што су у галичком говору многе речи изведене на овај начин, али ова реч није потврђена у галичком говору, а у Лесковцу каже се *прошеница*, *испрошеница*. Као и у галичком говору реч *госџин* (поред *гос*) позната је и у овоме: *госџин* — *опајему госџину*, али употребљујући са овим то да у Лесковцу не постоји више реч *госџин*, већ само именица женскога рода *госџиња*, — може се и ту потврдити општи правац кретања дијалекатских црта са југа на север у овој зони.

Најмање специфичних речи има по типу јекавске компоненте сретечкога говора. Од оваквих речи треба истаћи нарочито глаголе *луца* и *меџа*. Први глагол се употребљава уместо опште староштокавске и средњештокавске речи *чука* и поред *гоч*, нарочито у изразу *гоч луца*. Други глагол, у знатној мери чест у западним говорима, чује се и у селу Драјчићи — *меџа топка* „баца лопту“.

Овакав закључак намеће се ако се посматрају стране речи, а нарочито турске. Поред речи шире познатих *аџилак*, *беџарлак*, *дунђерлак*, имамо и *арачља<sup>к</sup>*, *паџаља<sup>к</sup>*, *џигарлак*, које су изгубљене у северном појасу средњештокавског типа и замењене речима *порез*, *газдаља<sup>к</sup>*, *муџлика* „муштикла“; поред речи познатих и у долини Јужне Мораве — *џамадан*, *коборан*, *фв'сџан*, *зџбан* (тј. *зубун*), *копак*, *копџиџа*, *џамови*, *џаџија*, *сџнџир*, *сокак*, *ниџан*, *џаван* и др., — овде су очуване речи *мџагале*, *меџалик*, у севернијим говорима махом изгубљене. Али док је у Јужној Морави изгубљена реч *меџалик*, очувана је реч *џалир*, као и у сретечком говору — *џалир*, па и у староштокавском дијалекатском типу; овоме је узрок вредност новца и сам новац — *џалир*, који је дуго био уопште у оптицају, а задржао се и дуже као елемент накита. — Не само акценатских, већ и других отступања имамо код сретечких речи *екмеџија* (*екмекџија*), *муџиџиџија* (*муџиџиџија*), *сербос* (*сербес*, *сербез*), *аер* (ср. шток. *аир*, у југозападном делу староштокавских говора *аро*<sup>1)</sup>.

1) Ђ. Ј. Киселиновић изводи (Народне умотворине, Споменница двадесетпетогодишњице ослобођења Јужне Србије, с. 883) обе стихове:

У сретечки говор је са југозапада дошла реч *шалим* у изразу *играње на шáлим*, „арнауцко“ играње: кад се игра у колу, па се играчи пунте и онда сваки игра за себе: *ће клекне, ће рипне, ће се зáврши*. — Западним утицајем дошла је реч *шорш* „коцка“; она се употребљава најчешће при дечјим играма: *ћен ол њи нáпраћ шорш а други шрза, ће шрнеш шорш, шшо му паднало на шорш, со<sup>с</sup> шорш избáрајеш*. Реч *м'скар* — *момци се шегајеш, м'скареш*, донета је са Косова, где имамо читаву групу у употреби: *маскара, маскаралак — маскаралък — маскаралък, маскарим се, маскарка, маскарција, маскарцика*<sup>1)</sup>, а тако је и у Јањеву. Међутим реч *проњ* „постеља“, „лежај“ позната је и у галичком говору, по речнику Ђиноскога, и у косовско-метохиском дијалекту, по речнику Гл. Елезовића, само у Сретечкој Жупи има значење блиско галичком значењу „уздигнут део пода“, а ближе значењу косовскога говора „кревет“. (Леск. „кревет на нотарима“). Везе са јужнијим говорима имају речи *кóломоћ* — *кóломбоћ* и *пирајка* (Леск. *буваљка*).

Има извесних речи и речничких појава које су или специфичне у овоме говору, или су ограничене само на најближе говоре, или се за неке од њих тек може очекивати да се утврди шири круг употребе. — Пре свега у овом говору је очувана реч *плата*, која се, заиста, налази и у Вукову речнику — *плата* — *плахта* „das Tischtuch, тарра, сф. трпежњак“, „das Bettuch, литеум, сф. чаршав“, и то забележена само у Хрватској; овде је она архаизам који се употребљава само у песми:

*Паде плата по ливада —  
Неје плата по ливада,  
Текје ми са чьсци крсти. —*

Према речима познатим из Вукова речника *пласка*, *пложка* (игра каменим плочицама, у Црној Гори), *плоча*, *пло-*

Сите момчиња на оро,  
Моето аро ф пепелта;  
Сите момчиња фефчиња,  
Моето аро шапчиште;  
Сите момчиња долама,  
Моето аро сакиште.

<sup>1)</sup> Гл. Елезовић, Речник косовско-метохиског дијалекта, I. (Српски дијалектолошки зборник IV). Стр. 389—390.

чица, *плоштина* (у Славонији), овде имамо у загонеци *плошце* у значењу „нокат“. — Свакако старије значење имамо и у речи *кркуша*, која се опет само у песми чује. — По називу места где живи врабац, скована је реч *стрéарок* „врабац“, са изведеним диминутивом *стрéарче* „врапче“. За меру жита „пола карлице“ постоји реч *повник* и дублетни облик *повница*, а за значење „полић“ (ракије) употребљава се диминутивни облик *повче*. Велика чаша, стона наша названа је *стовњача*. За називе дечијих игара *слепáчина*, *капичóйна*, *калачóйна* немам података да се употребљују у таквом типу образовања изван сретечкога говора. Завршетком *ач* формиране су две кованице *чéарљач* (Др.) за петла, и *нáредач* (Ср.) „старешина у војсци“, свакако по нејасно схваћеној речи „*наредник*“. — Као сложеница са новим значењем интересантна је реч *расóв месо* „кисео купус са месом“, а реч *млáнешта*, која претставља у ствари синтагму *млада не(в)есћа*, објашњена је већ на другоме месту. Објашњена је раније и реч *бласињање* „благосињање“, „наздрављање с благосињањем“.

Као засебна група примера могу се издвојити оне речи које каткад показују и лексичку везу са другим говорима, али имају, било у формацији, било у нианси значења нешто специфично. Префиксом *за* изведени су глаголи *забегнајо* „одбегао“ (Леск. *одбегнуја*) и *се засиљи* (Леск. *усили се* „осили се“). Од новоштокавског обичног у употреби „градити“, в средњештокавског честог префикса *на* формиран је глагол *наградим* „саградим“ — *да наградим кула*. У глагола *надбира* — *војска ти се надбира*, *над* нема своју специфичну вредност; *надбира* сначи „сабира“, „сакупља“. *Огледуале* значи „разгледали“, „загледали“ — *огледуале да не метеш људи кућа*. Префиксом *од* — *ош* начињена је нова сложеница *отсуди* — *ди гу цар отсуди*. Како чешће бива код смешаних говора да префикс изгуби своју специфичну вредност или да ослаби нианса значења коју он уноси у реч, — онда се јавља секундарно, поновљено извођење још једним предметком (у извесној мери се и ту за два префикса везује сложено, комбиновано значење); према *улав* — *заулављујет* (Леск. *заулавеја*), *запошурди* „завитла“ — *кд му некој запошурди топка, ће се поувáпајет* „похватају се“.

Осем поменутих страних речи, треба истаћи неке које

су из црквеног језика ушле у употребу. Такве су *тегумѝн* и сличне, а наставком црквенословенског језика формулисане су речи *вићѝније*, *прошћѝније*. Уз ове речи ишла би и *иновѝрец*, формирана од архаичне основне речи новим наставком. У време пре ослобођења, а из варошког говора, преко турског језика унета је реч *пајшон* — *ос пајшон* и изведена реч *пајшонџија*. У најновије доба има много речи које преко школе, војске и варошког општега говора улазе у употребу, — али се и оне прилагођавају обично и по акценту и по фонетском типу, као *бѝвница* и др.

Уз већ поменуте ономатопеје *врека* (ка коза), *грчи* (ка свиња) и др., треба истаћи ономатопејске узвике *шућ* — *пућ*, у песми лазаричкој о метли — *Шућ—пућ зад враћа* и изведен глагол *швркне* — *он швркнав магаре*.

\*

Вишеструки извори за обнављање речничкога блага довели су до чешћег јављања синонима и дублетних варијаната.

Дублетне форме јављају се и због тога што су извесни процеси у сретечкоме говору још у току, што има незавршених фонетских процеса. Такав је случај са речју *бљѝџа* /бљѝџица/ *бљѝџа*. Различне полазне дијалекатске форме довеле су до дублетних одлика *дејче*, како је познато и у јужнијим говорима, и *ђејче* односно *ђојче*, *деџики* /*ђеџики*, *колomboћ* /*коломоћ*, *колomboћница* / *коломоћница*. Форме *ск о вем* и *скујем* слиле су се у суперпозицији *скојем*. Облик *чочне*, у игри „дотакне“, „удари“, почива на комбинацији средњештокавског и староштокавског облика *чукне* и косовског облика *ћдкнущ* — *ћдкнем* „кљунути, клепнути, ударити“ (Гл. Елезовић). Међутим реч *маши*, у стиху *Маши глава* — у *свајшове погља*, стварно је косовски облик *мѝшиш* — *мѝшим* (*мѝшим глѝвѝм шакѝ кѝ у сѝрану*, како наводи Гл. Елезовић), а реч *погља* је такође косовски глагол, само докле га Гл. Елезовић наводи као „некакав крњи глагол“, употребљен само у императиву, дотле овде, у стиху, имамо и облик пређашњег свршеног времена; њихови су дублетни облици *мавна* и *погледна*, други врло редак, а први чест у обичном говору. — Има дублета постаналих разним наставцима и различитим извођењем, као *камџици* — *камѝџџики*, *над-*

*висива* — *надвисује* и сл. — Има ређих случајева да се дублетне форме јаве као последица губљења осећања за трајност и свршеност глаголске радње, као *досџојала* (схваћен као прелазни глагол) и *досшала*: *неси раја досџајала* и *те раја си не досшала*; у овоме случају механизам стиха утиче на избор форме, а сама реч *досџојала*, према речнику Гл. Елезовића, не би била позната садањем косовском говору, — уосталом и у варијанти песме о светом Петру и мајци му, по тексту који је забележио Јастребов на Косову, нема ове речи, већ уместо ње употребљена је реч *заслужила* (с. 131):

*Свети Пеџар по рај шета,  
А по њега сџара мајка, —  
Враш' се настраг, стара мајко,  
Неси га рај заслужила.*

На тај начин *досџојала/досшала* био би архаизам, док се на Косову та реч могла изгубити у раздобљу од насељавања Сретечке Жупе до времена кад је Јастребов скупљао песме.

Разног дијалекатског порекла речи употребљавају се као синоними: стара реч *б'њак* и с југа унета *кланик* „кладник“; *алећа* — *грбош*; *завезок* — *врзуљок*; *обукло* — *аљине*, као у једној причи *дај ги обукло а дадоа ги аљине, обукла за с'нови*, ма да се нејасно осећа код речи *обукло* нианса општијега значења. Синонимни однос јавља се и између народних речи и туђица, као *прозор* — *прозори* / *п'енџер* — *пенџери* / *џам* — *џамови*, *шума* / *брман* итд. Непотпуно превирање овога говора види се и по томе што се често поред једне речи употреби друга, ради објашњења и допуне, као у примеру: *у шума — брман га заденав јен шрњ; шрњ се љскубав — се љзкуков од к'брењ; м'чко п'омичко — идеш п'олако; да га јане — ушне*. Између речи блиских по значењу имамо однос прецизирања, као у примерима *п'ободеш* — *усарчет јен камењ* — *нишан*, *јурне* — *полети*, а често и право диференцирања: према општијем значењу *јграње*, имамо и специфична значења *тоје јграње на шалим, јграјеш на ш'инец, поређајеш се у с'бор* („круг“), *к'оло се игра како к'ш'и*.

Занимљиво је учинити неке напомене о значењима речи. — Тако извесне речи, нарочито у изразима, добијају специфична значења: *ш'рено оро* значи коло у које се ухвате и људи и жене, а то значење, сликовито и тачно, изгубљено је у осталим крајевима, или бар у највећем делу наше је-

зичке територије; реч *св'бор* има значење „круг“ у изразу *се поређајеш у св'бор* — пре почетка игре у колу, јер је и тип старих сабора био кружног или полукружног изгледа; *арнауцки* има и специфично значење у игрању, као што се види из овог објашњења: *постари људи играјеш арнауцки: с' уатеш у коло и после сваки за себе игра одвојено — клекне, ће ринне, ће се заврши: тоје играње на шћлим*. Чешће има примера да се карактеристичан део употреби за ознаку целине: *ч'сни крсти* значи „литоја“, као и у околним говорима; *лице* се узима као битни део личности, те је и глагол *превеси* употребљен у том смислу: *Да Грујацу младог превесимо*; за просјака се узимају као карактеристика *красће*: *ка неки просјак — крџив!*

Уместо изгубљене речи „*прерушиши се*“, употребљена је реч суседног, блиског основног значења *намештив* — *он се намештив ка неки просјак — крастив*, слично значењу *удесио се* из других говора. — Фигуративна значења заснивају се на сликању — упоређивању, појачавању и конкретизирању значења. Тако се каже *да се укрсти село* у значењу да литија прође селом унакрст. Таква фигуративна значења су основица врло великом броју загонетака и честе уопште у гномичком стилу; *караман* у загонеткама значи „пас“, и служи за поређење са катанцем, по улози, јер и пас и катанац служе за чување: *Црн караман на ковчег лега*; слично су употребљене речи у фигуративном значењу на основу облика — *На свако ри'че плошче*, или по неком детаљу, по боји — *Сив сивењко сејеше, мој батец га бѣрелие*, или по динамици — *Смок свири, дириндедо игра*. Индиректно сликање у значењу „неједнаког правца“ је: *криво — право, до Бога двана*. — Слично томе имамо реч *орање* која је употребљена у значењу „поорана њива“, „бразде на поораној њиви“, најзад „ораница“, а још даље „блато“, као у изразу *вода живо брање* („право блато“). — Појачавања има на разне начине. Уместо глагола „одвоји“ употребљен је глагол *ошкине* — *да ги ошкине* („одвоји, раздвоји играче који се држе за руке“); уместо да се рекло „покупио камење“ са њиве, речено је *ошребив камење*, те је тиме слика живље и јаче приказана. Затим се, у хиперболи, каже *ће пукнем од љушина, за тебе душа ми искочи* и сл. Исти изрази у речима *ће пукнем, искочи* садрже и конкретизирање значења, а то је општа семантичка



тенденција, јако изражена уопште у нашем језику. Таква значења имамо често. Као што се може пасти у јаму, у воду, може се пасти и у невољу — *кѡд паднем у невоља*; разговором се одгони суморност и туга, па је из једнога писма забележен израз *да не разговориш* („развеселиш“) *ос писмо*. Појам *време* је апстрактан, неодређен, а *година* је по празницима и као одмерени део временског тока конкретнији елеменат у језичком осећању; отуда овде израз у *старе године* као синониман изразу у *старо време*. Реч *м'гла* је везана за појаву која се чулима запажа, па отуда у значењу „иде у непознато, у несигурност“ имамо и ђовде израз *иде у м'гла*. Потенцирање значења и појачавање за субјекат постиже се тиме што се у именском делу прирока употреби именица место глагола — *сом оскудица* „оскудан сам“, „у оскудици сам“, можда и као контаминација овакве две конструкције, и много раширенији израз *на мука сом* „мучно ми је“, где *мука* има конкретно значење „мучење“. — При дечјим играма се употребљавају у већој мери таква значења која се добијају појачаном сликом или карактеристичним детаљем. Тако је у примерима *одма га изгореи* „буде избачен из игре“, *ако погоди*, „убије“ *камењ*, *га изгори шајега* и *узме други да мета шопка*, — као што „убије“ *камењ* значи „удари, погоди камен“, и као што у обичном говору *изгоре га* у неким староштокавским говорима значи „упропасти га“, „пропаде“, слично значењу израза *опече се* из других говора, али јаче по интензитету. Слично је са динамичнијим изразом *п'лети: шѡг се јурне* — *п'лети орев на пилићи*.

Поред поменуто контаминације *скојем*, има у овоме говору и других, које су управо резултат народне етимологије, нарочито *блѡсиња* и *влѡсија* (упор. с. 141—143), а такве су појаве могуће обично преко јако избледелог првобитног значења, или кад значење старо потпуно ишчили. — Таквих примера са губљењем значења има доста, и то разноврсних. Реч *шар* у изразу *јед'н шар* „једанпут“ забележио сам само једном, од једног муслимана из Речања; ова реч очигледно нема везе са речју *шѡр* „на вршају ситна, искршена слама као пљева“, како наводи Караџић, већ пре може бити у вези са речју *шарапѡна*, коју у свом речнику наводи Гл. Елезовић, а која се и у севернијим крајевима употребљава, — *шар* потиче свакако од арап. *darb* „жиговање“, „ковање“, те је и

могло добити значење „удар“, „пута“, отуда и *једън шар* „једанпут“. Али тај израз изгледа да је скоро сасвим уступио место изразу *једън пуш(а)*. — Ослабљено значење глагола *ушајем* — *ушнем* једино је могло омогућити да се тај глагол схвати као синоним глагола *јанем*, као што се види из примера *које побѣдиле ушајеш овија други; а други да ушне, да га јане* — *ушне*. Глагол *ушаши* налази се у Вукову речнику, али само у изразу „слушају, али не *ушају*, sie hören, aber sie achten nicht, audiunt, sed parum curant“; преко значења „слушају“ > „служе“ > „бивају поробљени“ — „бивају јакани у знак да су побеђени“ могло би се објаснити садање значење, али да није искључена могућност да је при овоме имала утицаја метатеза и директнија веза са *ујашеш*. — Добијајући своје специфично значење, речи могу у извесној мери или потпуно изгубити везу са основном речи — као називи игре *капчојна*, *калчојна*. — У овоме смислу се истиче неколико речи које су у Сретечкој Жупи нејасне или потпуно неразумљиве. У дечјој игри израз *војска камберова* потпуно је неразумљива, — у речнику Југосл. академије налази се *Kamber* као презиме, а наводи га и Гл. Елезовић; међутим код Торбеша из Прилепскога Поља, а и код других *Пен Гамбер* значи „Пророк — Мухамед“, — па и израз *војска Камберова* значи „турска, пророкова војска“. — Нико у Сретечкој Жупи не може да објасни реч *ђинђери* у стиху *Ој ђинђери, калуђери*; међутим ова реч одговара арбанашкој речи *gjingjër* „грахорица, вика“, а овде би значило „лармације“, „букачи“. Исто тако је нејасна и реч *дириндедо* из загонетке *Смок свири, дириндедо игра*, — али ту већ има основе да се она објасни као веза речи *деда* и речи познате у арбанашком *dërë* „врата; дом породични, породица, родбина, потомство, династија“. У стиху *Ој месече, ој ојнице* биће вероватно реч *бојнице*, — али певајући нико и не мисли о томе шта би имала да значи ова реч. Тако је нејасан израз у *грађа* у стиху *Што си лепо у грађа*. Из неразумевеног израза „лав урла“ — *ла(w) урлаје* постала је реч *лаурлаје* са ономагопејском вредношћу — *Лаурлаје поштоци* „Пирајка, чије се лупање чује из потока“. Овим путем наилазимо на чист вербализам, изражен у сликовању као у стиху *вешар вгје, град гора лелеје*, ма да у другим случајевима може бити и везе по значењу, као *бв'њаче* — *јуначе*.

При семантичкој анализи треба издвојити случајеве где је значење, било непомерено или померено, везано за упрошћавање једног семантичког клишета, као у примеру *једному му падне* (тј. *падне на шорт*) *да лега*.

\*

У фразеологији такође има трагова појединих компонентата сретечкога говора, али има и извесних релативних особености.

Општега типа су изрази: *добъ'р дъ'н, добро си дошов, Бог ши помогов, сѣрѣкен пут, сѣрѣкен дъ'н, сѣрѣкен празник, сѣрѣкна рабоша*, а тако исто изрази који се односе на живот и успех у послу: *дъ'неска за дъ'неска, сос ћар и сос бѣрићеш, соз-божјѣ име*; ипак од ових има два израза који одају психолошко језички утицај динарског расног типа: а) у средњештокавском и староштокавском у изразу којим се другоме жели срећа, прво се формулише жеља о животу а затим о здрављу — *со живош и со здравје* — *със живош и със здравје*, овде пак имамо израз *со<sup>3</sup> здравље и со-живош*, јер је реч *здравље* основна у новоштокавском типу (у *здравље, на здравље, здравља* — *па ће све биши, моли се Богу за здравље, здравље је највеће богашство* и др.), па и у овом говору имамо изразе *ај сь<sup>0</sup>(с) здравље и вѣселе*; б) према обичном средњештокавском изразу *срећно и берићешно*, овде имамо истакнут појам *часши* — *чъ'сно и берићешно*. — У овоме говору такође налази се благосиљање у виду градације, као *Ова гѣдина вѣселе* — *догѣдина још пѣвеселе*. Очувана је једна стара формула благосиљања, *Благѣсови не на сов и леб*, којој је антитеза очувана у великом делу нашега језика у изразу *Да га убију моји со и хлеб. Бласињање*, када се *чашиш, је*, стилски је врло добро развијено, са веома лепим стилским паралелизмом у првом делу и са сликовитим метафорским изражавањем у другом делу, са основом у компарацијама: *Кој помера меће* — *Бог да га помери от памеш*; *кој краде шикве* — *под гуша да му ницајеш*, јер гушавост показује слично повећање под гушом (упор. текстове). — При овоме у фразеологији има и правих песничких изрза, и то код људи и жена који нису учили никаквих школа, као: *за тебе душа ми љкочи*: *да ни се мало срце освѣбоди*.

— По типу јужнијих говора су изрази *имамо слава у недеља, имамо крсти у понéдевник*, а многи други свакодневни изрази, засновани на метафори и метонимији, општијег су карактера. Такви су и безлични једночлани изрази — синтетичне реченице *заврнав, ноћеска заврнав* „поче да пада киша“ и сл. (леск. *заврнула киша*).

Реч *дба* — *вр ми цар дба* (с. 253) „зар цар мари“ — показује стварање лапидарног значења (упор. *дођем — ајем*, у речнику Гл. Елезовића I, с. 139 „постати индиферентан“).

\*

Украшавање стила, засновано на сликовитости, често је и у обичном говору, а не само у стиху. Каже се: *бѣв сњег<sup>с</sup>, бела пóгача, бело сирење, Бела Рада, бѣв коњ — с<sup>с</sup> бѣлога коња; црн караман, црна жена, црна судбина, црн је и калуђер — Он с<sup>с</sup> учињи црна калуђера*; уопште ови придеви су често у употреби. Ређе се употребљава епитет *црвен* — *црвене јабуке, црвена крв*. За колевку каже се *шарена* — у песми у *шарене колепке* каже се и *По две чаше шарене* (некада бисером обнизане). Ноћ је *ш<sup>ш</sup>вна, ш<sup>ш</sup>вно* је небо. *Муш<sup>ш</sup>на* је вода — *муш<sup>ш</sup>на вода*, а и поток је *муш<sup>ш</sup>ан* — *муш<sup>ш</sup>ен пошок*, па се и за „смутљивца“ каже *муш<sup>ш</sup>лак*. Каже се *мáв камењ, мало деш<sup>е</sup>*, али обично *мичкó деш<sup>е</sup>*, а у песмама је често *млад* — *лад* и *лудо*: *'Лад дијеш<sup>е</sup>, лади Грујицица, Да Грујицу млáдог превесимо, Сшари сшарци* — *луди деца* итд. Може се чути *голем* и *велик*, али и *вели* као архаизам — *велид<sup>в</sup>н*. У стиховима се среће епитет *виш<sup>ш</sup>и* — *виш<sup>ш</sup>а Јело*, и *ш<sup>ш</sup>нок* — *ш<sup>ш</sup>нка жица, ш<sup>ш</sup>нка пређа*. Сан и ноћ могу бити страшни — *сшрашен с<sup>с</sup>н, сшрашна ноћ*, а и војска. Човек, дан, празник, пут може бити *сшрећен*, каже се обично *сшрећна рáбош<sup>а</sup>*. Човек и крст су „часни“: *ч<sup>ч</sup>сен чоек, ч<sup>ч</sup>сен крс, ч<sup>ч</sup>сни крсти*. Уз реч *девојка*, у стиху, обичан је епитет *добра*, али и *лиџа*, са ијекавским изговором поред средњештокавског *ги* и староштокавског наставка 3 л. мн. и асс. f. на а: *Да ги сведеш лиџа девојка*. За наочитог човека каже се *личен* и *писан* — *О брате мој личен и писан* (тј. „леп“ и „као уписан“ — „као насликан“), — и полазна тачка овог израза били би манастири и живопис; у вези са овим треба нагласити да у Галичнику постоји породица *Личеноски*, из

које је један наш познати сликар, а исто тако да израз *писан* има везе са обичним изразом новоштокавских дијалеката — *леп као ушсан*. У моралном смислу као позитивни епитети су *добър, милостивен, благодушен*. — За јаје „мућак“ постоји карактеристика *мућкав — мућкаво јајце*. — Као и у Лесковцу, тако и у Сретечкој Жупи постоји разлика летњег и зимњег празника према посту: *Свешти Николa мрсен* (летњи, *мрсан*) и *Свешти Николa посен* (зимњи, *посан*). — У песмама се за *клéћ* каже да је *камена*, а за камен да је *сџуден*, па чак и метафорски када се односи на човека — *Студен камен Саву да извикаш*. — И у оваквој улози речи могу, са недовољно прецизним значењем, да се замењују, у механичкој употреби; тако је у песми о одласку св. Саве у манастир употребљен израз *сишна војска* место „силна војска“ — *Те ми събра тог сишна војска*. Тако без своје специфичне вредности реч *невен* је употребљена као епитет, ради појачавања: *И Тодоре, и невен-Тодоре*. Ради појачавања се јављају и таутолошки употребљени придеви, као у примерима *Сшари сшарци — луди деца, Мољи ши се млади мла. дожења*.

И у обичном стилу, а нарочито у песмама има живог, фигуративног сликања, а нарочито метафора и перифраза. Врло је лепа синтетична слика дата поређењем детета са пауном, уз диминуцију, у једној лазаричкој песми — *Море деше, идунче!*, са индиректним упоређивањем. Поређења су веома честа, реална, нарочито у формулама кад се *блазиња*: да очи побеле — *убељеш ка млеко, ка крава да рика, ка овца да блеје, ка коза да врека, ка свиња да грчи*; при овоме карактеристично је да се већином истиче прво поредбени елемент, и да се поређења шире и на активитет, динамичнијом, акустичком сликом. Описно казивање је, уопште, до велике мере развијено. Из круга индиректних описивања треба истаћи и један пример словенске антитезе, у старој обредној песми

*Паде плаша по ливада --  
Неје плаша по ливада,  
Текје ми са чьсни кршии.*

Градације има уопште, ма да мање но у песмама динарских крајева. Али је карактеристично видети како се вр-

ши појачавање у обичноме стилу: при првостепеном питању имамо стварно потребне речи, као у примеру *Пишав га цар*: „*Зашто шепаш кучики?* — *Па ги шепав*; затим у другостепеном питању налазимо појачавање тиме што се додаје одредница — показна заменица *шија* уз реч *кучики* — „*Зашто шепаш тија кучики*“, *па га питав цар*.

Уопште узев, у овоме говору има много сочности, свежине језичког осећања у значењима речи, уз архаизме, а не само речничког богатства.

## **ЗАКЉУЧАК**





## XXV ОПШТИ ПОГЛЕД НА ГОВОР СРЕТЕЧКЕ ЖУПЕ

Према анализи језичке структуре говора Сретечке Жупе добија се јасна општа слика о његовој природи и процесима у њему; то ће овде бити синтетички приказано. Исто тако биће истакнут принципски значај тога говора у кругу проучавања дијалеката нашега језика.

Сретечки говор је врло занимљива појава дијалекатске мешавине. У њему има више компонената, чије се извесне прте још чувају, док се друге распознају у данашњим резултатима новијих дијалекатских процеса, извршених у претходим еволутивним фазама. Ма да се често и управо по резултатима дијалекатских појава може закључивати о антропогеографским појавама, о мешању становништва и о кретању појединих етничких и миграционих струја, — може бити и случајевâ где су нам познати основни елементи, као у сретечком говору, и где се главни задатак проучавања дијалектолошких појава своди на прави лингвистички терен. Овде је случај интересантнији утолико, што имамо више-струки појав дијалекатске мешавине, и што је главни правац скристалисавања довољно јасно оцртан, ма да превирање није у потпуности завршено, — те се поједине уопштене прте у знатној мери разазнају, и саме собом постављају често лингвистичке проблеме, фонетског, асоцијативно-морфолошког, синтаксичког, лексичког карактера.

Ма да није лако кроз неколико разновремених наслага уочити природу говора старинаца, оних који су часељавали ову жупу пре неколико стотина година, ипак дискусија о чињеницама и резултатима битних језичких процеса води закључку да је у најстарије доба које се према садањем стању становништва може узети у обзир, дакле око петнаестог века, становништво било са нормалним *ћ* а несумњиво



знате, попе. Отидає к Сабѣ, да мѣ видн прѣсть, зацо га исека<sup>1)</sup>. У ствари тај облик (ако не би био грешка) показује само да се у првој половини петнаестог века могао чути у томе крају, где је већ могао бити донет са Косова; то би само могла бити једна тачка ослонца — показујући фазу која је могла бити блиска фонетском изговору какав је могао послужити за полазну тачку стварања облика на *ja*. — У другом запису налазимо облике са *ja*; напоредо са облицима пређашњег свршеног времена: *пшадписа*, *кон є пшадписа*, *сакга є*, *боа се*, *Богж да прости тво ю є октавиѣ*; тај запис је свакако везан за Призрен, — то је додаток запису на књизи писаној по благослову кир-Арсенија, архиепископа призренског, из 1401 г.<sup>2)</sup>, али тај податак је тек из 1642 г.<sup>3)</sup>. На основу ових примера не може се ништа закључивати о природи замене *-л* у сретечком говору; али је из њих јасно: а) да се облик на *ja* могао јавити прво на источном Косову или око Призрена, или на целом том појасу, одакле је могао бити пренет у долину Јужне Мораве, и б) да су такви облици већ забележени тада, око половине седамнаестог века, значи већ иза првих померања насеља у вези са најездом Турака, а пре великих сеоба. Ово, уосталом, одговара и мишљењу проф. А. Белића: да је наставак *ja* постао негде у томе крају; говорећи о овој особини у јужноморавском дијалекту проф. А. Белић је још 1905 године рекао да се он пружа „у правцу према Призрену“, додајући: „По свој прилици, он је и постао ту негде“<sup>4)</sup>. Пример из недатираног записа XVI—XVII в. (Беогр. Нар. библиотеке бр. 666) са обликом *внѣ* поред *сѣрѣшнѣ* нема значаја за сретечки говор, јер има и облик *сѣмь* поред *сѣмь*<sup>5)</sup>.

У озаквој ситуацији, у сусрету дијалеката разностепених по хронолошком формирању, сретечки говор јасно је обележио главне смернице свог развитака. — Таква мешавина није дала један већ преврели тип, знатно скристалисан, као што је тетовски говор, у коме су у корену очуване основне средњештокавске црте, док се утицај са југа осећа у настав-

<sup>1)</sup> Љуб. Стојановић, Стари српски записи и натписи, књ. I, Београд, 1902. Стр. 85, № 260.

<sup>2)</sup> Ibid., с. 64, № 201.

<sup>3)</sup> Ibid., с. 64, № 202.

<sup>4)</sup> А. Белић, Дијалекти источне и јужне Србије, с. 596.

<sup>5)</sup> Љуб. Стојановић, Стари српски записи и натписи, књ. II, Београд, 1905. Стр. 413, № 4237.

цима. То није ни сасвим нова мешавина, као она коју налазимо у ближој околини Скопља. Овде су извесне црте стабилизиране, друге су очуване, — али после извесне селекције, као у некадашњим дублетним личним глаголским наставцима ипак има извесних црта које показују слику процеса у току.

Стабилизовање се запажа пре свега код гласовних елемената, и то код оних црта где су с једне стране уношени умекшани елементи према нормалним с друге стране. Тај процес стабилисања није везан за једну ужу епоху из еволуције сретечкога говора, већ показује једну унутрашњу тенденцију која се продужавала и под сличним резултатима давала исти правац у развиту. Прво, а у продуженом процесу, вршила се стабилизација африкате *ћ*, са једном врстом селекције, при чему се губила несумњиво уношена нијанса *ћ'*. На овај процес уопштавања прецизне и нормалне сугласничке артикулације наслањало се губљење умекшаности код сугласника који су је можда тек развијали у неким околним говорима у време превирања говора Сретечке Жупе. Оваква претпоставка не би допуштала могућност да је ова умекшаност била продужење прасловенских умекшаних сугласника; из ње би се могло закључити да је у доба формирања сретечкога говора била тек у првој фази испред акцентованог, напрегнутог изговора вокала предњег реда (пр. *с'ело*). — Најзанимљивији случај фонетског стабилисања и свођења на нормални елеменат, то јест елеменат обичнији а прецизније артикулације — то је завршни резултат процеса *л* на крају речи и уопште на крају слога. Старо *л*, несумњиво исто какво је и у говору Сиринића и Косова, било је поколебано уношењем високога *л* из кичевскога говора и *ш* из говора тетовског, од којих је *ш* показало већи значај; за уопштавањем тога *ш* настављена је његова еволуција у виду губљења лингвалне артикулације а уз прелаз непрецизне билабијалне у одређенију лабиоденталну артикулацију. Тако је овај процес у сретечкоме говору завршен код тачке *в* — *бив*, *вов*. На овај начин је утврђена органска еволутивна веза између тетовскога и сретечкога говора, па би остало само да се даљим посматрањима горанскога говора утврди однос према тамошњем рефлексу — муклом *ф*: *биф*, *воф*, *в* и према рефлексу *у*: *биу*, *воу*. Стабилисању *ћ* одговара у продужењу еволуције *ш* према *в* и *у* задржавању на тој фази, — иако

овај други процес није изохрон са првим; ово пак показује да је досељавање претставника са *w* било у мањим групама и не у исто време, те су, долазећи, губили своју црту; али то нам истовремено показује да временски размак досељавања није могао бити велик, јер је *w* (<*ʎ*) из говора ових досељеника, заједно са *ʎ* других, пореметило језичко осећање за однос облика радног глаголског придева *l*:*la*:*lo*, стварајући нов алтернациони однос *v* (<*w*):*la*:*lo*.

Морфолошке категорије показују скристалисани процес, али је занимљиво истаћи кога су типа и под којим условима поједини елементи уопштени. — Пре свега *a* је скоро потпуно уопштено у асс. *s. f.*, те углавном само лична имена и сроднички називи имају *у*, — као *Мару*, *Стојну*, *мајку*, *сестру*. Према овом знатно ослабелом остатку средњештокавског типа, налазимо потпуно очуване и уопштене заменичке облике *га* — *њега* и сл., ма да и уз удвајање донето с југа, па је наставак овога типа пренет и на имена — ген. *Љубога*, *Костога*, и др. Ово превирање именских облика вршено је у време док још потпуно нису у неким говорима били изгубљени стари наставци, те имамо облике *женам*, *децам* и сл. У извесним примерима имамо окамењене облике ген. *pl.* без наставка, *годин* и сл., а таквих облика скоро и нема или потпуно нема у говорима одакле је потхраћиван сретечки говор; значи да се и у тима говорима ова особина налазила још, и то у извесној мери, у доба формирања сретечкога говора. — Код глаголских облика имамо занимљив случај комбинације наставака разних дијалекатских типова. Новоштокавско и средњештокавско *мо* у 1 л. мн. уопштавано је на штету наставка *ме*, уношенога с југа. Али обратно томе генерализан је наставак са *ш* у 3 л. мн., уношен такође са југа — *дођеш*, *имајеш*, *играјеш*, *појеш*, замењујући облик с некадњим *у* новоштокавским, односно *в* средњештокавским — *дођу* / *дојдев*, *имау* / *имав*, *играу/играв*, *поју/појев*. Ово је објашњиво тиме што је наставак са *ш* био специфичан, другачи од осталих наставака, и као такав имао при нивелисању језичког осећања надмоћност према другим типовима наставака за овај облик. При овој дискусији дозвољено је претпоставити да је у једној компоненти сретечкога говора било *у*, а не *ју* (*имау*, а не *имају*), и то *у* које је већ могло бити са смањеном вокалношћу, уз извесну пасивност лаби-

јалне артикулације. Исто тако се може претпоставити да је у средњештокавској компоненти у доба превирања у 3 л. мн. фонем тек био у прелазној фази ка *v*, дакле *w* — *имаw*, а то би могло да послужи за хронолошко одређивање средњештокавскога *v*. Од особина унетих са југа и уопштених треба истаћи са „су“, — *на* — (*дигнам, писнало дрво*), — *ле* у р. гл. придеву за сва три рода (*дукаши дошле*); није потребно подвлачити да су ове црте, као дефинитивно уопштене, доношене у сретечки говор, и ту механизирание онако исто како су биле механизирание у говорима који су им били преносна зона.

Синтаксичке особине уношене са југа показују сличан резултат. Све оне типичне црте које су ушле у структуру староштокавских дијалеката нису уопштене у сретечкоме говору. Ипак, неке значајне црте овога типа су уопштене, а нарочито удвајање заменице и удвајање реченичног објекта уопште. Међутим члана нема у употреби, а осећање за наставке, ма да у врло малој мери, регенерисано је под утицајем говора средњештокавског типа (асс. s. f. — *у*) и под утицајем новоштоквске компоненте.

На овај начин види се да је сретечки говор у многим правцима нивелисао разне компоненте и да се дошло до извесног скристалисаног стања, у синтакси дефинитивно, а то би се могло рећи и за облике; у гласовима пак у великој мери. Али ипак има извесних црта које показују незавршене процесе, показују да овај говор није у потпуности преврео. Те непревреле црте, са неким фонетским процесима који су још у току, нису многобројне, али се налазе у врло широким категоријама и врло су честе у употреби, те дају утисак појачане непрецизности целом сретечком говору. У томе правцу се истичу нарочито две црте: губљење међувокалскога *v*, редукција вокала, а нарочито прелаз *и* у *і*. Често има више нијанси (*неје/неје/неје, глава / глаџа / глаџа / глаа*). Комбиновање ових појава имамо у речи *бљџа'бљџа/бљџа*, у јако оклебљивом изговору. Редукција вокала може ићи до полугласности, као у примеру *осџадале*. Због чисто гласовних и неуопштених процеса имамо често дублете (*јлаџа / јлаа, покровец/покроец* и сл.), а нарочито код двојно очуваних *ћи / ки — јаричићи / јаричики*. Примери као *јуџро — уџро* показују траг очуване разлике посебних компонената сретечкога говора, а ду-

блетни облици јављали су се и у вези са појединим зависним гласовним појавама, као *ћерамиде* и *ћарамиде*. Због геминације истих сугласника и упрошћавања изговора долази до облика који су скоро дублетни и између којих се у језичком осећању развија извесна врста диференцијације значења: *ка* (< „како“) и *ка(д)* (< „кад“, без акцента), а *кв'(д)* („кад“ под акцентом). Тако имамо примере *ка-д-а дође* поред *кв'-д-а виђи*, „када да дође“, „кад да види“, упитно или усклично, а *ка-д-а дође* „како да дође“; међутим у језичком осећању, једног образованог сречанина, *ка-д-а (дође)* везује се углавном за значење „како“ а *кв'-д-а (виђи)* за значење „кад“. Геминација зависи од темпа говора.

Ипак ма да још има непреврелих црта, а уз то и дублетних облика, сретечки говор претставља један у великој мери формиран локални говор. Географско локализовање његових црта у историској перспективи показује да је то један дијалекатски чвор, значајан и занимљив. Ту, пре свега, имамо трагове разних дијалекатских типова и са карактеристичним цртама за разне епохе нашега језика, са разним степенима еволутивних процеса, — неке врло новог типа, друге средњег, треће старијега гласовног вида, а са понеком новом, општебалканском особином. У тој мешавини било је компонента са непреврелим цртама, — а општи је закључак да се створила главна тенденција ка стабилизацији у историском смислу типичних фонетских елемената и ка скристалисавању. Оне црте које су биле у превирању или су настављале свој процес у правцу јасних и прецизних елемената (*ж > ш > в*), или су елиминисане и замењиване прецизнијом цртом из неке друге компоненте (*ш* у 3 л. мн.). Присељеници староштокавскога говорног типа, иако претстављају свакако можда половину насеља, нису успели задржати основне особине у корену; ту су превладале и биле уопштене средњештокавске црте, тако да је овај говор и данас у основи средњештокавскога типа. Али зато су у уопштавању наставака у великој мери добијали превагу елементи с југа. Према томе сретечки говор, као мешовит говор, иде у ону врсту које је и тетовски говор; и у њему, као и у тетовском говору, имамо очуван средњештокавски тип, супротно мишљењу А. Селишчева — имамо у корену старину каква показује стање пре почетка превирања, а у наставцима траг наноснога слоја. Ипак

треба учинити две примедбе. Прво, у томе правцу сретечки говор претставља извесну разлику у самом процесу мешавинског дијалекатског превирања: у тетовском говору била је основа компактнија а утицај с југа се раније осетио; у сретечком говору пак слојеви и средњештокавски и староштокавски су се постепено и скоро равномерно појачавали, тако да резултати њиховог превирања и међусобне борбе њихових црта претстављају у ужем смислу и у чистијем виду лингвистички процес. Треба затим истаћи и то да, нарочито по црти *џ* — *џ* (<*ш*<*я*) тетовској а *в* (<*ш*) сретечкој, и по захвату балканско-синтаксичких појава, тетовски говор игра улогу преносиоца особина из јужнијег дијалекатског појаса, а да је у овоме географском правцу сретечки говор последња зона јужног утицаја, — једино још понека усамљена црта добачена је до Призрена, према Косову, па и до Врања као *я* (упор. проф. А. Белића, *Дијалекти источне и јужне Србије*, с. 212).

Осем ових у ужем смислу лингвистичких а општих запажања, сретечки говор може имати значаја и за објашњавање извесних појава у дијалектима који су ушли као компоненте у сретечки говор, а нарочито за релативну хронологију тих дијалеката. Никада се тако добро не могу лучити раније појаве од познијих као при сусрету разних дијалеката. Тај релативни однос може бити мерило које у доброј мери надокнађује недостатак факата из писаних језичких споменика; у исто време такве појаве, мерене мерилом лингвистичким, фонетичким нарочито, одају пут кретања појединих утицаја и могућност да се уоче оне које су се могле развити пре тих, односно друге које су се могле развити само после тих. Ово и чини други значајан интерес овога дијалектолошког чвора. Полазећи од сплета чији су елементи анализом рашчешљани, многе појаве добијају јаснији однос у перспективи њиховога развоја. Рашчлањене особине многих црта у њиховој завршној фази осветљују у многоме претходне фазе, па често и саму полазну. Сретечки говор потврђује и моја изношења о формирању тетовскога говора, и поткрепљује објашњења о кретању дијалекатских црта са југа ка северу, а тиме се потврђује теорија проф. Белића о српскомакедонским говорима (упор. *Галички дијалекат*, увод, а нарочито стр. 23, 26, 28).



Иако је предмет овога рада био анализа само једнога говора, ипак је дискусија стављена на ширу подлогу, те се на крају уочава на овој дијалектолошкој међи потреба да се истодобно обраде два низа проблема наше новије дијалектологије: утицаји и јужномакедонске и архаичне западно-јужномакедонске зоне на староштокавску и утицај староштокавске зоне, као преносне зоне, на средњештокавску дијалектску област. Из овога рада се већ назиру главне линије у овим правцима лингвистичких посматрања.



# ТЕКСТОВИ



## ТЕКСТОВИ

Уз ову расправу штампа се известан број текстова, и то разне врсте, а не само од фолклорног значаја. Треба управо истаћи да се они и не објављују због фолклористичког интереса, јер тада би и њихов избор био другачији а исто тако и њихово груписање. Ови текстови у ствари су само илустрација сретечкога говора.

Према овој намени извршен је и избор текстова. Ту су, пре свега, текстови бележени од типично добрих објеката, а затим има примера са мешањем, са елементима општег књижевно-школског српског језика (Umgangssprache), и са разним утицајима, али је то увек наглашено.

Ипак сматрам да ови текстови могу бити потстрек за упоредне студије мотива, јер ће се овде наћи песама са темама и мотивима које имамо у околним говорима, често и у даљим. Многе песме су скоро идентичне са косовским варијантама. Друге су врло распрострањене и налазимо их и у Дебру, као и у другим, ближим говорима. Таква је нарочито песма о св. Петру и његовој мајци. У овоме правцу била би корисна упоређивања са збиркама Јастребова, браће Миладинова, са збирком Ђ. Ј. Киселиновића, а и са материјалом објављеним на другим странама. Ова посматрања поткрепљују главне резултате дијалекатске анализе сретечкога говора, али не дају ничег новог у дијалектолошком правцу, те се ради тога нисам ни задржавао на детаљној анализи тема и мотива.



## ДРЕКАВЕЦ

— Доживљај тетка Ђурђане из Драјчића —

Еда шће соџс Малану, да ти идемо од-шрло доџна да  
стѣ(г)немо. Да идемо шаке — доле, — оно пред нас на пуш  
стѣнало, а шоје место се виќа „Веж’ица“. Излегло пред нас.  
„Мѣчи се ош пуш!“, ўзо љен камен, па овѣко (прекрсти преко  
њѣга), и оно се поѣстајѣ. А очи му цѣ’кљајет бѣш ка лѣмба.  
А оно на јѣна нога!

Поѣсле мало од шое мѣсто да прођемо, а оно у кѣрпа:  
„Вѣ! вѣ! вѣ!“

И после чѣк у Пуѣзѣлка да ти слѣнемо, смо поѣбегле!  
А тѣмо пред нас мѣлого, па сѣмо пѣштет. Више Пѣлицѣѣки,  
тѣмо де виќает Белѣ-роѣна, стѣнаа да виќает Стѣнка: „Мо-  
ре, Стѣнко-ѣ, ајл’ овѣмо!“ — А Стѣнко мѣшѣли па ѣуди  
са... А он јѣна кѣња, па беж’, беж’, беж’!“

Па шѣје ѣмало и у Марѣн Поток.

А још кѣд сом бѣла поѣмицка ѣмало и мѣјмуни!

## БЛАСИЊАЊЕ НА СЛАВА

А де, у здравѣе, домѣћине,

Дѣобре смо ви дошле!

Све за добро ѣшле, да Бѣг да!

За мѣлого гѣдинѣ, Свети Нѣкола нѣ помоћ, —

У здравѣе и вѣсѣље га слѣвиле,

Он мѣже да ни поѣможе!

Ова година вѣселе, до година још повѣселе, —  
 Со<sup>с</sup> ћар(и) и соз бѣрићеш,  
 Со<sup>с</sup> здравље и со<sup>с</sup> живот!  
 Бог нека ни чува вѣра и закон!

Ова година овако, до година још појако!  
 Ај, здрав си!

И — крц! Жи' ми крс до мали прс!

### КЪД СЕ БЛАСИЊА НА БОЖИЋ

Къд ће бине бѣњак, ће идеш у плањина, па ће донесеш  
 бѣњак, ос шума, па ће накладеш огењ, па бѣњак на огењ  
 ша! [показује].

На И<sup>(т)</sup>њаш — Ињатије има полазник. Све са мицки.  
 Полазник къд ће дође ће рече: Добро јутро, и Бог ти по-  
 могов! Дошла нова година, ос ћар и соз бѣрићеш! Со<sup>с</sup>-здрав-  
 ље и живот! Донела ни пуни амбари жито; пуње каце ма-  
 сло, сирење, мед; пуње плѣвње овце, козе, краве, шевчињчики,  
 јаричики, јаган'чики, свин'чики; а највише мушкѣ главе! Здрав-  
 ље и живот највише!

Па из плѣвња смо дошле у кућа!

— Ристос вајскрс, народе!

— Вајшину вајскрс, — ће ти одговореш.

Стрећен празник за млоге године!

Кудгод прошов чѣ'асен крс, чѣ'асно и беричешно!

Бог да ни чува вѣра и закон! Бог да ни чува крља и  
 отаџбина!

Бог нека ни даде ћар и бѣрићеш у поље, здравље у љу-  
 ди и у стока!

Кој помера мѣђе, Бог да га помери ош памеш!

Кој чини мађије за деца, да му не приблачеш у његова  
 кућа!

Кој чини мађије за млѣко, очи да му убѣљеш ка млѣко!



*Кож чїни мађије за челе, углава да му сучеш! (или: очи да му пошцјеш!).*

*Кож чїни мађије за крава, ка крава да рика!*

*Кож чїни мађије за овце, ка овца да блеје!*

*Кож чїни мађије за козе, ка коза да врека!*

*Кож чїни мађије за свиње, ка свиња да грчи!*

*Кож ошима шћје, своје да нема!*

*Кож краде коломоћ, да му се нероди у његова њива!*

*Кож краде шїкве, под зўша да му ницајеш!*

*Кож чїни мађије, пра и пеаев Бог да га учињш!*

*Он ће исције вино и ће баци чаша. После ће се завршет трипушта, и ће појеш: И Господи помилиш! И Господи помилиш! И Господи помилиш!*

## ИЗРАЗИ

*Не ми крољај шўбара.* (Не залагуж — не заваравај ме).

*Не ма крољај дўлама.* (Не лажи ме — не залагуж, не заваравај ме).

## ГАЋКЕ

(Загонетке)

*Бела рада кѡд је затворена мирно седи, кѡд ће у глава ўлене, сама ўгра, сама пѡе.* (Вино и ракија).

*Дуб у шўма расне сос дванаес(е) грање, свака по четерї гњезда, у свако па седом јажца.* (Гѡдина, месеци, недеље и дьноци).

*Златно маче пред Бѡга плаче.* (Кандило).

*Сид ѕидосан, вар варосан, нигде свїрка нема.* (Јажце).

*У јенѡ буре вино и ракија, а не се мѡшаеш.* (Јажце).

*Јѡна ствар се продава: тај што ће ја кўпи дер нема,*

а тајему што куаује пред очи му је, а не га виђи. (Мртвачки крс на гроб; „споменик“).

Криво-право, до Бога доваћа. (Дим из оцак).

Лаурлаа по поштоци. (Пирајка „и њено лупање при прању рубља“).

На свако ри'че плбшче. (Прсти и нокти).

Расне, расне ка девојка, а се устрами ка мланеста. (Рђж, „сазревање ражи“).

Сив сивењко сѣјеше, мој отец га береше (ш. ј. скуйљаше). (Воденички камењ, бра шво и воденичар).

Смок сзѣри, дириндедо љгра. (Воденички камењ).

Цица — мица, синица, на могила сѣдеше, живо месо тегњеше. (Дете на сиса).

Цри караман на ковчег\* лега. (Катанец).

Шућ, пућ — зад врата. (Мѣтла).

## БЕРОВАЊА

Жаба ако некој уштепа, ће му умре некој у кућа.

Жаба ако некој уштепа, ће му умре маши.

## ДУКАТИ САМИ ДОШЛЕ

Бив јен мѹж и јена жѣна, ама онај мѹж бив мрзљив и не се померав нигде од кућа. Жѣна му рѣкла: „Немамо дрва, ѳзи од коњшије јено магаре, да донесеш мало дрва“. Он — не љав да иде за магаре да поштражи, теке жѣна ошишла те му довела магаре. Он ги рѣков: „Тури ме на магаре, па љ' ѳдем“. Она га шурила на магаре и магаре га бднело у шума, у брман.

Тамо пушом за у шума (брман) га заденав јен шрњ; он швркнав магаре и шрњ се ѳскубав, се ѳзвуков из кобрењ. Кѣд се ѳзвуков тај шрњ, кѣд да виђи, под бус дукати. Ама не-

мало кој да га скине да ги ўзе. Он не ђав од мрве да се скине да ги ўзе, шеке дошов дома.

Къд га пишла жена: „Зашто неси донев дрва?“, он ги реков: „Мене ме мрзело дукати да сбѣрем што љмало две — три вреће тамо под јен трњ, а камо ли дрва да ти донесем“. Жена га питала: „А де са тија дукати, да љдемо да ги збѣremo“. Он ги реков: „Тамо са под јен трњ, па јўтре мбжемо да љдемо, — ако са мбји, они сами ќе дођеш“. Коњшије ги чуле къд збѣреле, бшишле ноћом и ги свбрале. Къд ги донеле у двор да одвржујеш врећа, а оно къд-да виђеш: пўне вреће се начињиле (напрајле) змије. Коњшије мишљеле да ги старец љзљажав, — „ајде да му ги намѣтамо у његов двор ‘о свѣ врећа!“ Къд — дошле старец и старка, къд-да виђеш, а оно у двор пўне вреће дукати. Старец тв’га реков старцице: „А, виђиш, стрѣћа мбѣ по мене дошла“. И свбрале тајле царе.

## БОГ И СИРОМА ЧОЕК

Бог скитав по народ да виђи. Он се намештив ка неки прбсјак — крастив. Отишов код јѣнога богаташа и га питав: „Оћеш ли да ме пуштиш да прѣноќим?“ — Онај богаташ не ђав да га прими. Отишов код дрўгога, али тај бив сиромѣ, само јѣна жена љмав и јѣно дѣте. Онај муж ги реков жѣне: „Нека дође, грѣота је — какви је крастив! Што дав Бог, солъ и лѣб!“ Примили га, пуштиле га у кућа. Он сѣдав при бгњиште, се грејав. Жѣна га питала: „Зашто си тб’лико крастив?“ А он ги реков: „Нема никакви лек, — само ако бћеш да ми дадеш тб’је дѣте, да га заќољем, да се (с)ос онај крв бмијем, тад би ми прбшле красте. Онај муж ги реков жѣне: „Па да му га дадемо, — ми смо млади, јбпе ќе ни даде Бог дѣте!“ И даље му дѣте. Онај чбек ги реков: „Искбчите надвор, — кб’т ќе га заќољем да не ви је гре“, и они љзшле надвор, а дѣте бста’иле при бгњиште. Заста’нале ка јен саш, къд’ да виђеш проз’с прбзор, къд да виђеш: дѣте сѣди при бгњиште, а онај чбек нигде га нема. Къд да

виђеш у ћуше — две-три вреће дукаши, и онај нигде га нема, — а тође бив сам Бог ошџа!

## ЂАВОЛ И ЦАРОВА ЋЕРКА

— Прикажња —

Некој ђавол узев царева ћерка, узев ја под мишке, ошшов од море и шуриг ги њбјзина рука у уста да не може да побегне и оће да спије. Къад видев цар да му се ћерка изгубила, наредив спражари да не сме никој да мѣте кућа и двор, ни да поље, да се држи сѣрбос — док се не нађе царска ћерка.

Спражари скишале проз град и огледуале да не мѣтеш људи кућа и да не пољеш.

Спража дошла у двор некојези бабе. Баба и мѣла кућа (двор) и побала. И спражари ја пришѣгнале: „Како ти смеш да мѣтеш кућа, па јоште и да пољеш?!“ — Она ги одговорила: „А зашто да не пољем?“ — „Зѣр несѣ чула да се царска ћерка изгубила? И дор(и) се не нађе, не сме да се мѣте кућа, и да се не пое“. — „А што ми је гајле за царева ћерка, што ја украве! Зѣр цар ми доа што сѣм сѣрота? Теке обрнем бошча вад сѣбе къад љдем у кућа, а къад љдем из кућа обрнем пред сѣбе.“

Спражари узеле бабу и одвеле ја код цара, да гу цар ошсуди. Къд било пред цара, цар ги реков: „Зашто ти да пољеш и да мѣтеш кућа, зѣр не знаш да ми украве моја ћерка!?“

Она му рекла: „Што ми је гајле за твоа ћерка? Зѣр ја сом ти за тође крива? А зѣр ти си ми крив што сѣм сѣрота и што љдем голѣшава? А ти, ако ти је жав за твоа ћерка, љмам ја своѣи сѣнови што са сарѣмни да ти ја нађеш. Имам шес - сѣна. Дај ги обукло што ти нѣсет твоји дѣлије. А и мѣне да ме обучеш да ми дадеш ново гѣспоцко обукло.“

И цар нареди да ги се даде, и дадоа ги аљине што нѣсет дѣлије. Баба ошшла дома и се промѣнила и сѣднала

при о́гњиште, а обукло за сѝнови наредила на дрг, унутра у кућа.

Дође ги први син у кућа и пи́тав ма́тер: „Де си узела овако да се прѝмењиш?“ А она му ре́кла: „Ка́жи ми што јуна́штина има́ш ти, па ће ти да́дем јено обукло и те́бе“. — „Ја мо́гу ђаволу што има у-у́ста, да му извадим п да му ч\*к ту́рим жа́ба у-у́ста и да ме не о́сети“. — „Е, добро, узѝ јено обукло и обу́чи се“.

По то́ђе дође и дру́ги син, и он се зачу́де кьад ви́де оно-је обукло што ви́си на дрг\*. Тьаг пи́та он ма́тер: „Де си узела овѝ обукло?“ — Она му рече: „Ка́жи ми што јуна́штина има́ш, ће ти да́дем јено!“ — „Кьад — ду́нем у мо́ре, у вода, мо́ре ће се ра́цепи до по́лозна и мо́жем да виђим ђаво-ла у мо́ре“ — И њѝму да́ла му ба́ба обукло.

По то́ђе дође и тре́ћи син. И он пи́тав ма́тер: „Де си узела овѝ обукло?“ — „Ка́жи ми што јуна́штина има́ш, па и те́бе ће ти да́дем јено!“ — „Кьад па́днем на ну́жда, ја мо-жем три чо́ека да но́сим и ђавол да не́ може да ме у\*ати!“ — „Узи и ти јено!“

По то́ђе дође и четврти син. И он пи́тав ма́јку: „Де си узела овѝ обукло?“ — „Ка́жи ми што јуна́штина има́ш, па и те́бе ће ти да́дем јено!“ — „Кьад па́днем на ну́жда, мо́жем да на́градим ку́ла што не́ може ни ђавол да ја ра-стури, да може да не ме у\*ати ђавол!“ — „Узи и ти јено!“

По то́ђе дође и пѝти син. И он пи́тав ма́јку: „Де си узела овѝ обукло?“ — „Ка́жи ми што јуна́штина има́ш, па и те́бе ће ти да́дем јено!“ — „Мо́жем да скѝјем сѝнцири што не́ може ни ђавол да ги ошкѝне!“ — „Узи и ти јено!“

На крај дође и шѝсти син. И он пи́тав ма́јку: „Де си узела овѝ обукло?“ — „Ка́жи ми што јуна́штина има́ш, па и те́бе ће ти да́дем јено!“ — „Ја мо́жем вра́та брго да ги за́кључим, да не́ може ни ђавол да ја ошкључи!“ — „Узи и ти јено“, ре́кла ма́јка.

И ре́кла ги: „Сьаг да ви ка́жем — ца́рска ђѝрка се из-губила, и виѝ ва́ља да ја нађѝте!“

Сабајле се ди́гле и о́тишле, ви́кале по пла́њине да не ја нађѝт. И о́тишле чи́к на мо́ре. И тамо сва́ки по своа вѝштина, по своа јуна́штина ви́деле да је у мо́ре ца́рева ђѝрка. Кьад -ду́нав у мо́ре јен брѝт, мо́ре се раздво́јило и ви́де-

ле да је царева ћерка у вода на гно море. Тамо ђавол спује и девојкина рѹка држи у-уста. И прв браш отворив ђаволу уста и шуриу му јена жабa у-уста. И кьад<sup>т</sup> почеле да бегает<sup>т</sup> со<sup>т</sup> девојку браћа, ђавол се рабуди и поче да трчи по њи.

Онија трбјца узјашила на јенога и почела да бегает по море. На суо га чекале три браћа. Онај кој нбсив трбјца ги реков: „Камо сваки своја вештина, зьре не састана стийже!“ — Онај у минувт саъзида кула, а други закључи враша, да не може ни шејтан да ја отвори. Онај скбва сѹнѹир и ошегне око кула. Ђавол кьад стийгнав трѹпуш зашов од сѹлина око кула, и не могау да улене унутра. Кьад застанав, улегов на сѹнѹир да крши кула. Онај што прѹив сѹнѹир му прѹметне сѹнѹир око шѹја и га врза.

После отвориле кула, извеле девојка и пошле куд цѹра.

Со<sup>т</sup>-себе поделе и ђавола. Пред цѹра доделе и ћерку му и ђавола. Тьаг му рекле: „Еве, овај ти украв ћерка!“

Онија пет браћа примив цар за своји двбрани, а онајему што извуков рѹка девојкина из ђаволоа уста дав му ћерку за жену. И мајка ги дошла шуј.

Ђавол ѹспричав тьаг цѹру како га увашиле и како му бшнале девојку и реков: „Ја со<sup>т</sup>м ђавол, ама бвија бешоа по-ђаволи од мене. Овија ми ја бшнаа, а ја можем јопе да ја бтнем, ама бвија ќе ми ја бтнеш јопе!“

(Забележено у породици Никшића—Петровића у Драјчићу).

**Напомена.** — Дрг је мотка за сушење рубља, једним крајем причвршћена обично за чардак, а други је крај слободан, па се дрг<sup>к</sup> може покретати хоризонтално и подешавати да буде увек према сунцу док се рубље суши.

## РУСКИ И ТУРСКИ ЦАР

Бив сѹлен турски цар. Тајему цару рѹски цар прѹтив побрука: „Да умириш зевња, или ја ќе имау бој со<sup>т</sup> вас!“ Турски цар немогау да му одговори. Тражив некој кој може

да му одговори рускому цару. Настрадин реков: „Ја ћем на тоје све да одговорим, — само да ми дадеш јено мџгаре и дџста јуџиња“. И он га џпушив на лађа и казав: „Прџћам ти чџ(в)ека кој ће ти одгџ(в)ори!“

Настрадин џшишов у Русија и у Рџсија га дочџкаа сџс војска и прџмале га и џдвеле у царски двор. Он се прџста-вив тамо: да сам ја џспрашен за џваја ствар. И они се по-здрџвиле сос цара. Настрадин поџтражив од цара: „Да ми даш поџвише зџштије, да проскишам проз Пџетроград, ама да зџштије ме слџшајеш мене што гим наредим“. Он џи ка-зав: „Да увџћаше кџчки, де ги нађете“. — Увџћиле око двџесе тријес кџчишта, па џи довеле у дворац. Казав ги: „На-чџка’ше по џен ков—ковче и приврђите свџко кџче за ен ков!“

Узев стап, па шџпа џнија кџчки. Пџтав га цар: „Зџшто шџпаш кџчки?“ — Па ги шџпав. — „Зџшто шџпаш тија кџчки?“, па га пџтав цар. — „Нџшему цару мнџго му вџци појеле џвце, а они не џдеш тамо да брџњеш ов-це нџшему цару, него седеш џвде!“ — „Кџко мџжет кџчки да прођеш одџвде тамо, па да брџњеш цару вашему џвце! Зџшто — дџлеко!“ — „Е, и цар је дџлеко, не може да виђи ни де се шџпајеш по пџшови!“

Он га шако наџвладав.

## МИШ И МРАВКА

Трџжив миш у зџјем жџшо од мрџвку. Мрџвка му дџ ла жџшо у зџјем. Па ће му дџла мрџвка, па не ву дџстало жџшо, трџжи наџаћ. — „Дај ми тај зџјем, мџше, рџкла мрџвка. Ёе нџмам да јџдем“. Миш вика: „Нџмам да ти дџ-дем“. Мрџвка му вика: „Дај ми! Ёе те шџжим преко сџт!“ — „Што џћеш чџни, нџма да ти дџдем!“

Они џшиџци на суд. Суд је за миши мџчка, цар џни. Е! Она џшишла, мрџвка. Кџзала: „Нџће да ми дџде што сџм-му дџла жџшо!“ — „Иди, јџш џен пџш му поџтражи. Ако нџдаџ, шџг ће га уџписмо“, мџчка рече.

Ошиде мрџвка: „Ёе ми дџдеш — што соџм ти зџјам дџла, или ће те дџдем сџду!“ Миш ву не даде.

Е, онда мачка отишла на суш. Саслушала: „Ће ми даш — што со'м ти зајам дала?!“ — Миш рече: „Немам!“ — А мачка била скривена, и учини мачка „џ!“, и миш учинив: „К'о је то?“ — Миш позна да је то лав: дошов ка'д реков миш да нема, а гласив се мачка. — „За'р дошов по мене“, рече миш. „Дај врећа брзо!“ — Од стрв суду!

## БЛАГОДУШЕН И ПРАВЕДЕН МОМОК

Неко<sup>а</sup> време свакоа тѣца говорила. Овца говорила, г'ведо, дрво.

Овца се молила кад ће да ја кољеш: „Немој да ме кољеш!“ — К'д ја обалиш да ја стрижеш, она страв имала, па се мољи да не ја стрижеш.

Дрво с'с'екло. Је'н б'о'гаш чо'ек имава је(д)нога слугу. Праћав га да донесе сирово дрво од плањина. Дрво више: „Аман, не ме сечи, аман!“ — И ј'опиеш сирово остави а с'уво б'ерав; ј'опиеш г'азда му реков: „Море, сирово! Суво не држи б'гењ!“ — „Сирово дрво, реков момок, жав ми је да га сечем, оно расне!“

Други пут кад отишо<sup>а</sup>, па тако, — дрво више: „Аман, не ме сечи, аман!“ — И ј'опиеш сирово остави а с'уво б'ерав.

Трећи пут г'азда му реков: „Ако ми не донесеш још је(да)нпуш-а с'ирова дрва, главу ће ти исечем!“ Момок мишљив: „Што ће ми г'азда главу исече, ја ће исечем сирово, г'азда нека носи на глава!“

Д'игов се, отишов у плањина! Г'азда по њег на оз'ирице. М'аши се, узима с'екира, говори: „Дрво, немо да ми се молиш, ја не могу да дадем моја глава за твоја!“ — М'аши с'екира да удари, и дрво п'иснало, чуло се до Б'ога: „Немој да ме исечеш, неће ни тебе г'азда да те исече!“ И г'азда чув.— Момок реков: „Како буде к'смет, неће те исечем, нека иде моја глава“, и ј'опе( ) набере сува дрва, неће'в с'ирова, ка'д се мољи дрво!

Момок не видева г'азду де га слуша. — Г'азда побегов дома.

Момок ка'д-дошов дома, раст'овара сува дрва. Г'азда



сав (= „сал“, „салше“) му рече: „Зар јопе-дбнесе сува, па не сирова!“ — „Плоче шума, — ја не могу да га сечем кад се дрво мољи!“

Благодушен чо<sup>в</sup>ек, прима молба!

\*

Дигнале се у недеља, ди орав тај слуга. „А, бре, рече, слуго мој, како носи бшребив камење и шрње! Не си мешив. — уз<sup>и</sup> ги меши!“ — „Недеља је, грешта је! Има други дь<sup>а</sup>'н, кој ће ги ми<sup>к</sup>нем!“

\*

Мало по мало, онај чо<sup>в</sup>ек што бив г<sup>а</sup>зда, дбшов да служи у она<sup>г</sup>га чо<sup>в</sup>ека, сл<sup>у</sup>жив — бив му сл<sup>у</sup>га њему.

\* \* \*

Озца је за кољ<sup>з</sup>ње. Онемев Бог бвца, да не се мољи! — Дрво је за бгење. Онемев Бог дрво, да неће се секло ни дь<sup>а</sup>'наске.

Фбла му на Гбспода, он је наредив, у Бога је пр<sup>а</sup>вда!

**Напомена.** — Текстови Руски и турски цар, Миш и мравка и Благодушен и праведен момок забележени су у Срецкој, те отуда извесна отступања према ономе како би било нпр. у селу Драјчићи. — Тако је у Срецкој забележено да гим наредим м. да га наредим у првоме од ових текстова. У другом тексту у Срецкој забележено је Па ће му дала мравка, док би у селу Драјчићи било у таквој реченици Па ем му дала мравка, а и са разликом по месту акцента — у Срецкој саслушала м. саслушала У трећем тексту налазимо б<sup>е</sup>рав (ма да се у употреби може чути и б<sup>р</sup>ав),

према брав „брао“ у селу Драјчићи; затим сав „сал“ са гласовним једначењем по месту артикулације, у групи сав му рече м. сал му рече; према метив и у Срецкој и у Драјчићу је обичније мешнав. Уместо забележеног да неће се секло ни дѣ'наске обичније је да не се сече, да неће се сече.

## ИГРЕ

Деца ели бѣћари кѣд је празник ели недеља ће се св'берет на збориште ели на некоа ливада ели на некоје равњиште и играјет ели „кѣло“ кѣд<sup>т</sup> има и девојке и кѣт<sup>а</sup> има кој да ги св'ри у шупељка или у кавал, ели „шѣпка“, ели „чија ј' војска — Камбѣрова“, ели „ж'љи п'љи“, ели па играјет „калачѣйна“ — се вика још и „капичѣйна“.

## СЪБОР-ОРО

У наше село се бѣре св'бор јѣнаут у година, на-други дѣан Вѣлидан. Кѣт ће прођет крсти проз<sup>ѣ</sup> цев ашар севски, и кѣ<sup>(т)</sup> ће се вратет јѣпе у село на Лѣква, има веће много жѣне и девојке убоо напромењете. Мл'несте са тѣга промењете у велиданско руѣо. Ако је убоѣ време, се прај св'бор и се игра у оро. Све девојке и мл'несте, а у подавнешње године и пош'аре жене се поређајет у св'бор: се уш'етѣ за руке и наоколо се наређајет.

Тѣга, мичкѣ-помичко, идеш полако, св'свим полако и појет по две-идве. Тѣк се поје: „И-паде плата на ливада, Гѣсподи помилуј“. И у шоје искѣчајет по некоа пош'ара жѣна из кѣло и мл'несте и играјет на ш'анец; свака за себе се врш'и и у јѣна рука маа ш'мија.

## КОЛО

Коло се игра како кѡа'ш<sup>а</sup>. Прво, се игра придвечер. Момци и девојке кѡд<sup>т</sup> наредѡш сѡкоа — гѡѡеда, ѡвце, кѡзе, к' излезѡш на збѡришѡе ели на сѡкак. Девојке пѡјеш а момци се шѡгаѡш и мѡ'скарѡш. У село има чѡбани — који чувајеш овце — и они знајѡш да свѡреш у шупѡлка или у кавал. Ако бѡне нѡкој сѡз шѡуј ѡш-шѡиѡа чѡбани шѡо знајеш да свѡреш, га мѡљеш да ги свѡри нѡкоа игра. Тѡјему што ће га мѡљеш ако му је вѡља ће зѡсвири нѡкоа ѡрга. Колѡвоѡа ће пѡчне, а сѡс ѡѡга одма јѡш нѡкој<sup>а</sup>. После се увѡћајеш у коло и друш, и момци и девојке. Понекѡј пуш се не мѡшајеш момци и девојке а понекѡј пуш се измѡшајѡш и тѡг је шарено коло: шаренѡ коло. Гледѡници — гледѡник и глед ѡница се вѡћајеш јѡно дѡ друго у коло. — Сѡк се играјѡш нѡве игре: вѡрѡанка, сѡбѡјанка, и друге. Понекѡј пуш и се пѡђе кѡш се игра — ка што је: „Мѡјка је Мару саветовала!“

Коло се игра и под гѡч. Гѡч лѡпа а сурла свѡри и тѡг се игра. Гѡчѡви и сурле свѡреш — дѡдет у село кѡд је нѡкој пѡзѡник — свѡтец. Тѡг са промѡњѡши, ѡбѡчени у нѡѡ ѡделѡ — ѡљине: и момци и девојке и мѡнѡсте и жѡњени ѡуди мѡди, па понекѡјпуш се ѡшѡи и пѡнекој постар чѡѡек. — Пѡстари ѡуди играјеш „ѡрѡауцки“: с' ѡшѡеш у коло, а после сваки за сѡбе игра, одѡѡјѡно: ће клѡкне, ће рѡпне, ће се зѡврши, — шѡе играње је „на шѡлим“. — Кѡд се игра „под гѡч“ и се плаћа гѡчѡбије. У старѡ време, у старе гѡдине се плаћѡло по јѡн мѡшѡлик, а сѡг бѡрем по стопѡре. Понекѡјауш му даде нѡкој и банка — две.

## ТОПКА

Тѡпка играјеш, и дѡца и момци и старѡи ѡуди, сѡмо не бѡш мѡло старѡ, а жѡне и девојке тѡпка не играјеш. И у ѡваѡ игра се пѡделѡеш „на две“, на два шѡѡѡѡра. — За тѡпка ваља да има пѡшироко и пѡдугѡчко мѡсѡо: да бѡне дѡгѡчко

б'рем сѣо до сѣо-и-пѣсеш мѣшра. На јен крај пободеш—усар-  
чеш јен камењ' — нишан. Ће шргнеш шорш и кому падне  
први да мѣша шѣпка, шај ће иде на шаа сѣрана де је ни-  
шан — камењ, а други ће идеш на другá сѣрана. — Сѣг\*  
шѣпка је у обѣја шѣо са код камењ. Први од обѣја мѣша  
шѣпка: бѣци ја у вис и ја дочекује со<sup>с</sup> шака и ја удара, а  
бни'а на другá сѣрана ја ваѣаеш. Ако му ја увашеш, одма  
га „изгореш“, а ако шѣпка падне на вѣвња — кој-ја увашеш  
шај гаѣа нишан — камењ: ако пѣгоди — „убије“ камењ, га  
изгори шаѣега и узима дрѣги да мѣша шѣпка, и тако ре-  
дом. — Кѣлико пуша ги не пѣгодеш, шѣолико ги се броји бни-  
јм. И шако док се не изрѣјаеш сви. — После се побмеѣш:  
обѣја идеш шамо, бнија овамо. Који ће напратеш пѣвише ши-  
ја побѣдиле. Који побѣдиле, ушајеш (иначе: ујашеш) овија  
дрѣги.

## ЖАЉИ-ПАЉИ

Деца избереш јѣнога кој ће лѣга, облке: јен од њи на-  
прај шорш а дрѣги шрза. Јѣному му падне да лѣга, а дрѣги  
да га ушне. — Се игра пред некој зид пѣравен. Тај шѣо ле-  
га се нашуљи, а овај дрѣги га јѣне — ушне и удара шѣпка  
у зид и вѣка: „Жаљи!“, ја ваѣа, и јѣпе ја удара од зид и  
вѣка: „Паљи!“, и јѣпе ја ваѣа, јѣпе ја удара, и вѣка: „Жѣ-  
жи!“, јѣпе ја ваѣа и јѣпе удара од зид, и вѣка: „Бежи!“ —  
До шѣг сви дрѣги деца са око њи, а кѣш кажеш: „Бе-  
жи!“ сви брго се разбегнујеш, а шај што ударав шѣпка се  
скине од своје кѣнче и нишани некојѣга да пѣгоди од бнија  
што побѣгнале. Ако га пѣгоди — „убије“ шаѣега шѣо гаѣав  
— шај пѣгоди на мѣсто да лѣга, а ако га не пѣгоди, он ће  
јаши шаѣега кој га гаѣав. — Сѣг и он исто мѣша шѣпка и  
вѣка „Жаљи“ — „паљи“ — „жежи“ — „бежи“. А ако му  
падне шѣпка кѣд ја удара од зид, ако не може да ја ушати,  
тѣг брго бѣга и он од кѣнче ка и други, а кѣнче узима шѣп-  
ка и нишани некојѣга да пѣгоди.

## ГУЧКА

Деца ће у круг стáнеш. Прет свáкога има мало дупкиче искóиано у зевња, а у сѝреде па има поголемо дупкиче. Съг ће гуцкаџеш тóпка по зевња со<sup>с</sup>-стап, да се ушера тоака у нéкоа дупка.

## КАЛАЧОЈНА — КАПИЧОЈНА

Оваке се игра калачóйна : Къш-се сѝберет неколицина, пé-чес ели садóм-осом, со<sup>с</sup> шóрт избíраџеш кој ће вáрди први кáпа. Тáјему што му пáднало на шóрти да бине први, скí-не кáпа и ја шури на зéвња и остане до њá да ја вáрди, а сви околó њéга прешрчујет, да му удрет кáпа сос нóга, па за тóле га заулавујет со-свакá страна. И къд му запó-пурди некој кáпа, он трчи по њега да ја бшне, ели па трчи по неко́лега кóји му је пóблизу/о да га чóчне. Къд чóчне не-кóјега од óнија што му гуцкаџет кáпа, он узима своá капа и чóчнат дбоди на његоб место и шура своá капа на зéвња да ја брањи. Тако се продужује игра.

## ЧОЧКА

Јен сéдне а други га варди, сви други па наобколó шрчеш óвáјега да га чочнеш шшо га брањи; ако га чочне некој, шáјему шшо је чóчнатш ће зáвржет очи сос шамíиче, и шшг он ће ги жури, и којега ће ушаши, ваља да му пóгоди име овај шшо брањи онајјега; чóчнатш па ће сéдне да га њега бгáњи онај шшо лéгав.

## СЛЕПАЧИНА

Се вáћајеш дéца: шáј шшо ће му зáвржеш очи ће вá-ћа други, и шáјему шшо ће га ушаши ваља име да му пó-годи.

## КАМЕЊ

*Кáмењ се мѣша (ба́ца) сос јенá рука, сос двѣ руке.*

## ЧИЈА Ј' ВОЈСКА — КАМБЕРОВА

*Оваа љ̀гра љ̀граѣѣѣ деца а и девојчки. Се љ̀гра на не-  
кој прáзник, а не сваки дьáн. У два рѣда — шáбора се поде-  
љѣѣѣ, колико на јѣна сѣрана шáлико и на друга. Јенá сѣрана  
се увати све за рúке у редѣ ка кьд се љ̀гра, само сьг се љ̀ча-  
шѣѣѣ пóчвршѣѣ; на другá сѣрана шáко ишѣѣ се поўвáѣѣѣѣ  
за рúке и сѣанѣѣѣ у редѣ. Између јен ред (јѣнога рѣда) и друг  
(другога) има ка јѣно дѣсе — двáнаѣс мѣшра. На јѣнá сѣра-  
на јѣнога ће љ̀зберѣѣѣ, и он ће љ̀скочи из ред, ће пљунѣ у шá-  
ке и ће вѣка другому рѣду: „Чија ј' војска?“ а свија му од-  
говáраѣѣѣ: „Кáмберова!“ И шáке шáрипуѣѣѣ пита, а чѣшвршѣѣ  
пуш: „Смем да прóђем?“ — а они му па одговáраѣѣѣ: „Ајѣѣ,  
не бóј се!“ И шáг се зáсиљи на онај ред и се бѣне међу не-  
који да ги бѣшкине шáѣѣ се уѣáѣѣѣѣ за рúке. Ако бѣшкине, љ̀зи-  
ма јѣнога у рѣсѣѣѣ, а ако не бѣшкине, он ће óстане у рѣсѣѣѣ.  
И кој сѣрана има пѣвише у рѣсѣѣѣ рѣбови, шáѣа стра-  
на побѣдила.*

## КВАЧКА, ОРЕВ И ПИЛИЋИ

*„Квáчка, óрев и пѣлићи“ је дѣчинска игра. Деца љ̀збе-  
рѣѣѣ међу себе квáчку и óрла, а сви други ће бѣнѣѣѣ пѣлићи.  
Квáчка сѣанѣѣ напре, а за ња ће се поўвáѣѣѣѣ пѣлићи јѣно  
зáд-друго за пѣас. Óрев óсѣанѣѣ настрáна. Квáчка клѣкне и  
почне да чѣпрљá, да чѣпрљáка. Óрев ја пита:*

— Штó чиниш?

*Квачка одговáра:*

— Прајѣм рúца за пѣлићи!

— Штó прајѣш?

— Прајѣм рúца за пѣлићи!

— Штó прајѣш?

— Прајѣм рúца за пѣлићи!

*И шáг се јурне — „пóлети“ — óрев на пѣлићи, а пѣлићи  
бѣгајѣѣт у ред, а квáчка ги бра́њи трчѣјѣѣ ок' óрла. Пѣлићи*

са у<sup>а</sup>шени за квáчку јено-зá друго и које брев чóчне, оно íска-  
ча из ред и квáчка има све пóмало пíлићи до(к) ги брев све  
пóбере. После се промењеш: брев бíва квáчка, а квáчка брев,  
и íгра се продóжује јоше ка и прво.

## ЛАЗАРИЦЕ

Лазарице — лáзарске песње се пóале и у старе гóдине,  
и ськ се пóлет. Лазар кьш ће се гради и њему ће му се поје,  
а тьг и за дрúги ће се пое и у свáкоа кућа де ће уленеш.

## ЛАЗАР КЪ^Д СЕ ГРАДИ

(квт се промења)

Рáдос, рáдос, Лáзаре,  
Вóјска ти се прíбира,  
Одвише се нáдбира,  
Ожењи се, Лáзаре,  
Дь'н до илáдне, Лáзаре,  
Нòћ до пóзноћ, Лáзаре.

## НА ИСПРАЋЕНИЈЕ ИЗ КУЋА, ДА ИДЕТ ДА СКИТАЈЕТ

Ајш сь<sup>оа</sup>-здравје, Лáзаре,  
Пá на јесен дá дођеш.

## У КУЋА КЪД ЋЕ УЛЕНЕТ НЕКОМУ ДА ПОЈЕТ

*Чии су ове! двóрове —  
 Јесу лепо мѣшени?  
 — Краљеве су двóрови,  
 Краљица је по́мела!  
 — Нѣк искóчи краљица,  
 Да дару́је Лázара!*

## ЛАЗАР КЪД ИГРА

Лазар скака а Лазарче тупка;  
 поáчице пост — дбе по дбе :

*Јéј Лазàре, Лázаре,  
 Обрћáј се, Лázаре,  
 И се лепо прéклањај,  
 Да те лепо дáрујеш!*

## ЗА КУЋА ПОЈЕТ СТАРКЕ

*Јеј, Јерìно, гóспођо,  
 Лéа си по́род рóдила,  
 Све синóви — бáноги,  
 Све ћерчìце — јéлчице!  
 — А не мì са сìнови,  
 Текìе ми са бáнови;  
 А не мì са ћерчìце,  
 Текìе ми са јéлчице!*



## МАЈСТОРУ

*Jeј, мајсторе, мајсторе,  
Нá дьн ти је нáдница :  
По два жу́та дуката,  
И по трећи тáљира !*

## РАТАЈУ

*Jeј рата́је, рата́је!  
Рáтај се́је брање,  
И рата́јче нá брана !  
Рáтај се́је брање  
Съз бели́ја чéница.*

## ЗА СТОКА

*Чéле ви се ро́жеја !  
Кра́ве ви се те́љеја !  
Овце ви се ја́гњеја !  
Кóзе ви се ко́зеја !*

## МОМКУ

*Овде ју́нак не́жењет,  
Штó га ма́јка не́ жењи ?  
— Штó га ма́јка не́ жењи,  
Ни́где ли́ка не́ нађе,  
Само Стóјну пòпову, —  
Стóјна ми је рóбина,  
Буд рóбина и рóдина !*

## МЛАДИЋУ

*Сóков лéши вíсоко,  
Крíла држи шíроко,  
Под крíла му дéвојка!*

## ЗА ДЕТЕ У КОЛЕПКА

*Гúкало је гóлушце  
У шáрене пéлене,  
У свíлени пóвоји,  
У шáрене кóлешке,  
У свíлени пóвоји!*

## ЗА ДЕТЕ ОКО ШЕС ГОДИНЕ

*Море, дéте, паунче,  
Тебе ти је пíсано:  
Ти да íдеш у гора,  
Да нáбереш мéтљика,  
Да пóметеш кúћица!*

## УЧИТЕЉУ

*Учítеље, гóсподе!  
У стóлови сéдеше,  
Злáтно пéро у руке,  
Сítна пíсма пíшеше,  
Млáди дéца ўчеше!*

## УЧИТЕЉУ

(варијанта)

*Учитеље, даскале!  
У школске седеше,  
Злајно перо држеше,  
Ситна писма пишеше,  
На далеко праћаше,  
Млади деца учеше!*

**Напомена.** — У песми *На испрођењу* налази се израз *со<sup>оз</sup>-здравје*, ма да се иначе обично каже *со-здравље*. Исто тако само у песми *У кућа...* налази се у пот. pl. *овеј дво-рове*. — У песми *За кућа појеи старке* имамо dat. f. s. *старке* „старој жени“. — У лазаричким песмама нарочито пада у очи метрички однос — скоро редовно два трохеја а за њима дактил; у томе метричком односу очуван је по месту старији акценат. Такав акценат и тонски је, нарочито у трохејским стопама, другачији но обичан акценат, те је и у језичком осећању, како тврди г. А. Никшић, наставник грађанске школе, који је и сам из Сретечке Жупе, схваћен као „музички акценат“, на супрот нормалном данашњем акценту, као: *Лазаре, Јерине, синдвн, ћерчице, мајшоре, јеј рашаје, и рашајче, белија, учишеље*.

## СВАДБА

*На свадба је голзмо весеље. Св идба не бива без пођење.  
Те поеи цев дван.*

**Напомена.** — Реч у реченици наглашена изговорена је *пођење*, а као ненаглашена *поеи*, поред наглашенога придева *цев*.

## НА СВАДБА

*Младóжења ујутру ће се подбричи. Подбричује га мó-  
мок, или óжењен, само кој има мáтер и оца, браќа и сéстре.  
Къ̂ш ће дођет свáшови за дéвојка, доеш жене мláде:*

*Пóдизај сè, кúме и старејко,  
Мóљи ти се мláди младóжења,  
Да идешè за добра дéвојка!*

*И онаа кúка девојкина, къ̂ш ће дођет свáшови, ги поеш  
жéне свáшовам :*

*Дóбре дошле, кúћени свáшови,  
Да узешè и добра дéвојка“.*

## НА ЖЕТВА

*При работа на коломóћ, прашење, копање*

*И Тóдоре, и нéвен Тóдоре,  
И камо ти и кóња дóрију?  
— И прóдав сьом и кóња дóрију!*

\*

*И што ми је и мýло и дрáго,  
И да бй(д)нем и сéјмен — нá сèло,  
И да глéдам и мóме јý сèло.*

\*

*Змеј прóлеше кроз гора зéлена,  
Крила бйје у јéла зéлена!*

## ЖЕТВА

Спајче намољало,  
 — И, мори, лепá Јело,  
 На њива гóлема,  
 — И, мори, лепá Јело!

\*

Пра́шимо девојку  
 Прет обет на воде,  
 — И, мори, лепá Јело,  
 Да дóнесе воде,  
 Иј, воде студене,  
 — И, мори, лепá Јело!

## НА ТРЕСЕЊЕ

Јој мéсече, ој јојниче, дí!  
 Јој мéсече, ој јојниче, дí!

Што си лепо у грађа,  
 Као овца у шрло!  
 Овце нéмав овчара, —  
 Овчар ги је девојка,  
 Она, луда, зáспала  
 При две чáше шáрене,  
 При две воде стúдене!

(Гроздана Стојкова)

У ПРОЛЕЋЕ, ПО ЛИВАДЕ КЪД ИДЕТ  
ДА ПЛЕВЕТ

— *Јеј, Иване, бели-грађанине,  
Не дај, не дај, — Бели град изгоре!*  
— *Нека гори, да би изгорејо!*

\*

*Огрејала јасна месечина,  
Огрејала браћу на вѣчера!  
Он вѣчера, она не вѣчера!*

\*

*Стојанке, ћеро попова,  
Прашив ме мајстор до тебе,  
Да узем мера о<sup>1</sup> — тебе,  
Да крѡљам јелек за тебе!*

САМО ЛЕТИ, КЪД ЗАЂЕ СЛУНЦЕ

*Што ми сјаје у равнo Кѡсовo?  
— Да ли ми се вода разврати́ла?*

*Мáло сѣло, рáно вѣчерало,  
Вѣчерало и рано легнало!*

\*

*Вѣшар вѣје, град гора лѣлеје,  
Дѣвојке са у тѣ'анке кошуље!*

\*

*Од сiнојка јунак забегнајо,  
Забегнајо вечер по вѣчере,  
Забегнајо и коња довејо!*

## У ЗИМА САМО, И ТО УВЕЧЕ

*Чубра мете дворове,  
Мѣшлика ги свѣћеше:  
— Ала, врц — врц!*

\*

*Бóлен јунак лѣгаше, —  
Дѣвојка га óтрула,  
Сóс црвена јáбука!*

**Напомена.** — По саопштењу које ми је учинио г. Александар Никшић, треба нагласити разлику у ритмици и мелодији између ових песама и лазаричких песама. Док је мелодија лазарских песама у ствари рецитатив, „као неко скандирање“, — дотле песме ове врсте, које се певају „при работа пољска“ имају другачију мелодију, „са много отезања“, и у више варијаната. Од њих се издваја песма која је у овој групи наведена последња.

## ОБРЕДНА ПЕСМА ПРИ НОШЕЊУ КРСТА

*Пáде плáща на лiвада!  
Гóсподи, пòмилуј,  
Гóсподи, пòмилуј!*

*Нé је плáша на лiвада,  
Гóсподи, пòмилуј!  
Гóсподи, пòмилуј!*

*Тéкѣ мi са ч'сни крсти,  
Гóсподи, пòмилуј!  
Гóсподи, пòмилуј!*

*Ч'сни крсти Бóга мòљеш,  
Гóсподи, пòмилуј!  
Гóсподи, пòмилуј!*

*Стáри стáрци пòстадоа —  
Гóсподи, пòмилуј!  
Гóсподи, пòмилуј!*

*Стáри стáрци, лúди дéца —  
Гóсподи, пòмилуј!  
Гóсподи, пòмилуј!*

*Лúди дéца оглáдноа —  
Гóсподи, пòмилуј!  
Гóсподи, пòмилуј!*

## СВЕТИ ПЕТАР И МАЈКА МУ

*Свéти Пётар у рај пòшов,  
По њéга је стáра мајка.  
Рече њóјзи свéти Пётар:  
„Врáћај ми се нáзсѣ, мајко, —  
„Неси рáја дóстојала!  
„Къд си брáшњо узiмала,  
„Узимала у кóњшије,  
„Къд<sup>т</sup> си нáзаѣ поврáћала,  
„Сос пепев сi: помéшала  
„Па си нáзаѣ поврáћала;  
„И сов къд си узiмала, —*



„Къд си нáзаћ врáћала,  
 „Сос пéсок си помéшала,  
 „Па си нáзаћ врáћала;  
 „Къд си вúна узíмала, —  
 „Къд си нáзаћ врáћала,  
 „Сос кúчиста си мéшала,  
 „Па си нáзаћ врáћала,  
 „Те раја си не дóстала!“

## РАЗБОЛЕ СЕ ЈАГОДА

(млого стара песња)

*Рáзболе се Јáгода,  
 Рáзболе се Јáгодица,  
 Рáзболе се Хајкуна дéвојка.*

*Болуј, снашо Јáгодо,  
 Болуј, снашо Јáгодице,  
 Болуј, болуј, али не умирај!*

## ВАЈЛИЈАН ДЕВОЈКА

*Ваљíла се вајлијан-дéвојка,  
 Ваљíла се бра́ту на вéчера, —  
 Он вéчера, она не вéчера!*

*И постој, слúнче, не рано заоди!  
 Да навезем и, бра́ту кошúљица:  
 Око руке — таје ви́ше кúке,  
 А ту грање кри́ли лабу́дова!*

## ПОШАЛИЦА

*Прóдала ме мајка  
За пòл-оке брашњо.*

## БРОЈАНИЦА

— Ој ђинђери, калуђери,  
Кој вам тропа по шавани,  
Је л' са Тúrци, је л' са кáури?  
— Нит' са Тúrци, нит' са кáури?  
— Је ли су ми јањичари:  
Бијеш пéшла по шавани:  
— Дај ми, пéсле, коњу зоб!  
— Немам коњу зоб!  
Неса<sup>м</sup> кóпач, нит' сь<sup>м</sup> брач,  
Ја са<sup>м</sup> кóкош и чéпрљач, —  
Од ђубрета на ђубрета, —  
Дође душа на кркуша.

(Станисав Б. Никшић, ученик)

## НОВАКОВИЋ ГРУЈО

Фáла' Бóгу, фáлан јéдинóме,  
Вíно пíје Нóвак ú Радíвој,  
Јú горíцу пò — шанкú јелицу,  
'лáд — дијéте, мláди Тáтомíре,  
'лáдо — л'јéте вíно гú служéше,  
'лáд — дијéте', лáди Грујичíца,  
'лáд Грујíца стрáжа гú чувáше!

Проговора Дебелић Новаче :  
 „Чујеш ли ме да мој мили брше!  
 „Целе земље зулум досадисмо,  
 „Немогасмо Црног Харапина,  
 „Немогасмо курву уфашити,  
 „Кој излази на друм пред сватове,  
 „Па ошима кићена девојка, —  
 „Па ја љуби за нејдеља дѣна,  
 „Па ја после<sup>н</sup> за благо продѣва!..  
 „Какò би га курву преварѣле,  
 „Да скупимо кићени сватови, .  
 „Да Грујицу младог прѣвесимо,  
 „Да јѣздимо краје дворе Харапове,  
 „Да л' не би га, курву, прерариле!“

Па скупеше кићени сватови.  
 Те Грујицу младог прѣвесиле,  
 Прáво јѣзде краје дворе Харапове,  
 Лал харапин дома не бејаше,  
 Он ми беше љу ладне мејане;  
 Само беше Харапова сестра, —  
 Маши глава, у сватове пòгла:  
 Лепше свате, они прѣведòше,

Прѣведòше најлепша мла<sup>н</sup>-не<sup>ста</sup>,  
 Досада су тако не<sup>прев</sup>еле, —  
 Па отиде бршту на мејане,  
 Те му бршту сестра кажуваше:  
 „Чујеш ли ме, да мој мили брше!  
 „Лепше свате данас прѣјездѣше,  
 „Прѣведòше најлепша мла<sup>н</sup>-не<sup>ста</sup>, —  
 „Досада су шáко не<sup>прев</sup>еле!“

Кòд харапин речи разумѣ'о,  
 Ујана ми коња голѣшáвог, —  
 Прáво трчи Харап ју сватове,  
 Јòдма фáна коња под мланѣста,  
 Јòдма баца рúка ју недр'ма, —  
 Јали дојка нема ниједно<sup>в</sup>га!

Рече њојзи црна Харашка :  
 „Вој девојко, жалосна ти мѣјка,  
 „Млада ти те мајка јудава'ла  
 „Те ми немаш дојке ниједнога!“  
 Лали Грујо њему јодговара :  
 „Не ме маши младу јудава'ла,  
 „Ниш јудала побољех од мене!“

Завичује Дебелић Новаче :  
 „Худри, Грујо, рúка ти јошпала!“  
 Сина сабља испод' пријевеза,  
 Те Харашу глава полек'ла,  
 Пóгуби га Новаков. (ћ<sup>в</sup>)<sup>1)</sup> Грујо!...

Завичује Дебелић Новаче:  
 „Чујеш ли момци за женидбу,  
 „Женише се јошкуд вама дрго, —  
 „Јод сада ће Харашин да нѣ'ма,  
 „Пóгуби га Новак<sup>новој</sup> Грујо!  
 „А девојке вие за јудадбу,  
 „Јудајте се куд ви вама дрго, —  
 „Јод сада ће Харашин да нема,  
 „Пóгуби га Новак<sup>новој</sup> Грујо!

## ЉУБА ДЪВЊАНОВА

Ој, Имеро, више Сарáјево,  
 Око дворе зéлена му гóра,  
 Устред — дворе зéлена ливáда,  
 У ливáда дивно коло íгра,  
 Устред коло љуба Дѣвљанóва,  
 У висине коло надвисíва<sup>2)</sup>  
 У ширине лицем зачинíла.

<sup>1)</sup> При крају обе речи гуслару је нестало даха, па је последња два слога изговорно са имплозијом, уз удах баздушне струје. Тако је још у два стиха при крају, где последњи слогови чине утисак врло slabим интензитетом изговореног *ивој*.

<sup>2)</sup> Дублет *надвисује*.

Проговора Никола ис ко́ло :

„Покри лице, љуба Дь'вљанд'ва,  
„Зе(р) [ = јер] синојка за теб кавга била,  
„А дь'нь'с ќе Дь'мњан да погине!“

Сь'л што беја они у теј р'чи,  
Пуче пушка и-з-елена луга,  
Те ми љуби младога Дь'вњана,  
Дь'вњан паде, а љуба допаде :  
„Мој Дь'вњане, моје јарко слунце ;  
„К'д (ме) огреја, што ми брго зађе!“

Првговора Дь'вњан мртвом главом :  
„Моја Љубо, иштома ружице,  
„Од младости си ми процветала,  
„Сь'га ќе се други лепше кити !  
„Спора<sup>(в)</sup> твога лица бијелого !“

Нажали се љубе Дь'вњанове,  
Па ме (=ми) узе р'дш'е потајено,  
Распори се млада при Дь'вњана  
Тако млади они погинаа !

## ОДЛОМАК

Месец кара звездицу Дь'ницу :  
„Де си, нема и три бела дь'на ?“  
Она њему и одговарала :  
„Сь'м била, и сь'м дангубила,  
„Сь'м гледала два браша рођени,  
„Де дељеа своју бабовину, —  
„Јено Јакшо (а) друго Димитрија.  
„Лепо ти се браћа поделише,  
„Само су се браћа споденале  
„Око коња и (око) сокола“.

## ОЈ, БОЖИЋЕ...

— Песма нова, упамћена од гуслара Петра Перуновића и репродукована са особинама дијалекатским али и са инфинитивима. —

Вој, Божиће, најлепши<sup>х</sup> празниче,  
 Вој, Божиће, најлепши<sup>х</sup> празниче!  
 Кој ће тебе шужно дочекати,  
 Кој ће тебе шужно дочекати, —  
 Къд су дворе моје похаране,  
 Миле снаје и младе ћеркице,  
 Црни душман — на ропш<sup>во</sup> одвела...  
 Немам с кога на јутрењу поћи [!]  
 На црквицу нашу Бијограда!...  
 \*ој, јњ — јњ!  
 \*ој, јњ — јњ!  
 Еј!...

Јој, Божиће, најубав празниче!  
 Ја с кога ћу чь'снице сломити [!],  
 Ја с кога ћу вино наздрави<sup>ти</sup> [!],  
 Кој ће мене љу коло љигра<sup>ти</sup> [!],  
 Зајигра<sup>ти</sup> [!] у коло јуначко!  
 Кој ће мене бь'њак да прел<sup>и</sup>ва!  
 Оне деца што су [!] јостану<sup>ле</sup> --  
 Далечне са на поље крваво,  
 Од — Дојрана дор до Перисана,  
 Од Орида до града Битњла, —  
 Туј ни синци црна крвца л<sup>и</sup>јет  
 За слобода и за наше правде...  
 Еј!...

Јој, Божиће, ти поголим [!] браће!  
 Ти ми поћи у јужни крајеве —  
 Ти ми поћи у јужни крајеве —  
 Побздрави ни наши соколњви,  
 Побздрави ги : нек се скоро в<sup>р</sup>штет, —  
 Њине мајке старе јостану<sup>ле</sup>,  
 Јостану<sup>ле</sup> старе на јогњ<sup>и</sup>ште,  
 Кукајући за млади синњви!...

*Ху, ју, ју!*

*Ху, ју, ју!*

*Њани деца неса јоште јаки,  
Не можеш ни плуга да јокреш,  
Ниши можеш воловци да рање<sup>1)</sup>!),  
Ниши њима воловци рикајеш.*

*Жито расне — нема кој да жњече!*

*Трава расне — нема кој да кд'си!...*

*Ху, ју, ју!*

*Ху, ју, ју!*

*Ју, ју, ју, ју!...*

## ДВЕ ДЕВОЈКЕ

(Песма која је из Мушњикоба пренета у село Драјчићи,  
а у Мушњинобо донета из војске).

*Јураниле две девојке младе,  
Јураниле две девојке младе,  
Јураниле леба да зараде,  
Јураниле леба да зараде.  
Јотац косе ја девојке вежу,  
Над њиме се љоблаци нашежу,  
Из облака вила проговоре:  
„Нека прође та божија села!“  
Јотац каже: „Станте, децо мела!  
„Нека прође та божеја села!“*

*Громе (3) дара љоко девојака,  
Ја девојке — ју зелену шраву.  
Јелу рање, ја милче љушеаа,  
А ја јадна рањена до века!  
Јељеце је дозевала стреца:  
„Ајде стрече, те (ти) да ведеш Мелче.*

<sup>1)</sup> Са импозијом изговорено рање<sup>w</sup>.

„Наше Мелче изпостело греха,  
 „А ја јадна рањена до века!  
 „Нађите ме некаквога лека!  
 „Да не седем рањена до века!

## ПЕСМА О ОДЛАСКУ СВ. САВЕ У МАНАСТИР

Песму је забележио пок. Др. Сима Томић, 1900 године, у селу Драјчићи, од Бојане Цветкобе, старе 50 година, а објавио ју је Јован Н. Томић у расправи „О српским народним епским песмама о одласку св. Саве у калуђере“ (Глас Српске Краљевске Академије, LXXXIV Други разред 50, стр. 209—211). Обде је тај текст, са реконструкцијом према данашњем изговору, упоређен са песмом онаквом какву је саопштио С. Томић, датом испод текста.

*Цар Симићан много је силовит  
 Силовит је, много зевња држи.  
 Ама чељаш прос куће нема,  
 Сълше има јено сине Саво,  
 Па он иска њега да га жењи,  
 И му проси Тодорку девојку,  
 Он гу проси, син му Саво неће.  
 А Симићан дости је силовит,  
 Не га пита, — сь'з-зор<sup>(\*)</sup> му проси девојку,  
 Запросив [ја] и гу испросив [ја].  
 Дошло време, сина ће да жењи,*

---

*Цар Симіан много је силовит,  
 Силовит је много зевња држит.  
 Ама чељаш прос куће нема,  
 Сълши има једно сине Саво,  
 Па он иска њега да га жени,  
 И му проси Тодорку девојку.  
 Он гу проси, син му Саво не ће  
 А Симіан дости е силовит,  
 Не га пита, сьс зорт му проси девојку,  
 Запросиіа и гу испросиіа,  
 Дошло време, сина ће да жени,*



Он га жењи и свадба спремијо,  
 Прибрајо је до иљада свата,  
 Он ми бере кићени сватови.  
 Ама Саво неће да се жењи,  
 Съз - зор га Савога за женија,  
 Съз - зор ми га на коња шурија,  
 Ошидоа за добра девојка!  
 Па донеле Тодорку девојку.  
 Свадба чини за недеља дѣна.  
 Кѣд ми дошло време да ми сведет,  
 Дѣ ми сведет лепота девојка,  
 Саво неће у клећ да ми иде.  
 Цар Симиѣан достѣ је силовит, —  
 Със-сила га у клећ отераа;  
 Ујутро ми доцкѣн се задоцѣи,  
 Ручек било, они се не дизаѣт.  
 Па ми вика царе Симиѣане:  
 „Дик' се, Саво, дик' се, сине мој!  
 „На милос ве и слунце огреја!“

Он га жени и свадба спремија,  
 Прибраја је до иљада свата,  
 Он ми бере кићени сватови.  
 Ели Саво не ће да се жени,  
 Съз зорш га Сава за жени-а,  
 Съз зорш ми га на коња шурија.  
 Ошидоа за добра девојка,  
 Па донеле Тодорку девојку,  
 Свадба чини за недељу дѣна,  
 Кѣд ми дошло време да ми сведет,  
 Да ми сведет лепеца девојка,  
 Саво не ће у клет да ми иде.  
 Цар Симиѣан достѣ 'е силовит,  
 Със сила га у клет отераја,  
 У јутру ми доцкѣн се задоцни,  
 Ручѣк било они се не дизаѣт.  
 Па ми вика царе-Симиѣане:  
 — Диг' се, Саво, диг' се сине мој,  
 Не милосвѣи, слунце те огреа!

Туј ми збори Тодорка девојка,  
 Туј ми збори ис клећи камење :  
 „Чујеш ли ме, да мој мили свекре !  
 „Студен камен Саву да извикаш,  
 „Къд ми било ноћа у повноћи,  
 „Он с' учињи црна калуђера,  
 „Те ошиде цркве Свете Горе !“

А Симиџан дости је силовит,  
 Те ми събра тое сивна војска,  
 Силом њ' иде Саву да доведе,  
 Па прибраа шое сивна војска,  
 Све ми беше поље прецрњело,  
 Приближуеш цркве Свете Горе.  
 Пригледа ги Саво јегумене,  
 Те искача пред њи у сустрече,  
 И говори цару Симиџану :  
 „Ди си пошов, царе Симиџане ?  
 „ — Мичи ми се, црна калуђеро !

Туј говори Тодорка девојка  
 Туј говори ис клећи камење :  
 — Чуеш ли ме, да мој мили свекре,  
 Студен камен Саву да извикаш,  
 Къд ми било ноћа у пол ноћи,  
 Он с' учини црна калуђера,  
 Те ошиде цркве Свете Горе.

А Симиџан дости 'е силовит,  
 Те ми събра тое ситна војска,  
 Силом њ' иде Саву да доведе дома,  
 Па прибраја тое ситна војска,  
 Све ми беше поље поцрњеле.  
 Приближуеш цркве Свете Горе,  
 Пригледа ги Саво јегумене:  
 Те искаче пред њи у сустреча,  
 И говори цару Симиџану :  
 — Де си пошол, царе Симиџане ?  
 — Мичи ми се, црна калуђеро,

„Ге бастишем цркве Светè Горе,  
„Што ми узоте моје сине Саво,  
„Да ми мене царсто бастишете!“

„— А чуеш ли, царе Симиане,  
„Наше царсто малòвечно беше, —  
„А ја несъ̀м црни калуџере,  
„А ја съ̀м ти твоје сине Саво!“  
Он не може нега да га позна,  
Му порасла брада до поаса.  
„Не се љуши, царе Симиане.  
Не се љуши, [о] мој ташко мили,  
„Никој мене съ̀з-зор не мè узе,  
„А манастир мене ми омиљев, —  
„Съ̀м се учинив црна калуџера!  
„Ти да бациш царсто и господство,  
„И да дођеш цркве Светè Горе,  
„И да виђиш Тодорку девојку,  
„Ако ми ќе од госпоска рода,

Ге бастишем цркве Светè Горе,  
Што ми узесте моје сине Саво,  
Да ми мене царст̀о бастишете!

— А чуеш ли, царе Симиане,  
Наше царст̀о малòвечно беше,  
А ја несъ̀м црни калуџере,  
А ја съ̀м ти твој сине Саво!  
Он не може нега да га позна,  
Му порасла брада дури до поаса.  
— Не се љуши, царе Симиане,  
Не се љуши, мој ташко мили,  
Никој мене със зор не мè узе,  
А манастир мене ми омилев.  
Сам съ̀м дошов цркве Светè Горе,  
Съ̀м се учинив црна калуџера,  
Ти да бачиш царст̀о и господст̀о,  
И ти да дођеш црквè Светè Горе;  
И да викаш Тодорку девојку,  
Ако ми 'е од госпоска рода,

„И онај, вели, вамо нека дође,  
„Да с' учини црна калуђерка!“

Симјану светец му омиљев,  
Предаде се цркве Свете Горе.  
Па ми врати сивна војска назлх  
Те ми баци његова царштина,  
И ми узе своју милу снаву,  
Милу снаву, Тодорку девојку.  
Ошидоа цркве Свете Горе,  
Ошидоа, и ту! сви останале.

И онај — вели — вамо нека дође,  
Да с' учини црна калуђерко! —

Симјану једнак светиц му омилев,  
Предаде се цркве Свете Горе,  
Па ми врати сивна војска назат,  
Те ми баци његова царштина,  
И ми узе своју милу снаву,  
Милу снаву Тодорку девојку.  
Ошидоа цркве Свете Горе,  
Ошидоа, и туј сви останале.

## УСУД

— По својеручно написаном тексту од Марка Богдановића —

Асан бив у једна карпа, се мољив Богу. Туј клањав и где клањав намештив дупка где му ударав нос, и мело и све слика његова. Ту се мољив Богу 32 године, један човек је био много сиром. Он се решив да иде да пита Бога, како му је срећа, и пошов, ишов — ишов, кд пришов при једна карпа, кд да види — кандило гори и он је отишао код тога човека, он што је кланао 32 године шу. Овај се сврашио код њега. Кад је дошло вече тражив му Бог два ша-ју-на, један њему један ономе гостину. Али онај што је клањао

узео два шајина, али један је сакрио зад себе, а један је пресеков на поље, па то су вечерали. Онај што је клањао га упитао: „Де си пошао?“ А он му одговорив: „Ћ' идем код Бога, да видим како ми је Стрећа“. А онај му одговорио: „Пишај и за мене — ево 32 године клањам овде. Пишај и за мене како ми је стрећа“. И он је отишов.

Ишов, ишов и стрешнав јена река. Река га питала: „Де ће идеш?“ А он ги одговорив: „Ћ' идем да тражим Бога и да питам како ми је Стрећа“. Она река га питала: „Пишај и за мене, зашто ме и мене никој не пије“. И отишов.

Стрешнав једна јабука. Јабука му рекла: „Де ћ' идеш?“ А он ги реков: „Ћ' идем крај Бога“. Јабука му рекла: „Пишај и за мене: много рађам јабуке, али ни кој неће да ме једе“. И отишов.

Стрешнав на једно месѠо ајдуци, где дељет паре сос капе. Кд га виделе њега, они рекле: „Пошто не видев и овај човек, ајде да смешамо јопе, и њему нека му искочи једна капа и њему му дале и пишале га: „Де ће идеш?“ Он ги казав: „Ћ' идем крај Бога, да га питам како ми је стрећа“. Они му рекле: „Пишај и за нас“.

Он отишов проз једна шума. Нашов једнога човека. Он га питао: „Де ће идеш?“ Овај човек му одговорив: „Ћ' идем крај Бога“. А он му одговорив: „Па ја сам Бог, кажи што имаш!“ Он га питао: „Како ми је стрећа?“ Бог му казав: „Добра ти је сг стрећа, — имаш јена капа паре, па ће живиш добро“. — „А онаји што крале паре, како ги је стрећа?“ — Он, Бог му казав: „Сад све ги је просѠо, пошто ти дале и тебе једна капа“. — „А једна јабука ми рекла: много рађа, али никој не гу једе?“ — Он му реков: „Кд ће отинеш прекај ња, не ги кажуј, него кд ће отиднеш далеко од ња, тг ги кажи: Зашто никога неси утегала, — зато никој не ја једе, и бегај“. — А једна река ме питала: „Зашто никој не ме пије?“ — Бог му реков: „Кажи ги: зашто никога неси удавила, зато никој не те пије, — али кад одбегнеш даљеко, да не те шебе удави“. — „А онај човек што клања у карца, како му је стрећа?“ — „Он још 32 године да клања, не добија шај свет, — још по у пако ће седи!“ — „Е, добро!“

И врати се назаћ. Кад стигов прекај оних људи што су дељили паре, казао ги: „Вами ви је све просто, као сви

људи, што сте ми даље мене“, и оишов. Кад прошов прекај јабука, јабука га питала: „Нађе ли Бога?“ — Он ишов, и кад се одаљечив ги казав: „Зашто никога неси ушепала, за тоје никој не те бере“, и побегов, и један грањ се оденав, да не побегов, би га ушепав, али побегов. — Кад пришов прекај она река, река га питала: „Зашто не га пиша за мене? Зашто ме нико не пије?“ — Он, божем, не чује. Кд прошов преко ња, и кд се одаљечив на неки рид, и ги казав: „Тебе ше никој не пије зашто никога неси удавила“, и река пошрчала по њега, по њега, да га стигне да га удави, — али не могла да га стигне. — Кд оишов код оног човека, онога што клањав у кариа, њему му казав: „Ти још много ће патиш, зашто кд смо биле заједно, он-ни пратив два шајина, а ти један шајин си скрив, а један смо појеле обајца, а зашто има много да патиш“, — и оишов. — Мирко Богдановић изумив.

## АЈДУЦИ

Бив јен цар. Имав много дукати. Чуле ајдуци, па улегле на кућа, и микнале неколико ћерамиде, па улегле у једна каца. Ту имало много дукати и они шу су узимали два-шри пуша. Никако нису могле да ги уватет, па се решиле некоји: да се не чује наирајле две камиље ос накиш да познајет који краде да не би могле да га увашеш они, ајдуци. Они ајдуци се сешиле, али онај што води камиле му рекле из царев [?] из цара: „Да се прајиш ка будала и да се не озрћаш, само да водиш, а ми ће пазимо ови ајдуци што ће прајет“. Кд виделе оне камиље, се мишљеље како да ги скинеш они ћердани, па се досешиле: једни божем да се шепале, а други узвикале: „Гледајше онамо!“ — Они сви су глале шамо, а ови други ајдуци ономе што водив камиле — он гледав тамо — а ови пресекле оглав и увеле камиле у један двор, и брго ги скинале огрље дукати, а на друга враша ги напурдиле, — а онај држи оглав у руке, мишљи и камиле води по себе, — кд да види оглав у руке а камиле по

улица скитајет, нема ништо на њи, нема, и не могаде да га ухватиш па рекле циганкем: „Ви скитајте по куће, — ако можете да нађете де је накит од камиле“. Они скитале и виделе у једна кућа накит и искочиле, поглале на кућа која ги је нумера. Ови се сетиле зашто ги гледа нумера, па узеле боја те на свака врата написале тај број. Ове циганке казале де са дукати на та нумера, али кд дошла полиција, кд да гледа — оно на свака врата таа нумера једнако. — Они док тражиле по друге куће, а ови скриле и не могаде да ги нађет никако. Што ће се сетиле да просиет по улице дукати, па који ће се потуљи да бере дукати, тај је ајдук, поставиле џандари кривши да павет кој ће се потуљи.

Ови ајдуци кд виделе дукати по зевња, они намазале на опанке одоздо катран, па де ће виђет дукати, ступни на дукат — он ће се залепи за ноге. Тако де ће виђи дукат, ступни на ноге, па ће се врати у неки двор, сбири дукати од ноге, сбири дукати од ноге; јопе намажи катран на ноге још повише, па де ће виђи дукат — згази, — док ги збрале све дукати. Они џандари никога не виделе да се пошуљив никој а дукати нијен нема, — и не могаде да ги супизет никако. Они после у она каца де биле дукати напуњиле једна каца катран и не вардиле толико стража. Они ајдуци јопе дошле и прошупљиле ћерамиде; јен се пошуљив и улегов, се сауштив у каца. Он мишљив: јопе са у каца дукати кд да види, он рипнав у каца, а оно катран у ња; он пропаднав до грло у каца катран и они од ка са чуле кд улегов у катран и они дошрчале, — кд да виђет у каца само глава му се виђи ајдуку, и они му пресекле глава па однеле на улица: да ли ће познајет чија је ова глава, али мати његова кд видела глава од сина, отишла кући; али при глава седет џандари. Она жена се вратила кући и казала мужу: „Дете нашему одсекле глава — тамо ја вардет џандари!“ — А муж ги реков: „Немој да плачеш, зе[р] и нас ће не закољет, — него узи крчази, па иди... Кд ће приђеш при њега одлизни се и искрши крчази, па клекни при њега, те га исплачи!“ И она узела крчази у руке и напуњила крчази. Кд пришла при њега, и паднала те крчази искршила. Џандари гу питале: „Што плачеш?“ А она ги одговорила: „За крчази плачем, јер сам сирота, па не могу да купим други!“

— Они ги дале паре: „Иди купи други, само не плачи туј“,  
и њојзи ги искочило срце.

Марко Богдновиќ изумив.

## БЛАГОСЛОВИ И КЛЕТВЕ

*Жив бив!*

Жив бив мајке! Голем да пораснеш! (Или Голем пораснав!)

*Бог<sup>к</sup> те благосовив!*

*Благосови не на сов и леб!*

*Свѣтога да ти поможне!*

*Слава да ти поможне!*

*Со<sup>3</sup> здравље и со живот!*

*Стѣнен празник за много години!*

*Чѣсно и берѣкешно!*

*Ова година веселе, до година још по-веселе!*

*Ајт со здравље! — Стрећен ишт! Здраво да се виђи-  
мо! Па да дојете на виђеније!*

\*

*Бог да га помери од<sup>т</sup> памет!*

*Да га убију моји сов и леб!*

*Пра и пецев Бог да те учињи!*

*Чума те ушѣпала!*

*Змија те пѣкнала!*

*Мав ти век! (Значи: Не било те!, Нека те нестане!, Не  
био дуга века).*

*Гологлав мајке да останеш (Значи: да му умре мати,  
па да иде гологлав, како је обичај).*

*Гблоглав останав! (Значи: да му неко умре).*

*Црн останав! (Значи: остао под срамотом!).*

*Груб („жалостан“) останав мајке! Туј њвкња ти каза,  
а ти забрај!*

*Вуци те однелс, што си му казав!*

*Бавол те однев, те си му реков!*

*Иди ми испред очи!*

*Бестрга ти гла(в)а!*



## ПИСМО СИНУ

— По диктирању једне жене, писао дечко —  
(У заградама су изостављена слова)

— Штампана се без измена и без додавања знакова интерпункције —

*Драги сине сииро здраво*

Сад прими поздрав од мајку и од бабу и од дедога и од сви дајовци и сад поздрав од мајку зашто ми не праћаш писмо него по друштво ти чујем ја за тебе душа ми искочи а ти слабо не сматраш и ја сам без трошак вуна ми је лачена само моја у кућа ја једва сом видела да те видим у работа и да ти потражим а ти да ме забрајш а благо мене што те имам и ти треба да не знаш за милу мајку ја за тебе сам изгубила век и тоје све ти сам знаш како сам сад много жалос велики за твојега дајка и да не раз(з)овориш ос писмо и дедове и бабе да ги пратиш писмо и ти си већ муж и сад ја сам у гост(и) и то ти је ти пишем и сад поздрав од мене и од сви дајовци жалосни много и те мо(љ)им да ми пицеш писмо и да мало ни се срце ослободи и за паре ни динар немам то и за ноге си бив болан од ноге бринећ сад чекам одговор нават [м. наваћ].

## »КАО ГРК И АРНАУТИН«

Бив неки Арнаутин у Грчко, шерав коња и жито. Стрешнав се с<sup>с</sup> некројега Грка.

Грк му реков: „Калис мера, калис пѐра!“ (Здраво ли си, живо ли си!)

Арнаутин времишљев да га пита Грк: „Чи! ти је коњ, а чије тије жито?“ — и му реков арнаутски: „Кал — имерит, а дриси Сүлѐз!“ (Коњ Имеров, а жито Сүљево).

## КЪАД СЕ ЧАТИШУЈЕ КУЋА

Чорбаџи Стојко, четрди бир бакшиш (дѳнев јен бакшиш)!  
 Аг<sup>н</sup>ин аш<sup>р</sup>и, с<sup>ј</sup>јди уст<sup>а</sup>лари (Агин ашар, с<sup>ј</sup>јдисав —  
 побасшив мајстори)!

Алај-да с<sup>ј</sup>сен ѳни (Бѳг да га с<sup>ј</sup>јдише — награди њег)!  
 Онун оца<sup>к</sup>ини ма<sup>м</sup>ур ѳлсун! (Његов ѳцак — кућа — да  
 му је в<sup>е</sup>сев)!

Онун чоцу<sup>к</sup>лари — ев<sup>л</sup>адин са<sup>г</sup>ла<sup>к</sup> ѳлсун (Његов по-  
 род, да је здрав)!

Онун кар<sup>д</sup>аш<sup>л</sup>арин са<sup>г</sup>ла<sup>к</sup> ѳлсун (Његова браћа да су  
 му здра<sup>в</sup>о)!

Онун конши<sup>л</sup>ари ј<sup>а</sup>рдам<sup>л</sup>ти ѳлсун (Његови ко<sup>њ</sup>шији да  
 му са у по<sup>м</sup>оћ)!

Онун бер<sup>и</sup>ћеш<sup>и</sup> до<sup>л</sup>и ѳлсун (Његов бер<sup>и</sup>ћеш да је пун)!

Онун довл<sup>е</sup>тини са<sup>г</sup>ла<sup>к</sup> ѳлсун (Његов цар здрав да буде)!

Онун кал<sup>о</sup>чин ћ<sup>е</sup>скин ѳлсун (Са<sup>б</sup>ља његова да је бр<sup>з</sup>а)!

Онун ј<sup>о</sup>луни а<sup>ч</sup>ак ѳлсун (Његов пу<sup>ш</sup> да је ѳтворен —  
 сл<sup>о</sup>боден)!

Ђ<sup>е</sup>ш<sup>р</sup>н д<sup>ѳ</sup>н — ѳ<sup>е</sup>ш<sup>р</sup> мен д<sup>ѳ</sup>н (кој дѳнев, и кој нѳдоне<sup>в</sup>)!

И<sup>л</sup>а ѳ<sup>е</sup>ш<sup>р</sup>н д<sup>ѳ</sup>н, ала бим бер<sup>и</sup>ћаш, вер<sup>с</sup>н (Али кој до-  
 не<sup>в</sup> — по и<sup>л</sup>аду пу<sup>ш</sup>а бер<sup>и</sup>ћаш вер<sup>с</sup>н — фала)!

**Напомена.** — Овде су турске речи са локалним изго-  
 вором и акцентом овог српског говора.

## Прилози

### ЗАГОНЕТКЕ

— Къ загадкамъ изъ Средской волости —

Изъ књиге Обичаи и пјесни турецкихъ Сербовъ од И. С. Јастребова, стр. 592—293, бр. 263 до 273. —

Оловде до Стамбол, од Стамбол доведе један грозд јев,  
опет цев остав. — (Добра срећа).

Што ми ти је што на тебе? — (Име).

Ниши је јуже, ниши је дуже, има нокте ка' мачка. —  
(Кушиња).

Ча ваганче, ча букљид, она рече: Ја сам грчка шовари-  
нија. — (Жељка, корњача).

Две светет, четире градеш шроњ, а једно ће легне. —  
(Овца када лежи).

Ћим тебе, ћим мене, — ко је, другаре, зад шебе? —  
(Сен).

Црне димије се кроз кућа ваљаш. — (Дим).

Турска капа зад рид лапа. — (Муња).

Црно мече трбу пече. — (Кошао који виси над огњи-  
штем).

Лежи баба на пут и шепоти: Тешко оном [онајему?]   
који мене упрши. — (Железо).

Црна циганка на клин виси. — (Кошао).

Сам цар у зелено, а царичићи у црвено. — (Трњ и јагоде).

ПИСМО ПОПА ТАНАСКА ИЗ ЛОКВИЦЕ  
(1838)

*Попе Уроше, да разумиш добро що пише: доша прошо-синђелъ владикинъ у Севце, чека те тебе, да га проведеш по бачила; усога (ја сам га) провеш прозъ мое, и ти да дођеш брего (брго, брзо) за 1 саатъ у Севце, чека те, и ја самъ сосъ нега. Попъ Танаско. Немо да останешъ, зе (јер) пишманъ ћешъ бишъ. Име(а)шъ (имаш) да узмешъ отъ масло.*

**Напомена.** — Ово писмо саопштава П. Срећковић у својој књизи Владике Фанариоти Рашко-призренске епархије од 1818—1854 год. (Београд, 1881). Упор. Јастребов, Подаци за историју српске цркве, бр. 1679, с. 75, 76, 77, 78 и 79.

# РЕГИСТАР



А (свеза) 28, 43, 97,  
166, 168, 171, 173,  
192, 194, 214; а  
„да ли“ 175.  
аде „ама“ 104.  
аер, аир, аро 221.  
ај 107, 109, 126, 132,  
154, 171, 213, 229;  
ај(д) 200; ајд 138,  
ајде 138, 172, ај-  
демо 200, ајш 200,  
213.  
ајдук 105, ајдуци 105,  
167.  
ајем 230.  
ако 53, 73, 81, 107,  
147, 163, 165.  
аљипљив 178.  
аљати 57.  
ал-боја 83, 89.  
ал-бошча 83, 89.  
Алексићи 29.  
Александро 126.  
алеш вериш 207.  
ализ добро 180, алис  
180.  
Аљабаковци 95, Аље-  
баковци 167.  
аљина 105, 113, аљи-  
не 166; 219, 225.  
ама 15.  
аман 215.

амбар 143, амбари  
73, 167, 172.  
Америку 9, Амберика  
128, 143, 163, 193.  
Анђевко 89.  
анђел 83, 89, анђели  
167.  
ао! 19.  
аис 160.  
Арапин 20, 24, (в. Ха-  
рашин).  
арачљак 61, 221.  
аргати 167.  
арен 58, 177, арно 28.  
арнауцки 225, 226,  
арнауцко 222.  
Асан 90.  
асли 180.  
ашир 215.  
аџилак 61, 221.  
Аџова, Аџо<sup>а</sup>, Аџо̄а  
97, Аџово, Аџо<sup>о</sup>,  
Аџоо 97.  
Баба 46, 138, 205,  
бабе 161, 165, ба-  
бо 165, бабу 45,  
46, 163.  
Бабина-гора 152.  
бадјавџ 187.  
бајаги 112, бајеги, 187.  
бајната 142.

бајрак 141.  
бајракшар 141.  
бакалски 83, 89.  
бакар 61.  
ба<sup>а</sup>ке 13, 23. банће  
112.  
банови 168, 192, 213,  
банови 43.  
бастишете 171.  
башаљен 208.  
батилали „батали-  
ли“ 141.  
Баџевец 57, 98, Ба-  
џоец 38.  
баца 47; баци 44, 163.  
башка 187.  
баџџа 216, башча  
125, 207.  
бе 193, беа 193, бе-  
мо 193 (в. беше).  
бев 69, 81, 95, 128,  
160, 230.  
Бевград 81, 82, 89, 91.  
Бев-гро'от 152, Бев-  
грџб 216.  
без озиреце 138.  
бела 23, 178, 230,  
б'ела 23, Бела  
Рада 52, 230, бели  
71, 145, 177, бело  
230, белогa 54, 178,  
230.

- белеје се* 104, *бели-*  
*ле* 191.  
*белец* 57.  
*белиграђанине*, 29, 161.  
*белија* 48.  
*белушец* 57.  
*белушок* 56.  
*бег* 161, *бек* 161, *бе-*  
*гу* 161, *бегој* 71.  
*бегаеш* 196, 202.  
*беден* 58.  
*беж'* 200, 213.  
*бель* 115  
*берберл'к* 56, 61.  
*берав* 204, *берев*, 88,  
 105.  
*бере* 219, *берем* 190,  
*береше* 58, 190, 201,  
 203, 219, 226, *бере-*  
*шо* 190, 203, *бере-*  
*шоа* 190, 203, *бере-*  
*шомо* 203, *берешо*  
*те* 203, *бери* 200, *бе-*  
*рите* 200 (в. *брав*).  
*берик'ет* 36, *бери-*  
*к'ет* 24, 36, *бери-*  
*к'ет* 36, 55, 229.  
*бериштно* 24, 36, 53,  
 126, 229.  
*бесен* 110.  
*бете* 193.  
*бешер* 180.  
*бећарлак* 61, 221.  
*бећи* „белк'и“ 187.  
*беше* 57, 120, 193,  
*бешо* 193, *бешоа*  
 185, 193, *бешомо*  
 193, *бешоте* 193.  
*би* 26.  
*бив* 44, 52, 58, 60,
- 69, 81, 87, 90, 91,  
 95, 163, 172, 177,  
 182, 193, 214, 238,  
*бив* 89, *биф* 89, 238,  
*бија* 60, *бијали*  
 190, *биџ* 85.  
*бивол* 83, 89, *bioli-*  
*са* 101.  
*биде* 188, *бидне*  
 188, *биднем* 188,  
*биднеш* 180; *би-*  
*деићи* 198.  
*бије* 48, 153, *бијет*  
 160.  
*бијење* 108.  
*бик* 145.  
*биљ* 85, *био* 89, 90  
 (в. *бив*), *била* 69,  
 193, *биле* 145, 146,  
 190, 192, 193, 206,  
 218, *било* 173, 174,  
 193, 207.  
*биле-шљиве* 152.  
*бимо* 193.  
*бине* 126, 132, 142,  
 173, 187, 189, 194,  
*бинем* 189, *бинеш*  
 189.  
*блага сурушка* 152,  
*благе* 167, 192, *бла-*  
*го* 25, 171, 185, 207,  
 216.  
*благодушен* 44, 46,  
 58, 230.  
*благосиља* 142.  
*благосов* 142, 146.  
*благосови* 88, 127,  
 142, 146, 200, 229,  
*благосовите* 146  
*блазиња* 231, *бласи-*
- ња* 113, 142, 196,  
 227, *бласињамо*  
 146.  
*бласињав* 81, 146.  
*бласињање* 142, 223,  
 229.  
*блеје* 231.  
*бљувавица* 99,  
*бљуџица* 137, *бљуџ-*  
*ица* 99, 134, 224,  
 240, *бљоџица* 99,  
 103, *бљоџица* 224,  
*бљоџа* 137, *бљоџа,*  
 137, 240, *бљоџа*  
 99, 103, 134, 224,  
 240.  
*бовница* 82, 91, 224.  
*Бог* 44, 81, 90, 110,  
 127, 145, 163, 165,  
 172, 185, 196, 229,  
*Богк* 171, *бок* 162,  
 200, *Богж* 237, *Бо-*  
*га* 53, 113, 131, 148,  
 160, 161, 197, 200,  
 205, 213, 226, *Бо-*  
*гу* 20, 25, 82, 161,  
 229, *Боже* 161, 162.  
*богатство* 229.  
*богаташи* 175.  
*богати* 179.  
*богенце* 162.  
*бого* 162.  
*Богоройца* 150.  
*божија* 20, *божја*  
 25, 163, 178, *бо-*  
*жје* 55, 178.  
*Божић* 29.  
*божићни* 178.  
*бозиња* 98.  
*боја* 73.



- бојан** (се) 200, (не) *бој* (се) 200, *ма* а 237.  
**бојнич**е 228.  
**болен** 58, 65, 177.  
**болес** 130, 159, 177.  
**болуј** 165.  
**бољет** 41, 113.  
**Борисав** 127.  
**босилок** 56, **боси-**  
**лок** 56.  
**босо** 178, **босога** 178.  
**бошча** 425.  
**бофчалок** 56.  
**боцне** 62.  
**бошча** 125, 164, 215,  
 (в. **бошча**).  
**брав** 81, 88, 204.  
**брава** 169, **брави** 167.  
**брада** 15, 148, 186.  
**брадат** 177.  
**брале** 206, (в. **брав**).  
**брана** 48.  
**брањет** 113, 197, 198,  
**брањи** 197, 216.  
**браш** 81, **браша** 27,  
 160, 161, 169, 175,  
 179, 182, 193, 207,  
**браше** 58, 161, 175,  
 177, 230 (в. **брџе**),  
**братовему** 158,  
**брату** 25, 48, 161.  
**братанец** 57.  
**братаницу** 163.  
**братке** 165, **братко**  
 219.  
**братњов** 178, **брат-**  
**њова** 178.  
**братов** 178.  
**браћа** 24, 108, 159,  
**браћо** 25.
- брашно** 52, 114, 116,  
 145, 148, 165, 180,  
**брашно** 218.  
**брго** 22, 44, 68, 145,  
 164, **брго** 71.  
**Брдец** 126.  
**брдлики** 68.  
**брдо** 68, 71.  
**брдце** 126, (в. **Брце**).  
**бре** 16.  
**бреговит** 177.  
**брезе** 205.  
**бреневци** 141.  
**брес** 130.  
**брестоца** 99.  
**брзи** 71.  
**брзина** 71.  
**брка** 219, **брка** 71,  
**бркает** 68, **брка-**  
**ет** 219.  
**бркаданик** 71.  
**бриса** 178.  
**Бристича** 205.  
**брсти** 68.  
**брстешоа** 68.  
**брџе** 22, 25, 26, 70.  
**буба** 41, **бубо** 41.  
**буба мара** 41.  
**бубрег** 41.  
**бува** 73, 99, 105, **бува**  
 73, **буве** 75, **буца**  
 94, **бука** 94, 99, 105,  
**буа** 73, 94, 99, 105,  
**буа** 75; **буџе** 75.  
**бувалка** 222.  
**будалића** 104, 206.  
**буде** 172, **буди** 193,  
**будите** 193.  
**буџе** (в. **бува**).  
**буке** 127, 166, **буки** 71.
- буков** 178, **букоа** 178,  
**букое** 98, **букоо**  
 178.  
**букљинке** 166.  
**буре** 103, 126.  
**бушнала** 190,  
**бушне** 190.  
**бъне** 219.  
**бъњак** 28, 52, 228,  
**бъњаче** 161, 228.  
**бъцнав** 190.  
**бъчва** 52, **бъчва** 62.  
**бъш** 52.
- Вадън** (в. **вядън**).  
**Вајскрс** (в. **Васкрс**).  
**вајстину** 142.  
**валијан девојка** 205.  
**ваден** 110.  
**вадим** 19.  
**ваке** 147, 185.  
**ваља** 108, 110, 133,  
 208, **ваља** 133, **ве-**  
**ља** 133.  
**ваљатно** 192, 214,  
 215.  
**ваљила** (се) 48, 205.  
**вама** 70, 173, **вама** 22.  
**в(а)ми** 236.  
**вапцана** 216.  
**вапчемо** 69, 125.  
**вар** 216.  
**варосан** 216.  
**вас** 173, (в. **ве**).  
**Васиљ** 88, 94.  
**Васкрс** 142, **Вајскрс**  
 142.  
**ваши** 147.  
**ваћај** 200, **ваћајет**  
 196, **ваћамо** 191,

- ваџаш 191.  
 ваш 175, ваша 175,  
 вашам 176, ваше  
 175, вашеј 176, ва-  
 шему 175, ваши  
 175, вашога 175.  
 ве 173 (в. вас).  
 ведро 73.  
 веђе 23, 29, 166, ве-  
 ђи 29.  
 веје 104, 118, 228, ве-  
 ле 69.  
 велеу 85.  
 вел-дъ<sup>а</sup>н 85.  
 вели 230.  
 Велидан 52, 63, Ве-  
 лидъ<sup>а</sup>н 230.  
 Велигдан 52, 63, Ве-  
 лигден 62.  
 велик 230, велике 167,  
 велика 130, 178, —  
 пос 179.  
 венец 57.  
 вепар (дивљи вепар)  
 61, 109, 147, ве-  
 пар 61.  
 вера 44, 163, 172,  
 200, в'ера 113.  
 вериге 166.  
 верује 208.  
 весев 13, весеја 13.  
 весеље 109, 172, 174,  
 180, 207, 229.  
 веш 94, 177; веша  
 94, 177.  
 вешар 23, 61, 228, ве-  
 шар 61, вешер 61,  
 65, веш'ар 94, в'е-  
 т'ър 23.  
 вече 99, вечер 83, 204.  
 вечера 48, 83, 161,  
 165, 204.  
 вечем 186.  
 вечен 58, вечен 65,  
 вечъ<sup>а</sup>н 65, вечън  
 65.  
 вечерало 205.  
 вечъ<sup>а</sup>н (в. вечен).  
 вештец 57.  
 вештина 46.  
 ви „вам“ 70, 104, 114,  
 172, 173, 200, 207.  
 вие 46, 172, 193, 194,  
 196, вие 25; више  
 172.  
 виде 171.  
 видев 45, 60, 81, 91,  
 146, 147, 160, 163,  
 164, 172, 174, 182,  
 204, 215.  
 видеѣћи 29, видеј-  
 њ<sup>а</sup>им 186.  
 видела 204, (в. видев),  
 виделе 94, 146, 173,  
 206, видело 204.  
 видење 109, 110.  
 видеш 52, 197; видан  
 237, видимо 200,  
 214, видиш 47, ви-  
 диш 13; видешо  
 202, видешо мо 173;  
 видно мо 202, видо-  
 ше 202.  
 виџаш 13.  
 виџен 207, 216.  
 виџеш 115, 197, 214,  
 виџи 53, 114, 115;  
 197, 200, виџим  
 114, 192, 197, ви-  
 џимо 196, виџите

- 197, 200, виџиш  
 197.  
 виџеније 108, 224, до  
 виџења 110, виџе-  
 ње 108.  
 вика 174, 196, 201,  
 викаеш 160, 196,  
 викај 163, викам  
 29, 145, викаше 196,  
 вика 201.  
 викале 206.  
 викан 217.  
 викала 205, викале,  
 145, 206, викале  
 206, викау 38.  
 викаш 208, вика-  
 ш 218.  
 вино 44, 150, 162,  
 173; вино 117.  
 виле 144.  
 виси 160.  
 виснаше 166.  
 високо 83, 185.  
 висоћи 117.  
 виша 230, више 165,  
 виши 230.  
 виче 19.  
 вишњав 178, вишњо-  
 во 178.  
 владалец 190, вла-  
 деали 190.  
 влас 94, 142 влас  
 94, влас 94.  
 власи — да се власи  
 142.  
 власија 94, 127, 142,  
 227.  
 власно 94, 126, 127, 142.  
 Влашко 9.  
 влегоф 101.

- БАЖЖ — БАШТИ 189.  
 БАЖА- 189, влък 75,  
 воѣк 75, воуѣк  
 75 (в. вук, вучица,  
 вучја).  
 влна 75, в°лна 75,  
 вѣлна 75, воуна  
 75 (в. вуна).  
 воунен 75.  
 воуѣшина 75.  
 воуѣка 75.  
 вов 73, 146, 160, 228  
 (в. воф), вола 160,  
 169, 183, воловам  
 169, волови 98, 146,  
 183, воло(в)и 167,  
 волѣи 99, 146, 151,  
 169, волѣи 101,  
 волойте 150.  
 воли 44, 162, 164.  
 Вогл Србија 90, 94,  
 вода 41, 44, 46, 73, 69,  
 108, 113, 145, 152,  
 153, 161, 163, 164,  
 165, 172, 178, 196,  
 197, 201, 207, 208,  
 216, вода живо ора-  
 ње 226, воде 47,  
 165, 170.  
 водације 166.  
 воденица 163.  
 водењичар 114, воде-  
 ничарам 163.  
 водење 110.  
 води 94, 167, #о ди  
 94, водив 91, #о-  
 дите 84.  
 волица 163, 164.  
 водоачка 97.  
 возење 110, 209.  
 вој (узвик) 25.  
 војводице 166.  
 војводи 165—166.  
 војска 44, 47, 69, 81,  
 148, 153, 164, 177,  
 182, 192, 193, 223,  
 231, војска Камбе-  
 рова 228, војска 54.  
 воља 163, 178.  
 восок 57, 59, 65.  
 вошњак 124.  
 воф 238.  
 вошка 62.  
 вр, 68, 70, вро(в)и  
 167, вѣѣ 71.  
 Вражебрце 68, 126.  
 вранец 57.  
 врат 94.  
 врат'(се) 225.  
 врата 104.  
 вратен 94, 110.  
 враћа 27, врати 116,  
 враћај 116, враћа-  
 ла 27, 116, (в. вра-  
 шен).  
 урапци 34, #рад-  
 ци 34.  
 врашка работа 178.  
 врба 68, 94, 145, 163.  
 врба 61.  
 Врбичање 68, 115.  
 Врбичањски пошок  
 152.  
 вѣѣѣ 94.  
 вредни 145.  
 врека 219, 224, 231.  
 време 28, 135, 133,  
 138, 146, 152, 162,  
 178, 227.  
 вретена 71.  
 врећа 27, 44, 119, 145,  
 152, 163, 164, 166,  
 вреће 27.  
 вѣже 219.  
 вѣз 71, 171.  
 вѣзав 81, 172, в р-  
 зат 71, вѣзи 219.  
 вѣзуѣок 56, 219, 225.  
 вѣнала 190, вѣне 94,  
 190, 219, вѣне 71,  
 вѣпет 71, вѣнит  
 71, вогнит 71.  
 вро(в)и (в. вр).  
 вѣѣѣ 166.  
 вѣѣѣ 166.  
 вѣшен 110, (в. вѣшиш).  
 вѣшет 27, вѣши 68.  
 вѣућ 41.  
 вѣућина 27, вѣућина  
 41.  
 вѣѣѣѣ 70.  
 вѣршник 71.  
 вѣршиш 71, вѣршеш 71,  
 вѣрши 145, 197, 219.  
 вѣѣѣ (в. вѣр).  
 вѣ „јој“ 172, 207.  
 вѣк 73, 75, 135, 189, вѣ-  
 гизев 118, 135, вѣка  
 160, вѣкови 94, 98,  
 вѣко(в)и 167, вѣ-  
 кои 94, 99, вѣѣѣ  
 73, 206, вѣѣ 75,  
 (в. влък-)  
 вуна 45, 52, 73, 94,  
 163, 171, 217, вѣ-  
 на 75, (в. влна).  
 вѣнено 73.  
 вѣтарка 220.  
 вѣѣѣ, (по)вѣѣ 73, вѣ-  
 ѣѣѣ 29, вѣѣѣ 73,

- 189, вучеше 75, вучи 189. вучица 73. вучја, (кожа) 73, 147, Вучје Рупе 152, вучје рупе 166. въздъ<sup>а</sup>н 22, 52, възда<sup>а</sup>н 22, възда<sup>а</sup>н 52, въздан 184, въздан 62, въздан 22. вьшка 52 (в. вошка).
- Габар 60, Габар 61. гаџа 29. газда 45, 46, 132, 164, газде 166, газду 45, 81, 163, 215, газдал<sup>а</sup>к 221. гајле 46, 176. гасен 110. гаџе 27. гаџке 166. гаџњик 124. где 127 (обично де). г'емија 23. генерали 127. Германец 57, 59, 102, 136, 138, 181. глава 28, 44, 45, 46, 47, 52, 95, 113, 145, 148, 149, 164, 224, 240, гла(в)а 164, гла<sup>а</sup> 46, глава 240, гла<sup>а</sup> 46, глава 95, 102, 146, 147, 164, 240, глаа 20, 95, 102, 147, 201, 240, Глава-бразда 95, Гла<sup>а</sup>-бразда 95, Гла<sup>а</sup>-бразда 152, главе 166, главу 45, 164, главо<sup>м</sup> 224, главен 122, главна 122, главно 122, главња 122. главурат 177: гладен 58, 177, гладен 65, гладни 193. гладок 177. гласив (се) 204. гледа 116, 163, 176, гледај 199, гледајеш 196, гледајте 199, (до)гледам 199. гледав 81, 91. гледаник 217, 221, гледаници 221. гледаница 217, 221. гледање 209. глишне 190. глот 174, 200. глуш<sup>а</sup>ц 64. Гмичики 37, Гмичи<sup>а</sup>ки 37. гно 124, гнасиш 42. гнездо 169, 196. гнусен 41. гњезда 169. гњетете 188, 219, гњетите 188. говедо 130, 150, говеда, 145, говда 98, 196, гведа 98, го<sup>а</sup>йда 101, го<sup>а</sup>џдо 101. говеџо 178. гоедарам 169. говори 161. говорила 135, 146, говориле 166. годин 239, година 109, 165, 174, 180, 227, 229, године 28, 90, 124, 154, 167, 170, 193, 201, 217, у старе године „давно“ 227, години 145, 167, 170, године 109, 115, 116. гола 179, голо 178. голем 37, 159, 160, 177, 178, 219, 230, голема 44, 48, голема 149, големе 179, големи 114, 167, 179, големо 48, 176, 178. голишава 95, голишаа 95, гол<sup>а</sup>шавоз 26. гологлава 95, гологлаа 95. голуб 41, голубови 41. голубица 41. голупче 205. гора 48, 153, 228. греше 203, горешо 203, горешоа 203, грешо<sup>а</sup>мо 203, грешотте 203, гори 83. го<sup>а</sup>рицу 46. Горњельубинец 57. Горњесвец 57, 95, 178.

- Горње село 95, 118, 147, 178.  
 горњо 105, 178.  
 Горњо Љубиње 147.  
 Горњо-мачало 178.  
 горо-цвеће 147.  
 Господ 24, Господа 24, Господе 200.  
 господаре 161, го-  
 саодари 167.  
 госпођин 178.  
 Госпођин пос 178.  
 госпођо 29, 165.  
 госпоја 215.  
 госпоштво 125.  
 госпоцка 178, госпо-  
 цко 73, 119.  
 гости 148, 167, 172,  
 197.  
 гостин 221, гостину  
 161, 174, 221.  
 гостиња 221.  
 готвен 208, готвено  
 110, 216.  
 готови adj. 185.  
 готово adv. 185.  
 гоч 196, 220, 221, го-  
 чови 98.  
 гочобија 220, гочо-  
 бије dat. s. 215.  
 гра 41, 105.  
 град 228, граш 28,  
 171, 193, 194, 197.  
 грађа 29, 228.  
 грања 115, 116, 159,  
 178, грање 68, 109,  
 115, 116, 159, 166,  
 170.  
 грањичимо 23, 44,  
 172.
- граш (в. град).  
 грбавец 57.  
 грбеш 28.  
 грбот 225.  
 грд 71.  
 гре 105, греови 98,  
 105, греои 105.  
 грбнала 190, грбне  
 190.  
 грејав (се) 81, грејт  
 71.  
 греота 105.  
 Грк 69, 82, Грка 176.  
 грло 68, 91, 162, гр-  
 ло 71.  
 грм 68  
 грми 68.  
 грне 219, грнета 169,  
 182, 219.  
 грнчки 170, 182.  
 Грнчарођи 36, Грн-  
 чарођи 29.  
 гробље 109, 159,  
 гробље 110, гро-  
 бо(в)и 168, гроот  
 128.  
 гробишта 109, 168.  
 гроз 131.  
 гроздъ, к 64.  
 грозно 185.  
 гројзе 159, гројзе 110.  
 гроша 169, грошей  
 101.  
 груб (човек) 41, гру-  
 бо (платно) 41.  
 груди 41, гукало 207.  
 Грујица 46, 47, Гру-  
 јицу 226, 230.  
 Грујицица 26, 230.  
 Грујо 25, 26.
- грчи 219, 224, 231.  
 губавец 57.  
 гука 41.  
 гукало 207.  
 гурбеш 9, 161.  
 гус 41.  
 гусеница 41.  
 гуска 41, 48, гуске 166.  
 гусло 159, 196.  
 гусок 41, гусок 64.  
 густа чурба 41, гу-  
 сто 41.  
 гуша 44, 229.  
 гушчки 41, гучики  
 37, гучиџи 37.
- Да 185. дај 161, 164,  
 169, 171, 199, 225,  
 дај 44, дајте 199,  
 дам 43, даш 166,  
 196. (в. дав).  
 дав 45, 46, 81, 161,  
 162, 163, 164, 171,  
 172, 176, 182, 183,  
 204, дав бог! 81,  
 дал 85, дала, 28,  
 60, 171, дале 206.  
 дава 100, 165, даваш  
 196, даваш 191.  
 даде 44, 172, дадем  
 19, 46, 73, 161, 169,  
 196, дадеш 28, 73,  
 171, дадо 172, да-  
 доа 171, 225, да-  
 дите 150, 173.  
 дајкове 161.  
 дајковци 167.  
 дајма 187.  
 далек 177, далеко  
 185.

Даница (в. Дъница)	девестошин 170, 181.	десет 39, 181, <i>десе</i> †
данъ <sup>а</sup> к 64, да-	девет 39, 169, 181.	53, 131, <i>десе</i> 131.
нъак 56.	девети 182.	<i>десе</i> ти 182.
darb 227.	деветина 183.	<i>десеток</i> 56, <i>десетьак</i>
два 52, 73, 90, 113,	деветнаес 131., 181.	64.
147, 153, 169, 181,	деветнаестина 183.	<i>деше</i> 23, 41, 97, 103,
182, 183, два деца	девојка 46, 47, 164,	162, 176, 178, 182,
169, два пуша 42,	174, 197, 217, 220,	216, 217, 230, 231,
два-три 181, два-	230, девојка 112,	д'ете 23, (два) де-
тринаес 181.	девојке 25, 43, 166,	теша 169, 182, де-
двајца 183, двајца	девојк'е 206,	тешу 37, 162, 174,
183.	девојко 25, девој-	182.
даес 131, 181, два <sup>с</sup> .	ку 15, 45, 47, 153,	<i>детенце</i> 205.
181, два <sup>с</sup> <i>тен</i> 181,	164, (в. дејка).	<i>деца</i> 44, 100, 147,
двајес 131.	девојкина 46.	152, 159, 163, 166,
дваесторица 183.	девојче 111, девојче	167, 169, 182, 196,
двајца 183, двајца	111, (в. дејче, ђеј-	202, 230, 231. де-
183.	че, ђојче).	цам 169, децо 20.
дванаес 131, 181, два-	девојчики 37, 111.	<i>дечица</i> 27, 73
наес 139, 170, два-	деојчики 111, девојчи-	<i>дивља</i> 109, <i>дивља</i>
тринаес 181.	ки 111, девојчићи	<i>свиња</i> 109, 147,
дванаестина 183.	ки 111, девојчићи	152, <i>дивља коза</i>
две 115, 167, 169,	37.	147.
182, две 71, две-	деда 228, дедове 161,	<i>дивљаке</i> 166.
три 27.	173, дедовему 158,	<i>дивљи</i> 109, <i>дивљи</i>
двеста 169, 181, 182,	дедога 158, 161.	<i>вепар</i> 109, 147.
двесте 181, 182.	дејка 111, дејка	<i>дигав</i> 81.
двоје 183, двојца 183,	112.	<i>дигов</i> 59, 204.
двојица 183.	дејче 104, 111, 224,	<i>дигле</i> 206.
двор 23, дворове 168,	дејче 111, 112, д'еј-	<i>диза</i> 20, 146, 147, 164,
дворови 99, 168,	че 112, дејче	191, <i>диза(ј)еш</i> 191,
179, дво(в)и 167,	112.	<i>дизајте</i> 191, ди-
дворо <sup>и</sup> и 22, дво(р)-	дејчики 111, дејчики	зам 191, <i>дизамо</i>
ви 22, дво(р)и 101.	111.	191, <i>дизаш</i> 191.
двориште 216.	делије 166.	<i>дигнав</i> 59, 81, 204,
Дебранец	ден 62, два дана	<i>дигнѝу</i> 59.
деведесет 181, де-	63.	<i>дигнала</i> 43, <i>динагла</i>
весе† 128, деве-	денеска 62.	43.
(д)есе† 131, деве-	дегѝ 228.	<i>дигнам</i> 240, <i>дигнем</i>
есе† 128.	дертон 111.	126, <i>динем</i> 126.

- дијете 230.  
 динара 169.  
 динарчики 37, динар-  
 чићи 37.  
 дии — дии-добар, дии-  
 мицок, дии-рђав 180.  
 дириндедо 133, 226,  
 228.  
 длака 178.  
 дльга, дльак 75,  
 длуѓ 74, длуѓо  
 75, (в. дуг).  
 дни 71.  
 доа 230.  
 доајем 230.  
 доаћа 106.  
 добар (в. добьар)  
 добија 53.  
 добитьак 56, доби-  
 шок 56.  
 добьар 60, 70, 229,  
 230, добьар-даџн  
 63, добар 52, 60  
 65, 70, 177, добар  
 дьн 70, добра 47,  
 164, 197, 230 до-  
 бре 173, 207, до-  
 бро 103, 138, 162,  
 185, 225, добро ју-  
 тро 147, добро  
 утро 147, за добро  
 207, доброе 174,  
 178, доброе 192,  
 добри 179, 183, 192.  
 дов 37, 60, 160.  
 довашим 41.  
 доваћа 105, 106, 161,  
 196, 226, 240, до-  
 ваћам 196.  
 доведе 133.  
 доведе 139.  
 доведе 15, 47, 165,  
 доведем 97, доведи  
 97.  
 довејо 204.  
 довела 205, довеле,  
 46.  
 довни 178.  
 Довно-Љубинец 57—  
 58.  
 Довњесевец 178.  
 Довњесело 178.  
 довьо 105, 178.  
 Довњо-мачало 178.  
 довоље 165.  
 довољно 185.  
 довукоа 189, довуче  
 189, довучеш 189.  
 догаћа 29.  
 догледам 199.  
 догодина 184, 229, до-  
 године 165.  
 догдор, догоор 97.  
 догорејо 83.  
 додуше 165.  
 дође 24, 29, 52, 69,  
 107, 133, 137, 159,  
 163, 165, 177, 186,  
 201, дође 24, до-  
 ђем 28, 107, дођеш  
 28, 107, 176, 197,  
 239, дођете 107,  
 172, 194, дођеш  
 107, 109, 144, 148,  
 153, 194, 214, до љ-  
 ђеш 107.  
 дођен 161, 208, до-  
 ђени 108, 146, 172,  
 192, 208, 217, (в.  
 дојдени).  
 дођи 214.  
 дођо 107, 201, 208,  
 дођоа 107, дођомо  
 107, 172, 202, до-  
 ђоше 107, дођу  
 239, (в. дојдо).  
 доживим 199.  
 дождеем 199.  
 дојдев 239, до љ-  
 дем 107.  
 дојдени 45, 108.  
 дођо).  
 дођем).  
 дојдо, дојдоа 108.  
 дојка 26.  
 доклем 186.  
 долакшаник, дољ-  
 кшеник 135.  
 dolga 75.  
 доле 23, 43, 81, 119,  
 131, 184.  
 долови 99, доло(в)и  
 167, долои 99.  
 Долои 100.  
 доље 114.  
 дома 15, 165, 166,  
 207, тргнале за  
 дома 206.  
 домаћи 29, домаћин  
 17, домаћин 17.  
 донев 81, 204.  
 донеја 172.  
 донела 172 донеле  
 47, 167, 173, 207,  
 донеле 206.  
 донесе 103, 145, 163,  
 донесем 196, доне-  
 сеш 28, донесеш  
 68, 194, донеси, до-  
 несите 200.

- доодет 69.  
допраџи 199, допраји 173.  
допрајив 204.  
дор 186, дори 133, 185, 186, 196.  
дорију 47, 160.  
досађа 29.  
доста 101.  
достала 215, 225.  
достало 172.  
достојала 152, 161, 225.  
дошерав 108.  
дошујка 185.  
доцкѡн 135.  
дош 63.  
дошав 53, дошав 53, (в. дошов).  
дошла 28, 186, 205, 207, дошле 44, 53, 169, 173, 182, 192, 207, 214, 240, дошле 206, дошло 90, 162.  
дошов 14, 53, 59, 60, 63, 81, 171, 192, 204, 205, 207, 229, дошав 53, (в. дошав).  
драго 69, (в. дрѡга, дрѡго).  
Драгѡбраћа 152.  
Драјчики 29, 36, 117, 145, Драјчикѡи 36, Драјчиће 215, Драјчићи 22, 23, 29, 36, 60, 82, 95, 104, 153, 217, Дрѡјчићи 153, Дрѡчићи 104.  
драслив 71.  
дрва 68, 90, 98, 168, 173, 175, 179, 194, дрвата 71.  
Дрвен граш 152.  
дрвено масло („зејтин“) 71.  
дрвета 169.  
дрвеће 108.  
дрвља 109, дрвља, дрвље 110.  
дрво 22, 23, 41, 60, 82, 105, 113, 145, 146, 151, 178, 195, 205, 207, 216, 217, 219, 240, дрво 71, дрво 71.  
дрѡга 26, дрѡго 22, 23, 70.  
држава 71.  
(не) држи (огењ) 160, држи 197, 200, држити 68, 172, 200.  
држи 147.  
Дрина 45.  
дрљав 178.  
дробен 207 дробена 207, 219.  
дрољѡ 165.  
друг\* 182, друк 182, друга 182, други 42, 107, 182, 193, (в. друђи), други пуш 185, други пушта 145, другите 206, друго 182, 196, другое 174, другога 53, 182, другому 183, другото 71, другу 182.  
другари 167.  
друђи 112.  
друже 161.  
друштѡо 162, друшто 127.  
дуб 41, 68, 69, 118, 146, 163, 190, 197, дуб<sup>а</sup> 119, дуп 218, дубови 99, 109, 146, дубѡи 205, дубѡи 109, 146, 151, 175, дуби 41.  
дубина 73.  
дубок 73, дубоко 73.  
дубље 41.  
Дубље 109.  
дубоача 97.  
дубовина, дубѡйна 98.  
дубѡѡ дрво 41.  
\*дувка 123.  
дугачек 57, 73.  
дугечак 56, 57, 73.  
дуго 185.  
дужен 58, 73, 177.  
дужѡн 64, дужан 75.  
дуката 73, 113, дукати 113, 109, 167, 175, 214, 240.  
дукачки 37.  
дунем 46.  
дунђерлак 221, дунђерљѡк 61, дунђерлѡк 56, 61.  
дунов 54, 59, 81, 204, дунув 204.  
дуп (в. дуб).  
душка 44, 81, 118, 123, 179.



дур 186, дури 15, 133, 186.

душа 69, 104, 163, 165, 201, 202, 214, 216, 226, 229, душе 119, души 170.

Дв'ањан 52, 122, 124, 135, (в. Дв'ањан).

Дв'ањанов 124, 178.

дв'аж 131, дош 62, 63, 71.

дждевњак 56, дждевњак 56, дждовњак 52.

Дв'амњан 135, Дв'амњан 122.

дѣн 42, 52, 143, 219, 229 ден 62, добрдѣн 70, дѣн 62,

дѣан 22, 28, 52, 60, 135, 176, 202, дѣан 62, дѣан 52, 58, 69,

229, дѣан 62, 63, даѣн 62, 63, дан 178, ден 62; дѣна

25, 37, 47, 52, 146, 153, 165, 169, 170; дѣна 52, дѣна 52,

147, 153, дена 63; дѣнови 52, 168, дѣнови 169.

дѣнѣс 22, дѣнѣс 20, 22, 52, 54, дѣнес 54, дѣнас 63,

дѣнаска 52, 54, дѣнаска 52, дѣнаѣска 54, дѣнаѣска

ска 62, дѣнаѣска 63, дѣнаѣска

ска 63, дѣнаѣска 186, дѣнаѣска 184,

дѣнаѣска 52, 229; дѣнаѣска 54, дѣнаѣска

184, дѣнаѣска 186, дѣнаѣска 52, 146, 161, дѣнаѣска

63, данѣска 63, денеска 62.

дѣнаѣска 178.

Дѣница 52, 143, Дѣница 52, 150, Дѣница 62, Даѣница

52, Даница 19, Дѣнице 165, 166, Дѣницу 163, Дѣницу

163, Дѣницу 45.

Дѣнојле 52, Дѣнојле 104, 135, 143, Дѣнојле 161.

дѣнаѣм 169, дѣнаѣм 52, 169, дѣнаѣм 184, дѣнаѣм 169,

184, дѣнаѣм 52.

дѣну 52.

Дѣвол 24, 46, 82, 83, 89, 108, дѣволдеше 89, дѣвол 36, дѣвол 89, дѣволу 161, дѣолам 175.

дѣволова 97, дѣволѣа 97, дѣволоѣа 97, дѣволѣова 108.

Дѣковско 9.

\*дѣвојче 111, \*дѣвојка 111, дѣвојче 112, \*дѣвојче 111.

\*дѣвојчики 111, \*дѣвојчики 111.

дѣјче 104, 111, 112, 224, дѣјче 111, 112, (в. дѣјче, дѣјче).

дѣрдани 36.

Дѣрманец 58, (в. Германец).

дѣнѣри 228.

дѣјче 24, 104, 111, 224.

дѣјчики 111, 224, дѣјчики 111.

Дѣрѣ 24, 36, 108.

дѣубрета 162.

дѣугумчики 37.

дѣупци 71.

Дѣрѣвдѣн 52, Дѣрѣвдѣн 52.

Е 13.

еда 237.

„еден“ 65, еден 206, едното 71, на едно место 206, „едѣн“ 65, (в. дѣдѣн) 221.

екмеѣија 221, екмеѣија 221, екмеѣија 165, екмеѣије 165, екмеѣије 145, 165.

ен 57, 59, 103, 136, 138, 181, (в. дѣдан).

Жаба 46, 163, 164, 196.

жав 46, 81, 173.

„жалѣали“ 190.

жален 58.

жалиле 190.

жалос 130, 159, жалос<sup>3</sup> за дѣца 159.

- жалосен 177.  
жаљи („жари“) 114.  
ж<sup>а</sup>ребето 127,  
жребе 127.  
ждребец 127.  
железо 110.  
жена 60, 97, 103, 113,  
145, 182, 230, ж<sup>а</sup>-  
ена 113, жене  
(dat.) 165, прве  
жене 183, дав дру-  
ге жене 183, жену  
45, 46, 138, 163,  
182, ж'ену 64,  
жене (pl.) 170, 174,  
182, (dat. s.) 183,  
женам 169, 175.  
жени 13, 172, жењи 13,  
113, 153, 160, 162,  
191, женеет (се)  
71, жењите се 22,  
70.  
жењен 111, (в. же-  
њеш).  
жењеш 208, 217.  
жењив (се) 81, 113.  
женидбу 46.  
жив 43, 87, 198, жи'  
ми 213, жи'ши  
сведбена сестра  
103.  
живе 203, живеа 203,  
живемо 203, жи-  
вете 203, живеше  
203, живешо 203,  
живешоа 203, жи-  
вешома 203, живе-  
шоте 203.  
живим — (до)живим  
199.
- Жи<sup>в</sup>ињане 136, Жи-  
<sup>в</sup>ињане 137.  
Жи<sup>в</sup>ињке 137.  
Жив<sup>в</sup>ињци 137, Жи<sup>в</sup>и<sup>в</sup>-  
ци 137.  
живо-месо 152, 200.  
живо орање („бла-  
то“, „право бла-  
то“) 108.  
живога коња 178.  
живош 55, 229, 238.  
жилавъц 64.  
жито 73, 162, 171,  
207, 216, 238.  
житојадец („срп“) 71.  
Житомишљић 152.  
жица 172, тњика жи-  
ца 230.  
жнеем — (до)жнеем  
199.  
жњев 81.  
жњееш 191, жњеемо  
191.  
жолти 76.  
жоуш 75, жоушо  
цвеће 75.  
жолтице 76.  
ж<sup>о</sup>лчка 75.  
жуш 73 (в. жолти,  
жоуш), жуша (бо-  
ја) 73, по два жу-  
ша дуката 73, 113,  
жута 75; жушо  
цвеће 73, (в. жоу-  
шо цвеће, ж<sup>о</sup>-  
фто), жуше 73.  
жушарка 73.  
жушарок 73.  
жушарче 73.
- жушец 73,  
жушица 73.  
жоушн<sup>в</sup>шти 75.  
жушка 220. жушку  
75.  
жушок 220.  
жуч 73.  
ж<sup>о</sup>фто 78.  
За 25, 28, 238.  
забев 80.  
забегнајо 83, 90, 204,  
223.  
забелеје (се) 104, 196.  
забоварил 141.  
забогаиш 101.  
забот 48, 81 (в.  
зуб).  
забриџв 135, 141, за-  
браџиле 103, забраџ-  
иле 103.  
забраџш 197.  
заваџале 191.  
заведен — коњ је за-  
веден 216.  
завезок 56, 225.  
завејо 83, 90.  
заврзок 56.  
заврже 219.  
заврнав 68, 81, 219,  
230, заврнула (ки-  
ша) 230.  
завршет 219, завршти  
214, 222, 226.  
завукоа (в. завуче).  
завуче 189, завукоа  
189.  
загасен 207.  
загину (1 л. ј. през.)  
43, 198.

- заглавен 110.  
 загъше 188, загъе-те 188.  
 заградено (двориште) 216.  
 заграђа 29, заграђено 29.  
 загреем 190.  
 зад себе, 220, зад врата 224.  
 задевај — не се задевај 199.  
 заденав 81, 225.  
 задњега 179, задњога 179.  
 задовољи 185.  
 „задоцни“ 13  
 задоцњи 13.  
 задруга 163.  
 зажењив 13 (в. зажена).
- зажени-а 13, зажењиа 13, „зажењива“ 13.  
 зазрне 190.  
 зајра 135.  
 зајак 39 (в. зајац).  
 зајац 39, зајак 39, зајец 39, зајаци 39;  
 зајем 55.  
 зајец (в. зајац).  
 зајутре 103.  
 зајчики 37, 80, 125.  
 заклале 206.  
 заклопено 207.  
 закоље 53, 115.  
 закољен 191.  
 закон 44, 163, 172, 238.  
 закував 145.  
 вакуне 73.
- „залчак“ 55.  
 заљепи 113.  
 замъглило се 53, замъглило се 205.  
 заначке — у заначке школе 145.  
 заноћуват 28.  
 заоди — не рано заоди 147, 162, 215.  
 заошто 152, 214, (в. зашто).  
 запазила — не запазила 60, 215.  
 запаншив 123.  
 запињаш 191.  
 заповедав 81.  
 заповеди 97, заповедим 97.  
 запоиурди (шопка) 223.  
 запросиа (в. запросив).
- запросив 164, запросиа 172, „запросија“ 13.  
 заптије 176, 171.  
 зар 103.  
 заробен 110.  
 заробет 185.  
 заруби 42.  
 засиљи — се засиљи 114, 223.  
 заслужив 180, заслужила 225.  
 застанав 81.  
 затрла се (кућа) 27, 189, затрло се 189.  
 затъвњило се 124, 205, затъмнило се 53.
- затворена 52.  
 затрев 123 (в. затрла се).  
 заулавеја 223.  
 заулавујет 223.  
 заутра 103.  
 зашарок 56.  
 зашов 81.  
 зашто 175 (в. заошто), 197, 232.  
 зберемо — да се зберемо на рѣздор на дѣздор; да ги зберемо 173.  
 зберује — да се зберује 104.  
 зборење 209.  
 зборим 197.  
 збориште 214.  
 звезда 145, звезде 166.  
 зврцнав 190.  
 зврцне 190,  
 зготоен 119.  
 зграђа 29, зграђе 29, (в. заграђи).  
 зграмадени 119.  
 здрав 127, 238, зрави 127.  
 здравје 107, 109, 127.  
 със здравје 229,  
 със здравје 213,  
 с<sup>с</sup> здравје 55, со<sup>а</sup> здравје 229; здравље 44, 81, 109, 110, 127, 162,  
 съ<sup>о</sup>-здравље 118,  
 здравље 229, 238,  
 со<sup>а</sup> здравље 55,  
 229, уздравље 109,

- уздравље 229,  
 на здравље 229;  
 здравља 229,  
 здравље 229.  
*здрaво ли си* 214.  
*здрeя* 120.  
*здрeв, здрeло* 120.  
*здрoбиш — штo си*  
*здрoбиш* 71.  
*зeвња* 95, 113, 122,  
 124, 148, 163, 179,  
*зeмња* 122, 124,  
*зeмља* 122.  
*зeвгap* 101.  
*зeвник* 124.  
*зeлeнa (гopa, jeлa)*  
 48, 153.  
*з'eми* 113.  
*зeтoи* 111, *зeшy*  
 161.  
*зимa* 184.  
*„зимe“ adv.* 184.  
*зимњeгa — зимњoгa*  
 179.  
*зимoскa* 186, *зимo-*  
*скe* 186.  
*златнo (пepo)* 153.  
*змaj* 48, грд *змeo*  
 71.  
*змијe* 166.  
*змичики* 37.  
*знajећи* 208.  
*знaв* 81, 204.  
*знa* 118, 196, *пo-знa-*  
*je* 180, *знaм* 43, 108,  
*знaем* 190, лa *знaтe*  
 237, *знaет* 180, 190,  
*знajтe* 199. *знajе-*  
*шe* 203, *знajeшo*  
 203, *знajeшoа* 201,
- знajeшoмo* 203, *знaj-*  
*eшoшe* 203, *знaе-*  
*шoшe* 201; *знajeћи*  
 208.  
*знaлa — нe знaлa*  
*je* 215.  
*зoб* 161.  
*зoвeшe* 190, *зoвeшoмo*  
 190.  
*зop(ш) — сьc зop[ш]*  
 47, 160, *сьc-зop* 118,  
*зopт* 15.  
*зpнa — двa зpнa,*  
*двe зpнa* 182.  
*зpнeтa — двa зpнeтa,*  
*двe зpнeтa* 182,  
*тpи зpнeтa* 169.  
*зpнo* 68.  
*зpнцa — двa зpнцa*  
 169, 182, *двe зpнцa*  
 169, 182.  
*зyб* 41, *зyб<sup>п</sup>, зь<sup>п</sup>* 48,  
 160, *зyбe* 41.  
*зyбун* 221, (в. *зь<sup>п</sup>бaн*).  
*зyпчики* 37.  
*Зyрaвeц Ристa* 58.  
*зурлa* 220.  
*зь<sup>п</sup>бaн* 61, 221.  
*зь<sup>п</sup> в. зyб.*  
*зь<sup>п</sup>вe (dat. s.)* 165.
- И** (због броја слого-  
 ва) *И камо ти и*  
*коња дорију* 47,  
 160, *И продав сь<sup>о</sup>м*  
*и коња дорију* 160,  
*Да узeтe и дoбpa*  
*дeвoјкa* 197; „пa“:  
*Дођи и ћe видимo*  
*тљ<sup>гa</sup>* 214; „a“:
- Прeд oчи мy je и*  
*нe гa виђи* 197; кaо  
 узвик: *И кaмo, oд*  
*Бoгa дa нajе* 213;  
 бeз улoгe y рeчe-  
 ници: *Кaмo ти и*  
*кoњ* 160.  
*Ивaнe* 29.  
*Ивaнoј* 151, *Ивaнoј*  
 150, 151.  
*Игњaш* 238, *нa Иг-*  
*њaш'* 160, *нa Иг-*  
*њaш* 160, *Игњaти-*  
*je* 238.  
*игрa* v. 52, 133, 152,  
 176, 215; *игрajeт*  
 226, 239, *игрajeт*  
 220, *игрaу* 239.  
*игрaв* 239.  
*игрajе (нa тaлим)*  
 222, 226.  
*идeм* 28, 43, 109, 131,  
 138, 196, 198, *идy*  
 (1 л. пpeз.) 198,  
*идaш* 42, *идeш* 196,  
 214, *идe* 25, 28, 47,  
 82, 137, 165, 176,  
 203; *идeмo* 28, 132,  
 180, 197, 203, *идeтe*  
 28, 197, 203, *идeт*  
 28, 69, 197, 225, 238;  
*идeшe* 203, *идeшo*  
 203, *идeшoа* 203,  
*идeшoмo* 203, *идe-*  
*шoшe* 203; *идeећи*  
 29, „идeћим“ 208;  
*иди* 154, 200, *иди*  
 200.  
*идeећи* 29.  
*из (сpцe)* 69.

- изај* („јећ“) 200, *изај-те* 200.  
*избирајеш* 222.  
*избрка* („измеша“) 219.  
*извађа* 29.  
*изваден* 207, 216.  
*извадим* 161, *извади* 197.  
*извадиле* 206.  
*извикаш* 165, 231.  
*извира* 196.  
*извора* 131.  
*извршен* 207.  
*извршет* 44.  
*извуков* — *се извуков* — 59, 73, 81, 204, 225.  
*извуче* 189, *извучет* 73, *извукоа* 189.  
*изгоре* (га) 227, (*пага*) *изгори* 216, *изгори* 227, *изгорет* 227; *изгороа* 105, 202, *изгорова* 102, 105.  
*изгубен* 110, *изгубено* (*уже, јуже*) 207, 216.  
*изгубила* сѝм 205.  
*издрапљу* 150.  
*изев* 81, 135.  
*изеде* 217.  
*изедено* (*је дете* — „уједено“) 217.  
*изидем* 188, *изиђем* 196.  
*изишов* 188.  
*изиграле* 206.  
*излене* 190.
- излезет* 214, 219.  
*излъажав* 82.  
*измијет* 200.  
*изникнав* 59, *изникнала* 43.  
*изникоше* 37.  
*изумив* („измислио“) 82, 91.  
*Илија* 159, *на Илијн дѝн* 52, *Илијн дѝн* 137, *Илијн дѝн* 137, *на светого Илију* 163.  
*иљаде* 181.  
*имам* 208, 216, 217, *има* 202, 217, 238, *имаш* 208, 214, 217, *имамо* 69, 202, 230, *имате* 202, *имајет* 239, *имау* 239, „*имају*“ 239; *имаа* 202, *имаше* 202, 203, *имашо* 202, *имашоа* 203, *имашо* 202—203, *имашоте* 203.  
*имав* 82, 91, 204, 239; *имале* 105.  
*имање* 207, 217.  
*име* — *соз Божје* *име* 229.  
*Имеров* 88.  
*имућен* 58, 177, (*в. поимућен*).  
*иноверец* 58, 224, *исека* 237.  
*исечам* 28, *исечем* 45, 196, *исече* 45, 164, 201.  
*исечено* 216, 217.
- искам* 190, *искаш* 190, *искамо* 190.  
*искида* (*се*) 172.  
*искидале* 207.  
*искочи* 201, 226, 229, *нек искочи* 200.  
*искрши* 167.  
*искршила* 69, 167.  
*искубав* 82, 220, 225.  
*исаије* — *да исаије* *чаша* 196.  
*испосници* 150, 167.  
*испратен* 207, 217.  
*испратив* 217.  
*испраћам* 28.  
*испраћеније* 162.  
*испричав* 205.  
*испросиа* 14, 172.  
*испричав* 82.  
*иступим* 42.  
*ис'са* — *ће ти ис'са* 28.  
*и'цепа* 125, *и'цепа* 125.  
*и'цепало се* 217.  
*и'цепано је* 217.  
*ифтира* 71.  
*ишов* 82, 90, 91, *ишле* 108, 185, 237.
- Ја* (acc. s. f.) 25, 44, 47, 71, 127, 172, 174, 196, *ја* 42, 161, 200.  
*јабука* 48, 55, 73; *јабуке* 73, 166. 174, 192, 230, *јабућке* 75, *јабуће* 75, *јавоћка* 75, *јабољкова* 75, *јаболко* 75, *јабољке*

- 75, *ја б ° яки* 75. *јабуче мицко* 73. *јабуче* 98. *јавор* 22, (в. *јаор*, *јеор*), \**Јаџор* 100, \**Јаџор* 100. *Јавороџца* 99, 151, *ја ороџца* 136, *Јавороџца* 151, *ја(в)о роџца* 137, *ја(в)ороџца* 137, (в. *је(в)ороџца*). *јаганци* 167. *јаганчики* 37, *јаганчики* 37. *јагње* 178, 189, *јагње* 127. *јагње* 127 (в. *јагње*). *јагњеја* 200. *Јагодице* 165. *Јагодо* 165. *јадва* 186. *јаден* 58, *јазмец* 58, 128. *јазъвѣц* 128. *јајце* 41, 230; *јајца* 68, 169, 196. *јали* 26. *Јалоарник* 97. *јалое* 98, 103. *јалојна* 98, *јалојна* 98, 103, 151. *јаме* 225. *јанале* 190. *јане* 190, 228, *јанем* 228. *јање* 127 (в. *јагње*). *јањичари* 167. *Јаор* 96, 136, *Јаор* 96, 100, *Јаор* 136, *Јаор* 96, 100, *Јаор* 136, (в. *јавор*). *Јаџоров* 100. *јарам* 63, *јараѣм* 55, 64, *јарем* 63. *јарац* 64. *јариѣки* 37. *јаричики* 37, 240, *јаричиѣи* 37, 240. *Јароѣије* 133, 145. *јасењ* 23, 37, 115, 116. *јасна* 205. *јау* (ялъ) 85. *јашеѣи* 208. *јашење* 209. *јашим* 197. *јева* 103, *јеве* 103. *је(в)ораџца* 137, *је(в)ороџца* 137. *јегумѣне* 173, *јегумен* 133, *јегуман* 133, *јегумѣн* 224, *јегумен* 224, *јегумѣне* 133. *једак* 55. *један* (в. *једѣн*). *један(а)есторица* 183. *једанпуѣ* (в. *једѣнпуѣ*). *једар* 61, *једер* 61. *једва* 186. *једѣ* 196, 208, 215, *једѣм* 196, *једѣт* 169, *једѣи* 200, *једѣиѣ* 200. *јединаѣс* 131, 181. *јединоме* 20, 25. *једнѣк* 53, *једнѣк* 53. *једѣн* 227, *једѣн* 64, *једѣн* 64, *једѣн* 64, *једѣн* 65, *једѣн* 59, 138, *једѣн* 138, *једѣн* 59, *јен* 22, 220, *јен сирѣв* 103, *јен* 126, 136, 181, 182, 225, *јен* 22, *јен* 42, 59, 69, 81, 98, 103, 128, 136, 138, 160, 181, 182, 196, 222, *јен* 138; *једна* 90, *јена* 46, 103, 126, 163, 164, 181, 182, 191, *јена* 60, 81; *јено* 103, 126, 162, 181, 182 *јенѣѣ* букло 136, *јенѣѣ* букло 126, *јено* 73, 103, *јене* 27, *јене* 182; *јени* 182; *једнога* 45, *јенога* 160, 182, *јенога* 202; *једному* 216, 229, *јеному* 182; *јену* 182. *једѣн пуѣ(а)* 228, *једѣнпуѣ* 59, *једанпуѣ* 151, *једанпуѣ(а)* 151, *једанпуѣа* 151, *јенпуѣ* 185, *јенпуѣ* 41, 42, 151, *јенпуѣа* 200. *једѣнѣар* 227, *једѣнѣар* 59. *јеѣ* 200. *Јездимир* 26. *језикѣт* 71. *јѣј* („ѣј“) 161, 165, 213. *јѣксик* 126. *јѣм* 200. *јѣла* 153; *јѣле* 109,

- у *јеле* 48, *јело* 216, 218.  
*Јело* 152, 153, 165, 213, 230.  
*јелек* 167, 168, *јельк* 135, *јельк* 135.  
*јелике* 108.  
*Јелицу* 46.  
*Јелоарник* 97.  
*јелоача* 97.  
*јелчице* 28, 43, 83, 103, 166, 214.  
*јенпуш* (в. *једьн пуш*(а)).  
*јеор* 136, (в. *јавор*).  
*јео̀ро̀џа* 136.  
*Јерино* 29, 165.  
*јеси ли* 108, *јесу* 185, 192; *јесум* 60.  
*јештра* 39.  
*јеш* 103.  
*ји* („им“) 59, *џи* 173, 175, 'и 173.  
*Јован* 103, *Јован* 217, *Јована* 145, *Јована* 145, *Јоване* 161.  
*Јовано* 151.  
*Јовове* 98.  
*Јово̀џа* 99.  
*Јод* („од“) 26.  
*Јодговара* 25.  
*Јодма* 47.  
*Јо̀џики* 36, *Јо̀џиџи* 29, *Јо̀џиџи* 104.  
*Јо̀в камењ* 95.  
*Јо̀пе* 103, 172, *Јо̀пе* 22, *Јо̀пеш* 103, *Јо̀пе* 25.  
*Јоргован* 102, *Јоргован* 97, 102, *Јоргован* 97.  
*Јорем* 55.  
*Јошац* 25, 80.  
*Јошкуд* 22, 70.  
*Јошпала* 25.  
*Још* 42, 59, 109, 147, 214.  
*Ју* („у“) 25, 46, 109, *Ју* 47.  
*Ју̀давџла* 26, *Ју̀давџла* 26.  
*Ју̀дајте* 22, 70.  
*Ју̀дадбу* 46.  
*Јудри* 25.  
*Јуже* 42, 207.  
*Јужиџи* 37.  
*Јунак* 204, *Јуначе* 161, 228.  
*Јунаштво* (в. *Јунаштво*).  
*Јунаштина* 46, 214.  
*Јунаштво* 126.  
*Јунец* 58.  
*Јунџики* 37.  
*Јурне* 214, 215, 227.  
*Јуток* 42, 219.  
*Јутре* 184, *Јутре* 19.  
*Јутро* 19, 103, 178, 216, 240, *Јутро* 19, *Јутра* 169.  
*Јучер* 184, 186 *Јучера* 184, 186.  
**Ка** („као“) 136, 148, 160, *крастив ка* *неки просјак* 226.  
*ка* („како“/„кад“) 241.  
*кабаџет* 187.  
*кава* 172, *каве* 73.  
*кавал* 83, 89, \**кавав* 89; *кавали* 95, 167.  
*кавеџија* 193.  
*кад* (в. *кџд*).  
*кажа* — *џа ти кажа* 144, *каже* 20, *кажем* 28, 171, 194, 215, *ја ти кажем* *џу* 43, *кажеш* 172; *кажи* 44, 46, 172, 214.  
*кажуав* 204, *кажуавале* 206.  
*кажувџше* 25, *кажујем* 173, *кажујеше* 203, *кажујешомо* 203, *кажујешоте* 203.  
*каза* 203, *казаа* 203, *казате* 203, *казамо* 203, *казујешо* 203.  
*казав* 82, 91, 204, *казала* 145, *казаа* *џи* 91.  
*како* („као“) 26, 46, 72, 145, 148, 150, 152, 169, 171, 191, 192, 193, 194, 214.  
*какџв* 55, *какоф* 63, *какоа* 176, *какое* 176; *как(в)ога* 176, *какво̀џи* 176, *как(в)ому* 176, *какоу* 176, *какџви* 176, *какџви* 55, *какви* 55, *каквам* 176.  
*каковгодер* 55, 63.  
*„кала*“ 141.  
*калаверија* 141.

- калаконџура* 141, 145, 172, 205.  
*калаи* 61.  
*калачојна* 98, 228, *калачојна* 223.  
*калимавку* 141, (в. *камилавка*).  
*Калинчићи* 29.  
*Калишен-вр* 68, *Калишен-вр* 152, *Калише-вр* 134.  
*калуђера* 162, 230, *калуђере* 162, *калуђери* 228, *калуђеро* 162.  
*камен* 47, *камен* 13, \**камен* 115, 165, 231, *камена* 231; *камењ* 13, 69, 97, 115, 116, 159, 160, 161, 196, 201, 225, 230; *од камењ до камењ* 161, „*убије*“ *камењ* 227.  
*камење* 13, 82, 115, 116, 118, 159, 192, 226.  
*камење* gen. s. f. adj. 192.  
*камџики* 37, 175, 220, 224.  
*каменџики* 37, 220, *камењџики* 220, 224.  
*камилавка* 141, (в. *калимавку*).  
*камиље* 115, 116.  
*камо* 26, 46, 47, 160, 213, *кѣмо* 26.  
*Камче* 119.
- кандисале* 206.  
*капа* 163, 220.  
*капија* 163.  
*капина* 42, (в. *купиња*).  
*капиџојна* 103, *капиџојна* 98, 103, 151, *капиџојна* 223.  
*капља* 110.  
*каравиль* 88.  
*караман* 196, 216, 230, *карама*<sup>n</sup> 69.  
*кар<sup>n</sup>(<sup>n</sup>)це* 138, *кар<sup>n</sup>це* 138.  
*карпа* — у *карпа* 115, 163, 196, 215.  
*кошлоса* 173.  
*каури* 167.  
*кафено* 71.  
*каџа* — на *каџа* 42, 73, 113, 164, 166.  
*качи* 206.  
*кило* 162.  
*киселе* 174, 192, *кисело* 178.  
*киџа* 166.  
*киџен* 110, 207.  
*киџи* 117.  
*киџке* 166.  
*киџилиџте* 117.  
*киџанке* 166.  
*киџена* 47, *киџени* 207.  
*Кичевско* 172.  
*кишовиџ* 177.  
*кладенец* 58, *кладенец* 64.  
*кладите* 101.  
*кланик* 126, 146, 225; *кланица* 146, 167.  
*кланица* 126.
- клања* 113.  
*клањав* 82, 90, 91, *клањао* 90.  
*клас* 42.  
*кле* 189.  
*клеје* 189.  
*клекне* 214, 222, 226.  
*клет* 13, (в. *клећ*).  
*клетш* 189.  
*клећ* 116, 117, 231; *ис клећи* 116, 118, 160.  
*клин* 160.  
*клинџики* 37.  
*клуџче* 41, 123, *клуџче* 123.  
*клуџе* 74.  
*клуџца* 74.  
*клуџови* 168, 179, 199.  
*кмество* 125.  
*кместоање* 125.  
*ко* 118.  
*Коачарењ* 97.  
*Коачовџи* 95, 97.  
*ков* 59, 90, 108, 132, 200, (в. *кол*).  
*кован* (*повас*) 97, *кован* 97, *коан* 97, 104, 152.  
*кованица* 97, *коаница* 97.  
*кове* 190.  
*ковче* 90, 200, (в. *ковкол*).  
*ковчег* 69, 196, 226, *ковчег*<sup>\*</sup> 131, *ковчег*<sup>r</sup> 131.  
*кога* 28, 176, *коа* 152, 214, *коа* 20.



- код 90, 115, 119, 185,  
кош 118.  
кожа 54, 73, 75.  
коза 68, 219, 231; ко-  
ва 68, 166, 200,  
219.  
ковари 167, коварам  
169.  
ковеја 200.  
ковина 178.  
кој 29, 44, 162, 164,  
166, 172, 176, 194,  
196, 214, кој 22, кој  
28, 29, 44, колега  
176, коега 13, 17,  
104, кожу 176, којет  
176, којези 176; ко-  
ји 161, 192, 215,  
којам 176, коам  
176.  
кол 83, 90, (в. ков);  
колови 108.  
кола 73, 154.  
колас 117, коласи  
177.  
колача 169.  
колачки 37.  
колека 121, 182, ко-  
лепке 121, 186, 230.  
колико 104.  
којко 81, ко<sup>во</sup>ко —  
којко 81, ковка  
ши је черги 81, ко<sup>в</sup>-  
ко 94.  
коло 225, 226.  
коловоја 214.  
коломбоћ 127, 221,  
224, коломоћ 117,  
127, 145, 201, 222,  
224, ко-ло-мо-ћ 145.
- коломбоћница 127,  
224, коломоћница  
127, 207, 216, 224.  
колшита 83, 89, 163,  
215, 221.  
колски 83, 89.  
колчази 83, 89, ко<sup>в</sup>-  
чази 89, ко<sup>в</sup>ази:  
83, 89.  
коље 108, кољем 171,  
кољеш 22; коље-  
ше 191.  
кољев 82.  
кољир 200, (в. ко-  
рилъ).  
комаре 166.  
комињоџа 99.  
конак 61, 221.  
конопец 58.  
конец 58.  
конопец 58.  
конопља 110.  
коњ 41, 69, 97, 113,  
114, 115, 116, 160,  
172, 207, 216, 217,  
230, коњ 71, ко-  
ња 26, 47, 83, 160,  
178, 190, 204, 208,  
230, коњу 161.  
Коњевец 58.  
коњшија 114, 123;  
коњшије 114, 166,  
206, у коњшије 128.  
копаран 134, (в. ко-  
поран).  
копарче 134.  
копка 110.  
копачи 167.  
копље 109.  
копоран 221.
- коприва 141.  
копче 166.  
корень 115, 116, 225,  
кора<sup>в</sup>нь 116.  
коренье 109, 115, 116.  
корилъ 41, (в. кољир).  
косеш 197, коси: 201,  
203, косимо 203,  
косите 53, 203;  
косеа 202, 203; ко-  
сеше 203, косешо  
203, косешоа 203,  
косешома 203, ко-  
сешоте 203.  
косене 110.  
коске 166, 174. ко-  
ски 71.  
коскички 37.  
Косово 108, 146, 162,  
197.  
Костић 29.  
Костога 161, 239.  
кос<sup>в</sup>чки 57.  
кошев 55, 63, ко<sup>в</sup>тея  
55, 63; ко<sup>в</sup>шеу 55,  
63; кошла 169; ко-  
шло(в)и 167.  
кошличе 123, 220.  
кошличики 37.  
кошлоса 176.  
коцаћ 117.  
коцкари 167.  
коцамити 187, 207.  
коца 187.  
коштував 178.  
кошће (< „кост-је“) 108.  
кошуља 53, 68, 142,  
163, кошула 20,

- 71; *кошуље* 43, 113, 166.  
*кошуљица* 49.  
*крава* 73, 100, 231; *краве* 104, 114, 166, 200.  
*кравји* 110, *кравја* 110, *кравје* 110, 162.  
*краде* 196, 229.  
*крађа* 29.  
*крај* 161.  
*Крајићи* 29, 36, *Крајћи* 36, *Краићи* 96, *Крајћи* 96.  
*крајно* 178.  
*крајњи* 178.  
*краља* 44, 172.  
*Краљев Двор* 23, 278.  
*Краљеви* 167, 168, 179, *краљеви* 168.  
*краљица* 200.  
*краси* 142.  
*красно* 142.  
*краста*<sup>и</sup>*це* 96, *краста*<sup>и</sup>*це* 96.  
*красте* 226.  
*крастив* 87, 135, 221, 226, *крастав* 221.  
*Кратовац* 64.  
*краток* 56.  
*крв* 68, 88, 95, 132, 230, *крв* 70, *крф* 71, *кѣви* 71, *крви* 71.  
*крвава* 68, 71.  
*кревај* 101.  
*креч* 110.  
*криво-право* 226.  
*кривдина* 145, *кривдина* 145.
- крије* 196.  
*крила* 48, 109, 153.  
*крилат* 177.  
*кркуша* 69, 163, 201, 223.  
*крља* 68.  
*крљег* 71.  
*крољај* 163, 171, 199 — 200, *крољај* 104, *крољам* 196.  
*кросок* 56, *кротак* 55, 64, *кроток* 64.  
*криа* 69, *крпе* 166, *крпе* 71, *крпу* 70.  
*крица* — у *крица* 44, 56, 163, 200, 219.  
*крс* 53, 69, 131, 185, 200, 213, 230, *крс* 71.  
*крседар* 71.  
*крстен* 110, 207.  
*Кърстец* 72.  
*крсти* 53, 69, 113, 117, 131, 159, 167, 172, 197, 222, 226, 230, 231, *крсти* 71.  
*крстоноше* 69.  
*крт* 69.  
*кртица* 69.  
*кртичњак* 69.  
*Круше* 166.  
*крушум* 141.  
*крца*<sup>и</sup> 163.  
*крчак* 69, 165, 200, 218; *крчази* 69, 73, 167, 169.  
*крчашчики* 37.
- крши* 46, 197; *кршит* 71.  
*кршћење* 71.  
*кубасице* 133.  
*куд* 70, 147, 166, 173, 185, *куда* 185, *куде* 147, 173, 185.  
*кудгод* 185.  
*кудеља* 41.  
*кук* 73.  
*кука*<sup>и</sup>*ца* 96, *кука*<sup>и</sup>*ца* 96.  
*куке* 165.  
*кула* 44, 46, 163, 197, 223.  
*кулучари* 167.  
*куме* 161; *кумо(в)и* 167.  
*куне* 189, *кунем* 189, *кунеш* 189; *кунеше* 189, *кунешо* 189, *кунешомо* 189; *куни* 189.  
*купен* 172, 174, *купи* 101.  
*купив* 160, 165, 179, 182, *купиле* 206.  
*купиња* 41, 115, 116; *купиње*, 115, 116 (в. *капина*).  
*куповале* 146.  
*купује* 104, 174, 196.  
*курву* („*кукавицу*“) 46.  
*курушум* 141.  
*кус* 41.  
*куси* 41, *кусиш* 41.  
*кусив* 82.  
*кусне* 190, *кусна* — *јен пут кусна* 41.

- кушњак 41, 124.  
 кућа 27, 44, 46, 48, 61, 73, 82, 104, 116, 119, 120, 123, 161, 162, 163, 164, 165, 174, 176, 178, 182, 189, 196, 197, 207, 216, 217, кућа 41, кућа 41, куће 15, 179, код куће 119, прос куће 118  
 кућица 48.  
 кућна врата 124, кућна змија 27.  
 кућник 27, 41, кућњик 124, кућнику 124.  
 кућница 41.  
 кућњаци 124.  
 кућњик (в. кућник).  
 куче 53, 59, 125, 217, кучету 174.  
 кучаки 37, 53, 82, 106, 170, 175, 182, 183, 220, 231 (в. кучићи).  
 кучински (сугреб) 42.  
 кучишта 54, 118, 216.  
 кучићи 37.  
 кучка 45, 165, кучку 26.  
 „кѡга“ (нема) 185.  
 кѡд 13, 24, 28, 45, 46, 52, 53, 115, 118, 192, 195, 196, 223, кд (у писму) 90, 91, кѡш 118, 197, 214, како кѡш 225, кѡт 162, кѡ(д) 241, кѡд 52, 116, 122, 172, 173, 185, 205, 227, кѡш 195, кѡ-да 52, 185, кѡд 52, 141, кад 52, 105, 107, кад 53, кад 69, 81, 90, 145, 163, 214, ка(д) 53, 241, кѡ(д) 241, кѡд 13, 81, 102.  
 кѡмо 26 (в. камо).  
 кѡса 196, кѡсам 196.  
 кѡснале 190.  
 кѡцам 74.  
 „кѡшта“ 31.  
 Ла („а“) 25, 46.  
 лабудова 109.  
 лав 53, ла<sup>м</sup> 53, ла(ш) 228.  
 ла-д-ијете 15, ла-д-и-јете<sup>м</sup> 16, 26.  
 лади („млади“) 16, 26.  
 Лазар 196, Лазара 160, 161, Лазаре, 83, 107, 109, 153, 161, Лазару 161.  
 Лазарица 159, Лазарице 165, 166.  
 Лазаревих 29.  
 Лазо(в)и 167.  
 Лазојца 99.  
 лакѡш 55, 63, ла-кот 55, 63.  
 лакно 94, 127.  
 лали („али“) 25.  
 ламба 127, 143.  
 лање 184, лањи 184.  
 лапајца 103, лапа-ца 96, лапајца 103, лапајца 96.  
 Лапајца 96.  
 ласија 94, 127 (в. власија).  
 Ласејница 94, 127.  
 ласица 19, 22, 145.  
 ластојца 99, ла-стайца 150.  
 Лашков камен 94, 95, 127.  
 лачена (вуна, њива) 94, 127, 171, 217.  
 лачи 94, 127.  
 лаурлаје 228.  
 лафиле 206.  
 леб 110, 113, 127, 131, 207, леб<sup>н</sup> 88, 132, 179, 217, бла-госови не на сов и леб<sup>1</sup> 229, леба 161, 196.  
 лега 69, 196, 216, 226.  
 легав 215.  
 легов 59.  
 легнав 214, легнале 190, 206, легна-ло 205.  
 лежећи 208.  
 лежи 160.  
 лек 5.  
 лелеје 81.  
 леи 81, 113, 114, 152, 161, леп 230, ле-пи 44, леи 153, 165, 213, леи Јело 152, лепо 185, 192.  
 леп („хлеб“) 13 (в. леб).  
 Лепенец 58.

- лепи („лепити“) 113.  
 лесе 166.  
 лесно 62.  
 летале 206.  
 летарка 142.  
 леша 83, 142, 197.  
 лешо 113.  
 лешна 41.  
 лешнала 43.  
 лешно 178.  
 лешњи 178.  
 летоска 186.  
 лећа 27.  
 лешнике 167, 192.  
 ли 70, 96, 167.  
 ливада 48, на лива-  
 да 163, по ливада  
 201, 231; ливаде  
 108, 165, 166.  
 лива 47, 230.  
 лика 47, 153.  
 лица 119, липца  
 119.  
 лисица 22, 164, 165,  
 лисице 170, лисицу  
 45, 164.  
 лисички 37—38.  
 лисичина 179.  
 лисје 108.  
 литија 164, литију  
 164.  
 „лице“ 226.  
 личен 58, 161, 175,  
 177, 230.  
 Личеноски 230.  
 лишеће 108.  
 ловење 108, 110.  
 лојзе 159, лојзе 110.  
 лојца 104, лојца 137,  
 лојца 137; лојце
- 166, лојце 166.  
 лојчарник 151, лој-  
 чарник 137, Лој-  
 чарник 137.  
 луди 167, 202, 231.  
 луж 43.  
 Лукићево дрво 151,  
 Лукићџ 151.  
 лупа 196, 220, 221.  
 лъв 53.  
 лъгъ<sup>х</sup> 131, лъгъ<sup>х</sup> 42, у  
 лъгъ<sup>к</sup> 131, у лъукъ<sup>г</sup>  
 131.  
 лъга 53.  
 лъговен 53, 58.  
 лъже 53, 196.  
 лъжовно 53.  
 лък 43, 135, лъак 53,  
 лъак 62.  
 лъук 22, лъука 22, 135.  
 лъако 53.  
 лъан 53, лън 62.  
 лънена 53, 163, лъне-  
 но 53.  
 лъсно 53, лъсно 62.  
 лъасноћа 62.
- Ље**ве 23.  
 љето 114.  
 љуби 25, 47.  
 Љубиње 22.  
 Љубински Пошок 147.  
 Љубога 161, 239.  
 људи 44, 108, 109,  
 141, 146, 166, 167,  
 175, 179, 182, 183,  
 196, 206, 223, 230;  
 људам 169.  
 људски 119.  
 љуђе 108.
- љушина — од љуши-  
 на 42, 226.
- Ма**а 219.  
 мав 81, 230.  
 Мав-камењ 81, 177.  
 Мав-крс 69, 81, 177.  
 макала 94, мацала  
 105, мавало 105,  
 маала 94, маало  
 154, маале 105, ма-  
 але 60.  
 мавилију 141.  
 мавна 224.  
 магаре 70, 82, 219,  
 224, магарета 170.  
 магарец 41, 58.  
 магарина 170.  
 мадам т. „како“  
 206.  
 мађије 24, 34, 44, 166,  
 197.  
 мажот 48.  
 мав 159, мав<sup>с</sup> 174,  
 196, мас 131.  
 мајка 19, 25, 26, 73,  
 113, 153, 173, 191,  
 192, 225, стара  
 мајка 152; мајка  
 25, мајне (dat. s.)  
 53, мајкѣ (voc.) 165,  
 мајко 116, 165, 225,  
 мајку 45, 163, 179,  
 216, 239, мајћу 122.  
 мајкин 178.  
 мајколе 165.  
 мајстор 83, мајсто-  
 ре 161, 213.  
 мајсторлъак 9.  
 Мала госпоја 178.

- „малепаќ“ 55.  
*Мали Брес* 131, 177.  
*Мали-вр* 152.  
*малко* 83, *маљко*  
 81, 83.  
*мало* 110, 172, 192,  
 230.  
*малу-помало* 133.  
 „мамаќ“ 55.  
*манастир* 14.  
*мандра* 196.  
*Мандушовци* 95.  
*Мандушићи* 29.  
*манеста* „млада не-  
 веста“, (в. *мләне-*  
*ста*).  
*маја* — *шуриш маја*  
 197.  
*Мара* 172, *Мару* 45,  
 163, 239.  
*марама* 105, 162.  
*Марије* 165, 166.  
*Марѝн--пошок* 152,  
 178.  
*марифет* 42, 146.  
*Марице* 166.  
*Марко* 161.  
*Марко̄а Капа* 96.  
*Маркова Река* 96.  
*Марко̄ићи* 30, *Мар-*  
*ко̄ићи* 99, *Марко̄ићи*  
 29.  
*мас* (в. *маз*).  
*маскара* 222.  
*маскарљк* 222.  
*маскарим се* 222.  
*маскарка* 222.  
*маскарџија* 222.  
*маскарџика* 222.  
*масло* 71.
- мати* 26, 41, 46, 215,  
*матер* 45, 174.  
*маћеница* 42 (в.  
*мућеница*).  
*маћина* 163.  
*мачики* 38.  
*мачићи* 38.  
*мачка* 42, 164, 168,  
 220.  
*маши* (*секира*) 46, 47.  
*машим* 224, *машић*  
 224.  
*машина* 44, 145.  
*меља* 20, 25, (в. *ми-*  
*ла*).  
*медт* 131, *м'ед* 23.  
*међа* 29, 44, 165, 172,  
 196, *међа* 29; *међе*  
 29, 166, 205, 229.  
*међу* 171, *међу себе*  
 220.  
*мејдан* — *на мејдан*  
 201.  
*мељаше* 201; *меља-*  
*шо* 203, *мељашоа*  
 203, *мељашома*  
 203, *мељашоте*  
 203.  
*мерив* 204.  
*меси* 163, 215.  
*месив* 82, 131, 132.  
*месен* (*леб*) 110.  
*месење* 108, 110.  
*месеџ* 39, 52, *ој ме-*  
*сече* 228.  
*месечина* 205.  
*месо* 141, 178.  
*места* 169, *место*  
 174, *место* 206.  
*мета* 221, 227.
- металик* 221.  
*мете* 23, 27, 164, 168,  
*се мете* 46, *мете*  
 23, 76, *метеш* 197,  
 223, *да метеш* 44,  
 76.  
*метени* 44, 185, 192.  
*метав* 82.  
*метив* — *неси метив*  
 82, 204.  
*метљика* (асс. s. f.)  
 48, 113.  
*метнав* 147.  
*меунке* 166.  
*меунице* 166.  
*мечка* 13, 81, *м'е-*  
*чка* 113.  
*мечок* 56.  
*мечедија* 145, *ме-*  
*цедија* 145.  
*меша* 196, *се мешаеџ*  
 104.  
*мешав* 82.  
*мешане* 54, 216.  
*мие* 44, 172, 187, 192,  
 194, *мије* 172.  
*микнем* 19, 28, 53,  
 133, 134, 214, 219,  
*микни* 134.  
*ми* (в. *не, нама, нас*).  
*мила* 20.  
*мили* 22, 70, 162, *ми-*  
*ли!* 175, *милу* 163,  
 179.  
*милиондер* 181.  
*милостив* 178.  
*милостивен* 58, 200.  
*миљарда* 181.  
*мирен* 58, *мирно* 52,  
 200.

- мислење 110.  
 Митров 142.  
 митровљеви 142.  
 мицок 56, 81, 177, мицок чоек 81, 152, мицко 73, мицко ношче 152, мицко<sup>о</sup> ношче 178, мицо<sup>во</sup> 102, мицо<sup>во</sup> 102, мицо<sup>б</sup> ношче 147; мицк<sup>и</sup> деца 152, (в. мичок).  
 мичи 162.  
 мичок 56; мичк<sup>и</sup> деца 147, мичк<sup>о</sup> дете 230, (в. мицок).  
 мичко adv. 225, (в. помичко).  
 миш 168, 172, 201, мише! 161; миши 42, 168, мишови 168.  
 мишка 172, мишке 166.  
 мишља („мисао“) 59, i21.  
 мишљив 91, 113, 121, мишљеле 113, 114, 191, 206.  
 млад-дијете 15, млад 217, 230, <sup>лад</sup> 47, лад 230, млада 26, 142, млади 16, 26, 231, лади 230, младог 46, 226, 230, младу 46.  
 млада невеста (в. мланеста)  
 младик<sup>и</sup> 37, младићу 161.
- младожења 231.  
 мланеста 8, 47, 142, 196, 223, млада не(в)еста 223, \*мла<sup>а</sup> не<sup>е</sup>ста 142, \*мл<sup>а</sup>н<sup>е</sup>ста 142, м<sup>(а)</sup>анеста 142, ма не ста 142.  
 мланестин 142, мланестина кошуља 142.  
 младос 130.  
 млеко 73, 110, 113, 114, 145, 162, 191, 220, 231.  
 млоге 167.  
 млого adv. 13, 124, 166, 167, 173, 201, много 28, 90, 159, 179, много 13, <sup>а</sup>ного 124, м<sup>а</sup>ого 124.  
 много (в. млого).  
 мога (в. могу).  
 могашо (в. могу).  
 могила 44, 140, 141, 145, 163, 201.  
 могила 140.  
 мого (в. могу).  
 могу 43, 46, 161, 164, 195, можем 43, 114, 195, може 116, 171, 172, 194, 195, можеш 189, 195, можете 195, можеш 195; могашо 195, могашоа 195, могашомо 195, могашо<sup>те</sup> 195; мога 195, 201, мого 195, 201, могоа 195, могамо
- 195, 202, могаш 195, могомо 195, 202, могосмо (у стиху) 24, 25.  
 могав 59, 195, 204, могов 204; могла 195, 204; могло 195, 204; могле 195.  
 mogļa 84.  
 могов (в. могав).  
 мозок 57, 59, мозок 65, мозгови 59, 168.  
 мој 22, 48, 58, 70, 124, 159, 161, 173, мој! 175, мој 119; моја 46, 104, моја 164, мо(а) 175, моа 28, 104, 164, моа 165; моје 15, 162, 166, моје 174, мое 162, 174, 175; мојега 161, 174, моега 174, мојему 161, 174, моему 174; моје! 179, мојој 174, мою 45, 163, 174; моји 107, 169, мо(а)и 175, мојве 101, моам 175.  
 молба 44, 46.  
 м<sup>о</sup>лзење 84.  
 молила 22, 145.  
 модем (в. мољим).  
 моленије 206.  
 мољим 173, модем 206; мољи — мољи се 23, 113, 191, 195, 197, 231, мо

- ли 229; мољеш 53, 113, 131, 197.  
 мољав 113, 204, мољала 204, мољало 204, 205 (в. мољив).
- мољив — мољив се 82, 90, 113, 161, 204 (в. мољав).
- момок 215, момок 56, 64, момку 161; момци 46, 167, 222. момчиња 200.
- мора 197.
- Моравице 96.
- море 46, 53, 54, 59, 81, 124.
- море! 231, мори! 153, 165, 213.
- мостови 168.
- моћне 29, 31, мошне 31, мошно 31.
- моџе ме 75.
- мравка 164, 205, 219; мравке 166; мравко 165, мравку 45, 148, 164, 201.
- „мреје — мреју“ 189.
- мрза 69, 219, од мрзе 69, 165, 219.
- мрзљив 69, 87.
- мрзне 69.
- мркне 71.
- мре 131.
- мрсен 207, 230, „мрсан“ 230.
- мрсолиф 71.
- мршов 59, 87, мртоф 59, 71.
- мршовец 58, 59, 69, 98, мршоец 98, мртоец 59.
- мрша 71.
- мува 99, мува 99, муа 99; мује 166.
- мудро (деше) 41.
- муж 41, 69, 81, 119, 131, 173, 174, 182, муж 40, муш 59, 119, упола муш 131; два мужа 169; мужам 169, муже 161, мужу 161.
- мужнева 100.
- муземо 73, музеш 73.
- музење 209.
- музне (овце) 73, 152, 166.
- мука 41, 44, 163, на мука 44, 227, мука 40, на муку с<sup>о</sup>м 41.
- муња 73, муње 73.
- мушен (пошок) 58, мушен 230, мушна (вода) 41, 163, 230, мушено 58, 129.
- муши 41.
- мушлак (работа) 41.
- мушљак 230.
- мућеница 41, 141, мућеница 141, мућеница 161.
- мућкав 230, мућкаво (јајце) 41, 230.
- мућок 56.
- мухамеданец 50.
- мученик 41.
- мучан 28.
- мушки деца 41.
- мушљика 221.
- Мушњиково 95, 97, 102, Мушњикоо 97, 102, Мушњикоо 97.
- Мушњиковец 58, 98, Мушњикоец 98, Мушњиковци 95.
- муштилок 134.
- муштилогција 134, 221, муштулугција 221.
- мъгла 44, 53, иде у мъгла 227, мъгла 62, мъгла 53, 145, мъгла 62, мъгла 44, 53, магли 101.
- мъзгале 61, 221.
- мѣјка 25, (в. мајка).
- мърж — мрѣти 189.
- мъска 53, мъска 62, мъска 62.
- мъскареш 222.
- мъскарри 222.
- Набереш 48.
- набубрев 41, набубрив 41.
- навамо 69, 136, 220.
- наваљила 191.
- навезем 48.
- навива 100, 145, навива 100, навива 145.
- навишок 56.
- навр 68.
- навратен 110.
- навршен 178, навршено (дрво) 68, 178

- 197, *навртено* 207, 216, 219.  
*навуче* 189, *навучеш* 189, *навучоа* 189.  
*наглавок* 56.  
*нагмечи* 197.  
*награден* 110.  
*наградим* 46, 223.  
*на грамада* (адвербијално значење) 185.  
*надбира се* (војска) 127, 153, 196, 223.  
*надвисива* 224—225.  
*надвисује* 225.  
*надвладав* 82, 204.  
*надвор* 148.  
*надница* 52, 124.  
*надув* 41.  
*нађе* 47, 53, 107, 161, 153, 213, *нађем* 107, 196, *нађ'ем* 107, *нађеш* 107, 127, 133, 146, 172, 197, *нађе-те* 107, *нађеш* 107, 196, *нађо* 160.  
*нађен* 207, *нађено* 217.  
*назаћ* 13, 19, 24, 52, 116, 165, 185, 213, *назат* 13, *назај* 116.  
*назгазив* 42.  
*наздравље* 172, *на-здравље* 229.  
*нај* 179, 180.  
*најбетер* 180.  
*најбогат* 179, *најбогата* 179, *најбогашо* 179.  
*најбрзо* 180.  
*најверен* 179, *најверна* 179, *најверно* 179.  
*највеће* 229.  
*најгазда* 180.  
*најголем* 179, *најго-лемо* 179, *најголе-мо* 179, *најголему* 179.  
*најдеш* 107.  
*најдип* 180.  
*најдобар* 179, *најдо-бра* 179, *најдобро* 179.  
*најдобро* adv. 180.  
*најзадњи* 179, *најза-дња* 179, *најзадњо* 179.  
*најесен* adv. 107, 153.  
*најзнајев* 180.  
*најлепша* 47.  
*најмиџок* 179.  
*најнапреш* 180.  
*најпроста* 179.  
*најрђаво* adv. 180.  
*најскоро* adv. 180.  
*најскупо* adv. 180.  
*налаб* 179.  
*најстар* 179.  
*најшежок* 56.  
*најтешко* adv. 180.  
*накишени* 110.  
*накладе* — *ће* *накла-де* 28, *накладете* 197, *наклади* 145, 146.  
*накладен* 216, *накла-дено* 216.  
*накуп* 185.  
*нама* 173.  
*намегидан* adv. („ја-вно“) 184.  
*наместив* 82, 90, 226.  
*намољала* 204, *на-мољало* 191, 204, 205.  
*нанишањи* 113.  
*наоди* 197.  
*наоколо* 185, *нао-кож* 84.  
*нападне* 28, 60.  
*напоуниу* 75.  
*наполнит* 75.  
*напоље* adv. 206.  
*напрај* 197, 199, 201, 202, 222.  
*напрајив* 204, *напрајив* 182.  
*напрајен* 110, *напра-јена* 217, *напраје-но* 110, *напрајено* 207.  
*напраиле* 71.  
*напрсток* 56.  
*напуњет* 208, *напу-њета* (чаша) 218.  
*напуњи* 73, 113, 146, *напуњим* 113, 191, 197, *напуњите* 146.  
*напуњила* 69, 73.  
*нарањи* 119.  
*наредач* 164, 223.  
*наредено* 217.  
*наредив* 82, 145, 150, 173, 204, *наредила* 73.  
*наредет* 214, *наре-дим* 197.  
*народе!* voc. 142.



- нарукице 127, 217.  
 нас 172, 173, 174, (в. не).  
 „на смнје“ 191.  
 наступив 42.  
 нашамо 69, 136, 220.  
 на шок adv. 185.  
 натраг 225, натрагу 185.  
 нашуљи 220.  
 на<sup>а</sup>ње 53, на<sup>а</sup>њи 27, 145, 159, 167, на<sup>а</sup>ње-ве 62, на<sup>а</sup>ње 63, на<sup>а</sup>ње 53.  
 научи 173.  
 нафрлаш 71.  
 наф'та 106.  
 начињен 111.  
 начињеш 208, 218.  
 начукате 200.  
 наш 175, наша 37, 175, нашам 176, наше 175, наше(ј) 176, нашему 175, наши 175, нашога 175.  
 нашле (в. нашов).  
 нашов 82, 91, 166, 205, нашле 172.  
 назебне 190.  
 не („нас“) 127, 173, 176, 186, 227, 229.  
 нее („није“, в. неје).  
 небески 58.  
 небо 53, 68.  
 Небрегошће 29, 30, 128.  
 невен 231.  
 невеста 142 (в. мла-нешта).  
 невидев 45, 46.  
 невоља 44, 227.  
 недеља 23, 44, 148, 230, недел'а 23, недеље 170, недељу 165, за недељу дња 47, недеља (у стиху) 25.  
 недобра (рука) 147.  
 недопрајено 71.  
 недостала 225.  
 недошле 147.  
 недра — из недра 202, љу недр'ма (у стиху) 47.  
 нежењеш 217.  
 незапазила 60.  
 неје 48, 163, 222, 231, 240, неје 240, неје 193, 240, нее 192, нее 147 (в. неса, није).  
 неј'нав 165.  
 нек 196, 200, нека 20, 68, 83, 132, 163, 200, 219.  
 некој 176, 196, 223, некој 138, некој 22, 163, некој! 146, некој 28, 138; некоа 20, 44, 104; неколе 219, неко<sup>е</sup> 135; неколега 176, некоега 176, некојези 165, 176; неколам 176, некоам 176.  
 некој паш 138.  
 некој пута 138.  
 некакви 176, некакоа 176, некак(в)ому 176, некаквојзи 176, некакоу 176, некаквам 176.  
 нема 15, 26, 118, 172, 174, 196, нема 217; немам 28, 196, немамо 68, нема т 71.  
 немало (в. немав).  
 немав 82, 164, 215, 217; немало 205, 215.  
 немој 100, немој 42.  
 непојев 107, 147.  
 нерезац 64.  
 неса 83.  
 нес<sup>о</sup>м 22, несом 60, нес<sup>ь</sup>ом 13, 22, 193, нес<sup>ь</sup>м 13; неси 147, 152, 161, 192, 193, 225, несмо 193. несте 193, (в. неје).  
 несамарен (коњ) 217.  
 нестреша 28, 120.  
 неугасен 207.  
 нећав 28, 69, 82, 165, 219, нећало 28 (в. нећев).  
 неће 28, 42, 145, 172, 194, 214, нећем 28, нећемо 28.  
 нећев 28, 82, нећело 28.  
 нечесен 71.  
 нечиста сила 147.  
 нечь<sup>а</sup>стив 53, нечь<sup>а</sup>стиви 53.  
 нешто 69.  
 нь<sup>а</sup>ње (в. на<sup>а</sup>ње).

- нѣ<sup>ма</sup>** („нема“) 26.  
**ни** 89, 167, (в. **ниш**).  
**ни** („нам“) 44, 145, 163, 172, 173, 200, (в. **ми**).  
**нигде** 47, 153, 161.  
**низ** 206.  
**низан** 104.  
**низок** 56, **низок поас** 152, 177.  
**није** 81, 162, 173, (в. **неје**).  
**нијен** 103, 136, **није-но** 126, **нијено** 126, **ниједнога** 26.  
**никакви** 176, **никак-вам** 176, **никак(в)о-га** 176, **никаквојзи** 176, **никак(в)ому** 176, **никакоа** 176, **никакое** 176, **никакоу** 176.  
**никоа** 176, **никоам** 176.  
**нико** — **никој** 147, 164, **никој** 20, 138, 146, **никои** 176, **никога** 176, **никојега** 176, **никојему** 176, **никому** 176.  
**Никола** 28, 39, 159, 163.  
**никуде** 185.  
**Никшићи** 29, 36.  
**ниске** 166.  
**ниш** 167 (в. **ни**).  
**ницајет** 44, 229.  
**нишалка** 164.  
**нишан** 221, 225.  
**нишањи** 113.  
**ништа** 29, 107, 147, 173, 215, **ништо** 82.  
**Новаковић Грујо** 26.  
**нове** 73, **ново** 73, **но-цо** 97.  
**нога** 145, 163, 193, 217, **ноге** 23, 41, 81, 166, 177, 216, **но-г'е** 112, **нојете** 206.  
**нож** 42, 118, 131, **нош** 121, 131 (в. **ношче**); **ножо(в)и** 168.  
**нокъ<sup>ш</sup>** 55, 63, **но-кот** 55, 63.  
**носење** 108, 209.  
**носет** 69, 197, 214, 215, **носе<sup>т</sup>** 166, **но-си** 200, **носим** 197, **носимо** 172, **носи-те** 197, 200, **носиш** 197.  
**носив** 100.  
**нош<sup>но</sup>** 28, **нош<sup>но</sup>** 28, **ношно (време)** 124, 146, 162, 178.  
**ноћ** 27, **ноћ** 27, 28, 83, 117, 160, 177, 191, 205, 230; **к но-ћи** 28.  
**ноћа** adv. 28, 146, 169, 184 (в. **ноће**).  
**ноћам** adv. 28, 169.  
**ноћас** adv. 62, **ноћаске** 20, 54, 68, 81, 184, **ноћаске** 133, **ноћеска** 184, 186, 230, **ноћ<sup>ска</sup>** 28, **ноћ<sup>ске</sup>** 188, **но-ћеске** 28.
- ноће** adv. 28, 83, **но-ћа** 169.  
**ноћем** adv. 28, 184.  
**ноћеска** adv. (в. **но-ћас**).  
**ноћни** 178.  
**ноћом** 23, 28, 169, 184, **ноћом** 28.  
**ноћ<sup>ске</sup>** (в. **ноћас**).  
**нош** (в. **нож**).  
**ношче** 55, 118, 152, 178, **ношче** 147.  
**нужда** — **ће падне на** **нужда** 164.
- Ња** 172.  
**„њејзи“** 172 (в. **њој-зи**).  
**његов** 160, 175; **његови** 44, 163, 175, 215, 216; **његове** 175, **ње(г)ове(ј)** 176, **његовему** 175, **његови** 146, 175, **његово** 175, **његовога** 175, **његовам** 176, **његови** 145, 192.  
**њива** 44, 95, 113, 127, 163, 215, 216, **на њива** 48, **њиве** 98.  
**њивна** 175, **њивнам** 176, **њивне** 175, **ни-вне!** 176, **њивни** 127, 146, 173, 175, 192, **њивнога** 175, **њивному** 175.  
**њима** 173.  
**њин** 175, **њина** 175, **њине** 175, **њини** 175, **њино** 175.

- њојен 175, *нојна* 175, *њојнам* 176, *њојне* 175, *њојне(ј)* 176, *њојни* 175, *њојно* 175, *њојнога* 175, *њојному* 175.  
*њојзи* 172.  
*њојзин* 175, *њојзина* 175, *њојзинам* 176, *њојзине(ј)* 176, *њојзинему* 175, *њојзини* 175, *њојзино* 175, *њојзинога* 175.
- О** 58, 230, *о ратајел* 104.  
*ѓ!* 161.  
*оба* 181, *обе* 181.  
*обалеш* 172.  
*обалив* 19, 82.  
*обаљен* 207.  
*обед* 47, *обед<sup>т</sup>* 132, *обеш* 132, 153, 165, 197.  
*обелев* 191.  
*обесен* 110, 207.  
*обидем* 196, *обидеш* 196.  
*обићомо* 107.  
*обићујемо* 107.  
*обложуале* 207.  
*обојак* 57 (в. *обојек*, *обојок*).  
*обоје* 183.  
*обојек* 57 (в. *обојак*, *обојок*).  
*обојок* 56, 57 (в. *обојак*, *обојек*).  
*обоце* 159, 167, *обоци* 167.
- обосев* 191, *обосив* 191.  
*обрав* 82.  
*обрнем* 164.  
*обрстиле* 68.  
*обруч* 42.  
*обујене* 216.  
*обукло* 73, 103, 119, 133, 172, 174, 218, 219, 225.  
*обуков* 59, 73, 82, 204.  
*обукоа* (в. *обуче*).  
*обуче* 73, 189, *обучеш* 73, 171, *обучи се* 189, *обукоа* 189.  
*ова* 109, 152, 174, 180, *оваја* 175, *оваја* 174, *оваа* 174, *овај* 45, 54, 90, *овъј* 54, 173, 174, *овъј* 62, *овајега* 54, 145, *овае* 174, *овајему* 145, 174, *оваему* 174, *ове* 106, 126, \**овеи* 175, *овеј* 175, *овејзи* 174, *овеће* 174, *овее* 133, 174, *ови* 43, *овија* 52, 175, *овијам* 169, 175, *ово* 120, *овоће* 174, 175, *овое* 174, *овојзи* 174.  
*оваквaм* 176, *оваквејзи* 176, *овак(в)ога* 176, *овак(в)ому* 176, *овако* 138, 180, 185, *овакоф* 55, 63, *овакъав* 55.  
*овакъави* 55, *овакъи* 176, *овакъави* 55,
- овакоа* 176, *овакоу* 176.  
*овамо* 185.  
*ован* 63, *овен* 63, *овъан* 63.  
*овде* 145, 186, *одвека* 186.  
*овен* (в. *ован*).  
*овес* 63, *овес* 63, (в. *овъас*).  
*овети* 69, 105.  
*овнић<sup>и</sup>* 37.  
*овршено* 216.  
*овца* 191, 196, 214, 231, *овцам* 169, *овце* 19, 29, 69, 73, 98, 99, 113, 152, 154, 166, 179, 197, 198, 200, 206, 219.  
*овчар* 95, *овчари* 167.  
*овче* 178.  
*овъј* (в. *ова*).  
*овъан* (в. *ован*).  
*овъас* 63, *овъас* 63, *овъас* 63 (в. *овес*).  
*огенъ* 28, 60, 116, 139, 146, 147, 160, 207, 216, *огенъ* 60, *огенъе* 139, 146; *ођин* 60, *огњови* 168.  
*огладноа* 202.  
*огледуале* 206, 223.  
*оглувев* 191, *оглувив* 191.  
*огњиште* 162, 207, 216.  
*огњови* (в. *огенъ*).  
*ограде* 166.  
*ограден* 110, 207.

- огреја 15, 73, *огреа* 15.  
 огрејала 161, 205.  
 „огрибам“ 191.  
 огрље 113.  
 огрљче 68, 113.  
 од 24, 45, 46, 58, 69, 105, 163, 166, 182; од<sup>т</sup> 108, 119, 172, 182, 196, 217, от 71, *ош памеш* 205, 229, от шебе 119, о(т)шешовско 192.  
 одавно 95, 174, 185, 216, *одъвна* 185.  
 одам 28, одамо 150.  
 одаљечив 82, 91, 113.  
 одбери 127.  
 одбегнуја 223.  
 одведе 173.  
 одвеле 172.  
 одвојено 226.  
 одвоји 197, *одвој* 151.  
 одвише 153, 185.  
 одвржем 129, одвржи 129, одвржујеш 129, одвржуиш 197, одвржуеш 27.  
 одвуков 59, 73, 82, 204.  
 одвукошоа 73.  
 одговорив 82, 90—91, 91, одговорио (о м. в) 91.  
 одговорим 28, одговорише 97, одгорите 97.  
 одело 97.  
 одељив се 113.
- оденав* 91 (в. оденов).  
 одено 217, оденов 82, оденав 91.  
 одеш 105, оди 105.  
 одив 204, 214.  
 одма 184, 227.  
 одмоша 41.  
 однесите 150.  
 однела 205.  
 одтсечи 119.  
 од шале 165.  
 одъвна (в. одавно).  
 одънале 52.  
 ођин (в. огењ).  
 ожењи (се) 153, 200, ожењите 200.  
 оживев 191, оживив 191.  
 „озад“ 185.  
 оздравев 191, оздравив 191.  
 озебне 122.  
 озебнале 190.  
 озрћам 191.  
 ој (стих) 29, ој ђинџери 228.  
 оканица 44, 55, 163, 220.  
 око 165, 170.  
 оков 95.  
 около 173, 185.  
 окола 84.  
 окрајок 56.  
 окриље 108.  
 омив 217.  
 омивен 217 (в. омијен).  
 омијен 217, омијене 217.
- омиљев* 13, 14, *омилев* (у стиху) 13, 14.  
*омркло* („досадило“) 69.  
 онако 185.  
 онаквам 176, онаквејзи 176, онак(в)ога 176, онакоа 176, онакое 176, онакоу 176, онакоф 55, 63, онакъ<sup>а</sup>в(и) 55, онакви 55.  
 онамо 169, 185.  
 онда 69, 200.  
 онде 186, ондека 139.  
 онемев 19, 82, 145, 204, онемив 204.  
 онемив (в. онемев).  
 онај 54, 81, 90, 91, 104, онъ<sup>а</sup>ј 54, 173, 174, онъј 62, онаја 171, онаја 171, онаа 171, онајам 175, онеам 175, онаје 174, онајега 28, 54, 55, 160, онајега 180, онајему 161, 165, 171, 174, 221, онајему 174, онаему 174, онеје 133, 174, онее 174, онејви 174, онија 175, онија 183, онијам 169, оноје 133, оноје 171, 174, оное 171, оноу 174.  
 опазеш 142.  
 опљува 110.  
 опрајив 204.

- опрв* 189, *опрла* 189.  
*опрљи* 197.  
*опружив* 41.  
*општине* 165.  
*опъанок* 53, *опъанок*  
 53, 56, 64, *опаанок*  
 56, *опанъак* 64, *о-*  
*пъанке* 167, *опаан-*  
*це* 167, *опъанци*  
 167, *опаанци* 53,  
 167, *опанци* 53,  
*опъанци* 62.  
*ора* 198, 203, *ораа*  
 203, *орам* 198, *ора-*  
*мо* 203, *ораш* 198,  
*орате* 198, 203,  
*ораш* 198, *орашо*  
 203, *орашоа* 203,  
*орашоте* 201.  
*орав* (гл. р. прид.)  
 82, 127, 133, 204.  
*орање* 108, 134, *во-*  
*живо орање* 226 (в.  
*Попоб-орање* 97).  
*Ораова Оча* 100.  
*орев* 55, 63, 132,  
*орел* 55, 63, 84.  
*орем* 134, 198 (в.  
*орам*), *ореше* 203,  
*орешо* 203, *орешоа*  
 203, *орешома* 203,  
*орешоте* 203.  
*орење* 109, 134.  
*ореу* 55, 63 (в. *орев*).  
*орман* 81, 225.  
*оружје* 42, 55, 118,  
 145, 146.  
*ос* (в. *със*).  
*осамев* 191.  
*осамнаес* 181.
- осећено* (дрво) 146,  
 217.  
*освободи* (се) 229 (в  
*ослободи*).  
*осиротев* 191.  
*оскуден* 42.  
*оскудица* 227, *оску-*  
*дица сом* 42.  
*ослободи* 172, 197 (в.  
*освободи*).  
*ослобођен* 111.  
*осми* 182.  
*осмина* 183.  
*осом* 59, 181, *осом*  
 59, *осом* 59, *осом*  
 59, 181, *осом* 60,  
*осум* 60.  
*осомдесет* 60, 181,  
*осомдесе* 217, *осом-*  
*десе* 60, *осомдесе*  
 131, *осумдесет*  
 60, *осумдесе* 60.  
*осомнаес* 60, 131,  
*осумнајес* 60,  
*осумнајс* 60,  
*осумнаесе* 60.  
*осомнаестина* 183.  
*осомштотин* 60, 181.  
*остаџи* 104, *остај*  
 131, 197.  
*остајиле* 101, 103,  
*остајиле* 101, 103.  
*останаа* 102.  
*останала* 207.  
*останеш* 53.  
*остаља* 110. *оста-*  
*љајет* 104.  
*остар* 121, 131.  
*остарев* 82, 145, *оста-*  
*рив* 54, *остарила*
- 145, *остареја*  
 145, *остарела*  
 145.  
*остарив* (в. *остарев*).  
*осуден* 110, 207 (в.  
*осуђено*).  
*осуђено* 207 (в. *осу-*  
*ден*).  
*осум* (в. *осом*).  
*осъвне* 53.  
*осъом* (в. *осом*).  
*осъомдесе*, *осъомдесе*<sup>т</sup>  
 (в. *осомдесет*).  
*от* (в. *од*).  
*отаџбина* 44, 163,  
 172.  
*отворив* 82, 204.  
*отвори* 197.  
*отераа* 14.  
*отерав* 166, *оте-*  
*раја* 14.  
*отеџ* 58, 201, 219,  
 226 (в. *отъац*).  
*отиџе* 126, *отиџоа*  
 14, 47 (в. *отидни*).  
*отиде* 237.  
*отидни* 42, *он* *оти-*  
*дни* („отиде“) 126,  
*отиџо* 188.  
*отима* 47  
*отинаа* 202, *отине*  
 126, *отинем* 126,  
*отинеш* 188, *отиш*  
 160, *отини* („оти-  
*доше*“) 200.  
*отирате* 196, *оти-*  
*рајет* 196.  
*отишав* 53, *отишао*  
 90, 91, \**отишьал*  
 54, *отишев* 54, 82,

- 204, *отишов* 44, 59, 82, 91, 132, 136, 145, 146, 177, 188, 204, *отишо*<sup>w</sup> 52, 53, *отишла* 201, 205, *отишле* 169, 207.
- отишев* (в. *отишав*).  
*отишов* (в. *отишав*).  
*откине* 226.  
*откључи* 89.  
*откуд* 108, 185, *откуда* 196, *откуде* 214.  
*откоуку* 71.  
*откѣда* 185.  
*отнале* 46, 206.  
*отне* 28, 44, 123, 171, 189, *отнем* 123, 172, 189, *отнеш* 189.  
*ото* 188, *отомо* 188, *отосте* 188.  
*отрагу* 185.  
*отребив* 82, 192, *отребив камење* („прикупио и уклонио“) 204, 226.  
*отрилев* 82.  
*отрује* 220, *отрујем* 190, *отрујет* 190.  
*отрула* 190, 220.  
*отстрами* 200, *отстрамите* 200.  
*отсуди* 120, 201, 223, *отсудите* 202.  
*отѣда* 43.  
*отѣц* 58, 81, 193, *Бог отѣц* 58, *оцу* 161, 165, 200.
- оцаш* 63.  
*оцеен* 110.  
*оцу* (в. *отѣц*).  
*Оча* (*Ораоџа*) 100.  
*очи* 73, 75, 174, 197, 200, 201, 215.  
*очиташ* 196.  
*оџата* 71, 206.  
*ошле* 206, *ош оу* 85.  
*ошоџа* 102.  
*ошебнемо* 190  
*осрнеш* 194.  
*осѣдале* 240.
- Па** 25, 47, 56, 59, 214.  
*пѧ* („опет“) 107, 109, 144, 194.  
*пав* 82, 107, 204.  
*Павле* 147, 192.  
*Павловци* 95, 127.  
*павук* 41, (в. *павућ*).  
*Па<sup>w</sup>унка* 105 (в. *Паунке*).  
*павунче* 162.  
*павућ* 160 (в. *павук*), *от павући* 160.  
*павучина* 105, *па<sup>w</sup>учина* 41.  
*паде* 48, 201, 215, 222, 231, *падна* 44, 208, *паднаа* 202, *падне* 164, 216, *падне на шорт* 229; *паднем* 44, 46.  
*паднав* 131, *паднала* 43, 190, *паднало на шорт* 222.  
*паднаш* 208, 218.  
*пазар* 69, 172.
- пазарен* 58, *пазарен* 65.  
*пајтон* 224.  
*пајтонџија* 224.  
*Паличојки* 36, 99, *Паличојки* 169.  
*паль<sup>a</sup>ц* 86.  
*паљи* 114.  
*памеш* 104, 118, 159, 196, 205, 229.  
*паметен* 58.  
*памук* 172.  
*Пантелију* 163.  
*паншим* 123.  
*пандури* 167.  
*пања* 169.  
*паре* 166, *пари* 71.  
*пас* 62.  
*пастири* 167, 169.  
*пасторок* 56.  
*пат—некој пат* 138.  
*Паунке* 105 (в. *Па<sup>w</sup>унка*).  
*паунче* voc. 231 (в. *павунче*).  
*паучина* 105 (в. *павучина*).  
*паућ* 41 (в. *павућ*).  
*паша* 173.  
*пашаль<sup>a</sup>к* 61, 221.  
*пе<sup>a</sup> године* (в. *пейш*).  
*педесеџ* 128, 181, *педесе<sup>r</sup>* 181, *пе<sup>a</sup>есет* 128, *пе<sup>a</sup>есе<sup>r</sup>* 131.  
*Пен Гамбер* 228.  
*пенџер* 225, *пенџере* 19, 167, *пенџери* 167, 225.  
*пекља* 123.  
*пекљај — не се пек-*

- љај 123, (в. *пеш-*  
љај).
- пењава 44, 163.
- пепев 95, 105, 114,  
пепеу 85.
- перо 153.
- перишани 167
- песња 115, 116, 159,  
песње 13, 104, 115,  
116, 159, 166.
- песок 56.  
Песок 56.
- пестошин 170, 181.
- пеш 39, 113, 131, 169,  
170, 181, п'ет 23,  
113, *пе*<sup>а</sup> године 170.
- петак (в. *пешок*).
- Петар 53, 61, 65, 83,  
225.
- пешев 55, 63, 145,  
петећ 55, *пеш-*  
*те* 63, *пеш*еу  
55, *пеш*еу 85, *пеш-*  
*те*<sup>о</sup>л 63, петла  
160.
- пеша 182, *пеш*и 182,  
*пеш*ога 182, *пеш*-  
*му* 183, *пеш*у 182.
- пешина 23, 183.
- Петкојца 99, 151.
- пешле 161.
- пешлице 123, 220.
- пешљај — *не сѣ*-*пеш-*  
*љај* 123.
- пешнаес 181.
- пешнаестина 183.
- пешок 39, 59, петок  
56, 64, петак 64.
- петраилъ 88.
- Петре 61.
- Петро<sup>в</sup>ићи 29.
- Пецко — у Пецко 9.
- печес („пет—шест“)  
181, *пеш*<sup>а</sup>—*шес* 60,  
*пешес* 181.
- печеснаес 181, *пешес-*  
*наес* 181.
- печеш 189.
- пешке 184.
- пешес (в. *печес*).
- пешеснаес (в. *печес-*  
*наес*).
- пешчаница 141.
- пешчаиџе 141.
- пивкаџеш 197.
- пијалъ<sup>а</sup>к 160, пија-  
лъ<sup>а</sup>к 108.
- пијат 117 (в. *пије*).
- пијайца 150.
- пије 147, 196, *пијееш*  
117 (в. *пијат*).
- пијење („пиће“) 108.
- пилето 206.
- пилићи 29, 37, 227,  
пилићи 206.
- пиличики 37, 38, *пи-*  
*личићи* 37.
- пирајка 222.
- писмо 128, 161, 173,  
208, 227, *писмо*  
(„слово“) 168.
- писнало 205.
- пишта subst. 179.
- пишав 82, 91, 163, 232.
- пишта 15, 47, *пишам*  
171, 172, 196.
- пишије 105, *пишије*  
104.
- пиће 108.
- пишем 129, 196, *пи-*  
*шете* 129, 169.
- пишеш 197.
- пиштималъ 220.
- пладне 52, 141, 148,  
219, пладне 141,  
планде 141.
- плакале 207.
- пландиште 141.
- планина 206 (в.  
*плањина*).
- Плањанец 58.
- плањина 23, 44, 53,  
113, 136, 180, 193,  
плањина 113,  
*плањине* 113.
- плањински 178.
- плата („плахта“) 222,  
231.
- платен 207.
- платно 41, 42, 53,  
191, 219.
- плаћа 28, 215.
- плаче 197, *плачем* 167.
- плевња 37, 122, 171,  
207, 214, *плевње*  
105, 122, 166, 202,  
*плевња* 122, *плем-*  
*ња* 122, *племње*  
102, 105.
- племња (в. *плевња*).
- плеска 196.
- плесњив 178.
- Плетвар 30.
- плећа 225, *плеће* 28,  
у *плећи* 28 (в. *пле-*  
*ћка*, *плешка*).
- плећка 28, 31 (в.  
*лећа*).
- плешка 31 (в.  
*плећка*).

- плиток 56.  
 плојка 222.  
 плоска 222.  
 плото(в)и 167.  
 плоча 163, плоча 222.  
 плочица 222—223.  
 плоштина 223.  
 площце 125, 220, 223, 226.  
 поав 104, поала 104, 121, 180, 205, 219, поале 190.  
 поајдук 180.  
 поање 209.  
 поарно 73, поарно 71.  
 поас 20, 97, 104, 152, поас 148, поаса 133, 186.  
 победила 215, победиле 215, 228.  
 побегле 206.  
 побегнав 82, 91, 204.  
 побешер 180.  
 пободеш 225.  
 „поболье“ 180.  
 побра 203, побраа 203, побрате 203.  
 побрзо adv. 180.  
 поас (в. поас).  
 „повеће“ 180.  
 повише 180.  
 повноћ 146, повноћи 169, 184, 186, повноћу 28, 83, 160, 169, 184, 186.  
 повоји 168, 169, 179.  
 по-враг 180.  
 повраћав 27, повраћала 52, 116.  
 повраћамо 27.  
 поведем 97.  
 повредена 200, 216.  
 пдвце (по-овце“) 154.  
 повче 83, 86, 89, 126, 220, 223, поуче 86.  
 погађа 29.  
 по-газда 180.  
 погача 44, 164, 230.  
 погине 23.  
 погледна 224.  
 погоди 227.  
 поголем 179, поголема 179, поголемо 174, 179.  
 погоре adv. 180.  
 погори 203.  
 погориа 203, погоримо 203, погорите 203.  
 погрозно 185.  
 погубен 26, 60, 199, 207, 217.  
 под† 119, 120.  
 подалек 179, подалека 179, подалеко 179.  
 подељет 113.  
 подизај се 161.  
 подланке 166.  
 подлуго 75, подлуга 75.  
 подобро 180.  
 пшдписъ 237.  
 пшдписъ 237.  
 подруго 152.  
 пођа<sup>о</sup>оли 24.  
 пође 196, пођем 107, пођемо 107, пођеш 197, пођу 107.  
 пое 104, 162, 176, 190, 197, 208, 214, поем 190, поеш 165, 197, поеш 104, 190, (в. поје).  
 пожоўтела 75.  
 позади 185.  
 поздрав 200.  
 поздравиле 206.  
 позна 53, 172, 201, 203, познаа 203, познамо 202, 203, познат 208, 217, познате 203.  
 познав 82, 138, 204.  
 по-знаје 180.  
 позобен 58, 172, 207, 216.  
 поимућен 179, поимућна 179, поимућно 179.  
 поистај 202.  
 појала 13 (в. поав).  
 појак 179, појака 179, појако 179.  
 по-јако adv. 180.  
 појанав 190.  
 појате 166.  
 поїдем 107.  
 поје 52, 104, 219, појев 239, појеш 28, 239 појеш 190, појеш 104, 119, поју 239 (в. пое).  
 појев 82, 167, 215, појеле 206.  
 поједимкѧ 123.



- појено adv. 152.  
 појеништ adv. 185.  
 појење 109.  
 по љн 75 (в. нун).  
 покањен 217.  
 покладе 159.  
 поклопено 110.  
 по-крвник 180.  
 покрива („копри-  
 ва“) 141.  
 покровец 58, 98, 240,  
 покроец 98, 240.  
 покућина 41, по-  
 кућина, 124, по-  
 кућина 124.  
 по-лако 172.  
 „полане“ 180.  
 полегнале 206.  
 полежећки 29, 186.  
 полешти 227.  
 полноћи — у полно-  
 ћи 15.  
 полојна 98, 152, до  
 полојна 103, по-  
 лојна 103, полојна  
 174, 219.  
 пол-ока 83.  
 польско 53.  
 помагам 191.  
 псманса (пита) 179.  
 помера 166, 196, 229.  
 померав 44, 82, 205.  
 помери 196, 229.  
 померив 104, 205.  
 помешеш 48, 196, по-  
 меши 200, поме-  
 шите 200.  
 помешале 206.  
 поминале 190.  
 помине 190, помини  
 190.
- помињи — не поми-  
 ни 174, 200.  
 помлад 179, помла-  
 де 174.  
 помље 203, помљемо  
 203, помљете 203,  
 помљоа 203.  
 помогов 82, 200, 104,  
 229.  
 помогнувала 145  
 поможе 145, 172.  
 помоћ — на помоћ  
 28, 117.  
 помоћник 28, 114.  
 помреле 189.  
 помузе 73.  
 понацреш adv. 180,  
 185.  
 понедевник 69, 230.  
 по-нема 180.  
 по-не-помијеш 180.  
 по-неће 28, 180.  
 поорав 204.  
 попи 201, попе 237.  
 попијемо 194.  
 попова 28, 178, по-  
 пове (њиве) 98, по-  
 поје њиве 98, по-  
 пову 47, 163.  
 попови 99, попи 99.  
 Поповићи 29.  
 Попоб-орање 97, По-  
 побрање 152, По-  
 побрање 136.  
 попруг 41, попрук 41.  
 попуњите 113.  
 поразен 110.  
 поразив 110.  
 поранјете 218  
 порасла 15, 186.
- пораснале 207.  
 порђаво adv. 180.  
 порежција 121.  
 порез 221.  
 поређајеш 225.  
 Поречани 206.  
 поризаст 141.  
 поручим 42.  
 поруби 42.  
 пос 131.  
 посадено 207.  
 пасан (в. посен).  
 посвећена (икона) 217.  
 посен 177, — свети  
 Никола посен 53,  
 230.  
 поседећки 186.  
 после<sup>n</sup> 25.  
 поскоро 180.  
 поскупо 42, 180.  
 послешњо 178.  
 послужи 44, 163.  
 постаде 201, поста-  
 доа 167, 202.  
 постанале 206.  
 постор 179, поста-  
 ри 226, постарога  
 160.  
 постој 73, 147, 162,  
 215, постој 104.  
 посреште 31.  
 пошанку 46.  
 пошанку 46.  
 пошешко 180.  
 пошкове 190.  
 ројна 75.  
 по тоје 107.  
 поток 58, 230, по-  
 тоци 53, 168, 169,  
 228.

- пошопен 110.  
 потражив 205.  
 потрабитш 218.  
 поуваћајеш 215, 223.  
 почастш 28, 173.  
 поче- 189, почеа 202.  
 почешок 56.  
 Починало 100.  
 почнале 206, почнало 95.  
 почне 214, почнем 289.  
 пошље „после“ 111.  
 пошов 14, 53, 59, 61, 82, 90, пошол 14, пошао 90.  
 пра 105, 114, праои 101.  
 правда 148.  
 правеш 171, 197, праіеш 103, праіеш 103, праіш 101.  
 правиле (в. праі“ле).  
 право 25, (в. криво-право).  
 праг 42.  
 празник 28, 58, 128, празник 58, 146, 229.  
 прајив 82, праіоу 85, праіле 103, правиле 206.  
 прашен 207.  
 прашеш 166.  
 прашив 82, 83, 90, 91, 204.  
 прашимо 47, 153, 197, прашиш 161, 197.  
 праћам 28, праћаш 196.  
 прашам 199  
 пролишо (јело) 218.  
 пребегав 59.  
 преварив 82, 145, 150, 204, —се 82, преварице 46, преваруле 26.  
 Превалец 58, 95.  
 превеле 215.  
 преведоше 47.  
 превеси 226, превеси-мо 46, 226, 230.  
 превртелица 68, 220, превртелице 145.  
 превуко 73, превуче-мо 145.  
 преградена 207, 216.  
 пред 46, 160, 197, предт 160, преш 44, 47, 69, 118, 153, 160, 165.  
 предајте 179, 199.  
 пређа 29, 216, 230.  
 пређеш 107, пређи 107, пређоно 108.  
 презењ 115.  
 прејду 107.  
 прејеска 193.  
 прекај 141, 172, прека-јабука 141.  
 прекјучер 184, 186, прекјучера 184, 186.  
 прекозима 184.  
 преколање 180, 184.  
 преко мера 184.  
 преконоћ 148.  
 прекорено 216.  
 прекрсти 197, прекр-стише 197.  
 прелете 48.  
 преместив 82.  
 премишљев 82.  
 пренесав 82, 90.  
 препасок 56, 121, 129.  
 препасче 121, 129, препасче 121, 129.  
 преписав 183.  
 „прерушити се“ 226.  
 преседеле 160.  
 преселок 56.  
 пресиемо 190.  
 преступи 42.  
 преш (в. пред).  
 прешекне 197.  
 прећу 13.  
 прибраа 14, прибраја 14, 47, 169.  
 прибира 153, 196.  
 привржете 197.  
 пригошвено 110, пригошено 110.  
 пригледа 173.  
 придвечер 220.  
 приђе 167,  
 Призрен 208.  
 Призренец 58.  
 пријатељам 175, пријатељи 193.  
 пријатељица 145.  
 прију 104.  
 прикажња 44.  
 прикажуеше 104, 201.  
 прима 44, 46, 196.  
 примако 208, (в. при-мькнем).  
 прими 200.  
 примив 82.

- примъкнем* 53.  
*припешо* 39.  
*пришегнала* 43.  
*пристѣпн* 236.  
*пришов* 82, 141, 207.  
*прље* 197.  
*пробав* 82.  
*провесеља* 206, 214.  
*провидно* 192.  
*површено (дрво)* 207, 216.  
*провучет се* 189.  
*проговорено* 217.  
*прогуне* 73.  
*продав* 160.  
*прода(в)ам* 128, *продачам* 96, *прода'ам* 96, *продаам* 98, *прода̄ам* 96, *прода\*аш* 96, *продаваш* 128, *прода\*аш* 173, 175, 196, *продаџаш* 96, *прода'аш* 96, *прода̄аш* 96, 196, *продаде* 28, 145, 196.  
*продала* 205.  
*продѣва* 25.  
*прође* 20 (в. *пројде*), *прођем* 107, *прођем* 107, *прођемо* 108, 197.  
*проз* 163.  
*прозор* 225, *прозори* 225.  
*пројде* 107, (в. *прође*).  
*прокинаш* 218.  
*прокини* 200.
- прокле* 189, *прокуне* 73, *прокоуне* 75, *промењен* 218.  
*промењеш (се)* 113, 218, *промењиш* 113.  
*промењето* 218.  
*промењив* 218, *промењила* 113, 205.  
*пропаднав* 43, 82, 91, 162.  
*проплачу* 44.  
*пропас* 130.  
*прос* 15, 118, 215.  
*просење* 110, 209.  
*проси* 15, 47, 172.  
*просјак* 226.  
*проскишам* 196.  
*(ла) прсти* 230.  
*прошив* 185.  
*протосинђел* 36.  
*прошеница* 221.  
*проширив* 204, — *се* 82.  
*прошов* 82, 91, 185, 204.  
*прошупљен* 208, *прошупљено (дрво)* 207.  
*прошупљиле* 113.  
*прошћевај* 95.  
*прошћеније* 224.  
*прв* 22, 69, 87, 95, 177, 182, 193, *први* 53, 69, 70, 71, 106, 147, 171, 177, 182, 201, 215, *први* 71, *прва* 182, *прве* 182, *првен* 71, *прво* 182, *првога* 182, *првому* 183, *прву* 182.
- први пута* 138.  
*првињ* 186.  
*првиче* 196.  
*прос* 131.  
*прошов* 91.  
*прсја* 69, 113, 117, 220, *прсја* 41.  
*прсјалче* 69, 117, 220.  
*prsof* 71.  
*прстенче* 182.  
*прстењ* 115, 116, *прстење* 116, *прстењи* 115, 116.  
*пружи* 81, *пружам (се)* 41.  
*прут* 41, *прушови* 108, *пруто(в)и* 167, *прутои* 108.  
*пру'че* 41, 125, *пру'че* 48.  
*пручки* 38, 48.  
*пруће* 108.  
*пршче* 121, 129.  
*пръсть* 237, (по) *пръстѣ* 236.  
*Пузалька* 164.  
*пукнем — ће пукнем* 226.  
*пун* 73, *пуна* 73, 163, *пуне* 122, 166, *пуни* 73, 167, 172, *пуно* 73.  
*пупонец* 58.  
*пуњи* 113.  
*пупок* 56, *пупок* 56, 64.  
*пустиш* 197.  
*пуш* 19, 28, 42, 58, 59, 69, 120, 126, 138, 160, 177, 194,

- иџш 42, 43, 120, 135, иџш 58, пуџш 22, 28, 42, 43, 135, пушови 99, пушо-  
 (в)и 167.  
 пушта 138, 145.  
 путец 58.  
 пушти adj. 159, 177.  
 пушинче 42.  
 пушиште 42, пуши-  
 шта 42.  
 пуцаљка 42.  
 пуцаљче 42.  
 пушка 28, 44, 123, 163, 171, 197.  
 пуштам 191.  
 пушчиле 206.  
 пцца (в. пьс).  
 пцета 119.  
 пцује 119.  
 пченица 119, п<sup>т</sup>ше-  
 ница 119.  
 пьклен 53.  
 пьс 53, пьс 62, пца 160, пци 119, пци 119.  
 пьџш (в. пуш).  
**Работа** 28, 41, 163, 164, 178, 202, 219, 230.  
 работав 82, 88, 132, ра бо ш а њ 100, \*работал 88, ра-  
 ботала 88, работало 88, работале 146, 192.  
 работам 192, 196.  
 работалећи 208.  
 работен 178.  
 работив 82.  
 равен 58, 177 (в. ра-  
 мен), равна 122, равно 162, 197.  
 равењ 23, 115.  
 Равењ 23, 115.  
 Равне Њиве 122.  
 равњина 113.  
 равњишта 122 (в. рамњиште).  
 радос 153.  
 радив 60, 82.  
 рађа 29, 166, 196, 215, рађајет 55.  
 ражењ 55.  
 разумејо 24.  
 разграден 110, раз-  
 градено 110.  
 разгдор 97.  
 разговарам 128, раз-  
 говараш 97, 173.  
 разговарав 97.  
 разговори 128, раз-  
 говориш 197.  
 разберемо 146.  
 разбирам 173.  
 разбудила 205.  
 разграбено 207, 227.  
 разлади 44, 172, раз-  
 ладим 194.  
 разь<sup>т</sup>пне 54.  
 рај 61, рај 53, раја 152, 161, 215.  
 ракија 44, 161, 162, 164, 165, 194, 200,  
 рађија 117.  
 рала 182.  
 раклета 141.  
 Раманоџа 99.  
 рамен 122 (в. ра-  
 вен), рамна 122, рамно 122.  
 рамења 115, 116.  
 Рамизови 99, Рами-  
 зои 99.  
 Рамизоџа 99, Рами-  
 зоџа 151.  
 рамни 101 (в. равен).  
 рамница 122.  
 рамњина 122.  
 рамњиште 122 (в. равњишта).  
 Рамњиште 122.  
 рано 73, 147, 162, 205, 215, 216.  
 Ранђел 89.  
 рањет 218, рањети 218.  
 расечем 142.  
 расне 163, 190, 197.  
 расов-месо 223, ра-  
 совџмесо 146.  
 расовница 146, 219,  
 расолница 219,  
 расојница 220.  
 расположимо 146, 197.  
 распорим 142.  
 раструбив 42.  
 растури 89.  
 ра(с)цепи 125, ра<sup>т</sup>це-  
 пи 125, ра<sup>т</sup>цепи 125.  
 расчпорила 142, 205.  
 ратаје 104, 161, 213,  
 ратаја 236.  
 ратајче 48.  
 Рашковац 100.  
 Рачоџи 29, Рачоџки 36, 151.  
 рашчеречим 142.

- рбет* 69.  
*рђа* 29, 69, *рђо* 69.  
*рђава* 29, 104, 120,  
*рђаво* 29.  
*рђаво* adv. 69, 185.  
*рђосан* 69, 220, *рђо-*  
*сана* 69.  
*ребра* 206.  
*река* 107, 141.  
*редок* 56.  
*рекнато* 218.  
*рекњем* 138.  
*реко* 201, *рекомо* 202,  
*рече* 81, 173, 201,  
*речеш* 189.  
*реков* 53, 59, 63, 69,  
82, 91, 131, 146,  
165, 173, 204, *ре-*  
*коу* 59, *рекла* 96,  
145, 165, 172, 204,  
205, *рекло* 204, *рек-*  
*ле* 207, *рекле* 206.  
*ремници* 166, 167,  
169.  
*ресе* 166.  
*речем* 148.  
*речи* s. 24.  
*речит* 120, *речит* *чо-*  
*ек* 126.  
*решив* 82, 90, *ре-*  
*шила* 206.  
*рибари* 167.  
*рика* 37, 231.  
*рикнав* *вов* 160.  
*рипнав* 82, *рипнале*  
207.  
*рише* 214, 222, 226.  
*Ристос* 142.  
*ригче* 125, 220, 226.  
*робои* 99.
- рове* 190.  
*роден* 45, 207, 216.  
*рода* gen. s. m. 178.  
*води* 44, 163, 215,  
216.  
*родив* 95.  
*рођен* 29, 111.  
*рођење* 29.  
*ројеја* 200.  
*рој'на* 103, *ројна* 137,  
*ројна* 98, 137, *рој-*  
*на* 22.  
*рс* 69.  
*рш* 69.  
*руб* 42, (в. *поруби*).  
*Ружићи* 29, 36.  
*рука* 25, 42, 46, 145,  
147, 163, 164, 165,  
196, 207, 216, 219,  
*рука* 40, *руке* 23,  
153, 165, 166, 196,  
217, *руке* 23.  
*рукав* 42, *рукаве* 168,  
*рука(в)е* 167, 168,  
*рукае* 96, 168.  
*рукаица* 42, *рукаице*  
96, 166, 202, *ру-*  
*каице* 96.  
*Рукана* 206.  
*руковеш* 117.  
*рупе* 166.  
*Русија* 45, 164.  
*ручек* 13, 57, 148, 208,  
*ручек* 57, 64, *ру-*  
*чок* 56, 57, *ручок*  
64, *ручък* 13.
- Са** 43, 53, 54, 68,  
107, 108, 117, 131,  
145, 146, 166, 167,  
168, 173, 179, 192,  
206, 214, 216, 218,  
220, 222, *сас* 54,  
82, *са<sup>в</sup>* 54, *са<sup>с</sup>* 44,  
54.  
*са* v. 69, 179, *с а* 44,  
*с а* 20.  
*сав* („салте“) 81.  
*Сава* 15, 45, 164, 173,  
к *Саве* 237, *Саво* 15,  
162, *Савога* 47, 161,  
165, *Саву* 15, 47,  
165, 231.  
*сада* 26, *до сада* 214,  
*саде* 71.  
*садено* 207, 217.  
*садражом* 71.  
*сакрио* 90.  
*сакријена* 146.  
*сал* 187, *салте* 187.  
*сам* 14, 56, 176, 187,  
*сам* 81, *са<sup>в</sup>м* 60,  
*сама* 52, 104, 176,  
*сами* 28, 107, 176,  
214, *само* 47, 163,  
172, 176.  
*Самбдрво* 147, 152,  
176.  
*Самбместо* 147, 152,  
176.  
*сань<sup>в</sup>к* 56, *санак* 55,  
*с а нце* (в. *сунце*).  
*сарањен* 111.  
*сарањеш* 218.  
*сас* (в. *са, със*).  
*саслушала* 146.  
*саш* 59.  
*сва* 176.  
*свадба* 47, 118, 164,  
197, 217, 218.

- свадбарски 118.  
свађа 29, 165.  
свакакоа 176, сва-  
каквам 176, свака-  
к(в)ога 176, свака-  
квојзи 176, свака-  
к(в)ому 176, свака-  
кое 176, свакакоу  
176, свакакџи 176.  
сваки 46, 104, 176,  
226, свако 59, 125,  
176, сваку 45.  
свакоа 20, 135, 145,  
176, свакоам 176,  
свакое 176, свако-  
јему 176, свакому  
176.  
сваша 169.  
сватови 118, 197, 207,  
свашо(в)и 110, 167,  
сватои 101, сваш-  
тове 47, 55, 224.  
сварим 98.  
свеш — на свет 148.  
свештеност 63.  
сведеш 47, 219, 230.  
сведоеден 176, све-  
дбена 103, 176, све-  
дбено 176.  
свекар 61, свекор  
65.  
свеш 148, 177, свеше  
165, свешти 28, 38,  
53, 58, 61, 83, 225,  
свештога 160, 161,  
163.  
Свешта Недеља 127.  
Свешта Пешка 39, 127,  
152.  
Свеште Горе 165.
- свешет 163, 164.  
свешец 13, 14, 39, 58,  
64, 148, свешток 56,  
свештыц 13, све-  
тыц 14, свештац  
64.  
Свешти Никола 117,  
Свешти Никола по-  
сен 177, на свешто-  
га Николу 178.  
Свешти Петар 152.  
(на) Сештога Лазара  
160.  
свешток (в. свешец).  
свештыц (в. свешец).  
свеш'а 28, свеша 145,  
свеше 28, 166.  
свешиче 28.  
свилени 168, 169, 179.  
свиња — дивља сви-  
ња 109, 219, 231,  
свиње 166.  
свињски 178.  
свињчики 38, 113.  
свирије 109.  
свири 133, 197, 226,  
228.  
свој 172, своја 46,  
сво(џ)а 46, 104, 175,  
своа 104, 152,  
174, 220, своам 175,  
своје 174, свое 174,  
175, својему 174,  
својему 174, сво(џ)и  
175, својој 174, сво-  
ју 47.  
сврашио 90.  
сврдев 44, 69, 81, 207,  
216, сврдов 55.  
свршеницата 71.
- сврши 54, 201, 202,  
свршит 71.  
свуков 73.  
сѣ („све“) 123.  
сѣй 20.  
сев 82.  
севне (муња) 73.  
Севске-јеве 152.  
севски 178, 215.  
севце 81, свеце кеђ 81.  
Севце 88.  
сега 48.  
седам 60, седам 60,  
седам 105, седом  
59, 169, 181, 193,  
седоум 59, седом  
60, седум 60, се-  
дљом 59, 181.  
седећи 29, 208, се-  
дећи 29, седећки  
208.  
седење 110, 209.  
седечки 29.  
седеш 127, 198, се-  
деш 44, 141, 168,  
201.  
седи 52, 200, 201, се-  
дите 200.  
седми 182.  
седмина 183.  
седнала 190.  
седната 208.  
седом (в. седам).  
седомдесе 60, седом-  
десет 181, седљом-  
десет 60, седум-  
десе 60, седум-  
дес(т) 60.  
седомнаес 60, 131,

- 181, седмнаесе 170, седумнаесе 60.  
*седмнаестина* 183.  
*седмшотци* 60, 181.  
*седьом* (в. *седам*).  
*седьомдесе* (в. *седомдесе*).  
*сејеше* 58, 201, 226.  
*секира* 46.  
*секне* 190.  
*секов* 59, 82, *секоу* 59, *секло* 205.  
*села* „сила“ 20, 25.  
*село* 19, 22, 52, 69, 73, 113, 118, 133, 145, 148, 162, 173, 178, *с'ело* 85, 113, 238, *сежо* 23; *села* 168, два — две *села* 169, 182, *оваја села* 175, *риднја села* 179, *селама* 175.  
*селяни* 167.  
*силь* 237.  
*сербос* 221, *сербос*, *сербез* 221.  
*сестра* 19, 25, 103, 145, *сестре* dat. s. 183, *сестре* 165, 179, 182, *сестру* 45, 179, 182, 239.  
*седната* 218.  
*Сетја Пешка* (в. *Светја Пешка*).  
*стов* 82.  
*сетиле* (се) 206.  
*сејске* 206.  
*сечем* 195, *сечи* 165, 215.  
*сив* 58, 87, 201, 226.  
*сивењко* 58, 87, 201, 226.  
*сила* 20, 54, 147, 163, 165.  
*силна* 47, 168.  
*силина* — *од силина* 46.  
*силом* adv. 15, 47, 137, 165.  
*сисајет* 196.  
*Симиан* 13, *Симијан* 13, *Симиану* 15, *Симијану* 161, *Симијане* 162.  
*син* 107, *син* 206, *сина* 160, 162, *сине* 15, 162, *синови* 43, 73, 168, 214, 225, *сино(в)и* 167, *si-пој* 101.  
*Синичина вода* 152.  
*синојка* 28, 83, 184, 204, *синојке* 184, *синојке* 28.  
*синџир* 221.  
*сипем* 190.  
*сир* 103, 110, 197, *сира* 44.  
*сирење* 58, 109, 129, 230.  
*сириште* 197.  
*сирова* (дрва) 19, 103, *сирово* 82, 145, 147.  
*сирома* 81, 90, 180.  
*сироша* 60.  
*ситен* 58, *ситен* 65, *ситна* 47, 168.  
*сјаје* 162, 197.  
*скака* 196.  
*скапа* 196.  
*скапате* 196.  
*скинала* 69, *скинало* 205.  
*скинат* 208.  
*скине* 69, 165, 215, 219  
*скишав* 82.  
*скишајет* 27.  
*сковем* 142, 224.  
*скојем* 134, 142, 224, 227.  
*скујем* 142, 224.  
*Скопљанец* 58.  
*скочи* 214.  
*скочиле* 206.  
*скрив* (се) 82, 91.  
*скршено* 71.  
*скрши* 69, 173.  
*скуп* 42, *скупо(в)и* 167.  
*скушачка* 220.  
*слабачьак* 57, *слабачок* 57.  
*слабо* 180.  
*слава* 95, 230.  
*славиле* 109, 172.  
*слама* 122.  
*слањина* 23, 113.  
*сдзе* 75, *сдзи* 75 (в. *слуза*).  
*сленемо* 197.  
*слепачина* 223.  
*слепец* 58, *слепец* 64.  
*слеп-куче* 147, 152.  
*сливе* 166.  
*сливоје* 98, *сливоје* 98, *сливово дрво* 90, *сливоо* (дрво) 98, *сливове* (дрва) 98.

- слободно* 45, 216, 217.  
*сломен* 110.  
*сднце*, сл<sup>о</sup>нце (в. слунце).  
*слубице* 73, 166, слубице 74, 75 (в. слъабица).  
*слуга* 82, 172, *слуге* 166, *слугу* 45, 163.  
*служив* 82.  
*слуза* 73, *слуза* 74 (в. слъ<sup>а</sup>за); *слузе* 73, 166, *слузи* 75 (в. слъзе, solza).  
*слузет* 73.  
*слуне* 74.  
*слунце* 53, 73, 104, 147, 162, 215, *слунце* 74 (в. слъанце).  
*слунчоглед* 74.  
*слуша* 46, 215, *слушамо* 196, *слушашет* 171, *слушашет* 196.  
*слушав* 82.  
*слъабица* 75 (в. слубица).  
*слъаза* 75 (в. слуза).  
*слънце*, слъанце 75, слънце-то.  
*слъга* 237.  
*снев* 190.  
*сме* 46, 197, 203, *смеа* 203, *сmee* 190, *сmeet* 190, *сmemo* 203, *сметe* 203, *смеш* 46, 190, *смеше* 203, *смешо* 203, *смешоа* 203, *смешошомо* 203, *смешоше* 203.  
*смок* 133, 220, 226, 228, *смук* 220, 226.  
*смреке* 166.  
*смрзнав се* 69.  
*смркло се* 69.  
*смрт* (в. смрћ).  
*смртни* (час) 60.  
*смрћ* 24, 33, 69, 116 —117, 159, 160, 193, *смрт* 71, \**смрћу* 117.  
*снаа* 95, 96, 105, 166, *снава* 95, 96, 105, 165, *снаа* 95, 96, *снаве* 165, 179, 199, *сnavу* 47, 105, *снају* 45, *снау* 163.  
*снашо* voc. 165.  
*снопје* 167, *снопје* 109, *снопје* 109, *снопље* 110, *снопови* 99, *снопо(в)и* 167, *снопои* 99, 179.  
*сьег* 23, 33, 114, *сьег*<sup>к</sup> 81, 230, *сьек* 114, 201, \**сн'ег* 114, *сьегови* 114.  
*сьив* 33, 53, 192.  
*сiава* 182.  
*спазет* 142.  
*спајче*, 191, 204, 220, *спајче* 205.  
*спасе* 204, *спасем* 189, *спасет* 189, *спасев* 82, 204, 205, *спасив* 204.  
*спасен* 216.  
*Спасов-дън* 52, *Спасов-даън* 52.  
*спије* 28, 162, *спијем* 169.  
*спишење* 209.  
*сполайти* 150.  
*спомоћник* 28, 124  
*спремен* 110.  
*спремив* 110.  
*спремија* 14.  
*спустив* 166, *спуштив* 82, 91.  
*со* (в. със).  
*собрале* 206.  
*сов* 52, 81, 88, 95, 132, *благосови на сов и леб* 229.  
*совра* 69.  
*созда* 62.  
*сољ* 81, 88, 115, 159, 160, *сољ* 81, *сол'* 88, *соу* 88.  
*сокак* 221.  
*соков* 81, 83, 95.  
*с'лзеле*—*очиму с'лзеле* 75.  
*solza* 75, *солзи* 75 (в. *слуза*).  
*сониу* 63.  
*сопнем* 63.  
*состааме* 63.  
*соцук* 134.  
*сошием* 63.  
*Спасов-дън* 63.  
*сребрен* 72, 177.  
*Средачка Жупа*



- 3 (в. Сретечка Жупа).  
Средска 3 (в. Среца).  
середина (у —) 44.  
средњи 178, средњо 178, средњога 179 (в. стреден).  
среш — у среш 118 (среш).  
срешен 177 (в. стрешен).  
срешњо 178, срешњога 179 (в. стрешен).  
Сретечка Жупа 3, 120 (в. Стрешечка Жупа).  
срешнемо 53 (в. стрешне).  
срешнав 82 (в. стрешнав).  
срешно 124, 229.  
Среца 3, 95, 119, 120 (в. Среца).  
Сречани 3 (в. Стречани).  
Србин 69.  
сркаш 71.  
срри 69, срп 71.  
сриски 178.  
срце 45, 69, 71, 172, 216, 217, 229.  
Стајковце 95, 104, Стајковце 104.  
станав 59, станала 43, 190.  
стане 194, стана 201, станамо 202, стан'ше 20.  
Станисав 127.  
Станка 160.  
Станко 161.  
Станојоски 104, Станоловски 95, 104, Станолоски 95.  
стап 160, 178, стапови 99, стапови 99, 167, 179.  
стар 177, стара 152, 178, 225, старејзе 179, старејзи 165, 172, 199, стари 167, 202, 230, 231, старо 178, старому 179, стару 179.  
стара мајка 152.  
старејја 145, стареам 179.  
старо време 152, 201, 227.  
старец 58, 214, старец 64, старци 167, 202, 230, 231.  
старка 44, 214, 220.  
старке 165, 173.  
Стари Брес 131.  
старинске 166, старински 178.  
старице 165.  
старејко 161, 179, старојко 161, 179.  
старовремски 178, старовремско 174.  
старос 130.  
ствар 103, 126, 218.  
стезам 191.  
стигнала 208 (в. стинав).  
стигов 82, 91.  
стинав 141 (в. стинала).  
стинемо 197, стинете 197.  
стлнце 121 (в. слунце).  
стливу 121.  
сто 181.  
стов 19, 81, 160, сто 181, столови 99, 168, 169.  
стовњача 81, 223.  
стога gen. s. 169, стогови 99, стогои 167.  
стои 197, 199.  
Стојанке 28, 165.  
Стојанов 178, Стојанови 99, Стојанное 98, Стојан 166.  
Стојанојца 151, Стојанојца 99.  
Стојна 178, Стојну 47, 163, 239, Стојну 45.  
стока 44, 109, 214.  
сториу 85, сторице 206.  
стошин gen. pl. 170.  
стра 166, страв 88, 105, 173, 205, 217.  
стража 47, 60, 192.  
стражари 46, 163.  
страмота 120, страмота 224.  
страна 105, 151, 174, 215, у страну 224.

- страшен* 53, 230, *страшна* 160, 230.  
*стрга* 135 (в. *стръга*).  
*стреарок* 223, *стрејарок* 56.  
*стреарче* 223.  
*стребрен* 120, *стребрен* 120, *стребрне* 166.  
*стребро* 120.  
*стред* 120 (в. *стреш*).  
*стрѣд-село* 120.  
*среда* 120, *среда* 120, *среде* adv. 165.  
*среден* 59.  
*средина* 27, 120, 163, *среднна* 120.  
*стреѣн* 172.  
*стреш* 20 (в. *сред*).  
*стрешнав* 82, 91, 119, 120, 135, 176.  
*стрешне* 197, *стрешнемо* 194, *стрешнеи* 196.  
*Стрешечка Жуца* 3, 120.  
*стрешечки* 120, *стрешечки* 120.  
*стреѣна* 28, 120, *стреѣна* 28, *стреѣна* 23, 24, 104, *стреѣна* 120.  
*стреѣнан* 58, *стреѣнен* 23, 28, 42, 52, 58, 120, 135, 146, 177, 229, 230, *среѣнен* 65, *стреѣнна* 28, 229, 230.  
*Стреѣцка* 3, 45, 119, 120, 148, 163, 194.  
*Стречанин* 120, 125, *Стречани* 3.  
*Стречанка* 120, 125.  
*стрижет* 172, 197, *стрижет* 196, 214, *стрижеѣни* 29, *стрижеѣни* 29.  
*стричевиѣна* 29, *стричевиѣну* 161.  
*стричевиѣне* 145, *стричевичѣне* 29, 124.  
*стрмо* 69.  
*струк* 42.  
*стръга* 135 (в. *стрга*).  
*студен* 47, 165, 170, 231, *студени* 167.  
*студенец* 58.  
*ступало* 42.  
*ступнем* 28, *ступнеи* 28, 42, 196, 214, *ступни* 42.  
*ступнато* 60, 82, 215, 217.  
*стѣавѣило се* 205, 215.  
*стѣавни се* 124.  
*су* 44, 183, 214.  
*субота* 42, 148.  
*сув* 105, *суѣа* (дрва) 179, *суво* 105, *суо* (дрво) 105.  
*сугаре* 178.  
*сугреб* 42.  
*суд* 42, 168, 200, *судѣ* 131, *преко суд* 132, *на суѣ* 160, *судове* 100, *судови* 168, *судои* 99, *суду* 161, 166.  
*судбина* 230.  
*судеѣне* 110.  
*судиѣа* 42.  
*судилиѣше* 42.  
*судим се* 42.  
*судоарник* 97.  
*судѣи дѣн* 42.  
*супазет* 134, 142.  
*сурла* (зурла) 197, 220, *сурле* 159.  
*сурушка* 152.  
*сустреѣне* 120.  
*съберет (се)* 118, *съабери* 202, *съаберите* 200, *събра* 47, 231.  
*събор* 54, 225, 226, *съабор* 118, *събори* 118.  
*съабрав* 118.  
*събрале* 54, *съабрале* 173.  
*съав* 52, 176.  
*съавнало* 122.  
*съвне* 122, *съвна* 53, 201.  
*съг* 53, 60, 81, 193, *съгн* 194, *сък* 118, *съга* 167, *съаг* 53, 185, *съага* 53, 185, *съаг* 62.  
*съагаѣни* 178.  
*съгрѣѣнѣ* 237.  
*съзидѣа* 44, 168.  
*съакри* 54.

- сьлше* 13, 162, *сьлши* 14.  
*сьм* 14, 146, *сьмь* 237, *сьом* 45, 53, 60, 81, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 167, 171, 172, 174, 179, 182, 192, 199, 205, 208, 215, 216, 217, *сьом* 53, *сьам* 60, 81, 215, *сьам* 85, *сьм* 41, 42, 43, 58, 60, 192, *сьм* 60, *сьом* 42, 44, 45, 60, 81, 82, 192, 227, *сьум* 59, 60, 63, 65, 217, 218.  
*сьмльев* 54.  
*сьн* 13, 53, *сьан* 53, 230, *сьон* 13, 192, *сьн* 62.  
*сьнце* 71.  
*сьцнеш* 196, 214.  
*сьс* 15, 47, 54, 229, *сьз* 15, 118, *сьас* 13, 54, *сьас* 54, *сьс* 13, 24, 42, 54, 55, 103, 104, 166, 169, 170, 173, 216, 229, *сьс* 55, *сьз* 53, 55, *сьс* 44, 55, 113, 118, 121, 147, *сьз* 55, *сьс* 230, *сьс* 48, 73, *сьс* 13, 44, 48, 55, 73, 81, 109, 118, 121, 146, 147, 160, 162, 163, 165, 167, 172, 176, 179, 182, 193, 196, 207, 214, 216, *сьс*(с) 107, 229, *сьс*<sup>с</sup> 118, 119, 160, 178, *сьш* (чаша) 163, *сь*<sup>о</sup> (петога) 182, *сьс*<sup>с</sup>, *сьз*<sup>з</sup> 55, *сьс*<sup>с</sup> 222, *сьз*<sup>з</sup> 55, 109, 229, *сьс*<sup>с</sup> 167, *сьс*(с) 109, *сь* 44, 55, 149, 229, *сь* 44, с о 206, 229, *сьс* 104, 119, 121, 163, 166, 167, 168, 182, с-ос 128, *сьс*<sup>с</sup> 163, *сьз* (деца) 119, *сьс*<sup>с</sup> 160, *сьс* (све) 152, *сьс* 128, 160, 163, 167, 171, 173, 205, 224, 227, *сьс* 163.  
*сьс*стале се 54.  
*сьш* 53, *сьшови* 53.  
*сьше* 53.  
*сьшије* 54.  
*сьсидав* 54.  
*Тай* 54, 81, 82, 148, 172, 173, 174, 200, *тај* 138, *таја* 175, 193, 215, *таја* 173, 174, 175, 202, *таа* 174, *тае* 165, 174, *тајега* 54, 145, 158, 174, 191, 208, 216, 227, *тајему* 145, 158, 174, 214, 215, *таему* 174 (в. *тѣј*), *тае* 174, *тајзи* 174, *таи* 179.  
*таван* 221, *тавани* 168, 169.  
*тајина* — два *тајина* 169.  
*такви* 55, *такви* 176, *таквам* 176, *таквеји*, *такво* 185, *так(в)ога* 176, *так(в)ому* 176.  
*тако* 52, 126, 132, 185, 215, *тако* 224.  
*такоа* 176, *такое* 176, *такоу* 176.  
*такоф* 55, 63.  
*шалим* (в. *играње на шалим*).  
*шальир* 221, *талир* 221, *шальира* 113, *шальири* 113.  
*тамо* 146, 197, *тамо* 217 (в. *натамо*).  
*шанец* 58, 220, 225.  
*шар* 227, 229 (в. *једн шар*), *шар* 227.  
*шарапана* 227.  
*шашко* 162, 173, 175, *шатко* 206, *шашку* 161.  
*шашков* 178, *шашкове* 161.  
*шашковци* 167.  
*шаће* 117.  
*швој* 162, 172, *швоја* 104, *швоја* 46, *швоја* (i) 175, *швоја* 46, 164, *швоа* 104, 214, 216, *швоам* 175, *швоје* dat. s. f. 179, *швоје* 174, *швоје* 174, 175, *швојега* 174, *швојега* 174,

- својему 174, *шво-*  
*ему* 174, *шво(ѝ)и*  
 175, *швојој* 174.  
*Творец* 58.  
*теале* 190.  
*тежок* 56.  
*теја* 175.  
*тејзин* 175, *тејзина*  
 175, *тејзинам* 176,  
*тејзине* 175, *теј-*  
*зине(ј)*, *тејзинему*  
 175, *тејзини* 175,  
*тејзино* 175, *теј-*  
*зинога* 175.  
*теке* 28, 43, 83, 117,  
 171, *теке* 196, *те-*  
*ке* 214, *теке* 166,  
 222, *теке* 53, 117,  
*теке* 117, 167, 231.  
*телеша* 169.  
*тељеја (се)* 114, 200.  
*тепа* 196, 214, *те-*  
*пам* 196, *тепамо*  
 196, *тепај* 104, *те-*  
*паш* 231.  
*тепав* 82, 175, 215,  
 226, 231.  
*тепано* 216.  
*тепелок* 56, 61.  
*терав* 82, *терале*  
 206  
*терате* 194.  
*тешкѝ* 165.  
*Тетовец* 58, 98, *Те-*  
*тонец* 98, *Тето-*  
*вац* 64.  
*тетовско* 45, 108,  
 192, 208, 217.  
*тешет* 189.  
*тешки* 169.
- тешко* 23, *тешко*  
 23.  
*тиганице* 114, 145,  
*тигањике* 114.  
*тија* 38, 175, 231,  
*тија* 175, *тија* 175,  
*тијам* 169, 175.  
 „*тисућа*“ 181.  
*тица* 20, 135.  
*тикајем* 190, *тка(ѝ)е-*  
*мо* 190, *ткајеш* 190.  
*това* 104—105, *точа*  
 107, 174, *тоа* 105,  
 152, 194, *тоа* 20,  
*тоа* 104.  
*товко* 81, *толко* 81.  
*Тодоре* 161, 231.  
*Тодорку* 47.  
*токе* 166.  
*толико* 135, *тољко*  
 135, *толко* 135.  
*топка* 220, 221, 223,  
 227.  
*топрв* 185.  
*торба* 162, 163.  
*Тоцив* 81.  
*точак* 55.  
*тражет* 198, *траже-*  
*ше* 203, *тражешо*  
 201, 203, *траже-*  
*шоа* 203, *траже-*  
*шомо* 201, 203, *тра-*  
*жешоте* 203, *тра-*  
*жи* 197, 203, *тра-*  
*жимо* 203, *тражоа*  
 203.  
*тражив* 204, 205.  
*трбу* 41, 69.  
*трг* 8.  
*тргат* 71.
- трнал* 71, *тргна-*  
*ле* 206.  
*трговец* 69, *трго-*  
*ва<sup>в</sup>ц*, *трговъц*  
 64.  
*трэндсфил* 88, *трен-*  
*д<sup>о</sup>фил* 88, *трен-*  
*давил* 88.  
*тресе* 203, *тресеше*  
 203, *тресешете* 203,  
*тесешо* 203, *тре-*  
*сешоа* 203, *тресо-*  
*мо* 203, *тресоти*  
 203.  
*трећ* 182, *трећи* 108,  
 113, 182, *трећи*  
*dat. s. f.* 183, *тре-*  
*ћи* 108, *трећи* 23,  
 24, *трећи* *пут* 53.  
*трећи* *пута* 42,  
*трећа* 108, 182,  
*трећо* 108, 182,  
*трећу* 182, *трећо-*  
*му* 182.  
*трѝа* 222.  
*три-четири* 181.  
*Тривуноѝца* 151, *Три-*  
*вуноѝца* 99.  
*тријес* 52, 131, 146,  
*триес* 131, 181,  
*триесе* 169, *три-*  
*ест-и-шес-дъ-*  
*бой* 101.  
*тринаес* 131, 181.  
*тринаестина* 183.  
*тринаесторица* 185.  
*трипуш* 41, 81, *три-*  
*пуша* 138, 151, 219.  
*трисѝа* 169, 181, 182,  
*трисѝе* 181, 182.

- шркуљ* 196.  
*шрларке* 71.  
*шрло* 69, 162.  
*шрнеш* 222.  
*шрњ* 59, 69, 73, 81, 103, 115, 116, 136, 225, *трн* 115, *трп* 71.  
*шрње* 115, 116.  
*шрове* 166, 190.  
*шројца* 183, 202.  
*шрољ* 115, 116, 222.  
*шронала* 190.  
*шроине* 190, 197.  
*шрпеза* 69, *трпеза* 71.  
*шрска* 69.  
*шруба* 42.  
*шрупа* 168, 220.  
*шруиче* 125.  
*шрчаш* 69, *шрчи* 25, 69, *трчи* 70, 200, *шрчите* 200.  
*шрчејки* 208.  
*шрчење* 209.  
*Ѹ ТръстеникѸ* 236.  
*шу* 90, *туа* 206.  
*ТѸгькраи* 236.  
*шугѡ!* 165.  
*шуда* 185.  
*шуђе* 29, 179, *шуђо* 29, 178.  
*шужим* 42.  
*шуж* 185, 186, *шужка* 19, 22, 69, 139, 172 — 173, 185, 186, 216, *шужка* 220.  
*шули* — *пошули главу* 220 (в. *натуљи*).  
*шуљи* 220.
- шуп* 42.  
*шурој* 161, 165, 200,  
*шуреш* 220, *шури* 56, 163, 164, 180, 197, 200, 219, 220,  
*шуриш* 197.  
*шурив* 44, 46, 82, 164, 204, 220.  
*турија* 14.  
*шурски* 119, 178.  
*Турци* 167.  
*шущњ* 73, 116.  
*шуче* 73, *шучемо* 73, 197.  
*шъвен* 53, 58, *шъвна* 27, 230, *шъвно* 53, 230, *шъвно* 124.  
*шъвни се* 124.  
*шъвњина* 124, 145, 215, *шъавњина* 201 (в. *тѸамнина*).  
*шъвница* 53 (в. *тѸамница*).  
*шъвњан* 124, *шъавњан* 122, 135 (в. *тѸамњан*).  
*шъг* 53, 114, 215, 227,  
*шък* 53, *шъаг* 105, 185, *шъага* 53, 185,  
*шъага* 214.  
*шъај* 54, 173, 174,  
*шъај* 54, *тѸај* 62.  
*шъкни га* 53.  
*тѸамнина* 62.  
*тѸамница* 62.  
*шъамњан* 124.  
*шънок* 56, 230, *шъа-нок* 53, *тѸанок* 62, *тѸанак* 64,  
*шъань'ак* 64, *шънка*
- 230, *шъанка* 53,  
*шънке* 43, 53. *шъанке* 113, *шъанке* 53,  
*тѸанк'и* 23, *шънко* 53, *тѸанко* 62.
- Ѹа** („*хе*“) 144, *ћа* 71.  
*ћав* 82.  
*ћар* 24, 36, 55, 229.  
*ћем „ћу“* 28, 43 (в. *нећем*).  
*ћешелак* 112, *ћешелаци* 112, 169.  
*ћерка* 23, 28, 46, 81, 104, 164, 172, 176, 178, *ћерка* 23, *ћерку* 45, 163, 164, 179.  
*ћеро* 28.  
*ћерамида* 108, *ћерамиде* 24, 36, 241.  
*ћерчице* 28, 43, 83, 166, 192, 214.  
*ћесатлија* 145.  
*ћокнем* 224.  
*ћокнут* 224.  
*ћурићки* 37.  
*ћуше* — *у ћуше* 133.
- Уапси** 137, *уапсимо* 105, 197.  
*уатеш* (в. *увати*).  
*убељет* 220, 231.  
*убоо* 220.  
*уби* 236, *убица* 202.  
*убив* 217.  
*убијена* 217.  
*увати* 171, *у'вати* 99, 106, *уати* 99, 106,

- с' уатеш* 99, 106, 226, *у\*шиш* 197.  
*уваћаше* 106.  
*угасен, угасено (огњиште)* 207.  
*углавено* 207.  
*уѓетете (шесто)* 219.  
*угурсузи* 167.  
*удавала* 26, *Људавала* 46.  
*удадбу* 25.  
*удала (се)* 205.  
*удара* 196, *удари* 197.  
*ударав* 82.  
*ударив* 82.  
*удесио се* 226.  
*удлубън* 74.  
*удовец* 58, 61, *удоец* 98, *удолец* 98, *удовац* 64, *удоец* 61, 64.  
*удовица* 61, *удојца* 61.  
*уђге* 107.  
*уже* 162, 216.  
*уздравље* 109, *уздравље* 229.  
*уздре* 120.  
*уздрело* 120.  
*узев* 46, 164, 166, 172, *узео* 90, *узела* 174, 205, *узеле* 46, 163.  
*узе* 69, 128, 163, 172, 173, 189, 201, 203, *узеа* 102, 202, 203, *узем* 189, 196, *уземо* 189, *узесте* 15, *узете* 197, *узеш* 189, *узи* 128, 171, 189, 200, *узите* 150, *узо* 201, *узоа* 102, 202, 203, *узомо* 189, 202, 203, *узоте* 15, 162, 189, 202, 203.  
*узима* 171, 196, *узимаше* 201, 203, *узимашо* 201, 203, *узимашоа* 203, *узимашомо* 203, *узимашоте* 203.  
*узимаје\*ћи* 29.  
*узимала* 45, 52, 81, 88, 163.  
*узјашица* 104, *узјашиа* 202.  
*узјашив* 103  
*ујана* 26, *ујанеш* 228.  
*ујенма* 185.  
*уквасен* 207.  
*укисељи* 191.  
*укле* 189.  
*уко\*ан* 97, *укоан* 97.  
*украв* 46, 82, *украле* 164.  
*украдне* 190.  
*укрсти* 69, 226.  
*улав* 223. *улава* 95, 240, *улаа* 95, 240.  
*улегов* 82, 91.  
*улегне* 45, 52, *уле(г)не* 28, *улене* 190.  
*улеков* 81.  
*улице* 166, 169, *улица* 113.  
*умажено* 216.  
*умесен* 207, 217.  
*умира* 189, *умирам* 189, *умирамо* 191, *умира(ј)еш* 189, *умираш* 189, *умираше* 203, *умирашо* 203, *умирашомо* 203, *умирашоте* 203.  
*умљено* 218.  
*умре* 153, 194, 203, *умрем* 43, *умроа* 203, *умромо* 203, *умроше* 203.  
*умрев* 189, *умреле* 189.  
*умрен* 189, 217, *умрена* 189, *умрено* 189.  
*унуштра* 46.  
*унук* 61.  
*унучики* 39, 169, 170, 182.  
*унучиња* 169.  
*уочи* 148.  
*упанти* 186.  
*упишао* 90.  
*уписан* 230.  
*уипропастив* 173.  
*уипазет* 142.  
*упанти* 123.  
*упола* 131.  
*урлаје* 53, 228.  
*Ускрс* 69.  
*ускрснав* 69.  
*успрчет* 225.  
*успуш* 42, 118.  
*уста* 46, 97, 108, 161, 164.  
*успрами (се)* 120, 201.  
*ушеков* 59.

- ушепа** 163, 196.  
**ушепав** 82, 91, 164, 220.  
**ушепан** 216.  
**ушро** 103, 240.  
**ушруци** 197.  
**уфати** 106, 146, **уфатиши** 46, **уфатиш** 42, 172.  
**учинив** 14 (в. **учињив**).  
**учињи** 19, 105, 114, 148, 162, 230.  
**учињив** 14, 82, 162, 172, 204.  
**учишеље** 161.  
**учишељке** 165.  
**учиш** 152, 195, 214.  
**ушајем** 228, **ушајет** 228, **ушају** 228 (в. **ујанет**, **ушнем**).  
**Ушиновци** 29, **Ушинојки** 22, 29, **Ушинојки** 99.  
**ушички** 37, 38, 125.  
**ушне** 225, 228, **ушнем** 228 (в. **ујанет**, **ушајем**).  
**ушници** 167, **ушнике** 167.  
**ушуљила** 125, **ушчуљила** 125, **ушчуљила** 37.  
**Фала** 20, 24, 25, **фала** 20, 25.  
**фати** 106, 201, 215.  
**фес** 106.  
**финџанчки** 38.  
**франге** 106.
- фуруна** 145.  
**фьстан** 106, 221.  
**Харап** 16, 25 (в. **Арап**).  
**харашин** 24, 26, **Харапина** 24, 25.  
**хлеб** 88, 229 (в. **леп**).  
**худри** („удри“) 25 (у **стиху**).
- Цар** 59, 82, 182, 223, 230, 231, **цара** 46, 172, **царе** 162, **царои** 99, **цару** 161, 162, 174, 182.  
**царев** 178, **царева** 28, 46, 164, 176, 178, **цареву** 179 (в. **царов**).  
**Царевец** 58.  
**царице** 166.  
**царк** 196 (в. **црк**).  
**царов** 178 (в. **царев**).  
**Цароб-гуно** 97.  
**царска** 178, **царски** 178.  
**царство** 171.  
**цветак** (в. **цветок**).  
**цватите** 197.  
**цветнице** 166.  
**цветок** 56, **цветак** 55.  
**цвеће** 53, 73, 159, 220, **цвеће** 75.  
**цвилијет** 198.  
**цврста**—**цврсто** 123, **чврсто** 123.  
**цев** 81, 103, 160, 177, 202, 205, 215.
- цењет** 208, 218.  
**сѣрно** 71 (в. **црн**).  
**сѣркоф** 71 (в. **црква**).  
**сѣрвено** 71.  
**цигани** 167.  
**цигарлак** 61, 221.  
**циговец** 58.  
**црвен** 230, **црвен** 71, **срвен** 71, **црвена** 55, 230, **црвене** 230, **црвено** 69.  
**црвен-нокош** 63.  
**црвљив** 178.  
**црвци** 35, 126.  
**црево нијено** 126.  
**црк** 135 (в. **царк**).  
**црква** 44, 69, **црква** 71 (в. **сѣркоф**), **црквѣ** 236.  
**црквиште** 45.  
**цркнала** 69.  
**цркне** 69.  
**црн** 22, 69, 196, 230, **црн** 71, **црна** 69, 162, 230, **црни** 162, **црни** 71, **црно** 69, **црно** 71, **срно** 71 (в. **сѣрно**), **црног** 24, 25.  
**црн караман** 226.  
**Црни-вр** 152.  
**црница** 71.  
**црничарке** 71.  
**цѣвша** 53, **цѣвши** 220.  
**цѣкли се** 141.  
**Чапрази** 167.  
**чарапе** 134, 166.

час 7.  
*чашала* 44, 59, 220.  
*чашалија* 54, 220.  
*чашицује* 229.  
*чаша* 23, 44, 162, 163, 197, 218, *чаше* 170, 230.  
*чашире* 126, 153.  
*чврсто* 123.  
*чекала* 177, 205, *чекало* 207.  
*челе* 166, 200.  
*челаш* 15, 118.  
*ченица* 48, 59, 119 (в. *чепка*).  
*ченичица* 119.  
*ченичен* 177.  
*чепрљач* 23.  
*черга* 81.  
*черењ* 23, 115, 116.  
*чес* 131.  
*чесна* 71.  
*често* 23.  
*четворица* 183.  
*четврти* 69, 182, *četvrti* 71, *чешта* 182, *четвртого* 182, *четвртому* 183, *четвршу* 182.  
*четврток* 56, *четврток* 56, 64, *четвртат* 64.  
*четерес* 131, 181.  
*чешр* 138, *четири* *брата* 27, *четири* 169, 170, 181, *четири стотина* 169, *чешри* 181.  
*четиристотин* 181,

*четиристотинглај* 101.  
*чешнаес* 181.  
*чешнастина* 183.  
*чешель* 60, *чешель* 60.  
*чешма* 163, 165.  
*чиј(и)* 176, *чија* 153, 176, *чијам* 176, *чије* 176, *чијега* 176, *чијеј* 176, *чјему* 176.  
*чик* („чак“) 46, *чк* 100.  
*чини* 29, 44, 47, 114, 166, 197 (в. *чињет*).  
*чинила* 145, *чиниле* 207, *чиниле* 145.  
*чињет* 208, 218, *чињи* 114.  
*„чим“* 135, *чим+* *штом/штом* 142.  
*чиптам* 196.  
*чичеве*, 161.  
*чичо* 19, *чичога* 161.  
*чичовец* 58, *чичовци* 58, 167.  
*човек* 44, 46, *човек* 64, *човека* 90, *човек* 103, *чојек* 103, *чојек* 98, *чојек* 102, 103, 136, *чојек* 136, *\*чојек* 103, *чојек* 28, 60, 61, 81, 98, 102, 120, 124, 126, 152, 174, 177, 179, 182, 218, 230, *чоек* 103,

*чојек* 59, *чојк* 136, *чојек* 101, *чујек* 103, *чојка* 160, 168, 179, 182, 191, 208, *чојку* 174, 179.  
*чојчки* 178.  
*чокањчики* 38.  
*чорба* 41.  
*чорбаџије* 165.  
*чочнат* 214, 215, 218.  
*чубра* 168.  
*чубрица* 42.  
*чув* 19, 82, *чуу* 85.  
*чував* 82.  
*чува* 44, 99, 163, 172, 203, *чуа* 99, *чуваа* 203, *чувај* 163, 200, *чуај* 99, *чувам* 171, *чувамо* 171, 203, *чувате* 203, *чуваше* 47, 203, *чувашоте* 203, *чувашо* 203, *чувашомо* 203.  
*чудиле* 206.  
*чујек* (в. *човек*).  
*чујем* 196, *чујете* 46, *чујеш* 13, 22, 70, *чуеш* 13.  
*чука* 19, 221.  
*чукне* 224.  
*чула* 205, *чуле* 37, *чуло се* 205.  
*Чупарка* 145.  
*чуу* (в. *чув*).  
*чџом* 120, 135, 142.  
*чџс* 131.  
*чџс* 131.  
*чџсен* 53, 69, 131, 185, 230, *чџсни* 53, 167,



- 197, 222, 226, 230,  
чъ<sup>а</sup>сни 113, чъ<sup>а</sup>сни  
117, 131.  
чъсно *adv.* 53, 94, 229.
- Цаде** — по цаде 165.  
**цам** 225, **цамови** 221,  
225, **цамои** 99, 167.  
**цамадан** 134, 221,  
**цемадан** 96, 134.  
**цамија** 23.  
**Цинић** 22.
- Шала** 165.  
**шальив се** 60.  
**шамија** 165, 219, 221.  
**шанац** 58, **шанец** 58;  
**шанци** 127, 146,  
173, 192.  
**шарак** 55, **шарена**  
230, **шарене** (ко-  
лепке) 121, 166, 170,  
230, **шарено оро**  
225.  
**швркнав** 70, 224 (в.  
**швркнув**).  
**швркне** 224.  
**швркнув** 82 (в. **шврк-**  
**нав**).  
**шегајет (се)** 222.  
**Шешое** 98, **Шеи-**  
**тои** 99, 179.  
**\*шеница** 119.  
**шепнав** 54 (в. „шъп“).  
**шес** 9, 23, 43, 60, 131,  
181, **шѣс** 119, **шѣс**  
169, **тес<sup>а</sup>** (године)  
170, **ш'ес** 23.  
**шѣсег** 128, 131, **шѣ-**  
**се(ш)** 181, **ш'есег**  
154, **шѣсед-душе**  
119, **шѣсе души**  
170, **шѣсег години**  
145, **шѣсе** 131, 154.  
**шеснаес** 181.  
**шеснаестина** 183.  
**шести** 182.  
**шестина** 183.  
**шестотин** 181, **ше-**  
**стѣтини гѣйда**  
101.  
**шета** 225.  
**Шибровѣ шума** 96,  
152.  
**шија** 46, 163, **шија-**  
**та** 71.  
**шикно** 178.  
**шилѣвина** 98, **шилеј-**  
**на** 98, **шилешче**  
174.  
**Шилькоо-брце** 68,  
**Шилько<sup>о'</sup>-брце** 100,  
102, 136, 147,  
**Шилькѣ<sup>о'</sup>-брце** 126,  
136, **Шилькѣ'-брце**  
136, **Шилькѣ'брце**  
136, **\*Шилько<sup>о</sup>-бр-**  
**це** 100.  
**тиљок** 56.  
**шилѣви** 99, **шипои**  
99, 167.  
**шипнѣ-** 115, **шипнѣа**  
115, 116, **шипнѣе**  
115, 116.  
**шипнѣке** 115.  
**широћи** 117.  
**школа** 44, 81, 119,  
145, 163.  
**шорт** — на шорт  
222, 229 (в. **падне**  
**на шорт**).  
**шотке** 166.  
**шта** 176, 214.  
**што** 15, 41, 46, 60,  
81, 89, 90, 91, 113,  
153, 161, 162, 164,  
166, 167, 171, 172,  
173, 176, 197, 214,  
**што** 81, **што** 206,  
**шо** 206, **што** 117.  
„штом“, „штом“  
135, **ш'ом** 71.  
**штета** 163.  
**штице** 197.  
**штѣгош** 197, 214,  
215.  
**шубара** 104, 163, 171,  
196, 200.  
**шума** 44, 96, 166,  
176, 178, 190, 197,  
225.  
**шупелька** 88, 220.  
**шупѣ-пуѣ** 224.  
„шъп“ 54 (в. **шеп-**  
**нав**).



# САДРЖАЈ

## УВОД

Општи услови дијалекатског формирања . . . . .	3
Говорни тип и материјал . . . . .	11

## ПРВИ ДЕО — ГЛАСОВИ

Данашњи гласовни систем . . . . .	19
Палатални сугласници . . . . .	27
Рефлекси прасловенских назала $\text{л} - \text{л}'$ . . . . .	39
Полугласници . . . . .	50
Вокално $\text{р}$ и $\text{л}$ . . . . .	68
$\text{Л}$ на крају слога . . . . .	80
Несложни звуци $\text{ц}$ и $\text{џ}$ , у вези са $\text{в} - \text{ф} - \text{х}$ . . . . .	93
Ново јотовање и најновија умекшавања . . . . .	107
Сугласничке групе и редукција сугласника . . . . .	118
а) Једначење по звучности . . . . .	118
б) Једначење по начину изговора . . . . .	121
в) Промена места артикулације сугласника . . . . .	122
г) Асимилација сугласника . . . . .	124
д) Редукција сугласника . . . . .	124
ђ) Опште напомене . . . . .	128
Сугласници на крају речи . . . . .	130
Вокалске појаве. Квалитативне измене вокала. Редукција вокала и последице редукције. Покретни вокали . . . . .	133
Метатеза. Контаминација. Народна етимологија . . . . .	140
Акцент и квантитет . . . . .	144

## ДРУГИ ДЕО — ОБЛИЦИ

Општи поглед на стање облика . . . . .	157
Именице . . . . .	159

Заменице . . . . .	171
Придеви . . . . .	177
Бројеви и бројне именице. . . . .	181
Прилози . . . . .	184
Глаголи . . . . .	188

### **ТРЕЋИ ДЕО — СИНТАКСИЧКЕ И РЕЧНИЧКЕ ПОЈАВЕ**

Синтаксичке појаве . . . . .	213
Напомене о речнику. . . . .	219

### **ЗАКЉУЧАК**

Општи поглед на говор Сретечке Жупе . . . . .	235
---	-----

### **ТЕКСТОВИ**

Текстови . . . . .	247
Прилози. . . . .	293

### **РЕГИСТАР**

Регистар (речи овога говора и других дијалеката). . . . .	297
---	-----

## ИСПРАВКЕ И ДОПУНЕ

ИСПРАВКЕ. — С. 19 р. 17 *имаѣш* м. *имаш*. — С. 23 р. 31 *стрѣкен* м. *стрѣкан*. — С. 24 р. 8 *сос<sup>3</sup> бериѣш* м. *сос бериѣш*. — С. 36 р. 18 *берик'еш* м. *берик'ш*. — С. 37 р. 36 *клінчѣки* м. *клічници*. — С. 41 р. 30 *на* м. *ни*. — С. 43 р. 16 *нѣ могу* м. *нѣмогу*. — С. 44 р. 36 *нѣ роди* м. *нѣроди*. — С. 48 р. 3 *Неје* м. *није*. — С. 52 р. 33 *одъ'нале* м. *ошь'дале*. — С. 52 р. 36 *брашњо* м. *брашно*. — С. 56 р. 19 *зала<sup>к</sup>* м. *сала<sup>к</sup>*. — С. 57 р. 39 *Горњѣсевец* м. *Горњѣселец*. — С. 58 р. 22 *мој отец* м. *мог отец*. — С. 58 р. 36—37 *стрѣкен* м. *стрѣкан*. — С. 60 р. 8 *видев* м. *видел*. — С. 75 р. 22 *оу* м. *у*. — С. 75 *у* напoмени *сѣт* м. *сѣт*. — С. 83 р. 23 *Текѣ* м. *шеке*. — С. 85 р. 19 *прајоу* м. *прајоу*. — С. 89 р. 32 *нѣ може* м. *нѣможе*. — С. 90 р. 37 *иза али* не треба запета. — С. 91 р. 7 *прошов* м. *пришов*. — С. 94 р. 26 *виделе* м. *видели*. — С. 95 р. 12 *Пальовци* м. *Паловци*. — С. 96 р. 39 *шибровá шума*. — С. 106 р. 7 *пафта* м. *нафта*. — С. 107 р. 20 *нѣ појев* м. *нѣпојев*. — С. 108 р. 31 *Горње Ливађе*. — С. 109 р. 1 *видење* м. *ридење*. — С. 111 р. 10 *роден* м. *рођен*. — С. 111 р. 11 *ослободен* м. *ослобођен*. — С. 116 р. 16 *корен* м. *кора<sup>њ</sup>*. — С. 126 р. 11 *ми ѣе* м. *миѣе*. — С. 127 р. 5 *а* и м. *али*. — С. 136 р. 22 *Гѣрманец* м. *гѣрманец*. — С. 136 р. 33 *плáњина* м. *плáнина*. — С. 137 р. 19 *Илијн-дъан* м. *Илијн-дъан*. — С. 138 р. 3 *Гѣрманец* ређе *Бѣрманец* м. *гѣрманец*. — С. 138 р. 25 *нѣкој пáш* м. *нѣкој пáш*. — С. 142 р. 16 *рас<sup>ч</sup>порила*. — С. 145 р. 17 *остарѣла*. — С. 146 р. 12 *нѣ диза* м. *нѣдиза*. — С. 152 р. 8 *Житóмишльиѣ*. — С. 161 р. 14 треба: *у* пот и асс. sing. — С. 161 р. 39 *писан* м. *иисан*. — С. 162 р. 13 *учињи* м. *учињи*. — С. 167 р. 17 *Јањичари*. — С. 167 р. 36 *попо(в)и*. — С. 172 р. 4 *да га* м. *ма га*. — С. 172 р. 38 *донела* м. *донели*. — С. 175 р. 25 *писан* м. *пасан*. — С. 176 р. 23 *онáк(в)ому*. — С. 193 р. 32 *бељиле*. — С. 200 р. *Бок*. — С. 204 и м. *и*. — С.

206 р. 24 *Поречани*. — С. 213 р. 25 *дав Бог!* *дав Бог!* — С. 219 р. 17 *бркаџеш м. брклџеш*. — С. 220 р. 18 *Камберова*. — С. 231 р. 5 *мућкаво м. мућк'аво*. — С. 237 р. 27 *сгрџинаљ м. сгрџинаљ*. — С. 249 р. 6 *овџке м. овџко* — С. 251 р. 11 *испије м. испије*. — С. 256 р. 24 *Петковића м. Петровића*.

Изломљена запета: с. 46 р. 18 иза речи *кула*; с. 133 р. 22 иза речи *обукло*. — Изостао знак поделе речи С. 63 р. 9.

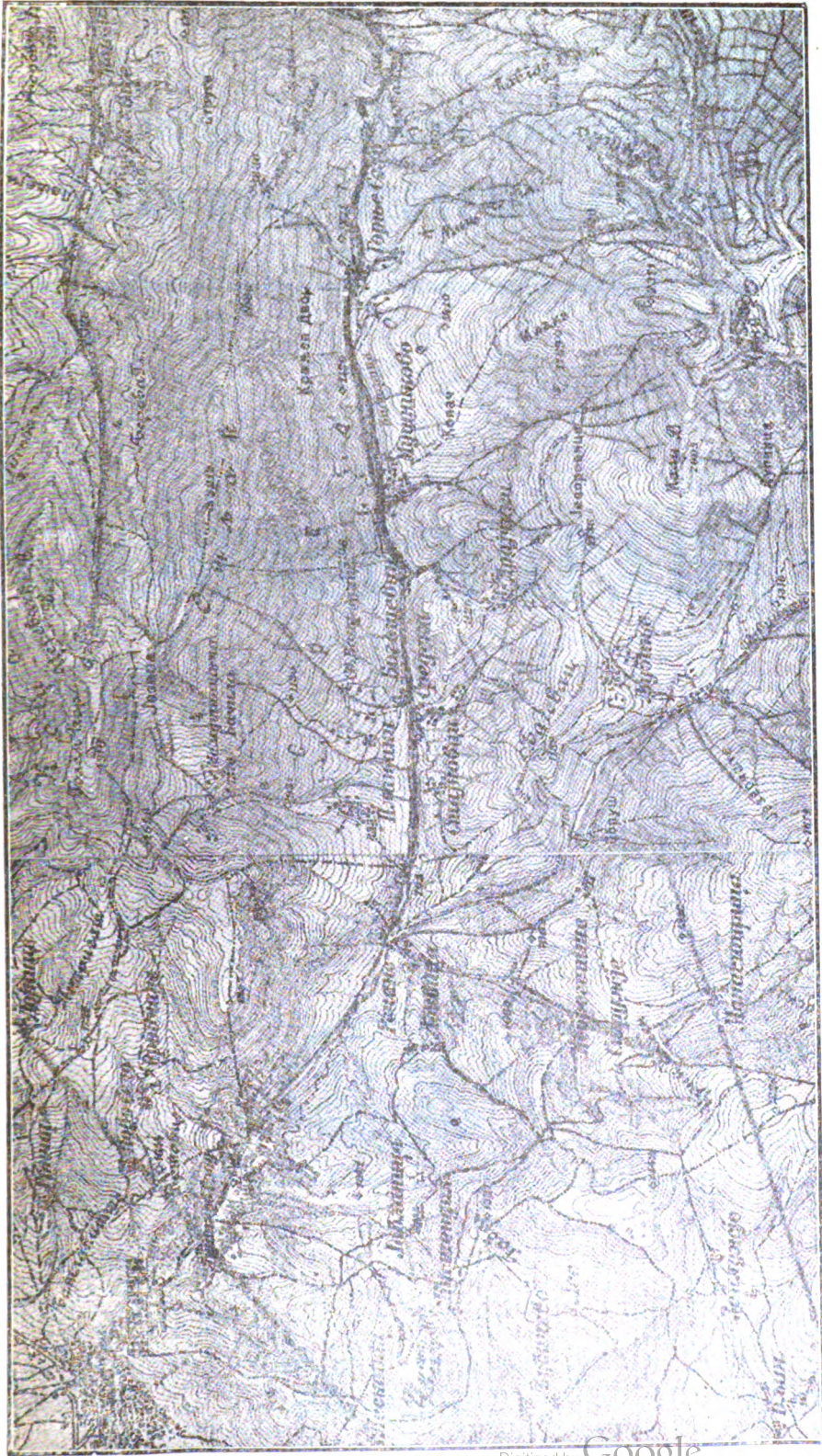
ДОПУНЕ. — С. 112 р. 12 иза *банџе*: а у Љубињу *банџе* — *банџе*. — С. 113 р. 9 иза „не постоји“: а ипак у Љубињу запажа се извесна умекшаност. — С. 116 р. 13 *брашњо*. — С. 119 р. 27 иза *чџеница*: и *чџеница*. — С. 119 р. 35 али и *чкола*. — С. 131 р. 11 и *двајсе*. — С. 132 р. 18: поред *мало-пómало*. — С. 134 р. 35 поред *Калешин-вр*. — С. 135 р. 12 *осџбне*. — С. 161 р. 20: и *братове*. — С. 161 р. 27: Облици *братовему, дедовему, чичовему* су постали под утицајем с југа, наслоњени на облике *овајему, онајему, шајему*. — С. 193 р. 32: То не значи да се овај облик не чује; тако: *викџећи, зборџећи, зборујећи, идџећи, карајећи, поџећи*. — С. 207 р. 27: *ослободен*. — С. 231 р. 15: ако *сипна* није штампарска грешка. — С. 250, после 21 р. наслов КЪТ СЕ ПРАВИ ГРАД НА ВЕЛИ ДЕН.

У регистру: *Суза* 196, *сид сидосан*; *џржои*, *џрш* 72.

## НАПОМЕНА

У регистру речи других дијалеката су штампане обичним гармондом шпационираним а курсивом шпационираним онде где су била потребна акцентована слова.

Захваљујем својим ученицима г. А. Никшићу, наставнику, Ђ. Шемковићу и Д. Урошевићу дипл. студентима и г-ци В. Шурковић, наставници на помоћи при коректури и изради регистра.



РАЗМЕР 1 : 100.000

КАРТА СРЕТЕЧКЕ ЖУПЕ

